

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
Filozofická fakulta
Katedra histórie

MYSLENIE A SPOLOČNOSŤ V PRIEBEHU DEJÍN
STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV XIV.

*Zborník príspevkov zo 14. vedeckej konferencie mladých historikov, ktorú
zorganizovala Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV
15. - 16. októbra 2024*

Helena Kuncová – Pavol Hric (eds.)

Košice
2025

Myslenie a spoločnosť v priebehu dejín **Stretnutie mladých historikov XIV.**

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 15. - 16. október 2024

Zostavovatelia:

Mgr. Helena Kuncová

Mgr. Pavol Hric

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD., univerzitný docent

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Katarína Lukáčová, PhD.

Centrum celoživotného vzdelávania a podpory projektov UPJŠ v Košiciach

doc. ThDr. Peter Borza, PhD., univerzitný profesor

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

doc. Mgr. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

ÚPN; Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky PraF UK v Bratislave

Mgr. Maroš Melichárek, PhD., univerzitný docent

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Oliver Zajac, PhD.

Historický ústav SAV v Bratislave

Mgr. Zuzana Tokárová, PhD.

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Patrícia Fogelová, PhD.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, v.v.i

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 – Attribution CC BY NC ND Creative Commons Attribution – NonCommercial – No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod – Nepoužívajte -

komerčne – Nespracovávať“)

Za odbornú a jazykovú stránku jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou kontrolou.

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

Dostupné od: 27.03.2025

ISBN 978-80-574-0395-1 (e-publikácia)

Obsah

Úvod	4
Ambície, konflikty, riešenia: dynamika pansko-poddanských vzťahov v 17. storočí <i>Ivan Chylák</i>	6
Bol boj žien za volebné právo zradou na ženskosti? Emancipačné hnutie žien na stránkach Národných novín a slovenských ženských časopisov Dennica a Živena v rokoch 1905 – 1920 <i>Dorota Tóthová</i>	21
Žena v ideológii československej meziválečnej politickej pravice: komparatívna analýza ČSND a NOF <i>Dominik Šípoš</i>	29
Plebiscitná kampaň na severnej Orave a Spiši v rokoch 1919/1920 a otázka národnostnej identity (na príklade letákovskej kampane) <i>Jaroslav Valent</i>	46
Ideologický vplyv osláv 28. a 30. októbra vo verejnom priestore v prvej dekáde medzivojnových Košíc <i>Martin Pastor</i>	63
Inappropriate reference: the impact of socio-political changes on the design of the T. G. Masaryk monument in Chlumec nad Cidlinou <i>Michal Pajer</i>	75
Úloha športu v trávení voľného času obyvateľstva v medzivojnovom Československu so zreteľom na založenie a aktivity Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach <i>Helena Kuncová</i>	90
Postavenie žien v športovom hnutí v medzivojnovom období na príklade športového klubu Slávia Banská Bystrica <i>Barbora Mlyneková</i>	104
Hospodárska politika maďarskej vlády so zreteľom na poľnohospodársku situáciu v prvých rokoch vojnovkej konjunktúry <i>Patrik Beňuš</i>	116
Sebakritika ako stratégia jednania vysokoškolských pedagógov histórie na FIF UK v 50. rokoch 20. storočia <i>Mária Rímešová</i>	127
Analýza svedectiev kolektivizácie: myslenie perzekvovaných roľníkov <i>Pavol Hric</i>	136
Formovanie antitotalitného myslenia katolíckeho intelektuála Štefana Hatalu na stránkach časopisu "Verbum" <i>Monika Tresová</i>	146
Vplyv mediálneho diskurzu na priebeh súdnych rehabilitácií obetí komunistického režimu na východnom Slovensku v rokoch 1968 – 1971 (teoreticko-metodologické koncepty a kontextuálne východiská) <i>Miriama Balvirčáková</i>	161
Za nezávadné myšlení mladá generácia: konflikt komunistického režimu a letničného kresťanstva v Československu v období tzv. Normalizácie <i>Monika Soukupová</i>	171

Úvod

Historický vývoj je neodmysliteľne spätý s dynamickou interakciou medzi formovaním spoločenských štruktúr a transformáciou myslenia. Myslenie ako komplexný fenomén zahŕňajúci vedomosti, presvedčenia a postoje sa neustále vyvíjal v reakcii na politické, hospodárske a sociálne zmeny. Zároveň však boli tieto zmeny podmienené aj zmenami v myslení a prístupoch spoločnosti.

Ako vplývali historické zmeny na myslenie sociálnych skupín? Bola by samotná zmena možná bez zmeny myslenia, resp. prispôsobenia sa? Ako nám k odpovediam na tieto otázky môžu pomôcť poznatky z iných vedných disciplín? Práve na tieto otázky sme zvolali študentov z rôznych univerzít a inštitúcií, aby sa s nami podelili o výsledky svojich výskumov.

Zborník príspevkov z konferencie "Stretnutie mladých historikov XIV", ktorá sa konala v dňoch 15. a 16. októbra 2024, sa venuje práve týmto aktuálnym otázkam. Mladí historici a historičky v ňom skúmajú komplexný vzťah medzi myslením a spoločnosťou v rôznych historických obdobiach a kontextoch. Ponúkajú nové pohľady na dynamiku sociálnych štruktúr, kultúrne prejavy myslenia, ekonomické nerovnosti, rodové a etnické dimenzie, ale aj vplyv myslenia na hospodársko-spoločenský vývoj. Význam konferenčného zborníka spočíva v jeho prínose k súčasnému historickému výskumu. Príspevky doktorandov a doktorandiek prinášajú nové a originálne interpretácie historických udalostí a procesov. Študenti, ktorí na konferencii prezentovali svoje výskumy, mali možnosť diskutovať o svojich zisteniach s kolegami a odborníkmi z danej oblasti. Každý príspevok bol hodnotený dvoma garantmi, ktorí im pomohli skvalitniť výstupy do predkladanej verzie.

Garantmi prvého bloku doktorandskej konferencie boli **Mgr. Mikuláš Jančura, PhD., univerzitný docent** z Katedry histórie FF UPJŠ a **Mgr. Katarína Lukáčová, PhD.** z Centra celoživotného vzdelávania a podpory projektov UPJŠ. Príspevky v prvom bloku konferencie sa venovali témam z československých dejín 20. storočia a hospodárskych dejín Maďarska.

Mgr. Michal Pajer originálnym spôsobom skúma premeny naratívu okolo pamätníka T. G. Masaryka v Chlumci nad Cidlinou v kontexte spoločensko-politických zmien 20. storočia. Kombináciou archívnych materiálov a orálnej histórie autor vytvára obraz vnímania „prezidenta osloboditeľa“ v lokálnom kontexte.

Mgr. Helena Kuncová prináša pohľad na úlohu športu v živote ľudí v medzivojnovom Československu. Detailne mapuje vznik a fungovanie Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach, čím prispieva k predstaveniu spôsobov trávenia voľného času obyvateľov prevej republiky.

Téme športu v Československu sa venuje aj ***Mgr. Barbora Mlyneková***, ktorá skúma vplyv spoločenských zmien na postavenie žien v športe v 19. a 20. storočí. Zameriava sa na športový klub Slávia Banská Bystrica a odhaľuje stereotypy spojené so športovkyňami v Československu, čím prispieva k pochopeniu vývoja rodových rolí v športe.

Hospodársku politiku Maďarska v rokoch 1938 – 1942 analyzuje ***PhDr. Patrik Beňuš***, ktorý detailne skúma politiku regulácie poľnohospodárstva a centralizáciu ekonomiky v kontexte vojnových podmienok, s dôrazom na územnú expanziu a jej sociálne dopady. Prináša tak nové poznatky o hospodárskych a sociálnych dejinách Maďarska v tomto období.

Garantmi druhého bloku boli **doc. ThDr. Peter Borza, PhD., univerzitný profesor** z Katedry histórie FF UPJŠ a **doc. Mgr. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.** z Ústavu pamäti národa a Katedry právnych dejín a právnej komparatistiky PF UK v Bratislave. Príspevky v tomto bloku sa venovali mysleniu ľudí v spoločnosti počas komunistického obdobia z rôznych perspektív.

Príspevok ***Mgr. Márie Rímešovej*** sa venuje sebakritike ako stratégii vysokoškolských pedagógov histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v 50. rokoch 20. storočia. Práca tak odhaľuje ako sa akademici v danom období museli vysporiadať s požiadavkami komunistického režimu a zároveň si zachovať svoju pozíciu a integritu.

Mgr. Pavol Hric sa zameriava na analýzu svedectiev pamätníkov kolektivizácie z východného Slovenska. Príspevok prináša pre výskum kolektivizácie nové perspektívy, keďže ponúka kategorizácie pamätníkov, ktoré môžu pomôcť pri interpretácii ich svedectiev.

Mgr. Monika Tresová skúma formovanie antitotalitného myslenia katolíckeho intelektuála Štefana Hatalu na stránkach časopisu „Verbum“. Odhaľuje vývoj Hatalových myšlienok o demokracii, totalitarizme a kresťanskom integralizme v povojnovom období, čím je jej štúdia prínosom pre výskum intelektuálnych dejín Slovenska.

Mgr. Miriama Balvirčáková sa venuje vplyvu mediálneho diskurzu na priebeh súdnych rehabilitácií obetí komunistického režimu na východnom Slovensku v rokoch 1968 – 1971. Jej príspevok analyzuje ako médiá formovali verejnú mienku a ovplyvňovali proces rehabilitácií v tomto období.

Náboženským dejinám v období komunizmu sa venuje **Mgr. Monika Soukupová**, ktorá skúma konflikt komunistického režimu a letničného kresťanstva v Československu v období tzv. normalizácie. Odhaľuje stratégie štátu v boji proti letničnému hnutiu a jeho vplyvu na mládež.

Garantmi tretieho bloku boli **Mgr. Maroš Melichárek, PhD., univerzitný docent** z Katedry histórie FF UPJŠ a **Mgr. Oliver Zajac, PhD.** z Historického ústavu SAV. Príspevky tretieho bloku sa venovali politickým dejinám.

Príspevok **PhDr. Ivana Chyláka** prináša pohľad na inštitucionálne možnosti obrany uhorských poddaných proti svojvôli zemepánov v 16. a 17. storočí. Analyzuje historiografiu a archívne pramene, a tak identifikuje východiská pre ďalší výskum v tejto oblasti.

Mgr. Dorota Tóthová analyzuje diskurz o emancipácii žien v rokoch 1905 – 1920 v slovenskojazyčných periodikách. Prostredníctvom komparatívnej analýzy sleduje vplyv rodovo-diferencovanej spoločnosti na transformáciu obrazu ženského hnutia a mieru jeho viditeľnosti v médiách.

Príspevok **Mgr. Dominika Šípoša** prináša porovnávací pohľad na vnímanie ženy a jej úlohy v národnom spoločenstve v období medzi dvoma svetovými vojnami z perspektívy dvoch odlišných politických prúdov – národnodemokratického a fašistického. Štúdia skúma túto problematiku na úrovni Československa a v medzinárodnom kontexte, s cieľom identifikovať spoločné znaky, rozdiely a prípadnú vzájomnú inšpiráciu medzi týmito dvoma prúdmi.

Garantkami posledného bloku boli **Mgr. Zuzana Tokárová, PhD.** z Katedry histórie FF UPJŠ a **Mgr. Patrícia Fogelová, PhD.** zo Spoločenskovedného ústavu SAV. Príspevky v zborníku sa venujú dejinám Slovenska v medzivojnovom období.

Mgr. Martin Pastor analyzuje ideologický vplyv osláv 28. a 30. októbra vo verejnom priestore v prvej dekáde medzivojnových Košíc. Ukazuje ako boli štátne sviatky a oslavy využívané na presadzovanie politických ideológií čechoslovakizmu a autonómie Slovenska, a tak prináša nové poznatky pre výskum medzivojnového Československa.

Mgr. Jaroslav Valent sa zameriava na plebiscitnú kampaň na severnej Orave a Spiši v rokoch 1919/1920 a otázku národno-štátnej identity. Analyzuje argumentačné stratégie oboch strán v zápase o priazeň obyvateľstva v súvislosti s československo-poľským hraničným sporom, a tak prispieva k výskumu medzivojnového obdobia vo vybraných regiónoch.

Na záver by sme sa chceli úprimne poďakovať Slovenskej historickej spoločnosti za finančnú podporu, všetkým garantom jednotlivých blokov za ich spoluprácu a ochotu podeliť sa o svoje odborné znalosti so študentmi a v neposlednom rade aj všetkým účastníkom konferencie, ktorí svojou aktívnou účasťou prispeli k úspešnému priebehu podujatia. Sme radi, že téma tohtoročnej konferencie vzbudila široký záujem a tešíme sa na ďalšiu spoluprácu na budúcich ročníkoch konferencie Stretnutie mladých historikov.

Helena Kuncová & Pavol Hric

AMBÍCIE, KONFLIKTY, RIEŠENIA: DYNAMIKA PANSKO-PODDANSKÝCH VZŤAHOV V 17. STOROČÍ¹

PhDr. Ivan Chylák
Historický ústav SAV

Abstrakt: *Predkladaný príspevok je zameraný na analýzu inštitucionálnych možností uhorských poddaných v 17. storočí v kontexte obrany voči svojvôli zemepánov. Text plynuje prechádza od prehľadu stavu poznania a interpretácií najstaršej slovenskej historiografie, cez aktuálny stav výskumu v našom geografickom prostredí až po konkrétne zachované archívne pramene a možné východiská pre nasledovný vedecký výskum uvedenej problematiky.*

Kľúčové slová: *zemepán, poddaný, urbárska zmluva, kráľovská kúria*

Abstract: *The aim of this paper is to analyse institutional possibilities of Hungarian peasants in the 16th and 17th century in the context of defending themselves against the exploitation and imposition of landlords' will. The text focuses on interpretations of earlier Slovak historiography as well as the current state of the art in this region. It then deals with specific preserved archival records and possible starting points for future scientific research.*

Keywords: *landlord, serf, urbarial contract, royal curia*

Úvod

Keď v rokoch 1947 – 1950 vychádzalo na Slovensku periodikum s názvom *Pracovné námety pre miestne odbory Matice slovenskej, okresné a miestne osvetové rady a školy*,² vo výtlačku z októbra 1948 publikoval svoje úvahy o poddanstve v Uhorsku známy archeológ a historik Štefan Janšák. V príspevku uviedol, že uhorské „*zákony z roku 1514 a hlavne však zákony z roku 1608 vydali sedliaka úplnej ľubovôli šľachtickej stolice, znížili ho obmedzením slobody sťahovania, nesmiernymi t'archami, trestami (...) a krutým zasahovaním do jeho hospodárskych výkonov na obyčajného otroka.*“³ Štefan Janšák ďalej pokračoval tým, že „*mnohé zákony zo 16. a 17. storočia líčia zúfalú biedu sedliaka – poddaného veľmi podrobne, názorne a drasticky. Sedliaci odievajú sa do kože, bývajú v lese v podzemných dierach, živia sa žaluďom a stromovou kôrou. Obce ležia v rozvalinách, zničené vojnami a ohňom, domy z blata a slamy poskytujú len skromný útulok obyvateľstvu, ktoré ušetril hlad a mor.*“⁴ Akokoľvek nadnesené sa nám tieto slová Štefana Janšáka môžu zdať, naratív o neznesiteľnom utrpení poddaných sa u nás v nasledovných desaťročiach (vo svojej podstate) stal oficiálnou štátnou doktrínou,⁵ dôkazom čoho je i to, že samotné periodikum, v ktorom odznel predmetný príspevok, bolo primárne určené pre školy a okresné osvetové rady.⁶ Predmetný text z roku 1948 tak predstavuje pozoruhodný vhl'ad do spôsobov, akými u nás v období socializmu mali byť

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu APVV-20-0333 *Prekračovanie hraníc. Fenomén mobility v dejinách Slovenska*.

² Od roku 1951 pokračovalo vydávanie tohto periodika pod názvom *Naša práca*.

³ JANŠÁK, Štefan. Hospodárske a sociálne príčiny meruósmej revolúcie. In: *Pracovné námety: pre miestne odbory Matice slovenskej, okresné a miestne osvetové rady a školy*. Martin: Matica slovenská, 1948, č. 10, s. 2.

⁴ JANŠÁK, Š., 1948, s. 3.

⁵ Pozoruhodné je, že krátko po Štefanovi Janšákovi sa k problematike právneho postavenia uhorských poddaných vedel vyjadriť napríklad aj komunistický predseda Zboru povereníkov SNR Karol Bacílek: „*Nevoľník bol tvorom bezprávnym, bezohľadne vykorisťovaným a večne hladujúcim. (...) Neznesiteľný útlak roľníctva viedol k častým sedliackym vzburám, ktoré boli krvavo potlačované. Dereš, bitie, žaláre a šibenice, to boli prostriedky, ktorými sa udržoval feudalizmus pri moci.*“ In: BACÍLEK, Karol. *O niektorých otázkach roľníckej politiky na Slovensku*. Bratislava: Oráč, 1950, s. 8-9.

⁶ Okresné osvetové rady boli v ČSR zriadené dekrétom prezidenta republiky č. 130 zo dňa 26. októbra 1945 za účelom kultúrnej a štátnopolitickej výchovy ľudu. In: VICIAN, František. *Okresná osvetová rada v Kežmarku 1946 - 1949. Inventár*. Poprad: Štátny archív v Poprade, 1973, s. 1.

interpretované (zeme)pansko-poddanské vzťahy, pričom na tieto interpretácie postupne nadviazala takmer celá generácia slovenských historikov. Za všetkých spomeniem napríklad Petra Ratkoša, ktorý hneď v úvode svojej (inak veľmi podrobnej) monografie popísal situáciu vybraného zemepanského rodu v 16. storočí nasledovne: „*Pre chamtivú a bezohľadnú šľachtickú rodinu Dóczyovcov bolo obdobie feudálno-politických rozbrojov (...) vhodné na uplatňovanie vydieračských akcií proti susedným feudálnym vlastníkom pôdy, a predovšetkým proti ich poddaným.*“⁷ Staršia i novšia slovenská historiografia sa zhodujú v tom, že vzťahy medzi zemepánmi a poddanými bývali upravené v dohodách, tzv. urbárskych zmluvách. Takáto zmluva však podľa Štefana Janšáka „*pokiaľ vôbec existovala, bola písaná (až do reformy Márie Terézie) po latinsky a opatroval ju zemepán. Bol to akýsi len jednej zmluvnej strane známy zoznam sedliackych povinností a práv. Pokiaľ išlo o práva, zmluva nebola vôbec záväzná a nebolo ani orgánu, ktorý by sedliacke nároky bol podporil.*“⁸

V príspevku si kladiem za cieľ zodpovedať otázku, ako v 17. storočí⁹ vyzerali inštitucionálne možnosti uhorských poddaných brániť sa proti svojvôli ich zemepánov. V príspevku vychádzam z predpokladu, že poddaní i zemepáni boli navzájom previazaní platným obyčajovým právom, ktorého časti boli opakovane i spísomnené v urbárskych zmluvách. Tie mali obe strany zaväzovať k určitým právam i povinnostiam a v prípade, že ich strana zemepána nerešpekvovala, mohli poddaní prostredníctvom supplikácii upovedomiť príslušné súdne inštanície a zjednať tak nápravu.

K úvahám Antona Spiesza a Jozefa Karpata

Supplikácie (z lat. *supplicatio*) v právnom resp. administratívnom kontexte, predstavovali formálne písomné žiadosti smerované k určitej hierarchicky nadriadenej autorite (príslušnej úradnej, alebo súdnej inštancii, cirkevnému hodnostárovi či dokonca kráľovi).¹⁰ Takéto pokorné prosby o rôzne odpustky, výsady, konfirmácie, úľavy resp. milosti mali v Uhorsku svoje miesto už v období stredoveku, niektoré z nich boli publikované i v staršej slovenskej historiografii.¹¹ Veľká väčšina z týchto publikovaných listov poddaných zo 16. a 17. storočia však bola adresovaná samotným zemepánom resp. zemepanskej súdnej stolici (*sedes dominales*) a ako pripomínal právny historik Jozef Karpat, právna ochrana poddaných v prípadoch, že bol protistránkou samotný zemepán, bola skôr iluzórna.¹² Pri otázke, či mali poddaní v 16. a 17. storočí určitú inštitucionálnu možnosť brániť sa proti svojvôli zemepánov

⁷ RATKOŠ, Peter. *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin: Osveta, 1978, s. 52.

⁸ JANŠÁK, Š., 1948, s. 3.

⁹ V príspevku sa zaoberám obdobím ešte pred tereziánskymi reformami súdnictva, v dôsledku ktorých sa žaloby poddaných na ich zemepánov neskôr presúvali zo stoličných šľachtických súdov (sedrii) priamo na tzv. guberniálnu radu. In: VARGA, Endre – VÉRES, Miklós. *Bírószági levéltárak 1526-1869. Magyar Országos Levéltár kiadványai. 1. Levéltári leltárak (6)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989, s. 90.

¹⁰ CHARLTON, T. Lewis – SHORT, Charles. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879, s. 1814; Oxford Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press, 1968, s. 1883; MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*. Druhé, doplnené vydanie. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2020, heslo: *supplicatio*.

¹¹ GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.). *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113-1848)*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1955, 354 s.; HORVÁTH, Pavol (ed.). *Listy poddaných: z rokov 1538-1848*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1955, 375 s. Išlo o dve rozsiahle, tematicky a i štruktúrou veľmi podobné práce, ktoré pozostávajú z kolekcie publikovaných archívnych prameňov, do predmetnej kolekcie však boli selektívne vybrané len také, ktoré mali dokladať tie najhoršie príklady pansko-poddanských vzťahov.

¹² KARPAT, Jozef. Niekoľko pripomienok k postaveniu poddaných z historicko-právneho hľadiska. In: MARSINA, Richard (ed.). *Historické štúdie XVII Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16. - 18. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 197.

Dokladá to napríklad sťažnosť na zemepána Keglevicha z roku 1616, ktorý mal za sudcov dosadiť výhradne svojich ľudí: „*An dominus Keglewith iudicium per arbitros, pro placito suo delectos, contra oppidanos dewenieses ipsis in vitis celebrari fecerit?*“ In: Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 20, fasc. 4, n. 8, s. 32.

je preto potrebné posunúť sa v hierarchii uhorského súdnictva o jednu priečku vyššie. Hoc stoličné šľachtické sudy (*sedes iudicariae*), niekedy označované i ako sedrie boli určené primárne pre riešenie sporov a konfliktov medzi nobilitovanými osobami, ich sekundárnym účelom bolo tiež urovnávanie sporov vedených medzi šľachticmi a ich poddanými.¹³ Archivár Adam Balogh uvádzal, že do priamej kompetencie stoličných šľachtických súdov patrili všetci šľachtici, zemania žijúci, alebo vlastníaci dedičný majetok na území župy, ako aj rôzne vrstvy drobnej šľachty napr. tzv. armalisti, taxalisti, kurialisti, inskripcionalisti a ostatní privilegovaní jedinci. Ostatní, nepriviligovaní obyvatelia kráľovstva (sedliaci, želiari, remeselníci, obchodníci, nájomcovia zemepanských regálnych práv a pod.) síce súdne podliehali príslušnej zemepanskej súdnej stolici (*sedes dominales*), avšak odvolacou inštanciou bol pre nich práve stoličný šľachtický súd (*sedes iudicaria*).¹⁴ Adam Balogh vo svojom rozsiahlom inventári, ktorý vypracoval ako archívnu pomôcku k stoličnému šľachtickému súdu Prešporskej stolice vymenúval hneď niekoľko súdnych prípadov, kde proti sebe stál miestny zemepán na jednej strane a jeho poddaní na strane druhej.¹⁵ Išlo prevažne o prípady v ktorých sa zemepán mal dopustiť nerešpektovania pôvodných (zaužívaných) práv a obyčají svojich poddaných. Na aké práva a obyčaje sa títo poddaní odvolávali? V prípade poddaných bolo ich prameňom poznania zväčša obyčajové právo, ktoré ako pripomína Tomáš Gábriš, bývalo vytvárané práve v interakcii s miestnym zemepánom¹⁶ a slovami Jozefa Karpata „*medzi základné črty dejín štátu a práva v uhorskom prostredí v období stredoveku a raného novoveku patrilo, že čím sa ide ďalej, do minulosti, tým väčšia bola rozmanitosť právnych noriem podľa osôb a územia, pre ktoré platili. To je takzvaný právny partikularizmus.*“¹⁷ Tieto rozdiely vyplývali zo zmlúv medzi poddanými a zemepánmi uzatváraných v rozličnom čase na rozličných panstvách po celom kráľovstve. Pochopiteľne, niektorí zemepáni sa z titulu svojho hierarchického postavenia príležitostne uchýľovali k mocenským prostriedkom, teda k zavádzaniu nových (pre poddaných nevýhodných) noriem “z hora“. Tie však boli podľa Jozefa Karpata protiprávne všade tam, kde už jestvovala predchádzajúca (spísomnená) norma, ktorú sa zemepáni týmto snažili narúšať. V dôsledku toho, že argumentácia poddaných sa zameriavala na zachovanie písaných, alebo obyčajových práv, mohla mať takáto ochrana prevažne právny – legálny charakter.¹⁸ Tieto obyčajové práva, teda miestne normy, bývali v Uhorsku v priebehu 16. – 18. storočia spisované

¹³ GÁBRIŠ, Tomáš. *Directio methodica v dejinách uhorského procesného práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 98.

¹⁴ BALOGH, Adam. *Župa bratislavská I.; B. Písomnosti súdne; 1. Občianske; d) Sudcovské listiny (1404) 1547 - 1853; Čiastkový inventár*. Bratislava: Štátny archív v Bratislave, 1974, s. 2.

¹⁵ Išlo napríklad prešetrovanie sťažnosti obyvateľov obce Trstice na ich zemepána pre utláčanie poddaných, hanobenie obecnej rady a okrádanie chudobných z roku 1699 (s. 65), ďalej vyšetovanie zneužívania zemepanských práv na úkor poddaných z obce Ohrady z roku 1716 (s. 56), prešetrovanie zneužívania zemepanských práv na úkor poddaných z obce Zavar z roku 1716 (s. 57), sťažnosti poddanskej obce Bohdanovce nad Trnavou a obce Zvončín na predchádzajúceho zemepána z roku 1723 (s. 55), vyšetovanie prechmatov zemepanského provizora na úkor poddaných z obce Dolné Topoľníky z roku 1736 (s. 145), vyšetovanie v spore o lúku medzi zemepánom a poddanými z obce Pilsky z roku 1754 (s. 100), prešetrovanie sťažnosti evanjelikov z obce Abrahám na svojho zemepána – nitrianskeho biskupa – pre ich utláčanie z roku 1747 (s. 151), výzva Prešporskej kapituly zemepánom panstva Čakany, aby prestali vyberať desiatok od svojich poddaných z roku 1747 (s. 165), prešetrovanie sťažnosti poddaných z obce Tureň pre svojvoľné zvyšovanie poplatkov a dávok ich zemepánom z roku 1748 (s. 160), vyšetovanie príčiny úteku poddaných z obce Vrakúňa, ich právneho postavenia a hospodárskeho stavu z roku 1752 (s. 165), prešetrovanie sťažnosti poddaných z obce Štvrtok na Ostrove na zemepanského provizora pre zneužívanie úradu na úkor poddaných (a dokonca i zemepána) z roku 1755 (s. 168), vyšetovanie proti provizorovi panstva Kráľová pre porušovanie zvyklostí pri mlatebných próbach v nesprospech poddaných z obce Veľké Úľany z roku 1756 (s. 174) a vyšetovanie v spore medzi poddanými z obce Zlaté Klasy a miestnym zemanom pre nerešpektovanie zvyklostí ohľadne pasenia dobytky na obecných pastvinách z roku 1761 (s. 172). In: BALOGH, A., 1947.

¹⁶ GÁBRIŠ, T., 2019, s. 77.

¹⁷ KARPAT, T., 1972, s. 195.

¹⁸ KARPAT, T., 1972, s. 196.

do rozsiahlych urbárskych zmlúv, pričom ich signatármi bývali nielen zástupcovia poddaných, ale i zástupcovia zemepánov. Anton Špiesz uvádzal, že zachované urbárske zmluvy z tohto obdobia predstavujú jeden z najzákladnejších prameňov k dejinám poddanstva v Uhorskom kráľovstve. Vytváranie urbárskych zmlúv tak nepochybne znamenalo pre zemepánov i právne záväzky. Z dôvodu, že zemepáni si mali byť vedomí, že poddaní by ich za porušovanie ich práv mohli zažalovať pred príslušnými súdnymi inštitúciami, Anton Špiesz príliš časté porušovanie záväzkov plynúcich z urbárskych zmlúv zo strany zemepánov nepovažoval za príliš pravdepodobné.¹⁹ I autor Ondrej Šály dokladá, že poddaní disponovali možnosťou doručovať svoje supplikácie príslušným stoličným inštitúciami, avšak pripomína, že poddaní ich “ponížené prosby“ zvyčajne adresovali najskôr svojmu zemepánovi.²⁰ Následne, v dôsledku toho, že jednou z hlavných priorít zemepánov bývali pretvárajúca stabilita a poriadok na panstvách, sa podľa neho takéto žiadosti (dokonca aj o upravenie poddanských povinností) zvyčajne dočkávali určitejšie odozvy zo strany zemepánov.²¹ V prípade, že dochádzalo ku kladným odozvám, dialo sa tak predovšetkým preto, že mnohé panstvá v rano-novovekom Uhorsku bývali (vzhľadom na časté úteky poddaných) do veľkej miery vyľudnené, pôda ležala ľadom a poddanské dávky (poplatky) šľachticom nemal kto odvádzať. Ak teda zemepáni na svojich panstvách nechceli pociťovať finančnú ujmu, rozličné dohody a kompromisy s ich poddanými sa pre nich veľmi skoro stali nevyhnutnosťou. Svoju úlohu pochopiteľne zohrávala i povaha samotného zemepána, slovami Tünde Lengyelovej „otázka prístupu šľachticov k poddaným bola vždy aj otázkou osobnostných vlastností a charakteru zemepána.“²²

(Stratené) Dokumenty z proveniencie kráľovskej kúrie

Supplikácie poddaných tak mali byť adresované príslušnej zemepanskej súdnej stolici (*sedes dominales*), avšak odvolacou inštanciou pre nich bol uvedený stoličný šľachtický súd (*sedes iudiciaria*). Práve profesionalizovanejší a (od miestnych zemepánov) nezávislejší stoličný súd mohol pre poddaných predstavovať dôležitú inštitúciu v rámci ich snáh o to, aby príslušný zemepán rešpektoval ich pôvodné urbárske práva a povinnosti.

Ak poddaní vo svojej obrane neuspeli pred zemepanskou súdnou stolicou ani pred stoličným šľachtickým súdom (sedriou), jestvovala pre nich ešte nejaká možnosť odvolať sa? Odvolací súd proti rozhodnutiam stoličných šľachtických súdov sa nazýval kráľovská kúria (*curia regia*).²³ V najstarších časoch bola kráľovská kúria súdom, kde kráľ rozhodoval osobne, neskôr v zastúpení najvyšších sudcov krajiny. Tí zasadali podľa potreby, najčastejšie vtedy, keď ich zvolal kráľ, palatín, alebo kráľovský miestodržiteľ.²⁴ V čase, keď horná ani dolná komora najvyššieho súdu nezasadala, rozhodovali menej vážne spory v mene kráľovskej kúrie tzv. protonotárski sudcovia.²⁵ Kráľovská kúria až do roku 1724 nemala stále sídlo, najčastejšie zasadala v Prešove, Trnave alebo Prešporoku.²⁶ I pred týmto najvyšším krajinským súdom niekedy stáli celé poddanské dediny či zemepanské mestá na jednej strane a cirkevní resp.

¹⁹ Slovom Antona Špieza: „Že sa tak dialo o tom máme v našich archívoch dost' dokladov.“ In: ŠPEISZ, Anton. Slovensko v pcese refeudalizácie v 16. – 18. storočí. In: MARSINA, Richard (ed.). *Historické štúdie XVII Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16. - 18. storočí*, Bratislava SAV, 1972, s. 56.

²⁰ ŠÁLY, Ondrej. *Panstvá Radvanských v 18. storočí: hospodárske zázemie strednej šľachty*. [Dizertačná práca]. Bratislava: Historický ústav SAV, 2024, s. 127.

²¹ ŠÁLY, O., 2024, s. 132-133.

²² LENGYELOVÁ, Tünde – VÁRKONYI, Gábor. *Báthory: život a smrť*. Praha: Ottovo nakladateľství, 2009, s. 118.

²³ Tento najvyšší súd v kráľovstve pozostával z dvoch komôr (tabúl'), pričom práve nižšia z nich predstavovala odvolací súd proti rozhodnutiam sedrií. In: GÁBRIŠ, 2019, s. 88.

²⁴ GÁBRIŠ, T., 2019, s. 87.

²⁵ GÁBRIŠ, T., 2019, s. 88.

²⁶ VARGA, Endre (ed.). *A királyi curia 1780-1850. Magyar Országos Levéltár kiadványai. 3. Hatóság- és hivataltörténet (4)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974, s. 15.

svetskí zemepáni na strane druhej, pričom spory sa často týkali práve spomínaného zvyšovania bremien poddaných zo strany zemepánov.²⁷ Takéto prípady je možné nájsť i medzi podnetmi, ktoré rozhodovali protonotárski sudcovia.²⁸ V rámci výskumu problematiky zemepansko-poddanských súdnych sporov sú tak písomnosti z činnosti kráľovskej kúrie neoceniteľným zdrojom informácií, má to však jedno obmedzenie: písomnosti kráľovskej kúrie sú čiastkovo zachované len od polovice 17. storočia,²⁹ pričom neprerušené záznamy zo súdnych procesov sa zachovali až od 18. storočia. Tento pramenný hiát vznikol zrejme v dôsledku rotovania kráľovskej kúrie medzi slobodnými kráľovskými mestami Prešov, Trnava a Prešporok. Vysporiadanie sa s týmto hiátom je možné len prostredníctvom skúmania archívnych fondov iných dobobých inštitúcií, ktorých úlohou bolo s najvyšším krajinským súdom spolupracovať. Ide predovšetkým o pramenný materiál z tzv. hodnoverných miest, ktoré v Uhorsku už od 13. storočia plnili dôležitú úlohu v procese súdneho dokazovania.³⁰ Ich prvoradou úlohou bolo aktívne (ako svedkovia resp. vyšetrovatelia), alebo pasívne (ako zapisovatelia resp. overovatelia zmlúv) pôsobenie v oblasti súkromnoprávných úkonov fyzických (najmä šľachticov) alebo právnických osôb (napr. iné hodnoverné miesta).³¹ Ak sa konanie začalo *ex offo*, teda z vlastnej iniciatívy kráľovskej kúrie, kráľ alebo krajinský sudca vo svojej *litterae inquisitoriae* (príkaznej listine) uložil v konaní príslušnému hodnovernému miestu, aby vyslalo jedného svojho člena, ktorý popri tzv. kráľovskom človeku (*homo regius*) vykonávajúcom vyšetrovacie úkony osvedčoval zákonnosť konania. O výsledkoch vyšetrovania vydávalo hodnoverné miesto informačnú listinu.³² V čase, keď kráľovská kúria začiatkom 17. storočia zasadala v Prešporoku, jej pomocnou inštitúciou v procese súdneho dokazovania bolo hodnoverné miesto zvané Prešporská kapitula (*Capitula Ecclesiae Posoniensis*). Rozsiahly archívny fond s názvom *Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula* sa dodnes nachádza v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, pričom obsahuje i časť (údajne stratených) dokumentov týkajúcich sa činnosti kráľovskej kúrie zo začiatku 17. storočia.³³ V Maďarskom národnom archíve sa tiež nachádza fond s označením *E 21 Benignae resolutiones*, obsahujúci milostivé nariadenia (uznesenia) uhorského kráľa, ktoré však v skutočnosti vznikali v inštitúciách zvaných Dvorská komora (*Camera Aulica*) alebo Uhorská kancelária (*Cancellaria Hungarica*). Tieto uznesenia boli následne doručované Uhorskej kráľovskej komore (*Camera Hungarica*), často i v dôsledku jednotlivých konaní pred kráľovskou kúriou.³⁴ Najrôznejšie supplikácie, predovšetkým od uhorských šľachticov, predstaviteľov slobodných kráľovských miest, katolíckej cirkvi, ale aj od samotných poddaných možno nájsť tiež v Rakúskom štátnom archíve vo fonde *Hoffinanz Ungarn*.³⁵ Vďaka týmto a niektorým ďalším pramenným zbierkam tak do určitej miery je možné rekonštruovať činnosť najvyššieho krajinského súdu aj pre (zdanlivo neriešiteľné) obdobie 16. a 17. storočia.

²⁷ VARGA, E., 1974, s. 93.

²⁸ VARGA, E., 1974, s. 236.

²⁹ Aj to len z činnosti tzv. protonotárskeho sudcov (od r. 1652) In: VARGA, E., 1974, s. 236.

³⁰ STIPTA, István. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice: Nica, 2004, s. 243.

³¹ ŠVECOVÁ, Adriana. Inštitúcia hodnoverných miest ako kvázi verejných notárov v stredoveku. In: *Acta Universitatis Tyrnaviensis Iuridica 2*. Trnava: Trnavská Univerzita, 2005, s. 170.

³² STIPTA, I., 2004, s. 243.

³³ Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 20, šk. č. 35, 36, 37.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 21 Benignae resolutiones, 1531-1772. Za upozornenie na tento mimoriadne rozsiahly archívny fond ďakujem profesorovi Istvánovi Fazekasovi z Eötvös Loránd Tudományegyetem.

³⁵ Österreichisches Staatsarchiv, FHKA AHK HF Ungarn Hoffinanz Ungarn, 1275-1762, spracovaniu uvedeného fondu sa dlhé roky venoval István Fazekas.

Hierarchické súdne spory ako prameň pre skúmanie vertikálnej mobility

Súdne spory, ktoré prebiehali pred príslušnými stoličnými šľachtickými súdmi (sedriami) resp. pred najvyšším krajiným súdom (kráľovskou kúriou) je možné rozdeliť na horizontálne a hierarchické. Horizontálne súdne spory v stavovskom Uhorskom kráľovstve predstavujú také konflikty, kde proti sebe stáli osoby z radov určitej privilegovanej skupiny obyvateľstva. Išlo o konflikty medzi šľachticmi a inými šľachticmi (s plným vedomím ich rozsiahlej stratifikácie), šľachticmi a cirkevnými predstaviteľmi, ďalej napríklad medzi šľachticmi a mešťanmi zo slobodných kráľovských miest (ako držiteľmi kolektívneho mestského privilégia) a podobne. Odlíšnou skupinou súdnych sporov boli konflikty hierarchické, teda predovšetkým súdne spory medzi svetskými či cirkevnými zemepánmi na jednej strane a ich poddanými na strane druhej.³⁶ V takýchto konfliktoch bolo od začiatku zrejmé (dokonca i proklamované), že postavenie jednej strany konfliktu bolo voči druhej strane inferiórne, zároveň však platilo, že i nobilitovaná strana konfliktu bola zvyčajne obmedzovaná a limitovaná určitými zmluvnými, alebo inými záväzkami. V prípade, že si poddaní na nejakom panstve nedokázali ubrániť svoje pôvodné urbárske práva a povinnosti, mohlo to v pomyselnom socioekonomickom rebríčku dobovej spoločnosti spôsobiť ich pohyb smerom nadol, teda k výrazne nevýhodnejšiemu postaveniu. Takáto vertikálna mobilita bola z pohľadu poddaných samozrejme nežiaduca, v dôsledku toho poddaní často využívali všetky dostupné možnosti, aby ochránili svoje pôvodné socioekonomické postavenie.

Pokorné padnutie k láskavým nohám Jeho Veličenstva

V nadväznosti na moju výskumnú otázku (aké boli inštitucionálne možnosti poddaných brániť sa proti svojvôli ich zemepánov v 17. storočí) vo svojom archívnom výskume upriamujem pozornosť na uvedené hierarchické konflikty, teda súdne spory medzi zemepánmi a ich poddanými. Príkladom takéhoto hierarchického konfliktu môže byť eskalácia, ku ktorej došlo začiatkom 17. storočia na panstve Devín. Toto rozsiahle panstvo okrem hradu Devín pozostávalo z jednotlivých usadlostí v zemepanských mestách Devín a Rača, v poddanských dedinách Sandberg, Devínska Nová Ves a Dúbravka v Prešporskej stolici, v dedinách Gbelce, Bátorove Kosihy a Nová Vieska v Ostrihomskej stolici a v dedine Potzneusiedl v Mošonskej stolici.³⁷ Nominálny vlastník panstva Devín – kráľ Matej II. – dňa 29. júna 1608 prostredníctvom vystavenej záložnej zmluvy udelil toto panstvo do zálohu grófovi Jánovi Keglevichovi, jeho manželke a tiež jeho dedičom obidvoch pohlaví. Stalo sa tak nielen v dôsledku toho, že Ján Keglevich mal v predchádzajúcom období dokazovať “obetavú službu vo vojne i v mieri“, ale predovšetkým vzhľadom na pôžičku – najskôr vo výške 5 tisíc a neskôr aj ďalších 12 tisíc florénov, ktorú Keglevich poskytol ešte predchádzajúcemu kráľovi Rudolfovi II. (údajne na pokrytie vojnových výdavkov). Sumu 20 tisíc florénov následne Keglevich vyplatil i jeho nástupcovi – Matejovi II., pričom kráľ takýmto spôsobom Keglevichovi prepožičal svoj kráľovský majetok spolu za 37 tisíc florénov. Ako sa však zdôrazňovalo v zaisťovacej listine, stále išlo len o poskytnutie zálohu.³⁸

³⁶ V maďarskojazyčnej literatúre bola táto problematika čiastočne pokrytá napríklad v prácach: BÍRÓ, Frederika - FUR, Lajos. *Búcsú a parasztságtól*. Budapest: Kairosz; Skanzen, 2013-2014, 3 zväzky, 583 s., 719 s., 523 s., IMREH, István. *Törvény és rend a székely faluközösségeken*. Sepsiszentgyörgy: ARTprinter Kvk, 2020, 580 s., VARGA, Endre. *Úriszék : XVI-XVII. századi perszövegek*. Budapest: Akad.K., 1958, 1104 s., v nemeckojazyčnej literatúre v práci BELOW, Stefan – BREIT, Stefan. Wald - von der Gottesgabe zum Privateigentum Gerichtliche Konflikte zwischen Landesherren und Untertanen um den Wald in der frühen Neuzeit. 1998. 658 s.

³⁷ PERES, Zsuzsanna. Majetkovo-právne pozadie zápasu o získanie hradu Devín v prvej polovici 17. storočia. In DUCHOŇOVÁ, Diana - FUNDÁRKOVÁ, Anna (eds.). *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majetelia, prostredie*. Bratislava: Veda, 2016, s. 52.

³⁸ PERES, Z., 2016, s. 57.

V nadväznosti na tieto výdavky, Keglevich už v roku 1611 zastavil (udelil do zálohu) svoje vinohrady v zemepanskom meste Rača za sumu 8600 florénov drobnému zemanovi Jánovi Kerekesovi. Zeman Kerekes sa o vinohrady staral, akoby boli jeho vlastné, až kým si ich Keglevich tesne pred vinobraním nevyžiadal naspäť. Zeman Kerekes tieto vinohrady vrátiť odmietol, pričom svoj písomný protest osvedčil i pred spomínanou Prešporskou kapitulou. Pohotovou reakciou však zemepán Keglevich i so svojimi ľuďmi račianske vinohrady obsadil a pripravoval sa na ich oberačku. Sťažnosti na Keglevicha prichádzali tiež z poddanskej dediny Blatné, kde sa poddaní dovoľávali zastavenia násilia zo strany Keglevichových zemepanských úradníkov, pričom Keglevich sa mal z týchto obvinení vyvíňovať i pred prešporským podžupanom. K eskalácii postupne dochádzalo aj na panstve Devín a to predovšetkým v dôsledku toho, že Keglevich nerešpektoval platnú urbársku zmluvu z roku 1577, ktorá v celku podrobne definovala práva i povinnosti devínskych poddaných. Svoju finančnú tieseň Keglevich riešil neustálym zvyšovaním ich poddanských povinností a vyberaním nových, pre devínskych poddaných nezvyklých daní a poplatkov. Na jar 1616 sa do udalostí na devínskom panstve zapojil i majiteľ susedného panstva Veľké Leváre – Sigfríd Kollonics, ktorý v nadväznosti na Keglevichove urážky a nesplnené finančné požiadavky zobral „spravodlivosť“ do vlastných rúk a nechal hrad Devín, teda Keglevichove sídlo, vyrabovať. Aj keď bol majiteľ susedného panstva Kollonics za túto násilnosť zatknutý a uväznený, zemepán Keglevich svoj hnev zakrátko nasmeroval na vlastných poddaných, ktorých podozrieval, že boli so zatknutým Kollonicsom spriahnutí. V dôsledku týchto podozrení Keglevich viacerým devínskym poddaným odobral ich majetok a niekoľko osôb nechal uväzniť. V okovách sa ocitli niektorí členovia mestskej rady zemepanského mesta Devín. Keglevich zároveň uvalil na každého obyvateľa tohto zemepanského mesta poplatok 40 florénov *pro liberatione capitis*, teda za vykúpenie svojej hlavy. Keglevich tiež nechal násilím pooberať vinohrady patriace viacerým poddaným. Svojich poddaných začal pod hrozbami nútiť i k povozníctvu, pričom rybárov a vinohradníkov zároveň zaťažil rôznymi nezvyklými poplatkami v rozpore s pôvodnou urbárskou zmluvou.³⁹

V dôsledku toho, že námietky od devínskych poddaných týkajúce sa porušovania zaužívaných práv a povinností, ktoré adresovali zemepanskej súdnej stolici nezmiernili Keglevichovo vystupovanie, obrátili sa devínski poddaní na Uhorskú kráľovskú komoru.⁴⁰ Ich supplicácia bola následne postúpená korunnému prokurátorovi Jánovi Kithonichovi,⁴¹ ktorý sa na krajinského sudcu obrátil s tým, že „*veľmi potrebuje a vyžaduje výpovede a svedectvá určitých osôb, vznešených a urodzených, ale aj obyčajných ľudí, ako i osôb oboch pohlaví akéhokoľvek iného postavenia a čestnej povesti z Prešporskej a Mošonskej stolice, vrátane cirkevných hodnostárov*“.⁴² Podľa korunného prokurátora to malo byť nevyhnutné pre objasnenie určitých finančných záležitostí, ktoré mali byť zreteľnejšie definované a žiadal, aby prostredníctvom zástupcov z kráľovskej kúrie i z Prešporskej kapituly bolo vykonané vypočúvanie a zber svedectiev pre potreby Uhorskej kráľovskej komory. V nadväznosti na túto žiadosť krajinský sudca Žigmund Forgách z titulu svojej súdnej autority požiadal dôveryhodných zástupcov Prešporskej kapituly, aby bezodkladne začali s vypočúvaním

³⁹ Na predmetnú eskaláciu ako prvý (a zároveň posledný) upozornil vo svojej štúdií z roku 1950 archivár Jozef Šátek In: ŠÁTEK, Jozef. Vzbura poddaných v Devíne r. 1616. In: *Slovenská Bratislava*, 1950, č. 2–3, s. 87–108.

⁴⁰ ÖStA HKA, Hoffinanz – Ungarn, Nr. 111, 17.09.1616.

⁴¹ Korunný prokurátor Ján Kithonich sa neskôr stal známym predovšetkým vďaka svojmu dielu *Directio Methodica* o uhorskom procesnom práve. V slovenskej historiografii sa Kithonichovmu profesnému pôsobeniu, ako i rozsiahlemu prekladu jeho diela naposledy venoval Tomáš Gábriš z Ústavu štátu a práva SAV In: GÁBRIŠ, Tomáš. *Directio methodica v dejinách uhorského procesného práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019. 544 s.

⁴² „*coram clarius declarandorum fassionibus et attestationibus nonnullorum egregiorum et nobilium sed et ignobilium ac alterius cuiusquis status et honeste conditionis comitatum posoniensis et mosoniensis utriusque sexus ac ecclesiastice quoque dignitatis hominum*“ In Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 20, fasc. 4, n. 8, s. 34.

uvedených osôb s odôvodnením, že „pravda je zachovávaná prostredníctvom priznania a svedectiev dôveryhodných osôb, a tie nemajú byť nikomu odopreté“. Uvedené osoby mali byť vypočuté osobne *solutionis sedecim marcarum*, teda pod hrozbou pokuty šesťnásť mariek, ak odmietnu poskytnúť pravdivé svedectvo. Po vykonaní vypočúvania a zhromaždení všetkých výpovedí mali kanonici Prešporskej kapituly vystaviť príslušné listiny (spísomnené svedectvá) opatrené autentickou pečaťou kapituly a doručiť ich žiadateľovi, teda korunnému prokurátorovi Jánovi Kithonichovi.⁴³ Samotné vypočúvanie doktnutých osôb malo prebiehať v mieste ich bydliska prostredníctvom podkladových materiálov, ktoré pripravil prokurátor. Tie boli vypracované na základe spomínanej supplikácie, ktorú devínski poddaní doručili Kralovskej komore dňa 17. septembra 1616. Doktnuté osoby mali podľa korunného prokurátora odpovedať na otázky zoradené do nasledovných bodov:

Bod 1

Zachovával vznešený pán Keglevich obyvateľom zemepanského mesta Devín ich starobylé práva? Zaťažil ich novými a nezvyčajnými daňami? Zaobchádzal s nimi príkrejšie, než by sa svedčalo?

Bod 2

Hrozil Keglevich osobám zodpovedným za kapituláciu mesta Devín pánovi Sigfrídovi Kollonicsovi trestom?

Bod 3

Zvolal Keglevich obyvateľov mesta Devín, zajal štrnásť z nich, dal ich do pút a uväznil ich v najhoršom žalári?

Bod 4

Odmietol Keglevich prijať akékoľvek záruky alebo ručiteľov za zajatcov, ktorých uväznil?

Bod 5

Nariadil spísať majetky obyvateľov po jednotlivých domoch?

Bod 6

Usporadúval zemepán Keglevich súdne procesy proti obyvateľom mesta Devín tak, že sudcov si vyberal podľa svojej vlastnej vôle, nedbajúc na nesúhlas Devínčanov?

Bod 7

Pokúšal sa Keglevich vymáhať od obyvateľov mesta Devín 20 tisíc florénov ako odškodné za škody spôsobené obsadením hradu Devín?

Bod 8

Boli obyvatelia mesta Devín nevinní v súvislosti s rozpredajom majetku, ktorý bol ukradnutý Keglevichovi?

Bod 9

Odobral Keglevich obyvateľom mesta Devín kľúč od ich mestskej truhlice?

Bod 10

Zakázal Keglevich obyvateľom mesta Devín prístup do ich pivníc, aby mohli predávať ich vína?

Bod 11

Nútil Keglevich obyvateľov mesta Devín spolu s ich manželkami a deťmi k robotám, ktoré ich ohrozovali na živote alebo majetku spôsobom, ktorý je v rozpore so všetkou kresťanskou láskou a spravodlivosťou?

Bod 12

Je pravda, že obyvatelia mesta Devín v dôsledku Keglevichovej ukrutnosti už nemôžu obrábať ani vlastnú poddanskú pôdu?

⁴³ „*coram clarius declarandorum fassionibus et attestationibus nonnullorum egregiorum et nobilium sed et ignobilium ac alterius cuiusquis status et honeste conditionis comitatum posoniensis et mosoniensis utriusque sexus ac ecclesiastice quoque dignitatis hominum*“ In Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 20, fasc. 4, n. 8, s. 34.

Bod 13

Ignoroval Keglevich požiadavky Uhorskej kráľovskej komory ako i príkazy Jeho Výsosti, rakúskeho arcivojvodu Maximiliána III., vydané v prospech obyvateľov mesta Devín?

Bod 14

Zaobchádzal Keglevich s obyvateľmi mesta Devín tak tvrdo a neľudsky, že boli nútení vyhľadať útočisko u Jeho Veličenstva a pokorne padnúť k jeho láskavým nohám?⁴⁴

Vzhľadom na to, že svoje svedectvá malo poskytnúť viac ako 240 doktnutých osôb, vypočúvanie trvalo niekoľko dní. Ako prvý pred vyšetrovateľmi svedčil devínsky richtár, 70-ročný Ján Tabanchich. Uviedol, že jeden z Devínčanov vo väzení ochorel, a až keď zemepanskí úradníci videli jeho zdravotný stav, prepustili ho. Napriek tomu však o pár dní zomrel. Dodal, že i on sám od toho času, ako bol väznený, trpí zdravotnými ťažkosťami a pripomenul tiež, že v Keglevichových okovách ešte stále pretrvávajú ďalšie tri osoby. Ďalšími svedkami boli devínski prísazní Juraj Plemnich a Jakub Brini, ako aj mešťania Matej Kolman, Ján Moczner a Martin Zabo. Spolu s richtárom Tabanchichom sa javia ako hlavné iniciátory predmetnej supplikácie. Pred vyšetrovateľmi sa postupne striedali rôzni ľudia – od obyčajných mešťanov cez drobných zemanov a vinohradníkov až po rektora školy v Devínskej Novej Vsi či tridsiatkového pisára zo Stupavy. Vypovedalo aj mnoho žien, medzi nimi napríklad Katarína, 32-ročná manželka richtára Tabanchicha. Väčšina svedkov potvrdila jednotlivé body vybrané zo supplikácie devínskych poddaných, pričom zdôrazňovali predovšetkým to, že Devínčania sa na rabovaní Keglevichovho hradu nezúčastnili. Jedna svedkyňa vypovedala, že až počas tohto vypočúvania dotknutých osôb bol devínsky prísazný Štefan Chaktorniay prepustený z Keglevichovho väzenia, avšak zakrátko na to zomrel. Iná svedkyňa vypovedala, že v dôsledku vyčerpania po neúnosne dlhej práci na panskom majetku skončil i jej syn. V dňoch 5. – 7. novembra 1616 sa zástupcovia kráľovskej kúrie i Prešporskej kapituly presunuli vypočuť svedkov do susednej Devínskej Novej Vsi. Počas ich neprítomnosti v meste Devín sa však zemepanskí úradníci pokúsili vyšetrovanie zmariť tým, že sa vyhrážali Devínčanom stratou života i majetku, ak by sa znova odvážili vypovedať. Dňa 10. novembra 1616 hodľali zástupcovia kráľovskej kúrie i Prešporskej kapituly preskúmať kaštieľ v Devínskej Novej Vsi a zistiť stav zadržaných Devínčanov, pričom tu sa k nim pripojil i úradník Kráľovskej komory. Na základe predložených legitimačných listín požiadali Keglevichových panských úradníkov

⁴⁴ „*Articuli interrogatory, pro Inquisitione Deveniensi, ex supplicii Lilibelo oppidanorum Deweniensium excerpti. Articulus 1 An magnificifus dominus Joannes Keglewith, oppidanos Dewenienses in Antiquis illorum iuribus non conservaverit? Novis inusitatisque exactionibus oneraberit? Et immanius quam decebat tractaberit? Articulus 2 An dominus Keglewith authoribus dedicionis oppidi dewen, Siegfiedo a Kollonith, poenam in fligere comminatus fuerit? Articulus 3 An dominus Keglewith dewenienses oppidanos convocaverit et ex opis Outromdecis personas captivaverit? Illis compedes in ecerit, et in deterrimum carcerem eosdem detruserit? Articulus 4 An dominus Keglewith wadimonium sive fideius sores pro captivis akceptare recusaverit Articulus 5 An substancias oppidanorum per domos conscribi fecerit? Articulus 6 An dominus Keglewith iudicium per arbitros, pro placito suo delectos, contra oppidanos dewenienses ipsi in vitis celebrari fecerit? Articulus 7 An dominus Keglewith pro damnis ex intercepcione arcis dewen in ipsum resultantibus florenos hungaricos 20 000 ab oppidanis deweniensibus extorquere satagerit, aut ad huc satagat? Articulus 8 An oppidani dewenienses a distractione rerum Keglewithianarum insomtes fuerint? Articulus 9 An dominus Keglewith clavem ciste communitas deweniensis oppidanis a demerit? Articulus 10 An dominus Keglewith oppidananos dewenienses ab educilo vinorum penitus arcuerit? Articulus 11 An dominus Keglewith, modis omnibus ad labores oppidanos dewenienses cum coniubigus et liberis ad amisionem usque vitae et fortunarum, praeter ius et christianam charitatem, deducere nisus fuerit? Articulus 12 An oppidani dewenienses propter nimiam Keglewithi atrocitatem sub ipso fundos illorum colonicales colere non possint? Articulus 13 An dominus Keglewith, recvisitiones camerarum et mandata serenissimi principis domini domini archiducis Maximiliani, causa oppidanorum, deweniensium ad illum edita contempserit? Articulus 14 An dominus Keglewith tam duriter inmaniterque oppidanos dewenienses hucusque tractaverit, ut eosdem ad suam maiestatem confugere et ad benigna illius genua ipsis pro volvi necesse fuerit?“ In: Slovenský národný archív, fond Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 20, fasc. 4, n. 8, s. 35.*

o umožnenie revízie väzenia. Keglevichovi úradníci však odmietli vpustiť vyšetrovateľov s odôvodnením, že bez súhlasu svojho pána to neurobia ani na kráľovský príkaz. Vyšetrovací tím tak odišiel a vyšetrovanie bolo ukončené týmto posledným (neúspešným) pokusom.⁴⁵ Spísomnené výpovede boli následne doručené korunnému prokurátorovi, ktorý na základe nich vyhotovil ďalšie podklady pre potreby súdneho konania pred kráľovskou kúriou.⁴⁶ O tom, či mohli devínski poddaní podľa vtedajších uhorských právnych predpisov a obyčají dosiahnuť zjednanie nápravy, teda aby zemepán Keglevich rešpektoval ich pôvodné práva, mal čoskoro rozhodnúť kráľ v zastúpení najvyššieho krajinského súdu – kráľovskej kúrie.

K exempcii, ktorú predtým udelil gróf Mikuláš Báthory

Listina z roku 1617,⁴⁷ v ktorej uhorský kráľ, zastúpený kráľovskou kúriou vyjadril svoje rozhodnutie vo veci sporu medzi devínskym zemepánom a devínskymi poddanými bola opatrená kráľovskou pečaťou Mateja II. a začína jeho panovníckym predstavením a tiež vytýčením komu presne bola adresovaná – v tomto prípade išlo o hodnoverné miesto Prešporská kapitula.⁴⁸ Uznesenie pokračuje určitou genézou, ktorá popisuje od koho a za akých okolností devínski poddaní v minulosti nadobudli svoje právne postavenie „vo vzťahu k exempcii (slobodám a povinnostiam), ktorú predtým [v roku 1577] vznešený a vážený gróf Mikuláš Báthory udelil múdreému a obozretnému richtárovi a mestským prisazným ako i celej komunite obyvateľov zemepanského mesta Devín (vtedy jeho [poddaným], ale teraz našim, patriacim k nášmu hradu, ktorý sa tiež nazýva Devín a ktorý sa nachádza v Prešporskej stolici), bolo uznané, že [gróf Mikuláš Báthory] túto exempciu (týkajúcu sa ročných prác, robôt, služieb, výmerov, dávok a akýchkoľvek poplatkov) vtedy udelil, s našim kráľovským súhlasom.“⁴⁹

Vyšetrovaním tak bolo doložené, že pôvodné slobody (práva) a povinnosti vyrokoval so svojimi poddanými ešte predchádzajúci devínsky zemepán Mikuláš Báthory, v tom čase dedičný vlastník Devínskeho panstva. Všetky tieto práva a povinnosti boli spísané v podrobnej urbárskej zmluve z roku 1577, ktorú si devínski poddaní z vlastnej iniciatívy opakovane nechávali konfirmovať,⁵⁰ pričom tie časti zmluvy, ktoré sa týkajú zemepanského mesta Devín tvoria úvodnú časť ešte i v devínskej mestskej knihe z roku 1809.⁵¹ Toto dokazovanie tak potvrdzuje, že listiny sa popri svedeckých výpovediach s postupným vývojom písomnej kultúry stávali dôležitým dôkazným prostriedkom.⁵² Podstatné v tejto časti uznesenia je, že kráľovská kúria vyhodnotila predmetné práva a povinnosti od predchádzajúceho zemepána ako legitímne udelené, pričom ďalej pokračuje „...a preto sme vydali milostivé prisvedčenie a chceme, aby ste Vy, richtár a mestskí prisazní ako i celá komunita obyvateľov zemepanského mesta Devín, v súlade s touto Vašou exempciou (slobodami a povinnosťami), týkajúcou sa ročných prác, robôt, služieb, výmerov, dávok a akýchkoľvek poplatkov, boli skrze našich i Vašich

⁴⁵ SNA, fond HM BK, Capsa 20, fasc. 4, n. 8, s. 36-50.

⁴⁶ HU-MNL-OL-E 37 Causarum regalium directoratus, Opiniones Directoralium Joanne Kitthonicsianarum, s. 94-110.

⁴⁷ SNA, fond HM BK, Capsa 1, fasc. 13, n. 21, šk. č. 4.

⁴⁸ Matthias Dei gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germanie, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, etc, Rex Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Marchio Moraviae, Comes Tyrolis et Goritiae etc. Fidelibus nostris honorabilibus, Capitulo Ecclesiae Posoniensis, Salutem et gratiam.

⁴⁹ Quoniam Nos, exemptioni, liberationi et limitationi illis quas Spectabilis ac Magnificus quondam Comes Nicolaus de Bathor, Prudentibus et circumspectis iudici, iuratisque civibus ac toti communitati oppidi Dewen, tunc sui, nunc autem nostri, ad Arcem nostram, similiter Deven nuncupatam, omnino in Comitatu Posoniensi existentem habiti, ab et in annuis laboribus, operis, servitiis, censibus, dationibus et quibuslibet solutionibus, fecisse dignoscebatur, Consensum nostrum Regium.

⁵⁰ HU-MNL-OL-P 422 Keglevich család egreskátai levéltára 1539-1939, P 422-1.-I.-V.-VI. (4. cs.), VI. csomag, Éleskői és dévényi uradalom /Pozsony m/ Éleskői uradalom urbáriumi (No. 1-8.), za upozornenie na tieto pramene ďakujem Avarovi Antonovi z Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

⁵¹ Archív Mesta Bratislava, Devín, úradné knihy – 17119, Zápisnice zo zasadnutí obecnej rady a odpisy výsad.

⁵² GÁBRIŠ, T., 2019, s. 57.

[poverených] osôb, prostredníctvom našej kráľovskej pokladnice, zákonne štatuovaní, v znení podľa vyššie uvedených listín nášho [kráľovského] súhlasu, ktoré sme sa týmto rozhodli milostivo ustanoviť.“⁵³ Kráľovská kúria tak nielen potvrdila pôvodné práva a povinnosti devínskych poddaných, ale rovno už aj vytyčovala podmienky za akých do týchto staronových práv majú byť štatuovaní: „Aby ste nám boli pevne zviazaní Vašou vernou službou, týmto nariaďujeme a zaväzujeme Vás, aby ste akceptovali osobu, ktorú ste poverili ako svojho hodnoverného svedka, v prítomnosti ktorého naši verní vznešení Jakub Csepreghy,⁵⁴ alebo František Nagy⁵⁵ z nášho kráľovského notárskeho dvora, alebo Juraj Jezernický,⁵⁶ alebo Žigmund Andreasics,⁵⁷ alebo Štefan Szerdahely,⁵⁸ zastupujú našu kráľovskú prítomnosť...“⁵⁹ Označenia homo regius a či homo noster, boli výrazom pre “poverenca“ pričom homo regius podľa právneho historika Štefana Lubyho vykonával štatúciu pred vyslaným zástupcom hodnoverného miesta (testimonium).⁶⁰ Listina ďalej pokračuje vytyčením konkrétneho miesta „...pred tvárou spomenutého zemepanského mesta Devín, jeho susedov a spolumešťanov, tam zákonne predvolaného a prítomného richtára a mestských prisázných ako i celej komunity obyvateľov zemepanského mesta Devín, na už udelenú exempciu (slobody a povinnosti), týkajúcu sa ročných prác, robôt, služieb, výmerov, dávok a akýchkoľvek poplatkov, ktoré im právom prináležali podľa spomínaných našich súhlasných listín, ak nebude nič protirečiť, nech je vykonaná štatúcia.“⁶¹ Facies loci, teda miesto štatúcie bolo príslušné miesto, ktorého sa

⁵³ ...pariterque benevolum assensum praebuerimus velimusque vestrum, iudicem et iuratos, ceterosque oppidanos, et totam Communitatem, praedicti oppidi Dewen, in vestram, exemptionem, liberationem et limitationem, ab et in dictis laboribus, operis, servitiis, censibus, dationibus et quibuslibet solutionibus, per nostrum et vestrum homines, medio fiscii nostri Regii, legitime introduci vestrumque ipsis, iuxta predictas literas nostras Consensuales statui clementer facere.

⁵⁴ Jakub Csepreghy pôsobil ako kanonik v Prešporskej kapitule, spomína sa i v kanonickej vizitácii Petra Pázmány z roku 1626. In: FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka: genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava: Monada, 2003, s. 68.

⁵⁵ František Nagy, podľa predmetnej listiny z roku 1617 bol úradníkom kráľovského notárskeho dvora. Hoc išlo o pomerne rozšírené priezvisko, je možné, že bol príbuzným Juraja Nagya – kanonika z Prešporskej kapituly.

⁵⁶ Juraj Jezernický pochádzal z turčianskeho šľachtického rodu, v Prešporku vlastnil do roku 1611 podiel v dome č.192 (dnešná Laurinská ul.). In: FEDERMAYER, F., 2003, s. 249.

⁵⁷ Žigmund Andreasics neskôr pôsobil ako slúžny Prešporskej stolice. Bol synom Mateja Andreasicsa, ktorý v rokoch 1591 – 1609 zastával post korunného prokurátora (jeho priamym nástupcom bol Ján Kithonich, ktorému pripadla žaloba devínskych poddaných z roku 1616). Matej Andreasics sa v Prešporku usadil už pred rokom 1607, keď kúpil dom č. 197 (nachádzal sa na dnešnej Laurinskej ul). Podobne ako Szerdahelyovci, i Andreasicsovcovia vlastnili majetky v Dunajskej Strede. In: FEDERMAYER, F., 2003, s. 253.

Matejovi Andreasicsovcovi sa autor Frederik Federmayer ďalej venoval v štúdiu: FEDERMAYER, Frederik. Nováki Andreasich Mátyás. A győri káptalan jegyzőjének életútja. In: NEMES, Gábor – VAJK, Ádám (eds.). *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok a Győregyházmegyé történetéből. Források, feldolgozások* 13, Győr: A Győri Egyházmegye Levéltár kiadványai, 2011, s. 119-126.

⁵⁸ Štefan Szerdahely, ako homo regius, teda kráľov človek, sa spomína už v roku 1608, spolu s bratom Jurajom vlastnil v Prešporku dom č. 59 (na dnešnej Františkánskej ul.). Juraj Szerdahely od 1612 pôsobil ako registrátor a expeditor Uhorskej kráľovskej komory. Obaja pochádzali z Dunajskej Stredy. In: FEDERMAYER, F., 2003, s. 117-118.

⁵⁹ Pro ut fidelitati vestrae harum serie firmiter praecipientes, committimus et mandamus, quatenus, acceptis praesentibus vestrum mittatis hominem, pro testimonio vestro fidedignum, quo praesente fidelis noster Egregius et Nobilis, Jacobus Chiprugy seu Franciscus Nagy de Curia nostra Regia iurati Notarii sive Georgius Jesecnický aut Sigismundus Andrasics, vel Stephanus Zerdahely, aliis absentibus, homo noster Regius,

⁶⁰ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Knížnica Právnickej jednoty, 1946, s. 338.

⁶¹ ...ad faciem praedicti oppidi Dewen, vicinis et commetaneis eiusdem, inibi legitime convocatis et praesentibus, accedens, vostrumque iudicem et iuratos ceterosque Cives et totam Communitatem prenotati oppidi nostri Deven, in iamfactas, exemptionem, liberationem et limitationem, ab et in dictis, laboribus, operis, servitiis, censibus, dationibus, et quibuslibet solutionibus, iure ipsis incumbente, introducat, statuatque, voestrum eisdem, iuxta praenotatas literas nostras Consensuales, si non, fuerit contradictum.

štatúcia týkala.⁶² Prítomnosť širšej verejnosti bola podľa Štefana Lubyho tiež podmienkou štatúcie, preto mala byť včas ohlásená a museli k nej byť prizvané nielen osoby zainteresované, ale i *vicini et commetanei*, teda susedia a príbahlí obyvatelia, pričom účasť týchto susedov bola už od roku 1435 tiež obligátna.⁶³

*„Ak by však boli nejakí odporcovia voči stanovisku spomínanej kráľovskej pokladnice, proti menovaným mešťanom ako i proti kráľovskej pokladnici (ktorá zastupuje našu kráľovskú prítomnosť), nech sa v stanovenom termíne dostavia pred kráľovskú kúriu s odôvodnením svojej námietky. Uvedené [odôvodnenie], ak to bude účelné, nariaduje naša kráľovská prítomnosť podať písomne (spísané pravdivo), so znením vykonanej štatúcie, s menami účastníkov i odporcov (ak nejakí boli) a tiež susedov, tak, aby bol pridelený termín podľa potreby. Inak nekonajte!“*⁶⁴ Ak niekto usúdil, že štatúcia porušuje jeho iným právom chránený záujem, mal možnosť do 15 dní (dokonca i na mieste) podať *contradictiones*, teda námietky. Tie však mohli byť podané len v prítomnosti štatuenta a svedka, ktorí preto museli počas nasledujúcich 15 dní byť vždy spolu. Prvé tri dni sa mali zdržiavať na mieste štatúcie, ostatné dni mohli byť aj na inom mieste, avšak miesto ich pobytu mali verejne oznámiť.⁶⁵

Záver a možné východiská pre ďalší výskum

V nadväznosti na moju výskumnú otázku – ako vyzerali inštitucionálne možnosti poddaných v 17. storočí brániť sa proti svojvôli ich zemepánov – som upriamil pozornosť na hierarchické konflikty, teda súdne spory medzi zemepánmi a ich poddanými. Príkladom takéhoto konfliktu bola eskalácia, ku ktorej došlo začiatkom 17. storočia na panstve Devín. Riskantným súdnym procesom namiereným proti svojmu zemepánovi dosiahli devínski poddaní želaný výsledok a ich predchádzajúce urbárske práva a povinnosti im boli potvrdené najvyšším súdom v kráľovstve. Priame výpovede viac ako 240 účastníkov predmetného súdneho konania, ich osobitý spôsob vyjadrovania o zaužívaných právach a povinnostiach devínskych poddaných, ktorý je zachytený v ich výpovediach určených pre kráľovskú kúriu, predstavujú pozoruhodnú sondu do nerovných mocenských vzťahov vo vtedajšej spoločnosti. Ak poddaní na nejakom panstve nedokázali ubrániť svoje pôvodné urbárske práva a povinnosti, mohlo to v pomyselnom socioekonomickom rebríčku dobovej spoločnosti spôsobiť ich pohyb smerom nadol, teda k výrazne nevýhodnejšiemu postaveniu, to však nebol prípad predmetných Devínčanov. Konštatovanie Štefana Janšáka o tom, že urbárske práva a povinnosti boli známe len jednej zmluvnej strane, teda zemepánovi a tiež že nejestvovali inštitúcie, ktoré by právnu obranu poddaných podporili sa tak na príklade eskalácie u devínskych poddaných nenaplnilo. Podľa platných právnych noriem, ak Devínčania dokázali, že zemepán hrubo porušil ich práva a povinnosti, mohli uspieť; vzhľadom na zastráňovanie a obmedzené prostriedky však prinavrátanie ich pôvodných práv zd'aleka nebolo jednoduché. Iniciatíva devínskych mešťanov bola v danom historickom kontexte pozoruhodným prejavom odporu a snahy o spravodlivosť. Aj keď ich supplikácia upozornila na nenáležitú prax zemepána, konečné kráľovské uznesenie mohlo byť len určitým kompromisom či dokonca výsledkom iného politického tlaku. Základným východiskom pre ďalší výskum tak zostáva i otázka, nakoľko diskurzívna prax jednotlivých aktérov sporu z roku 1616 odrážala celokrajinské spoločenské zmeny a či k nim

⁶² Vykonať štatúciu na inom mieste, napríklad v stoličnom sídle bolo možné len výnimočne, napríklad v dôsledku vojenského ohrozenia, alebo morovej epidémie. In: LUBY, Š., 1946, s. 338.

⁶³ LUBY, Š., 1946, s. 338.

⁶⁴ *Contradictores autem si qui fuerint, ad in stantiam dicti Fiscii nostri Regii, contra annotatos. Oppidanos et Eundem Fiscum nostrum Regium, nostram Personalem in presentiam, in Curiam nostram Regiam, ad terminum competentem et, ratione Contradictionis eorundem redituros efficacem. Et post haec huiusmodi, introductionis et statutionis seriem, cum Contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum nominibus, terminoque assignato ut fuerit expediens, dictae Personalí praesentiae nostrae, fideliter rescribatis. Secus non facturi.*

⁶⁵ LUBY, Š., 1946, s. 339.

zároveň aktívne prispievala. Predkladaný text sa tak stáva príspevkom k staršej historiografickej diskusii⁶⁶ o právnom i socioekonomickom postavení rano-novovekých poddaných v Uhorsku, ktorá k dnešnému dňu stále nebola jednoznačne vyriešená.⁶⁷

⁶⁶ MARSINA, Richard (ed.). *Historické štúdie XVII. Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16. - 18. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972.

⁶⁷ KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef (eds.). *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: VEDA, 2006, s. 8.

Zoznam použitej literatúry

- BACÍLEK, Karol. *O niektorých otázkach roľníckej politiky na Slovensku*. Bratislava: Oráč, 1950. 103 s.
- BALOGH, Adam. *Župa bratislavská 1.; B. Písomnosti súdne; 1. Občianske; d) Sudcovské listiny (1404) 1547 - 1853; Čiastkový inventár*. Bratislava: Štátny archív v Bratislave, 1974. 712 s.
- BELOW, Stefan. BREIT, Stefan. *Wald - von der Gottesgabe zum Privateigentum Gerichtliche Konflikte zwischen Landesherren und Untertanen um den Wald in der frühen Neuzeit*. Stuttgart: Lucius und Lucius, 1998. 658 s.
- BÍRÓ, Frederika. FUR Lajos. *Búcsú a parasztságtól*. Budapest: Kairosz; Skanzen, 2013-2014. 583s., 719 s., 523 s.
- FEDERMAYER, Frederik. Nováki Andreasich Mátyás. A győri káptalan jegyzőjének életútja. In: NEMES, Gábor – VAJK, Ádám (eds.). *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok a Győregyházmegye történetéből. Források, feldolgozások 13*, Győr: A Győri Egyházmegye Levéltár kiadványai, 2011, s. 119 – 126.
- FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka: genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava: MONADA, 2003. 368 s.
- GÁBRIS, Tomáš. *Directio methodica v dejinách uhorského procesného práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019. 544 s.
- GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.). *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113-1848)*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1955. 354 s.
- GLARE, P. G. W. *Oxford latin dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1968. s. 1883.
- HORVÁTH, Pavel. Hospodársko-spoločenské a právne pomery poddanského obyvateľstva na Slovensku v 16.-18. storočí. In: MARSINA, Richard (ed.). *Historické štúdie XVII. Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16. - 18. storočí*, Bratislava SAV, 1972, s. 27-46.
- HORVÁTH, Pavol (ed.). *Listy poddaných: z rokov 1538-1848*. Bratislava: Vydav. SAV, 1955. 375 s.
- HORVÁTH, Pavel. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1963. 326 s.
- CHARLTON, T. Lewis, SHORT, Charles. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879. 1814 s.
- IMREH, István. *Törvény és rend a székely faluközösségekben*. Sepsiszentgyörgy: ARTprinter Kvk, 2020. 580 s.
- JANŠÁK, Štefan. Hospodárske a sociálne príčiny meruôsmej revolúcie. In: *Pracovné námety: pre miestne odbory Matice slovenskej, okresné a miestne osvetové rady a školy*. Martin: Matica slovenská, 1948, č. 10, s. 2 – 4.
- KARPAT, Jozef. Niekoľko pripomienok k postaveniu poddaných z historicko-právneho hľadiska. In: MARSINA, Richard (ed.). *Historické štúdie XVII. Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16. - 18. storočí*, Bratislava SAV, 1972, s. 195 – 198.
- KITONIČ, Jovan Kostajnički. *Directio methodica processus judiciarij juris consuetudinarij, inclyti regni Hungariae; Centuria certarum contrarietatum et dubietatum*. Tyrnaviae: Academicis, 1700. 145, 37 s.
- KOHÚTOVÁ, Mária, VOZÁR, Jozef (eds.). *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: VEDA, 2006. 160 s.
- MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku. Druhé, doplnené vydanie*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2020. 1317 s.

- PERES, Zsuzsanna. Majetkovo-právne pozadie zápasu o získanie hradu Devín v prvej polovici 17. storočia. In: DUCHOŇOVÁ, Diana a Anna FUNDÁRKOVÁ (eds.). *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie*. Bratislava: Veda, 2016, s. 51 – 66.
- RATKOŠ, Peter. *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin: Osveta, 1978. 345 s.
- STIPTA, István. *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice: Nica, 2004. 270 s.
- ŠÁLY, Ondrej. *Panstvá Radvanszkých v 18. storočí: hospodárske zázemie strednej šľachty* [dizertačná práca]. Bratislava: Historický ústav SAV, 2024. 207 s.
- ŠÁTEK, Jozef. Vzbura poddaných v Devíne r. 1616. In: *Slovanská Bratislava*, 1950, č. 2–3, s. 87-108.
- ŠPIESZ, Anton. Slovensko v pocyse refeudalizácie v 16.-18. storočí. In: MARSINA, Richard (eds.). *Historické štúdie XVII. Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16. - 18. storočí*, Bratislava SAV, 1972, s. 47-62.
- ŠVECOVÁ, Adriana. Inštitúcia hodnoverných miest ako kvázi verejných notárov v stredoveku. In: *Acta Universitatis Tyrnaviensis Iuridica 2*. Trnava: Trnavská Univerzita, 2005, s. 169-181.
- VARGA, Endre (ed.). *A királyi curia 1780-1850. Magyar Országos Levéltár kiadványai. 3. Hatóság- és hivataltörténet (4)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974. 274 s.
- VARGA, Endre a Miklós VÉRES. *Bírósági levéltárak 1526-1869. Magyar Országos Levéltár kiadványai. 1. Levéltári leltárak (6)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. 473 s.
- VARGA, Endre. *Úriszék : XVI-XVII. századi perszövegek*. Budapest: Akad.K., 1958. 1104 s.
- VICIAN, František. *Okresná osvetová rada v Kežmarku 1946 - 1949. Inventár*. Poprad: Štátny archív v Poprade, 1973. 59 s.
- VERBOECIUS, Staphanus. *Corpus Juris Hungarici, seu Decretum Generale Incliti Regni Hungariae*. Budae: typis Regiae Universitatis, 1779, Tomus 1 + Tomus 2, 878 s. + 480, 229 s.

Archívne pramene

- Archív Mesta Bratislava, Devín, úradné knihy – 17119, Zápisnice zo zasadnutí obecnej rady a odpisy výsad.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 21 Benignae resolutiones, 1531-1772.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 37 Causarum regalium directoratus, Opinionum Directoralium Joanne Kitthonicsianarum, s. 94 – 110.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 422 Keglevich család egreskátai levéltára 1539-1939, P 422-1.-I.-V.-VI. (4. cs.), VI. csomag, Éleskői és dévényi uradalom /Pozsony m/ Éleskői uradalom urbáriumai (No. 1-8.).
- Österreichisches Staatsarchiv, FHKA AHK HF Ungarn Hoffinanz Ungarn, 1275-1762.
- Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 1, fasc. 13, n. 21, šk. č. 4.
- Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Capsa 20, šk. č. 35, 36, 37.

**BOL BOJ ŽIEN ZA VOLEBNÉ PRÁVO ZRADOU NA ŽENSKOSTI?
EMANCIPAČNÉ HNUTIE ŽIEN NA STRÁNKACH NÁRODNÝCH NOVÍN A
SLOVENSKÝCH ŽENSKÝCH ČASOPISOV DENNICA A ŽIVENA V ROKOCH
1905 – 1920**

Mgr. Dorota Tóthová
Historický ústav SAV

Abstrakt: *Kritický pohľad na rodovo-diferencovanú spoločnosť Rakúska-Uhorska sa prejavil aj v rámci kontinuálne sa rozvíjajúcom emancipačnom diskurze ženského hnutia, ako aj mužmi a ženami utváranom patriarchálnom diskurze, a boli definujúce pri sociálnej transformácii a emancipácii žien v rokoch 1905 – 1920. Cieľom príspevku bude analýza dobových prameňov v podobe Národných novín (1870 – 1948) a slovenskojazyčných ženských časopisov Dennica (1898 – 1914) a Živena (1910 – 1949) v rokoch 1905 – 1920. Využitím komparatívnej analýzy sa sleduje postupná priamo-úmerná zmena jazykového a ideologického aparátu v rámci vybraných médií na špecifikáciu miery viditeľnosti slovenského ženského emancipačného hnutia v médiách počas vybraných historických udalostí, konkrétne spôsoby, akými sa jeho obraz transformoval spolu so širšími zmenami v postavení žien. Analýza dobových prameňov bude odrážať aj reakcie na zahraničné ženské emancipačné hnutia a bude sledovať aj reakcie domácich médií na tieto udalosti.*

Kľúčové slová: *volebné právo žien, ženská emancipácia, Dennica, Živena, Národné noviny*

Abstract: *A critical perspective on the gender-differentiated society of Austria-Hungary was also reflected within the continuously developing emancipatory discourse of the women's movement, as well as the patriarchal discourse shaped by men and women. This critical perspective was defined in the social transformation and emancipation of women between 1905 and 1920. The main aim of this paper is to analyse contemporary sources in the form of Národné noviny (1870 – 1948) and the Slovak-language women's magazines Dennica (1898 – 1914) and Živena (1910 – 1949) between 1905 and 1920. A comparative analytical approach is employed to trace the gradual and directly proportional changes in the linguistic and ideological apparatus within selected media, with the aim of specifying to what extent the Slovak women's emancipation movement was visible in newspapers and publications during selected historical events, and specifically, the ways in which its image was transformed along with broader changes in the status of women. The analysis of contemporary sources will reflect specific reactions to women's emancipation movements and will trace the responses of specific Slovak-language media to these events.*

Keywords: *women's suffrage, women's emancipation, Dennica, Živena, Národné noviny*

Spoločenské a ekonomické postavenie žien na prelome 19. a 20. storočia bolo výrazne determinované rýchlym priebehom industrializácie a cieľným spochybňovaním patriarchátu a tradičných rodových rolí v znamení *konceptu novej ženy*.¹ Multietnická spoločnosť Rakúska-Uhorska bola charakteristická silným patriarchálnym usporiadaním so striktno definovanými rodovými rolami. Ženy boli na základe *biologických faktorov* tradične vnímané ako *strážkyne rodinného krbu*, ktorých hlavnou spoločenskou funkciou bola starostlivosť o deti a domácnosť, čím sa uplatňoval koncept o prirodzenom mieste ženy v rodine.² Ženy absentovali vo verejnom priestore, čím dochádzalo k rodovo-podmienenej diskriminácii žien, ktorá bola akceptovaná ako prirodzená súčasť spoločenského poriadku.

¹ Koncept „*novej ženy*“ (1890 – 1920) predstavoval sociálny a kultúrny ideál ženy.

² BUŽEKOVÁ, Tatiana. *Rod v antropológii*. Bratislava: STIMUL, 2018, s. 5.

Dualita verejnej a súkromnej sféry priamo-úmerne súvisela aj so vznikom istého modelu stredostavovskej meštianskej rodiny v dôsledku del'by práce medzi mužmi a ženami, avšak vzťah medzi *súkromnou* a *verejnou sférou* nie je rodovo neutrálny.³ Tento patriarchálny vzorec nadväzoval aj na politický systém dualistickej monarchie, v rámci ktorého bolo volebné právo výlučným privilegiom mužov, čo zásadne limitovalo participáciu žien v politickej sfére.⁴

V spoločensko-kultúrnom prostredí slovensky hovoriaceho regiónu Rakúsko-Uhorska bola tradičná úloha ženy vymedzená kresťanskou náboženskou morálkou.⁵ Mužská a ženská rola sa v modeli rodových vzťahov vnímala ako „*Bohom určený*“ a trvalý základ usporiadania spoločnosti. Globálny boj za rovnoprávnosť žien v tomto období výrazne akceleroval, pričom slovenské ženy v Uhorsku sa do tohto emancipačného procesu zapájali postupne a s istým časovým oneskorením oproti krajinám v bezprostrednom susedstve.

Teoreticko-metodologické východiská

Kritický pohľad na rodovo-diferencovanú spoločnosť Rakúska-Uhorska sa prejavil aj v rámci kontinuitne sa rozvíjajúcom emancipačnom diskurze ženského hnutia, ako aj mužmi a ženami utváranom patriarchálnom diskurze, ktoré boli definujúce pri sociálnej transformácii a emancipácii žien v rokoch 1905 – 1920. S cieľom definovať úlohu mainstreamových médií v boji za ženské volebné právo v slovenskojazyčnom prostredí Rakúska-Uhorska je dôležité identifikovať aj spôsoby, akými sa feministický diskurz formoval a/alebo asimiloval do obsahu médií, pričom sa zohľadňujú aj širšie sociálno-ekonomické kontexty. Využitím komparatívnej analýzy sa sleduje istá priamo-úmerná zmena jazykového a ideologického aparátu v rámci dobových prameňov, a to v podobe *Národných novín (1870 – 1948)*⁶ a ženských časopisov *Dennica (1898 – 1914)*⁷ a *Živena (1910 – 1949)*.⁸ Cieľom je špecifikovať mieru viditeľnosti slovenského ženského emancipačného hnutia v médiách a analyzovať, akými spôsobmi sa mediálny obraz žien transformoval v súlade so širšími zmenami v postavení žien. Analýza dobových prameňov odráža aj reakcie na zahraničné ženské emancipačné hnutia a sleduje aj reakcie domácich médií na tieto udalosti. Definovaním kľúčových historických udalostí, ako boli diskusie o všeobecnom volebnom práve v rokoch 1905/1906 či snaha *Slovenskej národnej strany* presadiť volebné právo žien v roku 1913, sa skúma širší sociálno-politický kontext, do ktorého zasahuje aj prvá svetová vojna. Tá sa stala istým katalyzátorom politickej emancipácie žien, ktorá vyvrcholila v roku 1920 zavedením volebného práva pre ženy v novovzniknutej Československej republike.

³ HAVELKOVÁ, Hana. Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry. In: *Sociologický Časopis*, 1995, roč. 31, č. 1, s. 25. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/41131014>.

⁴ MUELLER, Klavina Ilze – WISCHERMANN, Ulla. Feminist Theories on the Separation of the Private and the Public: Looking Back, Looking Forward. In: *Women in German Yearbook*. 2004, roč. 20, s. 184-197. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/20688978>.

⁵ HAVELKOVÁ, H., 1995, s. 25-26.

⁶ *Národné noviny (1870 – 1948)* boli tlačovým orgánom *Slovenskej národnej strany*, ktorý podporoval slovenský národ, jazyk a kultúru. POTE MRA, Michal. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, 1958, s. 30-38.

⁷ *Dennica (1898 – 1914)* bola slovenským časopisom pre ženy, ktorú založila *Terézia Vansová (1857 – 1943)*. Od roku 1907, keď sa redaktorom stal *František Votruba (1880 – 1953)*, sa pretransformoval na rodinný časopis. HOLLÝ, Karol. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Prodoma, 2011, s. 32-55.

⁸ Časopis *Živena (1910 – 1949)* bol úzko spojený so ženským spolkom *Živena (1869)*, a to s cieľom podporovať vzdelávanie a kultúrny rozvoj slovenských žien. Jednou z najvýznamnejších osobností spojených s časopisom bola *Elena Maróthy-Šoltéssová (1855 – 1939)*. GLADIŠ, Marián. *Prvé slovenské ženské časopisy: Dennica, Živena, Slovenská žena (1898 – 1923)*. Košice: ŠafárikPress, 2021, s. 55-68. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2021/FF/prve-slovenske-zenske-casopisy.pdf>.

Feministické teórie skúmajúce rodovú rovnosť predpokladajú, že spoločenské štruktúry sú koncipované na systematické udržiavanie a posilňovanie patriarchátu.⁹ Podľa *Nancy Fraser (1947 –)*¹⁰ emancipačné hnutie žien spočívalo nielen v ekonomických požiadavkách, ale aj v kultúrnej reštrukturalizácii spoločnosti, ktorá by poskytla ženám rovnaké uznanie a príležitosti.¹¹ Ďalej tvrdí, že v súvislosti s rodovou ne/spravodlivosťou definujeme istú polovičnú spravodlivosť, ktorá sa skladá z dvoch aspektov: z redistribúcie ekonomických zdrojov (*napr. prístup k vzdelaniu, práci alebo majetku*) a z uznania kultúrnej hodnoty určitých sociálnych skupín (*napr. žien*).¹² Tento spôsob nazerania na rodovú nerovnosť poukazuje na to, že spravodlivosť v rodových vzťahoch nie je len o rozdeľovaní materiálnych zdrojov, ale aj o rozdeľovaní uznania a rešpektu.¹³ *Simone de Beauvoir (1908 – 1986)*¹⁴ argumentovala, že žena sa historicky a kultúrne konštruuje ako *druhá*, teda podriadená entita voči mužovi, ktorý je považovaný za *univerzálneho človeka*.¹⁵ Podľa nej sa žena nenarodí ako *druhé pohlavie*, ale je spoločnosťou konštruovaná do tejto kategórie. Nový pohľad na pojem *rod* v rámci feministickej teórie priniesla *Judith Butler (1956 –)*,¹⁶ ktorá jednoznačne argumentuje, že *mužský/ženský rod* neodzrkadľuje *mužské/ženské pohlavie*, ale je komplexnou interpretáciou pohlavia, čím sa stáva nástrojom konštruovania *tzv. prirodzeného pohlavia*. Rod teda nie je vrodenu charakteristikou, ale performatívnym aktom, ktorý je potvrdzovaný spoločenskými a kultúrnymi normami.¹⁷ Rodová identita je teda konštruovaná prostredníctvom opakovaných činov a prejavov, ktoré definujú predstavy o tom, čo znamená byť mužom alebo ženou.¹⁸ Postupnú transformáciu mediálneho obrazu žien a rodovej identity ilustruje spomínaný *koncept performativity*, ktorý reflektuje spôsoby, akými ženy môžu efektívne konštruovať a realizovať svoje rodové role. Analýza spôsobu, akým médiá konštruovali obraz ženy prostredníctvom jednotlivých diskurzov, umožňuje hlbšiu definíciu úlohy médií v rodovo diferencovanej spoločnosti Rakúska-Uhorska, ako aj to, do akej miery médiá v danom období prispievali k reprodukcii alebo dekonštrukcii rodovej nerovnosti.

Kritická diskurzívna analýza (KDA) predstavuje metodologický prístup, ktorý sa zameriava na analýzu diskurzu v kontexte širších sociálnych štruktúr a mocenských vzťahov. Tento prístup vychádza z predpokladu, že jazyk nie je neutrálnym nástrojom komunikácie, ale komplexným sociálnym a ideologickým procesom, ktorý formuje sociálnu realitu.¹⁹ Samotnú produkciu diskurzov reguluje spoločnosť, čo umožňuje manipuláciu verejnej mienky.²⁰ KDA je kritický teoretický prístup k štúdiu diskurzu, ktorý vníma jazyk ako formu sociálnej praxe.²¹ Používa sa nielen na pochopenie týchto javov, ale aj na ich kritické hodnotenie. Diskurz teda môže odhaliť mocenské vzťahy medzi jednotlivcami, komunitami alebo inými politickými subjektmi, ale aj poukázať na systémové nerovnosti a útlak namierený voči určitým aktérom

⁹ WALBY, Sylvia. *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1990, s. 173-177.

¹⁰ *Nancy Fraser (1947 –)* je americká filozofka, feministka a profesorka politológie, sociálnych vied a filozofie.

¹¹ HONNETH, Axel – FRASER, Nancy. *Redistribution Or Recognition?: A Political-Philosophical Exchange*. New York: Verso, 2003, s. 9-26.

¹² HONNETH, A. – FRASER, N., 2003, s. 11-26.

¹³ HONNETH, A. – FRASER, N., 2003, s. 6.

¹⁴ *Simone de Beauvoir (1908 – 1986)* bola francúzska filozofka, spisovateľka a predstaviteľka existencializmu.

¹⁵ DE BEAUVOIR, Simone. *The Second Sex*. Londýn: Vintage Books, 2011, s. 46.

¹⁶ *Judith Butler (*1956)* je americká post-štrukturalistická filozofka.

¹⁷ BUTLER, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Milton Park: Routledge, 2006, s.16-25.

¹⁸ BUTLER, J., 2006, s. 9-23.

¹⁹ FAIRCLOUGH, Norman. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Milton Park: Routledge, 2010, s. 54-70.

²⁰ FOUCAULT, Michel. *Rád diskurzu*. Praha: Agora, 2007, s. 9.

²¹ REISIGL, Martin – WODAK, Ruth. The Discourse-Historical Approach (DHA). In: MEYER, Michael – WODAK, Ruth (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Londýn: Sage Publications Ltd., 2009, s. 87-121.

(napr. ženy). *Androcentrismus*²² v mediálnom kontexte fungoval ako nástroj moci, pričom jeho jednostrannosť spočívala v tom, že vychádzal výlučne z mužskej perspektívy a táto perspektíva sa stala kľúčovým faktorom rodovej nespravodlivosti. Pre feministickú analýzu dobových médií je kľúčové skúmať, ako tieto periodiká konštruovali binárnu opozíciu medzi mužským a ženským svetom, pričom *muž* bol vnímaný ako aktívny činiteľ vo verejnej sfére, zatiaľ čo *žena* ako pasívna postava v sfére súkromnej.²³

Diskurz o všeobecnom volebnom práve a prvé návrhy volebných zákonov z rokov 1905 a 1907 sa zo strany slovenských politikov stretli s ostrou kritikou pre ich národný a triedny šovinizmus.²⁴ Už v 60. rokoch 19. storočia sa nacionalistické hnutie začalo zapájať do diskurzu o úlohe žien, ale v roku 1912 sa téma volebného práva žien aktívne diskutovala v slovenskojazyčných médiách, ako aj vo verejnom diskurze.²⁵ Diskurz okolo ženského hnutia iniciovali predovšetkým dve udalosti, a to kongres *Zväzu českých ženských spolkov* v Prahe a konferencia *Medzinárodnej aliancie za práva žien* v Budapešti v roku 1913.²⁶ Zásadný ideologický rozpor možno badať aj medzi dvoma významnými osobnosťami ženského hnutia – *Ludmilou Podjavorinskou (1872 – 1951)*²⁷ a *Hanou Gregorovou (1885 – 1958)*.²⁸ *Podjavorinská* chápala vzdelávanie žien ako osobitnú formu výchovy, ktorej cieľom je uľahčiť dosiahnutie národných cieľov a posilniť rolu matiek pri výchove detí v súlade s národnými hodnotami.²⁹ *Gregorová* však argumentuje, že rodiny, kde partneri vykonávajú platenú prácu, majú ich deti väčšiu šancu získať kvalitnejšie vzdelanie a pre partnerky je zas jednoduchšie získať rešpekt partnera.³⁰ *Podjavorinská* rozvinula svoju argumentáciu v prospech integrácie žien do verejnej sféry a uznala nevyhnutnosť volebného práva žien, ale slovenské ženské hnutie sa javí ako konzervatívne a politicky pragmatické, a to predovšetkým pred rokom 1918.³¹

Napriek snahám o iniciovanie nového volebného zákona, ktorý by zahŕňal požiadavku o volebné právo žien v rokoch 1908 a 1913, tieto návrhy nedosiahli očakávaný výsledok.³² Otázka volebného práva žien sa stala predmetom diskusií medzi predstaviteľmi jednotlivých politických strán, ale až *Slovenská národná strana* v roku 1913 zaradila do svojho oficiálneho programu požiadavku o volebné právo žien.³³ V roku 1917 sa uskutočnil ďalší neúspešný pokus o predloženie návrhu volebného zákona, ktorý by ženám priznal volebné právo. Až udalosti prvej svetovej vojny prispeli k rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie, a po vzniku demokratickej Československej republiky v roku 1918 boli všetkým ženám *formálne* priznané rovnaké práva ako mužom, vrátane volebného práva.

²² *Androcentrismus* je kultúrna sústredenosť na muža; hodnotová alebo predsudková štruktúra, príznačná pre patriarchálne organizované spoločnosti.

²³ REISIGL, M. – WODAK, R., 2009, s. 87-121.

²⁴ POTEIRA, Michal. *Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914*. In: *Historický časopis*, roč. 23, 1975, s. 202-203.

²⁵ KOBOVÁ, Ľubica. The Contexts of National and Gender Belonging: The History of Female Suffrage in Slovakia. In: RODRIGUEZ, Ruiz – RUBIO MARÍN, Ruth (eds.). *The Struggle for Female Suffrage in Europe*. 2012, vol. 122, s. 228. Dostupné na: https://doi.org/10.1163/9789004229914_014.

²⁶ DUDEKOVÁ, Gabriela. Konzervatívne feministky?: ženské hnutie na Slovensku v kontexte Uhorska a medzinárodných aktivít. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2021, s. 241-251.

²⁷ *Ludmila Podjavorinská (1872–1951)* bola prozaička a poetka, autorka lyricko-epických i epických básní.

²⁸ *Hana Gregorová (1885–1958)* bola spisovateľka, osvetová pracovníčka a obhajkyňa emancipačných snáh žien.

²⁹ PODJAVORINSKÁ, Ľudmila. Drobnosti o ženách. In: *Národné noviny*, 15. 3. 1913 a 22.3.1913, roč. 44, č. 31 a 34, s. 2-4 a 3-6.

³⁰ GREGOROVÁ, Hana. Slovenka pri krbe a knihe. In: CVIKOÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.). *Hana Gregorová – Slovenka pri knihe: Čítanka*. Bratislava: ASPEKT, 2007, s. 243.

³¹ PODJAVORINSKÁ, Ľ., 15. 3. 1913 a 22.3.1913, roč. 44, č. 31 a 34, s. 2-4 a 3-6.

³² ZIMMERMANN, Susan. *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1915*. Budapest: Napvilág Kiadó, 1999, s. 328-329.

³³ Kronika. Program slovenskej národnej strany. In: *Prúdy*, 1913, roč. 4, č. 10, s. 431.

Prehľad vybraných dobových prameňov a ich význam

Národné noviny (1870 – 1948) ako periodikum úzko prepojené so slovenským národným hnutím využívali rodovo podmienený jazyk na formovanie „ideálneho“ ženského archetypu, čím upevňovali patriarchálny diskurz a propagovali rodové stereotypy.³⁴ Ženy boli prezentované predovšetkým v tradičných úlohách matiek, manželiek a nositeľiek národnej kultúry, pričom ich primárna úloha sa spájala s udržiavaním slovenskej národnej identity.³⁵ Rodovo diferencované úlohy sa stali pevnou súčasťou národného diskurzu, v ktorom bola žena vnímaná ako kľúčový, avšak pasívny aktér v procese ochrany a zachovávaní kultúrnych hodnôt a tradícií.³⁶ Tento obraz bol ďalej upevňovaný rodovo podmieneným jazykom, ktorý definoval ženskú existenciu výlučne prostredníctvom služby vlasti a rodine, pričom absentovali akékoľvek autonómne ambície či potenciál žien prekročiť hranice súkromnej sféry.

Dennica (1898 – 1914) ako ženský časopis prejavila snahu o zapojenie žien do vznikajúceho národného hnutia a presadzovala význam výchovy v slovenskom jazyku ako materinskom.³⁷ Jej strategickým cieľom bolo motivovať čitateľky k účasti na verejnom živote a k sebavzdelávaniu, čím podporovala šírenie pokrokových myšlienok a prispievala k zlepšeniu postavenia žien v spoločnosti – avšak bez priameho spochybňovania konzervatívnych noriem.³⁸ Dôraz kládla na náboženské a národné hodnoty, pričom propagovala umiernenú formu feminizmu.³⁹ Jej teoretický prístup k národnej integrácii vychádzal zo vzťahu medzi súkromnou a verejnou sférou, pričom emancipačné snahy žien boli formulované tak, aby zachovávali „národné prijateľný“ koncept ženskosti. Zároveň venovala veľkú pozornosť vzdelávaniu žien a mladých dievčat, ktoré považovala za kľúčový nástroj na dosiahnutie národných cieľov – vzdelané ženy mali byť lepšími matkami, manželkami a aktívnymi účastníčkami verejného života.⁴⁰ Napriek lojálnosti voči princípom národného hnutia sa *Dennica* stretávala s odporom mužských predstaviteľov, čím sa odhalili aj limity akceptácie ženského verejného angažovania. *Živena* (1910 – 1949) zohrala kľúčovú úlohu v šírení myšlienok ženskej emancipácie a politickej participácie. Vytrvalo sa zasadzovala za politické práva žien a ich aktívne pôsobenie vo verejnej, kultúrnej a politickej sfére.⁴¹ Presadzovala koncepciu rodovej rovnosti a usilovala sa o zlepšenie postavenia žien v spoločnosti. Ideový rámec a jazyková charakteristika časopisu vykazovali výraznú mieru progresívnosti, ktorá prevyšovala konzervatívne periodiká, napríklad aj *Národné noviny*. Koncepcia „ideálneho“ ženského archetypu bola predstavená ako protívaha k tradičnej paradigme rodinného života, charakterizovanej silným patriarchálnym pohľadom na úlohu žien. *Živena* však kládla dôraz na dôležitosť vzdelávania žien a ich aktívne zapájanie sa do verejného diania.⁴² Lingvistická analýza odhalila, že časopis využíval apelatívne výrazy (napr. „*Slovenské ženy, vstávajte!*“), rétorické otázky a inkluzívne zámená na podporu kolektívnej zodpovednosti slovenských žien (napr. „*my, Slovenky, máme povinnosť...*“).⁴³ Texty kládli dôraz na hodnoty ako rodina, národ, morálka a vzdelanie.⁴⁴ Hoci sa časopis hlásil

³⁴ Rodové stereotypy sú zjednodušené, nerealistické obrazy mužskosti a ženskosti, idealizované a očakávané vzory, ktoré sprevádzajú všetky oblasti života. Svojou reprodukciou utvárajú znanie prirodzenosti a samozrejmosti.

³⁵ Ženská otázka v Uhorsku. In: *Národné noviny*, 1904, roč. 35, č. 115, s. 2.

³⁶ K národným úlohám slovenských žien. In: *Národné Noviny*, 1896, roč. 27, č. 32, s. 1.

³⁷ GUNIŠOVÁ, Eliška. The Historical and Social Role of the First Slovak Women's Periodical „Dennica.“ In: *Comparative European Research*, 2015, s. 283-287. Dostupné na: <https://www.sciemcee.org/library/proceedi1.pdf>.

³⁸ HOLLÝ, Karol. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Prodama, 2011, s. 53.

³⁹ PODJAVORINSKÁ, Ľudmila. Naše práva. In: *Dennica*, 1914, roč. 16, č. 3, s. 65-66.

⁴⁰ ŠOLTĚSOVÁ, Elena. Prává vzdelanost'. Prečo má byť žena vzdelaná? In: *Dennica*, 1898, roč. 1, č. 4, s. 49.

⁴¹ HAJDUČEKOVÁ, Ivica. *Časopis ŽIVENA v rokoch 1919 – 1928 (Antológia)*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019, s. 9-10. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2019/FF/casopis-zivena-v-rokoch-1919-1928.pdf>.

⁴² VLČKOVÁ, Františka. Demokracia. In: *Živena*, 1919, roč. 10, č. 6, s. 105.

⁴³ ŠOLTĚSOVÁ, Elena. Nové úlohy. In: *Živena*, 1919, roč. 10, č. 3, s. 5.

⁴⁴ DUDEKOVÁ, G., 2021, s. 94-116.

k určitej miere konzervativizmu, vytvoril progresívne fórum na diskusiu o právach a vzdelávaní žien.

Slovenskojazyčné médiá sa k zahraničným feministickým hnutiam stavali rozdielne, pričom reflektovali ich dynamický vývoj. *Západný feminizmus*⁴⁵ bol významným zdrojom inšpirácie pre slovenské ženské hnutie, nakoľko vyvolával jasný odpor v konzervatívnejších spoločenských kruhoch. *Prvá vlna feminizmu (približne 1848 – 1920)* predstavovala obdobie intenzívneho boja za legislatívne uznanie volebného práva žien.⁴⁶ *Národné noviny* pristupovali k *západnému feminizmu* so značnou skepsou, pričom zdôrazňovali jeho „nebezpečenstvá“ s cieľom odradiť potenciálnych sympatizantov.⁴⁷ Hoci uznávali prínos a úspechy zahraničných feministiek, zároveň ich vnímali ako „extrémne“ a nevhodné pre slovenskojazyčné prostredie. Tento postoj korešpondoval s dobovými patriarchálnymi normami, ktoré feministické hnutia často vykresľovali ako hrozbu pre národné a rodinné hodnoty. Samotná *Dennica* síce súhlasila s myšlienkou, že slovenské ženy sa môžu inšpirovať zahraničnými ženskými hnutiami, ale zdôrazňovala potrebu ich prispôsobenia kultúrnemu a národnému kontextu Slovenska.⁴⁸ *Živena* zastávala progresívnejšie postoje v otázke ženského postavenia, teda otvorene podporovala medzinárodné feministické úspechy a interpretovala ich ako možné modely pre formovanie domácej feministickej agendy.

Záver

Analýza slovenskojazyčného mediálneho diskurzu v rokoch 1905 – 1920 poukázala na vzájomnú integráciu rodu, nacionalizmu a mediálnej reprezentácie počas boja za volebné právo žien. *Národné noviny*, *Dennica* a *Živena* síce do istej miery posilňovali tradičné rodové normy, zároveň však poskytovali priestor aj pre feministický diskurz. Samotné *Národné noviny* však zotrvali v konzervatívnom rámci, v ktorom ženám prisudzovali tradičné rodové roly. *Dennica* zastávala vyvázenejší prístup, nakoľko podporovala systematické vzdelávanie žien, ale k ich politickej participácii pristupovala s istou skepsou. *Živena* bola najvýraznejším feministickým hlasom, ktorá otvorene obhajovala rovnosť žien a ich zapojenie do verejného života.

Ďalším významným aspektom bola úloha jazyka pri formovaní a šírení rodových ideológií. *Národné noviny* zdôrazňovali kontrast medzi „ženskými“ a „neženskými“ črtami, čím prispievali k idealizácii žien v úlohe matiek, zatiaľ čo *Dennica* a *Živena* prostredníctvom rétorických výziev usilovali o redefinovanie ženskej identity. Tento diskurz bol úzko prepojený s národným hnutím, ktoré síce podporovalo kultúrnu a politickú autonómiu Slovákov, ale zároveň vnímalo ženy primárne ako „matky národa.“

Vplyv západných feministických hnutí na slovenskojazyčné prostredie rakúsko-uhorskej monarchie vyvolával rozporuplné reakcie. *Dennica* a *Živena* vnímali *západný feminizmus* ako inšpiráciu, ale *Národné noviny* ho prezentovali ako hrozbu pre národné hodnoty. Tento ambivalentný postoj naznačuje, že slovenské feministické hnutie sa formovalo nielen pod vplyvom medzinárodných trendov, ale aj v reakcii na špecifické kultúrne a politické podmienky samotného regiónu. Hoci uznanie volebného práva žien v roku 1920 bolo výsledkom širších spoločenských a politických zmien, médiá zohrali kľúčovú úlohu pri formovaní verejného diskurzu o ženskej emancipácii, nakoľko mediálna reprezentácia ovplyvňovala rodový diskurz a prispievala k politickým i spoločenským zmenám, čo zdôrazňuje potrebu ďalšieho skúmania vzťahu medzi médiami, rodom a nacionalizmom – nielen v historickom kontexte, ale aj v súčasných diskusiách o rodovej (ne)rovnosti a mediálnej reprezentácii.

⁴⁵ *Západný feminizmus* nie je reflexiou (celej) ženskej skúsenosti.

⁴⁶ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Plzeň: Aleš Černěk, 2088, s. 186-204.

⁴⁷ Zákon proti vzteklým babizňam. In: *Národné noviny*, 1903, Vol. 37, pp. 3.

⁴⁸ PODJAVORINSKÁ, Ludmila. Vzdelanie našich dievčat. In: *Živena*, 1912, roč. 2, č. 7, s. 174.

Zoznam použitej literatúry a prameňov

- BUTLER, Judith, (2006). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Milton Park: Routledge, 272 s. ISBN 9780415389556.
- BUŽEKOVÁ, Tatiana. *Rod v antropológii*. Bratislava: STIMUL, 2018. 66 s. ISBN 978-80-8127-224-0.
- DE BEAUVOIR, Simone. *The Second Sex*. Londýn: Vintage Books, 2011. 822 s. ISBN 978-00-9959-573-1.
- DUDEKOVÁ, Gabriela. Konzervatívne feministky?: ženské hnutie na Slovensku v kontexte Uhorska a medzinárodných aktivít. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2021, s. 241-251. ISBN 978-80-2241-189-9.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Milton Park: Routledge, 2010. 608 s. ISBN 978-1405858229.
- FOUCAULT, Michel, (2007). *Rád diskurzu*. Praha: Agora. 70 s. ISBN 978-80-9693-943-5.
- GLADIŠ, Marián. *Prvé slovenské ženské časopisy: Dennica, Živena, Slovenská žena (1898 – 1923)*. Košice: ŠafárikPress, 2021. 184 s. ISBN 978-80-574-0062-2. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2021/FF/prve-slovenske-zenske-casopisy.pdf>.
- GREGOROVÁ, Hana. Slovenka pri krbe a knihe. In: CVIKOÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (eds.). *Hana Gregorová – Slovenka pri knihe: Čítanka*. Bratislava: ASPEKT, 2007. s. 263. ISBN 880855497X.
- GUNIŠOVÁ, Eliška. The Historical and Social Role of the First Slovak Women's Periodical „Dennica.“ In: *Comparative European Research*, 2015, s. 283-287. Dostupné na: <https://www.sciemcee.org/library/proceedi1.pdf>.
- HAJDUČEKOVÁ, Ivica. *Časopis ŽIVENA v rokoch 1919 – 1928 (Antológia)*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019. 123 s. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2019/FF/casopis-zivena-v-rokoch-1919-1928.pdf>.
- HAVELKOVÁ, Hana. *Dimenze „gender“ ve vzťahu soukromé a veřejné sféry*. In: *Sociologický Časopis*, 1995, roč. 31, č. 1, s. 25-38. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/41131014>.
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Plzeň: Aleš Černěk, 2008, s. 186-204. ISBN 978-80-7380-137-3.
- HOLLÝ, Karol. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Prodama, 2011. 53 s. ISBN 978-80-89396-16-0.
- HONNETH, Axel – FRASER, Nancy. *Redistribution Or Recognition?: A Political-Philosophical Exchange*. New York: Verso, 2003. 288 s. ISBN 978-1859844922.
- K národným úlohám slovenských žien. In: *Národné Noviny*, 1896, roč. 27, č. 32, s. 1. ISSN 1337-1479.
- KOBOVÁ, Ľubica. The Contexts of National and Gender Belonging: The History of Female Suffrage in Slovakia. In: RODRIGUEZ, Ruiz – RUBIO MARÍN, Ruth (eds.). *The Struggle for Female Suffrage in Europe*, 2012, vol. 122, s. 225 – 239. Dostupné na: https://doi.org/10.1163/9789004229914_014.
- Kronika. Program slovenskej národnej strany. In: *Prúdy*, 1913, roč. 4, č. 10, s. 431. ISSN 1337-172X.
- MUELLER, Klavina Ilze – WISCHERMANN, Ulla. *Feminist Theories on the Separation of the Private and the Public: Looking Back, Looking Forward*. In: *Women in German Yearbook*, 2004, roč. 20, s. 184-197. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/20688978>.
- PODJA VORINSKÁ, Ľudmila. Naše práva. In: *Dennica*, 1914, roč. 16, č. 3, s. 65-66. ISSN 1337-1177.

- PODJAVORINSKÁ, Ľudmila. Drobnosti o ženách. In: *Národné noviny*, 15. 3. 1913 a 22.3.1913, roč. 44, č. 31 a 34, s. 2-4 a 3-6. ISSN 1337-1479.
- PODJAVORINSKÁ, Ľudmila. Vzdelanie našich dievčat. In: *Živena*, 1912, roč. 2, č. 7, s. 174. ISSN 1337-2416.
- POTEMRA, Michal. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, 1958, 150 s.
- POTEMRA, Michal. Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914. In: *Historický časopis*, 1975, roč. 23, s. 202-203.
- REISIGL, Martin – WODAK, Ruth, (2009). The Discourse-Historical Approach (DHA). In: MEYER, Michael – WODAK, Ruth (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Londýn: Sage Publications Ltd., 2009. 216 s. ISBN 184787455X.
- ŠOLTÉSOVÁ, Elena. Nové úlohy. In: *Živena*, 1919, roč. 10, č. 3, s. 5. ISSN 1337-2416.
- ŠOLTÉSOVÁ, Elena. Pravá vzdelanosť. Prečo má byť žena vzdelaná? In: *Dennica*, 1898, roč. 1, č. 4, s. 49. ISSN 1337-1177
- VLČKOVÁ, Františka. Demokracia. In: *Živena*, 1919, roč. 10, č. 6, s. 105. ISSN 1337-2416.
- WALBY, Sylvia. *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Wiley-Blackwell, 1990. 240 s. ISBN 978-0-631-1479-5.
- ZIMMERMANN, Susan. *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1915*. Budapest: Napvilág Kiadó, 1999, 432 s. ISBN 3853711537.
- Ženská otázka v Uhorsku. In: *Národné noviny*, 1904, roč. 35, č. 115, s. 2. ISSN 1337-1479.

ŽENA V IDEOLOGII ČESKOSLOVENSKÉ MEZIVÁLEČNÉ POLITICKÉ PRAVICE: KOMPARATIVNÍ ANALÝZA ČSND A NOF¹

Mgr. Dominik Šípoš

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Abstrakt: *Príspevek analyzuje pohledy na ženu a její role v národním společenství v myšlení meziválečné politické pravice. Komparaci je podroben národnědemokratický proud reprezentovaný jeho čelní představitelkou Boženou Vikovou-Kunětickou a perspektiva Národní obce fašistické. Problematika je zkoumána na úrovni státní, kdy je důraz kladen na průsečíky a rozdílná stanoviska ČsND a NOF, a oblasti transnacionální, kde je jejich pohled porovnán s vybranými zahraničními příklady. Cílem studie je v daném rámci konkretizovat vztah zkoumaných subjektů a přiblížit shodu, diferenciaci či vzájemnou inspiraci.*

Klíčová slova: *nacionalismus, fašismus, První republika, Československá národní demokracie, Národní obec fašistická, mateřství*

Abstract: *This paper analyses the views of women and their role in the national community in the thought of the interwar political right. A comparison is made between the National Democratic current represented by its leading representative, Božena Vikova-Kuntetika, and the perspective of the National Fascist Community. The issue is examined at the state level, where the emphasis is on the intersections and divergent positions of the CSND and the NOF, and the transnational sphere, where their perspective is compared with selected foreign examples. The aim of the study is to concretise the relationship of the studied entities within the given framework and to bring closer the convergence, differentiation or mutual inspiration.*

Keywords: *nationalism, fascism, First Republic, Czechoslovak National Democracy, National Fascist Community, motherhood*

Meziválečná politická pravice je etablovaným tématem výzkumu interdisciplinární povahy. Novou perspektivu výzkumu nacionalistických, fašistických a jiných pravicových uskupení nabízí aplikace kategorie genderu. Za teoreticky i empiricky inspirativní lze uvést například práci socioložky N. Yuval-Davis², historika K. Passmore³ nebo cennou knihu v oblasti *feminine fascism* od J. Gottlieb⁴. Spojení genderu a pravicové meziválečné politiky je hlavním předmětem zájmu této studie. Zaměřím se na dva subjekty, které byly nejvýznamnějšími představiteli českého (respektive československého) nacionalismu a fašismu: Československou národní demokracii a Národní obec fašistickou.⁵ Řada publikací se věnuje jejich vývoji,

¹ Text vznikl v rámci projektu SV FF UHK 2104/2024: Božena Viková-Kunětická a fašismus: mezi rozumem a nouzí.

² YUVAL-DAVIS, Nira. *Gender and Nation*. London: SAGE Publications Ltd, 1997; YUVAL-DAVIS, Nira. Women and the biological reproduction of the Nation. In: *Women's Studies International Forum*, 1996, roč. 19, č. 1/2, s. 17–24.

³ PASSMORE, Kevin (ed.). *Women, Gender and fascism in Europe. 1919–45*. Manchester: Manchester University Press, 2003. 288 s.; PASSMORE, Kevin. Theories of Fascism: A Critique from the Perspective of Women's and Gender History In: COSTA PINTO, António (ed.). *Rethinking the Nature of Fascism: Comparative Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 119–140.

⁴ GOTTLIEB, Julie. *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923–45*. London: I. B. Tauris, 2000. 390 s.

⁵ Přestože představitelé obou politických stran následovali teorii čechoslovakismu, v dochovaných pramenech používání přívlastků český a československý značně kolísá. Jejich elektorát i členská základna pocházel především z české části republiky. Pronikání mezi slovenské obyvatelstvo komplikoval nejasný postoj k autonomii Slovenska; programově byla ČsND i NOF pro, praxe se však od teorie značně lišila. Při výkladu proto používám adjektivum český v případě odkazování na v české části republiky vzniklé či primárně působící subjekty, přičemž je potřeba vzít v potaz jejich čechoslovakismus. K problematice viz. HRUBOŇ, Anton a kol., *Fašismus nás*

aktivitám a fungování v politickém systému Československa, prostor pro další výzkum představuje politické myšlení a vzájemný vztah obou uskupení.⁶ Mým cílem je pojednat o jejich rétorice a ideologii ve vztahu k ženám. Usiluji o zodpovězení otázky *Jak se shodují či liší pohledy ČsND a NOF na roli a funkci žen v národním společenství?* Východiskem je řadou badatelů konstatovaný obecný rozdíl mezi konzervativní nacionalistickou ideologií usilující o navrácení žen do jejich tradičních pozic a revolučním fašismem, který se sice ve svém přístupu k ženství s nacionalismem shoduje, ale má v oblasti sociální politiky a v úvahách o budoucnosti modernizační charakter.⁷ Ověření teze v československém prostoru je druhým cílem studie. Proto ve snaze zasadit představitelé české pravice do širšího kontextu porovnám výsledky s vybranými příklady ze střední a východní Evropy.

K tématu přistupuji jako historik zabývající se národnědemokratickou stranou. V jejím případě opírám výklad výhradně o vlastní archivní výzkum. Ten naopak tvoří pouze část v pojednání o NOF, kde se ženské organizaci aktuálně věnuje slovenský historik Jakub Drábik.⁸ Postavení ženy v národě jsem se již zabýval. Rekonstrukce myšlenkového zázemí Boženy Vikové-Kunětické, čelní představitelky ženského křídla ČsND, potvrdila oprávněnost L. Heczkovou užitého označení političky jako ideoložky matriarchátu,⁹ kdy především ona formulovala zásady tzv. národně ženského diskurzu. Ten kombinoval konzervativní pojetí ženy jako matky nebo vychovatelky s vnímáním a uctíváním ženství jako nejvyšší společenské

slovenský: *Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919–1945)*. Bratislava: Premedia, 2021, s. 17–174. a HRUBOŇ, Anton. *Blaho vlasti – zákon nejvyšší! Národní obec fašistická a Slovensko (1926–1938)*. Ružomberok: Historia Nosta. 2015. 205 s.

⁶ Uvádím základní a co možná nejnovější publikace. Vývoj ČsND zkoumal MAŘICA, Jan. *Od československé národní demokracie k Národnímu sjednocení*. Brno: Masarykova univerzita, 2018. 267 s. Radikalizaci a postoje strany přibližuje kapitola TOMES, Josef. *Nacionalismus a demokracie: Úskalí české národní strany v meziválečném Československu*. In: BROKLOVÁ, Eva – TOMES, Josef – PEHR, Michal. *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2008, s. 130–203 s. Komplexní pohled nabízí ČECHUROVÁ, Jana. *Česká politická pravice: mezi převratem a krizí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 126 s. K osobě předsedy strany viz WINKLER, Martina. *Karel Kramář (1860–1937): představy o sobě samých, vnímání druhých a modernizace v pojetí českého politika*. Praha: Argo, 2011. 246 s. Národní obec fašistická je i díky nedávnému zájmu slovenských autorů zmapována pomocí nových postupů o poznání lépe. Základní údaje k ní poskytl DRÁBIK, Jakub. *Fašismus*. Bratislava: Premedia, 2019. 648 s. Ideologii se věnuje studie HRUBOŇ, Anton. *Fašistický mýtus znovuzrozenia v kontexte ideologie Národnej obce fašistickej a Rodobrany* In: *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 2, s. 454–485. O vůdci NOF pak pojednává starší, ale obsahově cenná kniha KLIMEK, Antonín. *Vítěz, který prohrál: generál Radola Gajda*. Praha: Paseka, 1995. 285 s. K fašismu v ČSR obecně PASÁK, Tomáš. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999. 486 s.

⁷ Otázka, zda je fašismus revoluční, reakční či kombinací obou, je předmětem soudobých diskuzí o fašismu. K tématu předkládané studie přistupuji z první pozice a v návaznosti na Rogera Griffina pojmám fašismus jako revoluční ideologii, která se opírá o národ a usiluje o jeho vyvedení z dekadence způsobené liberalismem, socialismem a dalšími nepřáteli (viz pasáž *Metodologické poznámky*). Orientačně viz GRIFFIN, Roger. *The Nature of Fascism*. London: Routledge, 1991. 249 s., GRIFFIN, Roger. *Fašismus: Úvod do komparativních studií*. Praha: Karolinum, 2021. 196 s., nebo autorem citované publikace potvrzující jeho tezi v případě žen a fašistické politiky: QUIENE, Maria Sophia. *Italy's Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002. 429 s., STEPHENSON, Jill. *Women in Nazi Germany*. London: Routledge, 2001. 240 s. Přístup má řadu kritiků, k předkládanému příspěvku je důležitá perspektiva Kevina Passmora, který upozorňuje na pluralitu motivací členů fašistických stran, tedy i možnou přítomnost ryze reakčních cílů. PASSMORE, K. (ed.), 2003, 288 s., PASSMORE, Kevin. *Fascism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 123–133.

⁸ Jakub Drábik provedl detailní výzkum ženských spolků organizovaných pod hlavičkou NOF. Z pozice historika této strany předložil daleko preciznější výklad o jejich aktivitách a roli. Čtenář hledající informace o ženách organizovaných v NOF by tak měl vyhledat primárně jeho publikace. Mnou nabízená perspektiva je vzhledem k deklarovanému cíli omezená.

⁹ HECZKOVÁ, Libuše. *Cesta světa? Matriarchát Boženy Vikové-Kunětické* In: HANÁKOVÁ, Petra – HECZKOVÁ, Libuše – KALIVODOVÁ, Eva (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 38–49.

hodnoty. To mělo doprovázet i Vikovou-Kunětickou zvažované právo na nemanželské mateřství.¹⁰ V tomto příspěvku chci díky komparaci s ideově příbuzným subjektem – taktéž stavícím do centra své politiky národ – postihnout jiný obraz zkoumaného jevu. Jinými slovy je mým záměrem konkretizovat průsečíky umožňující spolupráci i rozdíly determinované odlišným ideologickým ukotvením obou politických stran.

Pramennou základnu tvoří u obou zkoumaných subjektů stranický tisk, politické programy, záznamy projevů a vnitrostranické organizační dokumenty.¹¹ V případě ČsND navazují na předchozí bádání a velký důraz kladu na výstupy Vikové-Kunětické.¹² Mezi lety 1918 až 1934 působila jako předsedkyně ženského ústředí strany, její české ženské zemské komise a z těchto pozic byla opakovaně nominována na čelní místa kandidátních listin pro volby 1920 a 1925. Její vliv podtrhuje jí i ostatními členkami konstruovaný „mýtus vzoru“. Stoupenkyně jejích názorů jí v osobní korespondenci oslovovaly jako vůdkyni a příklad hodný následování.¹³ Proto se domnívám, že při kritické rozvaze lze názory této ideoložky a lídryně považovat za, pro stranu, klíčové. Do jaké míry byly její teze přijímány hodnotím v závěru.¹⁴ U NOF si více vypomáhám rovněž výsledky bádání jiných autorů. Ty nakonec představují základní zdroje komparace se zahraničními příklady, při nich vycházím z textů zveřejněných ve sborníku *Women, Gender and fascism in Europe*.¹⁵

¹⁰ ŠÍPOŠ, Dominik. Žena jako subjekt a objekt nacionalismu. K ideologii Boženy Vikové-Kunětické. In *Slovo a smysl*, 2024, roč. 21, č. 45, s. 13–35.

¹¹ V souladu s vnímáním členek stran jako aktivních akterek a spolutvůrkyň stranické ideologie bylo mým cílem držet se textů a myšlenek formulovaných přímo jimi. To se především v první pasáži dařilo. Celonárodní politiku však reflektovaly pouze stranické dokumenty, kdy jsou jako autoři uvedeni především muži.

¹² Božena Viková-Kunětická (1862–1934), spisovatelka a politička. Leitmotivem jejích aktivit bylo postavení žen ve společnosti. Tomu se věnovala ve své prozaické i dramatické tvorbě, mezi nejznámější romány patří *Justýna Holdanová* či *Medřická*. Za svou uměleckou tvorbu byla v roce 1927 jmenována členkou České akademie věd a umění. Do politiky vstoupila nejprve jako členka mladočeské strany, kde v letech 1909–1917 zasedala ve výkonném výboru, a posléze se stala představitelkou Československé národní demokracie vedené Karlem Kramářem. Za obě strany získala zákonodárný mandát. V roce 1912 byla v doplňovacích volbách do českého zemského sněmu zvolena poslankyní, jako vůbec první žena ve střední Evropě. Do lavic však kvůli odporu místodržitele hraběte Thuna nikdy neusedla. Po první světové válce byla za ČsND nejprve poslankyní v Revolučním národním shromáždění a následně krátce v roce 1925 senátorkou (náhradnice). Po neúspěchu ve volbách 1925 se omezila na vnitrostranickou agendu. Od roku 1918 opakovaně předsedala ženskému křídlu strany, v rámci něhož založila Hraníčářské komitě (1924) věnující se péči o české obyvatele pohraničí. V něm nakonec i dožila, protože na sklonku života pobývala u dcery na záměčku v Libočanech u Žatce. Ideově měla blízko k radikálnímu nacionalismu, antisemitismu, myšlenke slovanské vzájemnosti a právě díky tomu stála v opozici nejen proti prezidentu ČSR Tomáši G. Masarykovi, ale i většinovému diskurzu První československé republiky. Rétoricky vyjadřovala podporu českému fašistickému hnutí a její vlastní myšlení vykazuje prvky fašistické ideologie. Základní literatura k její osobě viz ŠTĚPÁNKOVÁ, Petra. „Když jdu, tak jdu.“ Nezadržitelná Božena Viková-Kunětická. In: HANÁKOVÁ, Petra – KALIVODOVÁ, Eva – HECZKOVÁ, Libuše (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006, s. 14–37., JEŽKOVÁ, Petra. „Božena, bojovná žena“. Nacionalistický radikalismus českého feminismu. In: BAHENSKÁ Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.). *Ženy a politika (1890–1938)*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2014, s. 83–91.

¹³ Např.: „*Chceme prostými slovy a ze srdce upřímného říci, že Vám – své drahé vůdkyni a hrdinnému vzoru velké životní energie a víry [...]“*, „[...] *abychom podaly tím důkaz lásky a vděčnosti Vám, slovutné naší vůdkyni, vždy plně hlubokého citu [...]“*, „*Vděčny za celoživotní Vaše dílo, v obdivu Vaší statečnosti, pozdravujeme ve Vás svou vůdkyni [...]“* Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Božena Viková-Kunětická, č. kar. 4, přír. č. 59/55, ČsND, ženská komise – Český Brod, ČsND, ženská komise – Jindřichův Hradec nebo ČsND, ženská komise – Litomyšl.

¹⁴ Pozůstalost je uložena v LA PNP, fond Božena Viková-Kunětická, č. 1878. Část vydána v edici HECZKOVÁ, Libuše – SVATOŇOVÁ, Kateřina (eds.). *Jus Suffragii. Politické projevy Boženy Vikové-Kunětické z let 1890–1926*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012. 331 s.

¹⁵ PASSMORE, K. (ed.), 2003. 288 s.

Metodologicko-teoretické poznámky

Sousloví *politická pravice* užívám v návaznosti na literaturu jako zastřešující pojem pro hnutí sdílející různou formu nacionalismu (dominantní element) a stavící se do opozice vůči politickému systému (formě nebo fungování). Takové organizace se liší v míře absorpce nacionalistické ideologie a ve svých uplatňovaných strategiích.¹⁶ Nacionalismus i fašismus chápu pro účely této studie shodně jako ideologie, čímž myslím *soubor myšlenek, přesvědčení, názorů a hodnot, které vykazující opakující se vzorec, jdou drženy významnými skupinami, soutěží o poskytování a kontrolu plánů veřejné politiky a činí tak s cílem ospravedlnění, zpochybnění nebo úpravy sociálních a politických uspořádání a procesů.*¹⁷ Definice jsou ideální typy a při jejich formulaci syntetizují přístupy jiných autorů. Jsou pro mě výzkumnými nástroji vyjadřující ideologické jádro, k němuž lze připojovat další politické koncepty. Nacionalismus tudíž chápu jako *ideologii usilující o zisk a udržení autonomie, jednoty a identity jménem populace, jejíž někteří členové ji považují za skutečný nebo potenciální národ.*¹⁸ Neutrální definice nepředjímající negativní šovinismus umožňuje pojetí fašismu jako vyhoceného nacionalismu. Fašismem odkazují na *politickou ideologii, druh revolučního ultranacionalismu, který se vyznačuje obsesivními představami o rozkladu společnosti, dekadenci a národním potupení. Jeho cílem je ve jménu národa dosažení znovuzrození prostřednictvím jeho očisty od nepřátel, integrování všech jeho složek a vytvoření nového totalitního společenského řádu.*¹⁹ Shrnu-li dané, tak jsem nacionalismus umístil do středu *politické pravice* a fašismus je jedním ze směrů, který se z něj evolučně vyvinul. Model dvou ideálně-typických ideologických jader tvoří v kombinaci s deklarovanými východiskem o konzervativnosti (reakčnosti) a revolučnosti ideologií rámec pojednání.²⁰ V kontextu narýsovaných hranic uvažovali nacionalisté z ČsND a fašisté z NOF o ženě a její pozici ve společnosti.

¹⁶ Vycházím z WEBER, Eugen – ROGGER, Hans (eds.). *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1965. 589 s. a PAYNE, Stanley G. *Fascism: Comparison and Definition*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1980. 242 s. Eugen Weber klasifikoval pravicovou politiku pomocí tří R (reaction, resistance, radicalism), kdy hnutí buď 1) reagují proti tendenci přítomnosti, 2) brání se vůči změně či 3) radikalizují své myšlení. Podobný model formuloval Stanley Payne, jenž v meziválečné Evropě viděl vzestup tří tváří autoritářského nacionalismu: konzervativní pravice, radikální pravice, fašismu.

¹⁷ Viz práce britského politologa FREEDEN, Michael. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 604 s., FREEDEN, Michael. *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 160 s. Přístupem ke konceptu ideologie jsem se inspiroval u MALEŠEVIĆ, Sinisa. *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 253 s. Všechny publikace nabízí reflexi přístupů i ideologií.

¹⁸ Příznivec tohoto směru sdílí představy o tom, že lidstvo je rozděleno do národů s vlastním specifickým charakterem, národ je zdrojem politické síly, každý z nich má právo na svou autonomii a suverenitu a globální mír může být vybudován pouze na pluralitě svobodných národů. Zde kombinuji pojetí dostupné v BREUILLY, John. *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press, 1982, 431 s. a SMITH, Anthony D. *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. London: Routledge, 2009. 192 s. Můj přístup determinuje snaha o neutrální postoj k nacionalismu, který pro účely výzkumu vnímám především jako politický nástroj, nikoliv však v konstruktivistickém pojetí dle E. Hobsbawma. K nacionalismu jako teoreticko-metodologickému problému: HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dilem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Karolinum, 2009. 315 s., ÖZKIRIMLI, Umut. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 288 s.

¹⁹ K dosažení cíle fašisté aplikují politické teorie a strategie jako je rasismus (dávající ideologickému nepříteli fyzickou podobu), násilí, návrhy nového společenském uspořádání (korporativismus). Praktickou část volí vždy v závislosti na historicko-kulturním kontextu, čímž vznikají národní permutace jednoho ideálního typu. Viz GRIFFIN, R., 1991, 249 s., GRIFFIN, R., 1991, 196 s. nebo příslušné kapitoly v DRÁBIK, J., 2019, 648 s. K vývoji *fascist studies* viz KALLIS, Aristotle (ed.). *The Fascism Reader*. New York: Routledge, 2003. 544 s., IORDACHI, Constantin (ed.). *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*, London: Routledge, 2010. 384 s., COSTA PINTO, António – KALLIS, Aristotle (eds.). *Rethinking the Nature of Fascism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. 317 s.

²⁰ Představený model je přístupem, výzkumnou pomůckou umožňující jinou perspektivu. Není teorií nárokuje si vysvětlení tak komplexních jevů, jako je nacionalismus a fašismus. Současně je nutno vzít v potaz rozdíl mezi nacionalismem 19. století a období mezi dvěma světovými válkami. V druhém případě se národní stát stal základní

Príspevek člením do tří pasáží. V první se zaměřím na funkce ženy a rodiny, jejich pozici v První republice a představy politických subjektů o budoucnosti obou kategorií. Druhou část věnuji poli působnosti, které svým členkám ČsND a NOF vymezily. V poslední pak výsledky zasadím do kontextu smýšlení o ženách v krajně pravicových uskupení v Polsku a Rumunsku.

Žena a rodina jako pilíře národa i státu

Yuval-Davis upozorňuje, že nacionalisté mohou ženám, k nimž je přistupováno jako k sociální skupině, přisuzovat specifické postavení ve společnosti a využívat je v několika oblastech. Funkce žen mající v ideologické rovině největší význam jsou ty prakticko-přirozené a symbolické.²¹ Národně demokratické ženy jako stoupenkyně nacionalismu nebyly výjimkou a jejich názory lze shrnout do několika tezí.

Ženy jsou především matkami; mateřství: „... *jest mravní povinností každé ženy naší, aby dala a vychovala národu dítě a zajistila tak jeho radostnou a jasnou budoucnost.*“²² Prvním úkolem je tedy přivést na svět dítě, čímž matky garantují biologickou reprodukci národa. Druhou povinností je dítě správně vychovat. Ženy-vychovatelky realizují transfer národního mýticko-symbolického komplexu, který obsahuje společenské kódy spojené s jazykem, kulturou, vzorci chování nebo národními mýty. Jinými slovy: „... *je jisto, že žena jako dárkyně života a jeho vychovatelka zodpovídá za vnitřní sílu trvání našeho národního celku*“²³. Ženám v národních projektech není určováno pouze *co mají dělat*, ale i podmínky plnění úkolů. Viková-Kunětická varovala české ženy před intimními kontakty s muži německého etnika, obávala se „míšení ras“, jež považovala za zrudnost.²⁴ Ženy měly plnit svou roli v rodině, přirozeném prostoru jejich aktivit. Byly základem rodiny a pilířem národa i státu. Rodina pro národní demokraty představovala místo utváření charakteru jedince: „*Rodina je základem národní tradice a národního citu...v ní se budí národní sebevědomí a činorodé vlastenectví.*“²⁵ Všechny úkony a hierarchii *žena – rodina – národ – stát* determinovala představa o organicky existujících národech, kdy každý z nich má jedinečný charakter a poslání. Konceptci na příkladu rodiny ilustruje výrok Vikové-Kunětické: „*U nás Slovanů má rodina význam přímo osudový. Snad nikde není pojem rodina tak posvátný jako v tradici slovanských národů. Rodina, toť věčný zákon mravnosti, úcty k člověku a záruka trvání rasy, národů i států.*“²⁶

Z textů uveřejněných ve stranickém tisku NOF, ať už v sekci Fašistické pomoci (hlavní aktivní ženská organizace) nebo mimo ni, vyplývá shoda na společenském významu ženy. Motiv matky a vychovatelky se zodpovědností za budoucnost národa se v pramenech opakuje, například: „*Budoucnost našeho národa z velké části spočívá v rukou žen. Jaké děti dnešní*

organizační jednotkou a zásady nacionalismu základem mezinárodního uspořádání světa. V tomto kontextu se pohybuje můj výklad.

²¹ Jedná se tyto oblasti: Ženy a) jako biologické matky rodí nové členy společenství; b) reprodukují etnické a národní hranice; c) jsou hlavními aktérkami ideologické reprodukce kolektivismu a přenášejí kulturu na další generace; d) jsou ohniskem i symbolem v ideologických diskurzích používaných při konstrukci, reprodukci a transformaci etnických/národních kategorií, e) účastní se národních, hospodářských, politických a vojenských zápasů. Klasifikaci jsem aplikoval v předchozím výzkumu, v překládané studii se jí kvůli rozsahu a záměru striktně nedržím. Vliv teorie je však jasně patrný. YUVAL-DAVIS, N., 1997. 168 s.

²² Žena a mateřství. In: HECZKOVÁ, L. –SVATOŇOVÁ, K. (eds.), 2012, s. 246. Takto promlouvala k ženám před volbami 1920: „*My matky, víme a cítíme sílu okamžiku...Dnes jsme všechny matkami. Ručíme za svobodu a život českého národa.*“ Kacířské slovo. In: HECZKOVÁ, L. –SVATOŇOVÁ, K. (eds.), 2012, s. 283.

²³ LA PNP, f. Božena Viková-Kunětická, č. kar. 9, *Předvolební projev*.

²⁴ „*Smíšená manželství jsou pro každou rasu nebezpečným experimentem, protože jsou těžkým zauzlením problémů národních, státních i jinak politických.*“ Smíšená manželství. In: *Národní listy*, 1922, roč. 62, č. 202, s. 3. Názor reflektovaly i texty dalších členek strany. Viz Ženy a národnost. In: *Národní listy*, 1920, roč. 60, č. 228, s. 7.

²⁵ HARNA, Josef. *Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918–1938*. Praha: HÚ AV ČR, 2017, s. 106.

²⁶ Česká rodina v pohraničí. In: *Naše menšiny*, 1923, roč. 3, č. 3, s. 4–5. Těž: „*Slovanky mají jedinou politickou povinnost: zachovati, zušlechtovati a povýšiti rasu slovanskou ve svých dětech na ideál našeho člověka.*“ *Nová síla*, 1927, roč. 7, č. 6–7, s. 3.

matky vychovaly, takový bude osud příštích pokolení.“²⁷ V jednom z anonymních článků autor/ka matku vykreslil/a jako druhou duši každého jedince, jeho stabilní oporu.²⁸ Viková-Kunětická v jedné ze svých glos německé učitelce v pohraničí upozornila, že české ženy odčiní deset měsíců ústrků dvěma měsíci lásky. Matka jako ochránkyně je přítomna i v rétorice NOF, kdy je ve sloupku *Práce a program Fašistické pomoci* jako jedna z funkcí žen uvedeno napravování chyb socialistickými hesly pokřiveného školství.²⁹ Ideologické mapě českých fašistů tedy dominovala stejná sestava pojmů jako v případě národní demokracie: „*Kořeny národů vyrůstají z jednotlivých rodin. Osou rodiny jest žena...*“³⁰, „*Stát je velká rodina.*“³¹ Úcta k rodině byla základní vlastností řádného fašisty.³²

Ideologickou spřízněnost doplňoval sdílený pocit ohrožení mateřství a tím pádem i národní budoucnosti. Lze identifikovat dvě příčiny: legislativně politické a ideologicko-personální. První z nich reprezentují dvě zákonné iniciativy. Představitelé ČsND i NOF viděli v přijetí rozlukového zákona (č. 320/1919 Sb.) ohrožení ženy a rodiny. Obávali se poklesu porodnosti a tím snížení konkurenceschopnosti národa, mravního úpadku a rozpadu společnosti.³³ Ze strany národních demokratů je patrná starost o hmotné zabezpečení žen po ukončení manželství. Legislativně se problému věnovala například poslankyně Eliška Purkyňová.³⁴ Fašistické i národnědemokratické ženy kritizovaly taktéž pokusy Luisy Landové-Štychové a jejích kolegů o legalizaci umělého přerušování těhotenství.³⁵ Důvody byly shodné: oslabení národního vývoje nižší natalitou a regrese morálky.³⁶

Ideologicko-personálními důvody společenské stagnace/regrese byl nejobecněji řečeno materialismus. Jak ČsND, tak NOF jej používala jako pojmenování způsobu chování, myšlení a jednání, které do svého centra staví hmotné zisky a požitky. Jeho politické reprezentanty – socialismus, komunismus, internacionalismus a feminismus – považovaly za importované, s tradicí rozcházející se myšlenky ohrožující (nejen) ženu a její přirozené funkce. Slovy Vikové-Kunětické se: „...*velká část našich žen se ocitla v područí úplně materiálních zájmů a hesel. Je to beznadějně. Jsou nástrojem výpočtů internacionálních snah.*“³⁷ a národ tak: „...*ve*

²⁷ Uprímné slovo čes. ženám-matkám. In: *Říšská stráž*, 1927, roč. 2., č. 3., s. 9.

²⁸ Žena. In: *Říšská stráž*, 1929, roč. 3., č. 23, s. 4.

²⁹ *Práce a program Fašistické pomoci*. In: *Říšská stráž*, 1928, roč. 2., č. 198, s. 3.

³⁰ Uprímné slovo čes. ženám-matkám. In: *Říšská stráž*, 1927, roč. 2., č. 3., s. 9.

³¹ Žena fašistka a její úkoly. In: *Říšská stráž*, 1928, roč. 2., č. 198, s. 3.

³² „*Řádným fašistou není člen, který se o svou rodinu špatně stará, zanedbává své povolání...nebo dokonce ohrožené rodině nepřináší živobytí.*“ Bezejmenná poznámka. In: *Stráž národa*, 1928, roč. 3, č. 4, s. 3.

³³ Srovnej následující ilustrativní výroky: Za ČsND B. Viková-Kunětická: „*Prošel rozlukový zákon a otrásl slovanským významem rodiny jako základem mravní schopnosti i povinnosti člověka jako zárukou vývoje člověka i národa, jako jedinou bezpečnou ochranou dítěte, ženy, národa i státu.*“ (LA PNP, f. Božena Viková-Kunětická, č. kar. 9, *Projev proti uznání Sovětů*). Postoj NOF vyjádřil R. Gajda: „...*Je dnes již nesporným faktem, že nebylo tragičtější chyby, než t. zv. manželská reforma. Ta učinila vlastně z manželství, z rodiny, základů to lidské společnosti, jakýsi poměr na výpověď. Jest zajisté jasno, jak dopadá výchova dítěte, které nemajíc v útlém věku klidného prostředí rodinného, je přehazováno z ruky do ruky.*“ (GAJDA, Rudolf. *Cyklus přednášek „O Ideologii českoslov. politických stran“: XI. poslanec Rudolf Gajda: Ideologie čsl. fašismu*. Praha: Tiskový odbor ÚSČS 1931. 16 s.)

³⁴ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Tisky, Národní shromáždění československé 1920–1925, Poslanecká sněmovna, tisk č. 2632. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/>, [cit. 2024-08-04].

³⁵ Srov. Česká žena a mateřství. In: *Národní listy*, 1920, roč. 60, č. 350, s. 4. a Projev fašistických žen k volbě presidenta. In: *Říšská stráž*, roč. 1, č. 19., 1926, s. 2. Obecněji viz ŽÁČKOVÁ, Zdeňka. *Boj o paragraf 144*. In: KNAPÍK, Jiří (ed.). *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2016, sv. 9., s. 55–78.

³⁶ Právě v tomto bodě se zřejmě Viková-Kunětická a zbytek národních demokratek názorově rozcházel. Přestože se politička velmi aktivně vyjadřovala k jakémukoliv s ženami spojenou problematikou, tato zůstává v pramenech nezmíněna ani jednou. Lze předpokládat, že absence je způsobena jejími sympatiemi k eugenickému hnutí, které ji vedlo k podpoře legislativní iniciativy levicových poslankyň a poslanců. Eugenický diskurz usilující o kontrolu nad „kvalitou narozeného člověka“ jako jeden z možných přístupů k mateřství zmiňuje i shora citovaná Yuval-Davis.

³⁷ LA PNP, f. Božena Viková-Kunětická, č. kar. 9, *O ženě ve veřejné životě*.

shonu sociálních a emancipačních hesel obětoval nejmocnější svůj štít, totiž smysl pro rodinný život a smysl pro úctu k matce....³⁸ Rétorické figury uplatňované NOF se v jádru příliš nelišily, častěji však z abstraktní roviny přecházely do oblasti hmotné či praktické, jako když jedna z členek apelovala na ostatní: „*Za dob našich matek nebylo salónů pro pěstění tělesné krásy, barů, revue... Dokud se vás budou kupit celá hejna před chytře nalíčenými výkladními skříněmi s módními hadříky, jež většinou jsou v rukou cizáckých... dokud vy samy se nepřestane pachtit po „užívání“ života, dotud je budoucnost našeho národa ohrožena.*“³⁹

Specifickou skupinou, již ženy z ČsND a NOF kritizovaly, byly feministky. Oproti mužským stoupcům materialistických ideologií se totiž provinily hned dvakrát. Poprvé opuštěním „přirozených“ rolí a funkcí ženy, které z důvodu výdělečné činnosti a aktivitám mimo domov zanedbávaly. Podruhé orientací na mezinárodní spolupráci a překlenutí organických národních hranic.⁴⁰

Mezi oběma subjekty panovala shoda na tradičním pojetí mateřství a s ním spojených úkolů. K idealizaci ženské identity používaly historické obrazy z období husitství a národního „obrození“. Sdílely také obavy z rozvolnění morálních norem vedoucího k úpadku národa. Za viníka považovaly materialismus. V čem se tedy fašistická a nacionalistická perspektiva liší? ČsND a NOF se neshodly na řešení situace. Kramářovi národní demokraté při hodnocení vývoje Československa často argumentovali odkloněním se od národní tradice, návrat měl však být proveden demokratickou cestou. Strana pod jeho vedením věřila, že se jí podaří ve volbách zvítězit, což bude důkaz o osvícení československého národa a navrácení se ke kořenům. Formulování role žen v této idealistické pospolitosti se opět věnovala především Viková-Kunětická. Ta ke stranicky akceptovaným prakticko-přirozeným úkolům ženy přikládala další komponent: ženy mohly za plnění úkolů očekávat vděk národa a být postaveny na pomyslný piedestal, kde by byly uctívány jako nejdůležitější složka společnosti. Jak oficiální stranická linie reflektovaná v tisku a programových dokumentech, tak specifická vize Vikové-Kunětické se nerozchází s parlamentní demokracií, neruší stávající politický systém, ale směřuje k převýchově/prozření společnosti.

Fašismus, ve svém jádru revoluční projekt, naopak usiluje o zničení nevyhovující formy vlády, kterou chce nahradit „lidovějším“ (ve smyslu pronárodním) zřízením. NOF nebyla výjimkou, navrhovala zavést korporativní systém stavovské demokracie. Tato myšlenka byla podle A. Costa Pinto v meziválečné Evropě sdílena hnutími a režimy s autoritářskými či totalitními ambicemi, protože přinášela možnost zafixovat společnost v určitém snadno

³⁸ Žena a mateřství. In: HECZKOVÁ, L. –SVATOŇOVÁ, K. (eds.), 2012, s. 242.

³⁹ Výrok uvádím celý: „*Za dob našich matek nebylo salónů pro pěstění tělesné krásy, barů, revue: tehdejší ženský dorost nechodil se učit v triku rytmickým pohybům, nenosil dráždivého hedvábného prádelka, nekouřil ani neprovozoval klukovský sport, a přece se naše matky našim otcům líbily a rozvod v tehdejších dobách byl velmi vzácný....Dokud se vás budou kupit celá hejna před chytře nalíčenými výkladními skříněmi s módními hadříky, jež většinou jsou v rukou cizáckých, dokud vy, nynější matky, budete dovolat vašim mladým dcerkám, aby tančily „indiánské“ tance, kouřily a flirtovaly od 12 let, dokud vaši synové, ještě děti, budou navštěvovat bary a různé ty „umělecké“ revue, dokud budete trpět ve svých domácnostech ony dryáčnický kolportované ilustracemi i obsahem demoralisující různé tiskoviny, dokud vy samy se nepřestane pachtit po „užívání“ života, dotud je budoucnost našeho národa ohrožena.*“ Uprímné slovo čes. ženám-matkám. In: *Říšská stráž*, roč. 2., č. 3., 1927, s. 9. Další výroky viz zde: Projev fašistických žen k volbě presidenta. In: *Říšská stráž*, roč. 1, č. 19., 1926, s. 2., Jak smýšlí fašistické ženy. In: *Říšská stráž*, roč. 2, č. 283, 1928, s. 4, Na obranu ženské cti. In: *Říšská stráž*, roč. 1, č. 10, 1926, s. 5.

⁴⁰ „*Kde jsou naše feministky, které staví ženu na roveň mužů, proč nepronesou své poslední slovo, jedná-li se o věc významu jistě historického...Jak se můžete chlubit, že jste potomky českých husitských matek, jichž štítem byla mravnost, když dovolíte, aby ti, kdož osudy naše řídí, se smlouvali s lidmi, jimž mravnost je pojmem cizím.*“ Na obranu ženské cti. In: *Říšská stráž*, roč. 1, č. 10, 1926, s. 5. Vlasta Borovičková o jejím pojetí feminismu v roce 1919 napsala: „*Ani jako ženský poslanec nesloužila ženám nýbrž národu. Pro politiku byla špatnou feministkou, tj. nebyla vůbec feministkou. Tato žena chová v sobě nejlépe poklad národní duše, ona je vestálkou jejího ohně.*“ Citováno dle VOBORNÍK, Jan. *Božena Viková-Kunětická*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934, s. 34.

kontrolovatelném vzorci.⁴¹ Fašisté chtěli poslaneckou sněmovnu nahradit hospodářsko-stavovskou komorou, kam by své zástupce vysílaly jednotlivé profesní stavy (syndikáty). Senát navrhovali transformovat na částečně volenou a částečně jmenovanou hospodářskou komoru.⁴² S tím souvisela rovněž úprava volebního práva: „*Hlasovací právo musí záviseti na práci a nikoliv na pouhé zásluze, že se někdo zrodil, že dosáhl určitého věku...*“⁴³ Gajda ženy ubezpečoval, že budou mít: „*...aktivní i pasivní volební právo pro druhou skupinu senátní, nehledě k tomu, že ženy samostatně výdělečně činné, jako příslušnice stavovských organizací, budou mít právo pro hospodářskou sněmovnu.*“⁴⁴ Jde o nejkonkrétnější specifikaci zapojení žen do politiky.⁴⁵

Koncepce národních demokratů a českých fašistů mají shodně jádro v konzervativním pojetí žensství, obě se prostřednictvím svých ženských organizací vymezují vůči feministické rovnostářské pospolitosti, oběma je základním půdorysem společnosti primordiální národ, ale liší se nabízenou alternativou. Podstatnou otázkou zůstává konkretizace toho, jak se ženy v perspektivě ČsND a NOF měly angažovat mimo rodinný kruh.

Žena-politička?

Vymezení pole působnosti žen reflektují stanovы politických stran, konkretizující činnost ženských organizací. Řád ČsND z roku 1920 a posléze i 1933 uvádí, že ženské odbory vznikají: „*...za účelem prohloubení organizace a politické vzdělání, jakož i úspěšnější organizace sociální péče, kulturních a politických úkolů.*“⁴⁶ Každá zemská komise⁴⁷ měla zajištěno místo v ústředním výkonném výboru, ženy tak byly součástí vedení strany. Členkám NOF se jako ženská organizace nabízela Fašistická práce, jejíž povahu shrnul/a autork/a článku *Práce a program Fašistické pomoci* takto: „*F. P. pracuje charitativně, kulturně a výchovně v duchu národním. Žena fašistka musí pracovat pro lepší společenskou mravní i kulturní budoucnost národa.*“⁴⁸ Čtenáře dále seznámil/a s jejími šesti odbory: hospodářským, finančním, ošacovacím, důvěrných porad (podpora pro postižené, nezaměstnané bratry), umísťovacím a kulturním. Organizace měla dobročinný charakter.⁴⁹

Kromě citovaného Gajdova ubezpečení o zachování širě volebního práva (alespoň pro druhou komoru) není v pramenech patrná výzva k politické aktivitě žen z NOF. Národní demokracie s tématem naopak pracovala, jak vedle stanov ilustruje referát Anny Vetterové-Bečvářové, která se při shrnutí fungování ženských odborů v *Desetiletí Československé národní demokracie* zaměřila na reflexi volebních výsledků a působení zvolených zákonodárkyň.⁵⁰

⁴¹ COSTA PINTO, A. Fascism, Corporatism nad the Crafting of Authoritarian Institutions in Inter-War European Dictatorship. In: TENTÝŽ – KALLIS, A. (eds.). *Rethinking the Nature*, 2011, s. 87–120.

⁴² *Program Národní obce fašistické, r. 1935*. K programu a ideologii viz DRÁBIK, J., 2019, s. 420–423 nebo HRUBOŇ, A., 2015. 205 s.

⁴³ LEBLOCH, Otakar. *Fašistický stát*. Brno: vlastním nákladem, 1927, s. 25.

⁴⁴ GAJDA, Radola. *Stavovská demokracie národního státu*. Praha: vlastním nákladem, 1933, s. 59.

⁴⁵ Fašisté v některých zemích (Anglie, Itálie) ve svém programu počítali se zapojením žen do struktur stavovského parlamentu jako samostatného odboru.

⁴⁶ Archiv Národního muzea (ANM), f. Antonín Hajn, inv. č. 3651, č. kar., 130. Organizační řád z roku 1925 naopak o ženských, mládežnických a odborových formacích mlčí. (*Organizační řád ČsND 1925*)

⁴⁷ V materiálech alternuje označení jednotky jako komise, odboru, organizace. Ve studii je užívám synonymně.

⁴⁸ *Práce a program Fašistické pomoci*. In: *Říšská stráž*, 1928, roč. 2., č. 198, s. 3. Doplnující informace v *Organizace*. In: *Říšská stráž*, 1928, roč. 2., č. 204, s. 3. Popis z pozice bývalého a zřejmě nespokojeného člena zprostředkovává VODÁK, V. L. *NOF: Národní obec fašistická a její vůdce Radola Gajda*. Praha: Ant. Lupáček, 1934, s. 45. *Fašistická pomoc (ženy)*. *Složka NOF vedla celkem čestně svoji pomocnou agendu. Pořádala sbírky a různé zábavy s jejichž výtěžků štědrě dávala na činže chudým dětem v pohraničí, chudým členům a také rodině vůdcově*.⁴⁸

⁴⁹ Jana Čechurová uvádí, že se s ní v případě převratu počítalo jako se sanitární službou. ČECHUROVÁ, J., 1999, s. 92.

⁵⁰ *Desetiletí Československé národní demokracie: Publikace k pražskému sjezdu strany 13. a 14. dubna 1929*. Praha: Pražská akciová tiskárna, Praha, 1929, s. 56–57.

Viková-Kunětická v roce 1920 napsala: „*Cením účastenství ženy v politice skutečně vysoko, ne jako řemeslné pracovnice, kterou lze konečně vždycky nahradit, ale jako inspirátorky a průkopnice skutečné svobody, člověka ve smyslu nejen sociální formule, ale ve smyslu duchovního i mravního zákona vyššího pojmu člověka.*“⁵¹ Narativ o straně podporující zapojení žen do politiky pocházel od mladočechů (jedna z do ČsND sloučených stran), za něž byla Viková-Kunětická v roce 1912 jako první žena-poslanec zvolena.⁵² I národní demokracie však zachovávala pragmatický přístup, když ženy na kandidátní listiny zařazovala na nižší, nevolitelné pozice.⁵³ Přestože i sama předsedkyně ČsND žen zpočátku vyjádřila pochybnosti o všeobecném volebním právu,⁵⁴ pozitivní výroky směrem k ženské participaci a přenesení „typických“ ženských vlastností na politiku a politiky ve straně převážily a byly součástí její ideologie.⁵⁵ Přístup odráží programové dokumenty ženského křídla, mládežnické organizace i celé strany.⁵⁶

Rétorice NOF dominují figury vycházející z představy ženy pečující o rodinu i národ. Polovina odborů Fašistické pomoci souvisela s charitativní činností. V článku *Píle národně založených žen* (shrnutí uskutečněného dobročinného bazaru) bylo ústředí F. P. potěšeno, že: „*naše ženy pochopily správně svůj úkol tím, že se snaží zmírniti bídu, jak jest jim jen možno...*“ Absenci větší podpory vstupu žen do politiky lze vysvětlit silným antifeminismem, s nímž byla politická angažovanost asociována. Ve výroku: „*Prohlédněme, že neprospívá národu žena na roveň muži postavená a příliš politicky výkonná. Třicet roků pracují ony ženy a čeho se dočkaly? Probudila-li se v ženě touha po rovnoprávnosti? Snad u mnohých žen mužského chování – neženských mravů a způsobů, nezkratného života, rozvratů v domácnosti a nepochopení lásky k vlasti?*“⁵⁷ je úsilí feministek – tedy i zapojení žen do politiky – příkladem „neženského“ chování. Ve stranickém tisku lze dohledat i texty zabývající se mimo rodinnými aktivitami. Autorka komentáře *Žena* sice profesně aktivním ženám vytýkala nezáměr o

⁵¹ Slovo k ženám. In: HECZKOVÁ, L. –SVATOŇOVÁ, K. (eds.), 2012, s. 286.

⁵² KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. In: *Documenta pragensia*, roč. 13, 1996, s. 307–320., VELEK, Luboš. První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii. In: VOJÁČEK, Milan (ed.). *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha: Národní archiv, 2007, s. 259–319.

⁵³ O ženských kandidátkách do Národního shromáždění ČSR MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice: VEDUTA, 2007, s. 32–50. Podrobnou statistiku srovnávající počty žen na kandidátních listinách a další aspekty zapojení žen do volebních procesů v ČSR lze dohledat v DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první československé republiky (1918–1938)*. [Dizertační práce]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2016. 258 s. Z výsledků je patrná počáteční snaha (1920) ČsND oslovit ženy-voličky. V roce 1920 bylo na jejich kandidátních listinách do poslanecké sněmovny celkem 27 žen (2./3. místo ve srovnání s dalšími subjekty) a 7 žen do senátu (1. místo). Postupně však počty kandidátek klesaly. Autorka zároveň upozorňuje na minimum volitelných pozic, což vysvětluje nepoměr mezi množstvím kandidujících a zvolených poslankyň/senátorek.

⁵⁴ „*Do této situace, tak bohaté za zklamání a tak chudé na úspěchy, přichází ženská vlna, uvolněna všeobecným právem volebním aktivním i pasivním. Přiznám se, že jsem byla skoro zaražena tímto experimentním úspěchem, jehož jsme získaly. Bála jsme se, že ke všem zmatkům, které v naší mladé republice prožíváme, přistoupí činitel nový, a řeknu: činitel přímo nebezpečný.* „*Cením účastenství ženy v politice skutečně vysoko, ne jako řemeslné pracovnice, kterou lze konečně vždycky nahradit, ale jako inspirátorky a průkopnice skutečné svobody, člověka ve smyslu nejen sociální formule, ale ve smyslu duchovního i mravního zákona vyššího pojmu člověka.*“ (Naše dnešní situace. In: HECZKOVÁ, L. –SVATOŇOVÁ, K. (eds.), 2012, s. 265.)

⁵⁵ Představa o pozitivním vlivu „přirozených“ ženských vlastností (např. vyššího smyslu pro morálku) na politiku a politiky byla v ženském hnutí patrná již před první světovou válkou a je dalším důkazem kontinuálního smýšlení Vikové-Kunětické. Srov. LA PNP, f. Božena Viková-Kunětická, č. kar. 10 a *Rozpor dvou ideových světů*, č. kar. 9, *Projev na volební schůzi*.

⁵⁶ Srov. HARNA, J., 2017, s. 49, 92, 121. nebo *Naše ženy*. In: *Mladý národ: List Mladé generace Čsl. Národní demokracie*, 1931, roč. 5, č. 1, s. 1., *Potřeba ženské emancipace*. In: *Mladý národ: List Mladé generace Čsl. Národní demokracie*, 1931, roč. 5, č. 15, s. 3, *Potřeba ženské emancipace*.

⁵⁷ *Od ženy: ženám!* In: *Říšská stráž*, 1926, roč. 1., č. 30, s. 4.

domácnost, současně však ocenila prostor k výdělku pro svobodné ženy (používá sousloví staré panny). Militarismus fašismu pak zřejmě determinoval výrok: „*Je přímo příkazem a v zájmu bezpečnosti státu, aby české a slovenské ženy byly zacvičeny ve všech oborech státní správy, obchodech a řemeslech, aby v případě potřeby mohly muže v jejich zaměstnání plně nahraditi a všichni zbraně schopní muži mohli býti povoláni do zbraně.*“⁵⁸ Obratem však dodala, že primární je: „*vychovati ženy zaměstnané pouze prací v rodině.*“

Konzervativní pojetí rolí žen nebránilo ČsND, aby podporovala jejich politickou aktivizaci. NOF zastávala zdrženlivější postoj. Gajdou a Leblochem formulované plány na úpravu volebního práva de facto nepočítají s ženou v domácnosti jako s voličkou či kandidátkou. Možnost volit a být zvolen do poslanecké sněmovny (fašistická hospodářsko-stavovská komora) je dána pouze osobám výdělečně činným.⁵⁹ Ženy konající v rodině svou „národní povinnost“ jsou vyloučeny z podílu na politické moci a na politice mohou participovat vytvářením rodinného zázemí.⁶⁰ Protichůdná idealizace ženy-matky a současně její vyčlenění činí z ideologie strany nekoherentní myšlenkový soubor. Důvodem mohou být personální nedostatky. NOF chyběl ideolog jako byl G. Gentile⁶¹ v Itálii či A. R. Thomson ve Velké Británii.⁶² Hnutí vykazovalo základní organizační problémy vzniklé odmítáním signifikace uskupení jako politické strany.⁶³ To se mohlo podílet na nekonceptnosti vizí budoucnosti. Ze strany Gajdy mohlo jít o snahu ujistit ženy, že se s nimi „počítá“ a pragmatický přístup mohl maskovat ve fašistických sdruženích přítomný šovinismus a upřednostňování maskulinity.⁶⁴ Příčinou může být současně vnitřní nesourodost častá u fašistických hnutí, která přitahovala osoby s odlišnou motivací nebo názory zaměřenými na úzká a konkrétní témata. Taková diference se projevovala shodou pouze na zásadních otázkách, např. rozchod s liberální demokracií, potrestání viníků úpadku apod. ČsND představuje jiný typ uskupení. Díky kontinuitě s předválečnými kořeny nebo podpoře finančních, kulturních a intelektuálních elit měla ustálenou strukturu a ideologii. Nakonec řada těchto osobností se stala členy národní demokracie. Pro ženské křídlo byla klíčovou postavou – ideoložkou – Božena Viková-Kunětická.⁶⁵

⁵⁸ Žena. In: *Říšská stráž*, 1929, roč. 3, č. 23, s. 3.

⁵⁹ Pro srovnání s pozn. č. 53 je užitečné uvést výsledky rovněž pro NOF. V roce 1929, kdy kandidovala v koalici s Ligou proti vázaným kandidátním listinám, navrhla 24 žen do poslanecké sněmovny (5. místo), což bylo více než ČsND (21 kandidátek). Do senátu navrhla 5 žen (8. místo, méně než 8 kandidátek ČsND). Voleb 1935 se účastnila NOF jako samostatný subjekt s 8 kandidátkami na poslankyně (8. místo) a 1 kandidátkou do senátu (10. místo). V obou případech šlo o horší výsledek než u nově vzniklého Národního sjednocení, jehož byla ČsND součástí. DRENČKOVÁ, L., 2016, s. 157, 162, 180, 184.

⁶⁰ V uvažování determinovaném rovnicí *žena – rodina – stát* může být např. charitativní činnost vnímána jako podíl na politice. Peníze z aktivit mohou směřovat do stranické pokladny na zajištění volebních setkání apod.

⁶¹ Např. GENTILE, Giovanni. *What is Fascism*. Sunny Lou Publishing, 2023. 335 s.

⁶² Např. RAVEN-THOMSON, Alexander. *The Coming Corporate State*. London: Action Press Ltd. 1937. 66 s.

⁶³ Ke struktuře a fungování viz VYKOUPILOV, Libor. *Český fašismus na Moravě*. Brno: Matice moravská, 2012, s. 120–131. Svědectví nespokojeného člena nabízí VODÁK, V. L., Praha, 1934. 70 S.

⁶⁴ PASSMORE, K.. *Fascism....*, 2014, s. 123–133. V případě NOF lze odmítavý postoj k ženám identifikovat v programových směrniciích jednoho z původních protofašistických spolků. Národní hnutí jako důvod neúčasti žen ve vedení uvedlo silný radikalismus a vojenskou povahu neslučující se s chováním žen. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), Fašisté I., č. kar. 120, *Programové směrnice Národního hnutí*.

⁶⁵ Určitá inspirace korporativismem, ne nutně však fašistickým je patrná i v jejím myšlení. V úvahách o posílení politických pozic žen operovala s jakýmsi ryze ženským orgánem poradního charakteru. Zmínky jsou spíše nahodilé a v rétorice je jim přikládán malý důraz. Např.: „*Přemýšlívám někdy o možnosti sněmu ženského. Totiž sněmu, řekla bych politického sboru, kde by se připravily a zpracovaly všechny otázky politických aktualit ženským intelektem tak, aby jejich zástupkyně v parlamentě dostala anebo dostaly již zpracovaný, schválený a hodnotný referát pro schůzi, kde by žena do debaty zasáhla. Byla by to, anebo byly by to zástupkyně žen a ne stran, voleny z jejich řad a z jejich plna. Když nic jiného, byla by to výchova pro politickou vyspělost žen, která by nesla v sobě všechny prvky ženina ducha i poznání. A jsem přesvědčena, že není muže, který by neposlouchal s respektem, když žena má co říci ze svého vlastního politického smyslu i fondu ne na základě feminismu, ale na základě své ženské moudrosti, své pravdy a svého citu.*“ (HECZKOVÁ, L. –SVATOŇOVÁ, K. (eds.), 2012, s. 317. *Slovo skoro*

Středo-východoevropský kontext

Dosavadní výsledky porovnám s ideologií politické pravice meziválečného Polska a Rumunska. Výběr vzorku určila dvě kritéria: jde o tzv. vítězné státy první světové války a v obou státech existoval dominantní (jediný) etnicky vymezený národ. Podobnosti mezi výchozími podmínkami pro radikalizaci pravice v Československu a obou zemích jsou tak výraznější než například v Maďarsku či Jugoslávii. Ve snaze o co nejlepší pozici porovnávám situaci před nástupem Pilsudského režimu Sanace v Polsku 1926 a královské diktatury v Rumunsku 1938.⁶⁶

Na příkladu Národní demokracie (ND)⁶⁷ a Sanace Jozefa Pilsudského představila Dobrochna Kałwa obraz ženy přítomný v myšlení polské pravice. Ten odpovídá od 19. století konstruovanému ideálu Matky-Polky – ženy plnící funkce matky, vychovatelky, bojovnice za národní samostatnost a pečující o morální čistotu. Autorka je klasifikovala jako antifeministické. Obě organizace sice byly navázány na ženské spolky, nebo je samy vytvářely, charakter jejich aktivit byl však edukační a charitativní. Ženy se účastnily politiky zejména v rámci volebních kampaní. Polská ústava garantovala všeobecné volební právo, ženy za ND a Sanaci byly voleny do zákonodárných institucí.⁶⁸ Kałwa však konstatuje pragmatičnost v podpoře zapojení žen, která byla vedena snahou o oslovení nové voličské skupiny. Co se týče poslankyň, Národní demokraté až do roku 1926 drželi prvenství, po nastolení Pilsudského režimu přešla dominance na Sanaci. Zásadní rozdíl mezi radikálnější ND vedenou misogynním R. Dmowskim a konzervativně autoritářskou Sanaci J. Pilsudského spatřuje autorka v rétorickém důrazu na rovnoprávnost žen a mužů, kterou Sanace kombinovala s konzervativním pojetím ženství. Faktický dopad byl minimální, meziválečné Polsko se nadále drželo vize Matky-Polky.⁶⁹

Mariou Bucur popsaný rumunský příklad se liší jen minimálně. V tamní společnosti převládala představa opírající se o motivy matka, výchova, rodina. Tu podporovaly jak nezávislé ženské spolky, tak fašistická Železná garda.⁷⁰ Její Pevnost, ženská stranická organizace, určila pět oblastí aktivit: a) sebevzdělávání, b) pomoc Legii (Gardě), c) péče o ženskou morálku, d) udržování křesťanských a národních tradic, e) konstrukce nové ženy a zkušeného a rozhodného vojáka (muže). Ve stanovených cílech zcela chybí politická aktivizace žen, která byla dle autorky zapříčiněna absencí volebního práva pro ženy (až v roce 1928 získaly pasivní i aktivní právo při volbách do obcí⁷¹) a silnou maskulinitou vycházející z militarismu Gardy. Dále konstatovala nezájem o politickou participaci žen, jenž byl přítomen v širším politickém spektru.⁷²

poslední.) „Napsala jsem jednou, že by každá strana měla utvořiti ve svých organisacích ženských podpůrné odbory hraničářské. Předně převážná část politických organisovaných žen přímo živoří nedostatkem politické působnosti a tím také politického zájmu a za druhé vytvářelo by se tak všeženské politické komitě, které v danou chvíli bylo by schopno působiti na vedoucí kruhy své strany ve prospěch českých hraničářů a tím také ve prospěch národního státu.“ (Naše menšiny, roč. 6, č. 1–2, 1926, s. 3.)

⁶⁶ Uvědomuji si metodologická omezení použití komparativní analýzy s takto nízkým vzorkem zahraničních příkladů. Vzhledem k povaze textu není mým záměrem předložit komplexní výklad, ale motivací ke srovnání je především snaha ilustrovat určitý trend. Reflektuji potřebu prostorově širěji pojatého výzkumu.

⁶⁷ Termín hnutí je na místě. Národní demokraté během Druhé polské republiky vytvořili hned několik politických stran. Postupně Związek Ludowo-Narodowy, mimoparlamentní uskupení v opozici k Sanaci Obóz Wielkiej Polski a Stronnictwo Narodowe. Ve výkladu setrvám u označení Národní demokraté s velkým počátečním písmenem.

⁶⁸ K meziválečnému Polsku viz JUREK, Tomasz – WIHODA, Martin – FRIEDL, Jiří – ŘEZNÍK, Miloš. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023, s. 411–467.

⁶⁹ KAŁWA, Dobrochna. Poland In: PASSMORE, K. (eds.), 2003, s. 148–167.

⁷⁰ Původně založení jako Legie archanděla Michaela.

⁷¹ K dějinám Rumunska viz TEJCHMAN, Miroslav – TREPTOW, Kurt W. *Dějiny Rumunska*. Praha: NLN, 2000. 544 s.

⁷² BUCUR, Maria. Romania In: PASSMORE, K. (eds.), 2003, s. 57–78.

Ze srovnání závěrů Kaľwy a Buchur s ĀsND a NOF vyplývají tři podstatné teze. Źena-matka zaujímá centrální pozici v ideologii politické pravice. I přes kombinování s jinými koncepty (volební právo, morální čistota) zůstává biologická a výchovná funkce dominantní. Sekundární politická aktivizace nabývá na vážnosti při všeobecném volebním právu, přesto má ve všech případech nádech oportunismu a politického kalkulu. I z malého vzorku je patrné, že nelze jasně určit nacionalistický či fašistický generický přístup k ženství. Āčeskoslovenská národní demokracie sice sdílela stejný pragmatický postoj s ideologicky příbuznou Sanací, avšak nikoliv s Národní demokraty. Národní obec fašistická naopak ve svém programu a rétorice neakcentovala vytvoření nové ženy jako rumunská Źelezná Garda. Narýsování pevných hranic není možné a domnívám se, že sledování interakcí, průsečíků a jejich příčin v rámci jasně vymezeného pole zájmu může daleko více přispět k objasnění fenoménu genderu v meziválečné pravice perspektivě.⁷³

Závěr

Perspektivě ĀsND dominuje očekávání vítězství ve volbách a společenského prozření, po němž by následoval návrat k tradici národního hnutí. Na tomto řešení se ženy měly podílet jako matky posilující skrze porodnost konkurenceschopnost národa, jako vychovatelky předávající hodnoty mýticko-symbolického komplexu i jako účastnice politiky, v níž by vykonávaly nejen agitační a osvětovou činnost, ale měly by své zastoupení v parlamentu. Úkoly spojené s politickou osvětou a vzděláváním přisoudila národní demokracie jako jeden z cílů své ženské organizaci. Domnívám se, že pozitivní přístup k politické participaci žen ovlivnily především dva faktory: a) všeobecné volební právo a vznik masové politiky vedly v kombinaci s klesající volební podporou k pragmatičnosti a snaze získat výraznější elektorát a b) mladočeské kořeny, jež umožnily, aby v osobě Boženy Vikové-Kunětické disponovala strana symbolickým vzorem a narativem o straně podporující společný boj žen a mužů. Právě první žena-poslankyně a členka intelektuální elity ĀsND byla hlavní ideoložkou strany pro ženskou agendu. Její vliv však nelze přeceňovat a v samotném výkladu je patrná oscilace mezi názory národní demokracie (celku) a Vikové-Kunětické (individuality). Přestože zastávala dominantní pozici v ženském křídle strany a patřila k nejbližšímu okruhu Karla Kramáře, její názory nebyly plošně přijímány. Například její podpora nemanželského mateřství nebo vize matriarchátu přísluší k národně ženskému diskurzu. Ten nebyl komplexně akceptován a pro budoucí výzkum se nabízí otázky spojené s alternativními paradigmaty a vnitrostranickou opozicí.

Národní obec fašistická usilovala o revoluční změnu – nahrazení liberální demokracie stavovským zřízením. Korporativní systém měl odstranit „zkorumpovanou a rozhádanou“ stranickou politiku a zajistit, by se každý profesní odbor/syndikát zabýval pouze svou vlastní agendou. „Přirozená“ role žen byla stejná jako v případě národní demokracie. Matky a vychovatelky jako vlastenky garantovaly národní vývoj. Pod heslem *Svůj k svému* měly nakupovat pouze u českých obchodníků a vést děti k národnímu citu. Charakter aktivit ženské frakce Fašistická pomoc byl především charitativní a edukační. Důraz na vnitřní (stranickou a národní) solidaritu však na rozdíl od ĀsND tvoří primární a jediný úkon. Gajda sice ženy ubezpečoval, že ty výdělečně činné neztratí aktivní a pasivní volební právo do obou komor, ale on ani další materiály nevyzývají ženy k politické participaci. Naplněním plánů NOF by naopak o možnost volby přišly ženy v domácnosti, tedy ty, jejichž mateřství a péče o rodiny byly adorovány. Tento rozpor lze vysvětlit dvěma důvody: maskulinita a militarismus hnutí se neslučovaly s vnímáním ženy jako svobodné bytosti a „nekonceptností“ struktury a ideologie NOF zaviněnou absencí silného intelektuálního zázemí nebo vnitřní nesourodostí hnutí.

⁷³ Záměrně používám substantivum *sonda* odkazující k jednoduchému a stručnému pohledu. Právě skončená pasáž není účelovou, ale po mém soudu napomáhá uskutečnění záměru: získání jiné perspektivy na zkoumaný jev.

Přestože ve straně působily, nebo s ní spolupracovaly osobnosti jako Jan Scheinost⁷⁴ (katolický intelektuál a novinář) nebo Otakar Lebloch (autor jednoho z nejkompexnějších pojednání o fašistickém novém státu⁷⁵), NOF se nemohla opřít o silné a déletrvající zázemí a podporu společenských elit. I proto se domnívám, že v krátkém čase neměla strana prostor pro specifikaci programu a vůdčí skupina se soustředila na hlavní linii – národní revoluci. Řadové členky pak předkládaly v tisku postoje, které ne vždy navazovaly na podněty vedení strany.

Jinými slovy se oba zkoumané subjekty liší v ideologii i narativu předkládaném veřejnosti. Otázkou zůstává, zda lze jejich přístup klasifikovat jako reakční či revoluční. Roger Griffin napsal o fašistickém revolučním pohledu na ženy v recenzi na knihu J. Gottlieb (autorku kritizuje za nedostatečně využitý metodologický potenciál): „*Ženy mohou zůstat podřízeny mužům při výkonu moci, ale je jim přisuzována role nikoli na okraj, ale v srdci „komunity osudu“, v níž se fašismus vydává přeměnit národ.*“⁷⁶ Myšlenka je následně rozvedena v knize *Fašismus: Úvod do komparativních studií* takto: „*Ale fašistická natalita pod dučem i Führerem vykazovala osobitě modernizující a antikonzervativní prvky. Inovace zavedené ke zlepšení národního zdraví (např.: státní investice do podpory mateřství a dětského lékařství)... probíhaly bez liberálního důrazu na individualismus nebo ženská práva.*“⁷⁷ Při zohlednění těchto a v dříve citovaných publikacích uvedených tezí usuzuji, že revoluční charakter v případě žen a jejich postavení nebyl vlastní národní demokracii, ani Národní obci fašistické. Ty buď nadále setrvaly u konzervativního pojetí ženství, nebo v případě ČsND pod vlivem společenských změn podporovaly účast žen v politice. Nejblíže by revolučnímu vnímání mohl být národně-ženský diskurz konstruovaný Vikovou-Kunětickou, který se však nerozchází s liberální demokracií, a není tak z podstaty fašistický.

Učiněné závěry v kombinaci s výsledky případových studií z polského a rumunského prostředí dokládají variabilitu politické pravice a jejích pohledů na ženy. Skutečně cennou by mohl být kolektivní výzkum reflektující situaci v transnacionálním rámci, který by kladl fokus nejen na taxonomii, ale i interakci jednotlivých hnutí a myšlenkových zázemí. Předkládaná případová studie dokládá přínos takto pojatého výzkumu na československém příkladu.

⁷⁴ Viz například články *Demokracie a fašismus v Stěžeň*, 1928, č. 1, s. 16, s. 16. nebo *Pro domo mea v Rozmach*, 1927, roč. 5, s. 546. Citováno dle DRÁBIK, J., 2019, s. 423.

⁷⁵ LEBLOCH, O., 1927. 53 s.

⁷⁶ GRIFFIN, Roger. Reviews. Julie Gottlieb, *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923–1945*. In *European History Quarterly*, 2002, roč. 32, č. 4, s. 616–617.

⁷⁷ GRIFFIN, R., 2021, s. 90.

Seznam použitých zdrojů

Archivní prameny

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, f. Fašisté I

Archiv Národního muzea, f. Antonín Hajn

Literární archiv Památníků národního písemnictví, f. Božena Viková-Kunětická

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna

Tištěné prameny

Mladý národ: List Čsl. Národní demokracie 1931.

Národní listy 1920, 1922.

Naše menšiny 1923, 1926.

Nová síla 1927.

Říšská stráž 1926–1929.

Stráž národa 1928.

Desetiletí Československé národní demokracie: Publikace k pražskému sjezdu strany 13. a 14. dubna 1929. Praha: Pražská akciová tiskárna, Praha, 1929. 120 s.

GAJDA, Radola. *Stavovská demokracie národního státu.* Praha: vlastním nákladem, 1933. 177 s.

GAJDA, Rudolf. *Cyklus přednášek „O Ideologii českoslov. politických stran“: XI. poslanec Rudolf Gajda: Ideologie čsl. fašismu.* Praha: Tiskový odbor ÚSČS 1931. 16 s.

GENTILE, Giovanni. *What is Fascism.* Sunny Lou Publishing, 2023, s. 335, ISBN 978-1955392365.

HARNA, Josef. *Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918–1938.* Praha: HÚ AV ČR, 2017, 217 s. ISBN 978-80-728-6309-9.

HECZKOVÁ, Libuše – SVATOŇOVÁ, Kateřina (eds.). *Jus Suffragii. Politické projevy Boženy Vikové-Kunětické z let 1890–1926.* Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012. 332 s. ISBN 978-80-86142-40-1.

LEBLOCH, Otakar. *Fašistický stát.* Brno: vlastním nákladem, 1927. 53 s.

Organizační řád Československé národní demokracie 1925.

RAVEN-THOMSON, Alexander. *The Coming Corporate State.* London: Action Press Ltd. 1937. 66 s.

VOBORNÍK, Jan. *Božena Viková-Kunětická.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1934. 49 s.

VODÁK, V. L. *NOF: Národní obec fašistická a její vůdce Radola Gajda.* Praha: Ant. Lupáček, 1934, 70 s.

Odborná literatura

BACHETTA, Paola – POWER, Margaret (eds.). *Right-Wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World.* Londýn: Routledge, 2003. 336 s. ISBN 978-0415927772.

BLINKHORN, Martin. *Fascist and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth Century.* Londýn: Routledge, 1990. 304 s. ISBN 978-0049400870.

BRESCIANI, Marco (eds.). *Conservatives and Right Radicals in Interwar Europe.* New York: Routledge, 2021. 338 s. ISBN 978-0367225155.

BREUILLY, John. *Nationalism and the State.* Manchester: Manchester University Press, 1982. 431 s. ISBN 978-0719006920.

COSTA PINTO, António – KALLIS, Aristotle (eds.). *Rethinking the Nature of Fascism.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. 317 s. ISBN 978-1-137-38440-9.

ČECHUROVÁ, Jana. *Česká politická pravice: mezi převratem a krizí.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 126 s. ISBN 80-7106-264-2.

DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus.* Bratislava: Premedia, 2019. 648 s. ISBN 978-8081597817.

- DRENČKOVÁ, Lýdia. *Ženy ve volbách první československé republiky (1918–1938)*. [Dizertační práce]. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2016. 258 s.
- FREEDEN, Michael. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 604 s. ISBN 978-0198294146.
- FREEDEN, Michael. *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 160 s. ISBN 978-0192802811.
- GOTTLIEB, Julie. *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923–45*. London: I. B. Tauris, 2000. 390 s. ISBN 978-1860649189.
- GRIFFIN, Roger. *Fašismus: Úvod do komparativních studií*. Praha: Karolinum, 2021. 196 s. ISBN 978-80-246-4029-7.
- GRIFFIN, Roger. *The Nature of Fascism*. London: Routledge. London: Routledge. 1991. 249 s. ISBN 978-0415096614.
- GRIFFIN, Roger. Reviews. Julie Gottlieb, *Feminine Fascism. Women in Britain's Fascist Movement 1923–1945*. In: *European History Quarterly*, 2002, roč. 32, č. 4, s. 614–618.
- HECZKOVÁ, Libuše. Cesta světla? Matriarchát Boženy Vikové-Kunětické. In: HANÁKOVÁ, Petra –, HECZKOVÁ, Libuše – KALIVODOVÁ, Eva (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 38–49. ISBN 80-86429-49-0.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Karolinum, 2009. 315 s. ISBN 978-80-7419-010-0.
- HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský: Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919–1945)*. Bratislava: Premedia, 2021, s. 17–174.
- HRUBOŇ, Anton. *Blaho vlasti – zákon nejvyšší! Národná obec fašistická a Slovensko (1926–1938)*. Ružomberok: Historia Nostra, 2015. 205 s. ISBN 978-80-970080-6-2.
- HRUBOŇ, Anton. Fašistický mýtus znovuzrodenia v kontexte ideológie Národnej obce fašistickej a Rodobrany. In: *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, č. 2, s. 454–485.
- IORDACHI, Constantin (eds.). *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*. London: Routledge, 2010. 384 s. ISBN 978-0415462228.
- JEŽKOVÁ, Petra. „Božena, bojovná žena“. Nacionalistický radikalismus českého feminismu. In: BAHENSKÁ Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.). *Ženy a politika (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2014, s. 83–91. ISBN 978-80-87782-24-8.
- JUREK, Tomasz – WIHODA, Martin – FRIEDL, Jiří – ŘEZNÍK, Miloš. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, 2023. 696 s. ISBN 978-80-7422-914-5.
- KALLIS, Aristotle (eds.). *The Fascism Reader*. New York: Routledge, 2003. 544 s. ISBN 978-0415243599.
- KLIMEK, Antonín. *Vítěz, který prohrál: generál Radola Gajda*. Praha: Paseka, 1995. 285 s. ISBN 80-7185-033-0.
- KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. In: *Documenta pragensia*, roč. 13, 1996, s. 307–320.
- MALEŠEVIĆ, Sinisa. *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. 253 s. ISBN 978-1-4039-8786-0.
- MAŘICA, Jan. *Od československé národní demokracie k Národnímu sjednocení*. Brno: Masarykova univerzita, 2018. 267 s. ISBN 978-80-210-9092-7.
- MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu: Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice: VEDUTA, 2007, s. 199, ISBN 978-80-86829-31-9.
- ÖZKIRIMLI, Umut. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 288 s. ISBN 978-0230577336.

- PASÁK, Tomáš. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999. 486 s. ISBN 8072520172.
- PASSMORE, Kevin (eds.). *Women, Gender and fascism in Europe. 1919–45*. Manchester: Manchester University Press, 2003. 288 s. ISBN 978-0719066177.
- PASSMORE, Kevin. *Fascism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 192 s. ISBN 978-0199685363.
- PASSMORE, Kevin. Theories of Fascism: A Critique from the Perspective of Women's and Gender History. In: COSTA PINTO, António (eds.). *Rethinking the Nature of Fascism: Comparative Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 119-140. ISBN 978-0230272958.
- PAYNE, Stanley G. *Fascism: Comparison and Definition*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1980. 242 s. ISBN 978-0299080648.
- QUIENE, Maria Sophia. *Italy's Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002. 429 s. ISBN 978-0-333-63261-1.
- ROBERTS, David. *Fascist Interactions: Proposals for a New Approach to Fascism and Its Era, 1919–1945*, New York: Berghahn Books, 2016. 330 s. ISBN 978-1785331305.
- SAZ, Ismael – BOX, Zira – MORANT, Toni – SANZ, Julián (eds.). *Reactionary Nationalists, Fascists and Dictatorships in the Twentieth Century*. London: Palgrave Macmillan, 2020. 371 s. ISBN 978-3030224134.
- SMITH, Anthony D. *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. London: Routledge, 2009. 192 s. ISBN 978-0415497985.
- STEPHENSON, Jill. *Women in Nazi Germany*. London: Routledge, 2001. 240 s. ISBN 978-0582418363.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Petra. „Když jdu, tak jdu.“ Nezadržitelná Božena Viková-Kunětická. In: HANÁKOVÁ, Petra – KALIVODOVÁ, Eva – HECZKOVÁ, Libuše (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006, s. 14–37. ISBN 80-86429-49-0.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Petra. „Když jdu, tak jdu.“ Nezadržitelná Božena Viková-Kunětická. In: BAHENSKÁ Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.). *Ženy a politika (1890–1938)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2014, s. 14–37. ISBN 978-80-87782-24-8.
- ŠÍPOŠ, Dominik. Žena jako subjekt a objekt nacionalismu. K ideologii Boženy Vikové-Kunětické. In *Slovo a smysl*, 2024, roč. 21, č. 45, s. 13–35.
- TEJCHMAN, Miroslav – TREPTOW, Kurt W. *Dějiny Rumunska*. Praha: NLN, 2000, 544 s. ISBN 80-7106-348-7.
- TOMEŠ, Josef. Nacionalismus a demokracie: Úskalí české nacionální strany v meziválečném Československu. In: BROKLOVÁ, Eva – TOMEŠ, Josef – PEHR, Michal. *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2008, s. 130–203. ISBN 978-80-86495-47-7.
- TRENCSENYI, Balázs – IORDACHI, Constantin – APOR, Péter (eds.). *The Rise of Comparative History*. Budapest-New York: Central European University Press, 2021. 418 s. ISBN 978-9633863619.
- VELEK, Luboš. První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii. In VOJÁČEK, Milan (eds.). *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha: Národní archiv, 2007, s. 259–319.
- VYKOUPIĽ, Libor. *Český fašismus na Moravě*. Brno: Matice moravská, 2012, 388 s. ISBN 978-80-86488-90-5.
- WEBER, Eugen – ROGGER, Hans (eds.). *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1965. 589 s. ISBN 978-0520010802.

- WINKLER, Martina. *Karel Kramář (1860–1937): představy o sobě samých, vnímání druhých a modernizace v pojetí českého politika*. Praha: Argo, 2011. 246 s. ISBN 978-80-257-0348-9.
- YUVAL-DAVIS, Nira. *Gender and Nation*. London: SAGE Publications Ltd, 1997. 168 s. ISBN 978-0803986640
- YUVAL-DAVIS, Nira. Women and the biological reproduction of the Nation. In: *Women's Studies International Forum*, 1996, roč. 19, č. 1/2, s. 17–24.
- ŽÁČKOVÁ, Zdeňka. Boj o paragraf 144. In: KNAPÍK, Jiří (eds.). *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2016, sv. 9., s. 55–78.

PLEBISCITNÁ KAMPAŇ NA SEVERNEJ ORAVE A SPIŠI V ROKOCH 1919/1920 A OTÁZKA NÁRODNO-ŠTÁTNEJ IDENTITY (NA PRÍKLADE LETÁKOVEJ KAMPANE)

Mgr. Jaroslav Valent
Historický ústav SAV

Abstrakt: *Text štúdie sa sústreďuje na problematiku československo-poľského hraničného sporu o regióny severnej Oravy a Spiša krátko po prvej svetovej vojne. Objasňuje príčiny a vývoj tohto sporu a ďalej sa sústreďuje na politickú kampaň k pripravovanému plebiscitu, vedenou oboma stranami sporu, ktorý mal rozhodnúť o riešení daného medzištátneho konfliktu. Autor v príspevku identifikuje hlavné argumentačné motívy a stratégie jednej i druhej strany v zápase o priazeň a hlasy obyvateľstva.*

Kľúčové slová: *plebiscit, agitačná kampaň, národná identita, hranice*

Abstract: *The article focuses on the Czechoslovak-Polish border dispute over the regions of northern Orava and Spiš after the First World War. The article clarifies the main causes and development of this conflict and further focuses on the campaign for the upcoming plebiscite, which was supposed to decide on the solution of the given interstate conflict. Author identifies the main propaganda motives and strategy of both of plebiscite campaigns in the struggle for the favor and votes of the population in the affected area of northern Orava and Spiš.*

Key words: *plebiscite, agitation campaign, national identity, borders*

Problematika pripravovaného plebiscitu na severnej Orave a Spiši, resp. kampane, ktorá mu predchádzala v rokoch 1919 a 1920 sa v odbornom záujme historikov spravidla ocitá na okraji širšieho záujmu o československo-poľský hraničný spor krátko po prvej svetovej vojne. Dôvodom je azda aj fakt, že celý spor sa napokon uzavrel arbitrážnym rozhodnutím na diplomatickej úrovni a ľudové hlasovanie nebolo realizované. Okrem diplomatickej roviny sa časť historikov zameriava aj na regionálny či lokálny rozmer konfliktu, ktorý výrazne zasiahol do života miestneho obyvateľstva. Navyše, interpretácia celého sporu často nesie znaky predovšetkým jednostranného národného naratívu.

Rozhodnutie realizovať plebiscit na sporných územiach severnej Oravy a Spiša v lete roku 1920 bolo čiastočným vyústením širšieho československo-poľského sporu. Ten narušil vzťahy oboch novo sa etablojúcich štátov, t. j. Československej republiky a Druhej poľskej republiky už krátko po skončení prvej svetovej vojny. Primárna pozornosť oboch štátov, resp. ich predstaviteľov sa sústredila na oblasť Tešínskeho Sliezska¹, na ktorú uplatňovali i svoj územný nárok. Súčasťou celého „balíka“ československo-poľských územných sporov boli aj už zmienené oblasti niekdajšieho severného pohraničia Uhorska.

Problematike československo-poľských územných sporov je v slovenskej, českej i poľskej literatúre venovaná pomerne značná pozornosť, sústreďuje sa však najmä na ich vývoj na diplomatickej úrovni². V prevažnej miere je im však venovaná pozornosť v širšom kontexte

¹ Sporný región Tešínskeho Sliezska zodpovedal historickému Tešínskemu kniežatstvu, ktoré bolo súčasťou krajín Českej koruny.

² Napríklad práce Pavla Jakubca a Marcela Jesenského. Pozri: JAKUBEC, Pavol. K československo-poľskému sporu o Oravu a Spiš. In: *Český časopis historický*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2015, s. 1009-1016; JAKUBEC, Pavol. Formovanie československo-poľskej hraničnej čiary (s dôrazom na jej spišský úsek) počas Parížskej mierovej konferencie, 1918 – 1920. In: *Slovanský přehled*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, roč. 96, č. 5.; JESENSKÝ, Marcel. *The Slovak-Polish Border, 1918-1947*. London: PALGRAVE MACMILLAN, 2014. 254 s.

československo-poľských, resp. slovensko-poľských vzťahov v 20. storočí.³ Značná časť literatúry sa venuje i procesu rozhraničovania daného územia a jeho ďalšieho politického vývoja či už v rámci Československej republiky alebo Druhej poľskej republiky.⁴ Už menej pozornosti sa venuje samotnej realizácii a podobe oboch plebiscitných kampaní.⁵ Cieľom tohto príspevku bude preto snaha o ich analýzu prostredníctvom vzájomnej komparácie na príklade letákovkej akcie (tak na československej ako i poľskej strane) a identifikácia jej základných motívov a argumentačných stratégií.

V analýze plebiscitnej kampane sa teda budem opierať o prístupy historickej komparatistiky. Hoci tento prístup nemá presne vymedzenú metodiku a ani nevychádza z jednotnej teórie, práce historikov, ktorí tento prístup využívajú, tradične zdieľajú záujem o kauzálnu analýzu udalostí, dôraz na jednotlivé spoločenské procesy v čase a zároveň využívajú ich systematické a kontextuálne porovnávanie.⁶ Na príklade letákovkej kampane je možné práve týmto prístupom identifikovať základné argumentačné stratégie oboch plebiscitných kampaní a zároveň priblížiť ich politické a spoločenské pozadie. Zároveň budem hľadať odpoveď na otázku, ktorý z motívov hral v kampani najvýraznejšiu úlohu.

Skôr než však pristúpim k samotnej analýze plebiscitnej kampane, je potrebné aspoň v stručnosti predstaviť genézu celého sporu o severnú Oravu a Spiš. Zároveň priblížim i inštitút plebiscitu ako pomerne často využívaného nástroja na riešenie medzištátnych územných sporov v kontexte politického vývoja Európy krátko po prvej svetovej vojne.

Poľská národnobuditeľská akcia na Orave a Spiši

Československo-poľský spor o Oravu a Spiš sa zdal prekvapivým o to viac, že dovtedajšia historická uhorsko-haličská hranica, ktorá mala tvoriť severnú štátnu hranicu Československa (na úseku Slovenska), bola považovaná za jednu z najstabilnejších v Európe. Poľské nároky na

³ Napr. KÁZMEROVÁ, Ľubica – ORLOF, Ewa. *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov*. Bratislava: Historický ústav SAV a Veľvyslanectvo Poľskej republiky v Slovenskej republike, 2008. 160 s.; ORLOF, Ewa. *Stosunki polsko-czesko-slowackie w latach 1918 – 1945*. Rzeszów: Wydawnictwo WSP, 1992. 154 s.; JANAS, Karol – ŽENČUCHOVÁ, Anna. *Slovenské pohraničie v poľsko-slovenských vzťahoch v rokoch (1918 – 1959)*. Krakov: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2020. 180 s.; JELÍNEK, Petr. *Zahranično-politické vzťahy Československa a Polska 1918 – 1924*. Opava: Maticе moravská, 2009. 270 s.; KAMIŃSKI, Marek. *Konflikt polsko-czeski 1918 – 1921*. Warszawa: Neriton, 2001. 476 s.

⁴ Obzvlášť v tomto zmysle vynikajú práce Milici Majerikovej-Molitoris. Pozri: MAJERIKOVA-MOLITORIS, Milica. *Vojna po vojne: Severný Spiš a Horná Orava v rokoch 1945-1947*. Banská Bystrica/Krakov: Univerzita Mateja Bela/Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. 200 s.; MAJERIKOVA-MOLITORIS, Milica. *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2007. 144 s.; MAJERIKOVA-MOLITORIS, Milica. *Nedeca*. Bratislava: Goringa, 2021. 480 s.; MAJERIKOVA-MOLITORIS, Milica. *Spišské Hanušovce*. Bratislava: Goringa, 2015. 40 s.; MAJERIKOVA-MOLITORIS, Milica a kol. *Nepokojná hranica*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2010. 256 s.; MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Tri roky – tri štáty. K problematike geopoliticko-spoločenských zmien na slovensko-poľskom pohraničí po páde Rakúsko-Uhorskej monarchie v roku 1918. In: *Almanach XIX. Slováci v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018.; MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Postoj Spišiakov a Oravcov v USA k pripojeniu časti Spiša a Oravy k Poľsku po skončení prvej svetovej vojny. In: *Almanach XIII. Slováci v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2012.

⁵ Výnimkou je predovšetkým nedávna práca Erika Duloviča, v ktorej analyzuje zapojenie a činnosť slovenskej politickej reprezentácie v územnom spore o Oravu a Spiš i v samotnej plebiscitnej kampani. Pozri: DULOVIČ, Erik. „Bráňme si svoje!“ *Slovenská politická reprezentácia a československo-poľský spor o Oravu a Spiš v rokoch 1918 – 1920*. Krakov: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2023. 171 s. Čiastkový pohľad ponúkajú štúdie historikov Pavla Matulu a Martina Furmaníka. Pozri: MATULA, Pavol. Úloha cirkvi v zápase o národnú identitu obyvateľstva severného Spiša a Oravy v rokoch 1919 – 1939. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 4; FURMANÍK, Martin. Propagandistický súboj Československa a Poľska o severný Spiš. In: *Almanach XIX. Slováci v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018.

⁶ MAHONEY, James – RUESCHEMEYER, Dietrich. Comparative Historical Analysis: Achievements and Agendas. In: MAHONEY, James – RUESCHEMEYER, Dietrich. *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 10.

tieto územia sa opierali o tvrdenia, že práve na západnej i východnej strane Tatier žije veľké množstvo dovtedy ešte „národne neprebudovaných“ Poliakov, pričom vychádzali z viacerých etnografických a jazykovedných štúdií, ktoré stotožňovali miestne goralské/horalské obyvateľstvo s poľským etnikom. Ako argumentačný rámec mali k tomu poslúžiť aj štúdie o príbuznosti goralského nárečia s poľským jazykom.⁷ Ako uvádza historik Pavol Jakubec, tento „*etnoligvistický argument naberal v priebehu ostatných dekád 19. storočia na váhe a viedol k úzkym interpretáciám spišských reálií [obdobne platí i o oravských reáliách], keďže na – z pohľadu oboch neskorších sporných strán – periférnom území dominovalo povedomie <tunajšej> príslušnosti nad ešte len profilujúcou sa sebaidentifikáciou s moderným politickým národom.*“⁸ Samozrejme, ďalší argumentačný rámec sa ponúkal s odkazom na dlhú históriu tzv. Spišského zálohu v 15. až 18. storočí a údajnú kultúrnu a historickú spätosť tohto regiónu s poľským štátom.

Nositel'mi myšlienky národného obrodenia Poliakov v hraniciach Uhorska sa už na začiatku 20. storočia stala skupina krakovských a podhalanských intelektuálov a aktivistov, ktorá formulovala tézu o tzv. „Kresoch południowych“, t. j. južných okrajových územiach obývaných Poliakmi v celkovom počte 100 až 200 tisíc ľudí (niektoré ich odhady toto číslo i výrazne prekračovali).⁹ V intenciách tohto presvedčenia rozbehli ešte v období pred prvou svetovou vojnou rozsiahlu národnobuditeľskú akciu s cieľom „vzkriesiť“ či „obnoviť“ na Orave a Spiši „poľského ducha“ a „poľské národné vedomie“.

Stratégia poľských aktivistov pred rokom 1914

V úvode tejto štúdie je potrebné sa na chvíľu zastaviť pri uvedenom termíne „Kresy Południowe“, keďže pre potreby analýzy neskoršej plebiscitnej kampane z rokov 1919 a 1920 je jeho pochopenie kľúčové. Prvý raz ho sformuloval poľský publicista a spisovateľ Włodzimierz Bugiel v roku 1898 v článku *Polskie osady na Węgrzech*.¹⁰ Termín „Kresy“ má v poľskom historickom i politickom vedomí osobitné miesto a v slovenčine je pomerne náročné preň nájsť jednoslovný prekladový výraz, ktorý by obsiahol celý jeho význam. Slovník poľského jazyka PWN tento termín vysvetľuje nasledovne – „*územia nachádzajúce sa na okraji štátu, pohraničie*“. Autor hesla Witold Sienkiewicz však zároveň dodáva, že nejde len o geografický, ale aj o etnografický či historický termín, ktorým sa označuje „poľskosť“ určitého územia či už po jazykovej alebo kultúrnej stránke.¹¹ Inými slovami – synonymom pre „Kresy“ je „malá vlasť“ pre Poliakov, ktorí sa ocitli za hranicami poľského štátu. V tomto zmysle sa v poľskej literatúre, ale stále i v každodennej komunikácii môžeme najčastejšie stretnúť s termínom „Kresy wschodnie“ (t.j. východné), čo je označenie pre rozsiahle oblasti niekdajšej Poľsko-litovskej únie (Rzeczypospolitej Polskiej Obojga Narodów) na východ od rieky Bug (či tzv. Curzonovej línie), ktorá i dnes tvorí štátnu hranicu Poľskej republiky. Už problematickejšie je odpovedať na otázku, kam až toto územie na východe siaha a či toto označenie po masových presunoch obyvateľstva po druhej svetovej vojne ešte plní svoj

⁷ Poľská propaganda spomína dokonca i viacerých českých, resp. slovenských jazykovedcov a etnografov ako Aloisa V. Šemberu, Jiřího Polívku, Františka Pastrneka, Lubora Niederleho či dokonca Sama Czambela, ktorí mali tieto tézy potvrdiť. Príkladom je referát poľského jazykovedca Romana Zawilińskiego z roku 1918. Pozri AR/275, č. 1-11

⁸ JAKUBEC, P., 2010, s. 580.

⁹ Grzegorz Smólski v spomínanom diele *Gwara Tatrzańska i jej pisemnictwo* uvádza celkový počet až 300 tisíc poľsky hovoriacich obyvateľov. Na konci roku 1918, keď sa rozbiehala na poľskej strane akcia za pripojenie pohraničných oblastí Oravy a Spiša sa však už operovalo s počtom 120 tisíc obyvateľov. Pozri napr. referát, ktorý vypracovala Powiatowa Organizacja Narodowa v Novom Targu a adresovala ho Polskiej Komisji Likwidacyjnej v Krakove 27. novembra 1918 – AN/29/3185/1, č. 13-19

¹⁰ BUGIEL, Włodzimierz. *Polskie osady na Węgrzech*. „Prawda“. In: *Tygodnik Polityczny, Społeczny i Literacki*. Varšava: č. 19 a 20, 1898.

¹¹ Pozri encyklopedické heslo v slovníku PWN. Dostupné na: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kresy;3927350.html>.

pôvodný význam. V každom prípade má tento termín silný historický i politický podtón a odkazuje na hranice poľského štátu do 18. storočia.

Naproti tomu termín „Kresy południowe“ odkazuje k územia severného Slovenska, resp. na začiatku 20. storočia ešte k severným oblastiam Uhorského kráľovstva. Alternatívny výraz „Zapomniane Kresy“ (t. j. zabudnuté, opomenuté či zanedbané) má ilustrovať situáciu, podľa ktorej sa tu žijúce poľské etnikum muselo vyrovnávať so silným maďarizačným, no najmä slovakizačným tlakom¹² a to bez väčšieho záujmu či aktivity poľských spoločenských a politických elít. Oba termíny sa zrodili v čase, keď výrazne vzrastal záujem krakovských intelektuálov, ale i regionálnych, predovšetkým podhalanských aktivistov o goralské a podľa ich presvedčenia poľské obyvateľstvo na Orave a Spiši. Prevažná časť z nich sa začala organizovať okolo osoby Jana Bednarského, lekára, aktivistu a v rokoch 1898 až 1914 poslanca Haličského zemského snemu.¹³ Do jeho okruhu patrili viacerí aktivisti, predovšetkým Ferdynand Machay, Aleksander Matonóg, Eugeniusz Stercula, Jan T. Dziedic, Tomasz Buła, bratia Antony a Eugeniusz Sikorovci a ďalší. Výrazným impulzom pre rozvoj tohto hnutia bolo založenie gymnázia v Novom Targu, ktoré malo vychovávať novú generáciu národne uvedomelých Poliakov aj z oblastí tzv. „južných Kresov“. Machay, Matonóg a Stercula v roku 1911 napísali a vydali krátku brožúru *Co my za jedni*¹⁴, ktorú je možné označiť za prvý programový manifest hnutia a o dva roky neskôr sa podieľali aj na založení týždenníka *Gazeta Podhalańska*¹⁵, ktorý v ďalšom období plnil funkciu tlačového orgánu celého hnutia. Po roku 1918 sa väčšina¹⁶ z týchto aktivistov zapojila i do procesu formulovania poľských územných požiadaviek a príprav na plebiscit.

Naopak slovenské politické elity miestne obyvateľstvo (nehlásiace sa k maďarskej či nemeckej národnosti) žijúce na uhorskej strane haličskej hranice automaticky považovali za slovenské, hoci stále podliehajúce násilnému maďarizačnému tlaku. Až s nástupom zvýšeného záujmu poľských aktivistov a po konfrontácii s ich národnobuditeľským úsilím boli nútení zaujať miesto pasívneho omnoho aktívnejší postoj. Jedným z prvých takýchto podnetov či prvých signálov sa stalo napríklad sčítanie obyvateľstva v Uhorsku v roku 1910. Po výraznej agitačnej činnosti poľských aktivistov okolo Aleksandra Matonóga a Eugeniusza Sterculu v ňom malo zadeklarovať svoju príslušnosť k poľskému jazyku takmer 16 tisíc ľudí.¹⁷ Navyše títo aktivisti si od spolupráce s uhorskými úradmi (k čomu sa usiloval napomôcť maďarský historik literatúry a jazykovedec Adorján Divéky¹⁸) sľubovali uznanie novej poľskej národnostnej kategórie a s tým i presadenie jazykových práv.

Zmena stratégie po prvej svetovej vojne a československo-poľský spor

¹² Poľskí aktivisti často vo svojich publicistických príspevkoch zdôrazňovali, že ešte väčšou hrozbou než maďarizácia je pre poľské obyvateľstvo na Orave a Spiši jeho postupné poslovenčovanie či už prostredníctvom užívania slovenského jazyka na prvom stupni vzdelávania a pri bohoslužbách, ale aj prostredníctvom rozšírenej slovenskej tlače. A keďže práve slovenčina bola aj z pohľadu osvojenia si jazyka omnoho prístupnejšia než maďarčina, mala byť táto hrozba bezprostrednejšia.

¹³ Túto kľúčovú pozíciu v okruhu krakovských a podhalanských aktivistov zdôrazňuje obzvlášť Ferdynand Machay vo svojom memoárovom diele *Moja droga do Polski*. Pozri MACHAY, Ferdynand. *Moja droga do Polski*. Kraków: Agat Print, 1992, s. 36-44.

¹⁴ MACHAY, Ferdinand – STERCULA, Eugeniusz – MATONÓG, Aleksander. *Co my za jedni*. Rabczyce. 1995.

¹⁵ Šéfredaktorom týždenníka *Gazeta Podhalańska* bol Feliks Gwiżdż.

¹⁶ Niektorí z nich ako napríklad Aleksander Matonóg, zahynuli na bojiskách prvej svetovej vojny.

¹⁷ Hoci poľskí aktivisti považovali sčítanie obyvateľstva v roku 1910 za svoj čiastkový úspech, zostávalo naďalej problematické. Sčítacie hárky neuvádzali možnosť voľby poľského jazyka, resp. ten sa mohol prejaviť len vo výbere „iného jazyka“. Práve táto voľba bola následne interpretovaná ako príslušnosť k poľskému jazyku. Poľský ostrov na oravskom pohraničí sa však napríklad objavuje na mape P. Telekiho, ktorá vychádzala práve zo sčítania obyvateľstva z r. 1910. Pozri: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53192700m>.

¹⁸ Poľský historik Jerzy Roszkowski uvádza Adorjana Divékyho ako kľúčovú postavu poľsko-uhorskej (maďarskej) spolupráce v období pred prvou svetovou vojnou. Pozri: ROSZKOWSKI, Jerzy M. „Zapomniane Kresy“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków (1895 - 1925)*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, 2018, s. 124 – 148.

Po skončení prvej svetovej vojny došlo v národnobuditeľskom hnutí poľských aktivistov vo vzťahu k Orave a Spišu k zásadnej zmene. Kým počas existencie rakúsko-uhorskej monarchie zotrvali na stanovisku spolupráce s uhorskou vládou v duchu tradičného poľsko-maďarského priateľstva, po zániku Uhorského kráľovstva a v situácii vymedzovania nových hraníc nástupníckych štátov už prišli s programom na vtelenie uvedených oblastí do formujúceho sa poľského štátu. Ten sa stal napokon aj jednou z oficiálnych územných požiadaviek poľskej delegácie na mierových rokovaníach v Paríži.

Po neúspešnom rokovaní zástupcov ČSR a Poľska v júli 1919 v Krakove, kedy československá strana trvala na svojich postojoch a územnej integrite všetkých dotknutých oblastí s novou republikou a poľská strana navrhovala ako jediné spravodlivé riešenie sporu ľudové hlasovanie¹⁹, 27. septembra 1919 napokon Najvyššia rada rozhodla, že sa na spornom území do troch mesiacov uskutoční plebiscit. Treba pripomenúť, že spor o Oravu a Spiš bol súčasťou širšieho československo-poľského konfliktu, ktorý sa sústredil predovšetkým na územie Tešínska. Právo hlasovať v pripravovanom plebiscite mali mať všetci obyvatelia, ktorí dosiahli vek aspoň 20 rokov (bez ohľadu na pohlavie), s preukázateľným pobytom na plebiscitnom území ešte pred 1. augustom 1914. Najvyššia rada tiež presne vymedzila územie, ktorého sa malo týkať hlasovanie, pričom jeho rozsah nezodpovedal pôvodným a značne odvážnejším poľským nárokom.²⁰ Plebiscitné územie tak približne zahŕňalo trstenský a námestovský okres na Orave, na Spiši to bolo predovšetkým Zamagurie.²¹

Konanie plebiscitu sa na Orave a Spiši z pôvodného jesenného termínu odkladalo až do leta roku 1920. Dôvodom bola okrem neskoršieho príchodu členov Medzispojeneckej plebiscitnej komisie (resp. jej subkomisie) na predmetné územie (v marci 1920), s prítomnosťou ktorej bola príprava ľudového hlasovania úzko zviazaná, aj panujúca mimoriadne napätá situácia, agresívna kampaň a narastajúci počet násilných incidentov.²² Samotnej realizácii plebiscitu preto napokon bránili i obavy z ďalšej eskalácie napätia.²³ Po dohovore zástupcov československej a poľskej mierovej misie (Edvarda Beneša a Władysława Grabského) v belgickom Spa z 10. júla o tom, že celý spor postúpia na arbitrážne konanie, napokon 28. júla 1920 oznámila Rada (Konferencia) veľvyslancov definitívne rozhodnutie. Na jej základe zostali všetky kľúčové časti Tešínska v hraniciach Československa a zároveň 25 oravských a spišských obcí bolo pripojených k novému poľskému štátu.²⁴

¹⁹ ORLOF, Ewa. *Znaczenie plebiscytu w rozwiązywaniu problemów międzynarodowych po I wojnie światowej (na przykładzie niedoszłego plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie)*. Płock: Mazowieckie Studia Humanistyczne 3/2, 1997, s. 38-39.

²⁰ Poľské územné nároky siahali na Spiši až k ohybu rieky Poprad, na Orave zahŕňal námestovský a trstenský okres (v tom sa prekrývali aj s vyznačeným plebiscitným územím) a navyše sa poľská strana domáhala aj severných oblastí Kysúc, t. j. obcí čadčianskeho okresu a dvoch obcí bytčianskeho okresu. Pozri ROSZKOWSKI, J. M., 2018, s. 263 a 264.

²¹ Do plebiscitného územia, t. j. územia, kde sa malo odohrať ľudové hlasovanie boli zaradené obce v nasledujúcich okresoch – Trstená, Námestovo, Spišská Stará Ves a obec Javorina z kežmarskeho okresu. Celkovo sa tak malo dotknúť 48 obcí na Orave (50 546 osôb podľa sčítania z roku 1910) a dovedna 34 obcí na Spiši (17 814 osôb podľa mimoriadneho sčítania obyvateľov z r. 1919). Pozri DULOVIČ, E., 2023, s. 12.

²² Napríklad o útoku na starostu obce Nedeca hovorí správa z 30. 6. 1920 od dr. Slávika a dr. Tomsu – SNA, f. MPS, šk. 306, č. 337 a 338; o útoku na četnícku stanicu v Jurgove informuje správa zemského četníckeho veliteľstva z 15. mája 1920 – SNA, f. MPS, šk. 306, č. 276. Situácia dospela napokon k rozhodnutiu vtedajšieho ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (po odstúpenom Vavrovi Šrobárovi) vyhlásiť v staroľubovnianskom a kežmarskom okrese stanné právo – SNA, f. MPS, šk. 306, č. 492. O násilných incidentoch pozri napr. CHALUPECKÝ, Ivan. Krvavá hranica na Dunajci. O delení územia nerozhodol plebiscit. In: *Historická revue* 4, 1993, č. 4, s. 15 – 16.

²³ JAKUBEC, P., 2010, s. 40-41.

²⁴ Arbitrážne konanie a teda rozhodnutie Rady veľvyslancov z 28. júla 1920 bolo zaradené na záver reparačnej konferencie voči Nemecku v belgickom Spa. Predchádzala tomu však ešte dohoda československého ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša a poľského premiéra Władysława Grabského z 10. júla o tom, že obe strany ustúpia od požiadavky plebiscitu a podriadia sa arbitrážnemu rozhodnutiu. Treba tiež dodať, že poľská strana tak

Dodám ešte, že na Slovensku vyvolalo toto rozhodnutie pocit nespravodlivosti. Aj v staršej literatúre sa preto môžeme stretnúť s tvrdením, že „*Slovensko nič nezískalo, ale naopak stratilo kompenzáciu za Tešínsko*“²⁵, pričom tento naratív pretrváva v rôznej i ľudovej podobe prakticky dodnes. Hoci k ľudovému hlasovaniu napokon nedošlo a celá záležitosť bola (aspoň zatiaľ) uzavretá medzinárodným arbitrážnym konaním, kampaň spojená s očakávaným plebiscitom sa odohrávala po dobu zhruba desiatich mesiacov (od septembra 1919 do júla 1920). Jej analýza nám môže priniesť cenné poznatky o motívoch a stratégiách oboch štátoprávnych koncepcii, s ktorými prichádzala propaganda plebiscitných organizácií oboch súperiacich štátov. Zároveň uvedené obdobie rokov 1919 a 1920 na nevelikom území severnej Oravy a Spiša tvorí pomyselné laboratórium nového otvoreného, hoci miestami veľmi napätého politického diskurzu.

Plebiscit ako riešenie medzištátnych územných sporov a otázka národnej príslušnosti

Plebiscit alebo ľudové hlasovanie je považované za jeden z inštitútov priamej demokracie. Z pohľadu politickej vedy je plebiscitná demokracia považovaná za takú formu vlády, ktorá je založená na nesprostredkovanej, teda priamej väzbe medzi vládnucimi a ovládanými, a je preto považovaná za najdemokratickejší spôsob výkonu moci.²⁶ V období krátko po prvej svetovej vojne to bol pomerne využívaný nástroj na riešenie územných sporov medzi dvoma zainteresovanými štátmi v situácii, keď na parížskych mierových rokovaní ani po rokovaní oboch strán sporu a ani na úrovni Najvyššej rady nebolo možné dospieť ku kompromisnému rozhodnutiu.²⁷ Zároveň však treba dodať, že výsledky ľudového hlasovania mali len poradný či informatívny charakter pre definitívne rozhodnutie, ktoré bolo výsledkom arbitrážneho konania. Poľský historik Maciej Fic hovorí, že obdobie rokov 1918 – 1923 je možné považovať za „*éru plebiscitov*“.²⁸ Navyše, táto forma ľudového hlasovania bola vari najlepším vyjadrením princípu „*sebaurčenia národov*“, ktorý počas mierových rokovaní minimálne v rétorickej rovine presadzoval americký prezident Woodrow Wilson. Inštitút plebiscitu, ktorý na sporných územiach počítal aj s účasťou žien na hlasovaní (právo hlasovať mali všetci dospelí obyvatelia od 20. roku života), mal tak v mnohom predznamenať výrazný demokratizačný pohyb v Európe. Demokratický charakter novej kultúry medzinárodnej bezpečnosti sa tak nemal prejavovať len postojoch dohodových mocností a ich spojencov v strednej Európe, ale mal byť prejavom novej demokratizačnej ideológie, ktorá bola od začiatku súčasťou étosu parížskych mierových rokovaní.²⁹

činila pod nátlakom vtedy aktuálnej vojnovnej situácie (ktorá sa v priebehu začiatku leta 1920 dramaticky zmenila v poľský neprospech), keď sa k Varšave približovali jednotky Červenej armády. Podrobnejšie o okolnostiach a o procese prijatia rozhodnutia v arbitrážnom konaní pozri: JESENSKÝ, M., 2014, s. 54-58.

²⁵ S takýmto hodnotením je možné sa stretnúť u viacerých slovenských historikov: HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon (1918 – 1920)*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998, s. 209-212.; ŽUDEL, Juraj. Stanovenie čs. – poľskej hranice na Orave. In? KLIMKO, Jozef. *Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky (1918–1938)*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1986, s. 128. K tejto téze kriticky: BORÁK, Mečislav - ŽÁČEK, Rudolf: *Ukradené vesnice. Musí Češi platiť za 8 slovenských obcí?* Český Tešín: Sfinga, 1993. 32 s.

²⁶ Britský politológ Andrew Heywood upozorňuje na riziká tejto formy demokracie, ktorá otvára široký priestor demagógii vo verejnom diskurze a vláde populistických vodcov, pričom v praxi sa neraz prejavuje systémom masových aklamácií a manifestácií. Pozri HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 89-90.

²⁷ Ako príklady možno uviesť plebiscity v Hornom Sliezsku (1921) a v južnej oblasti Východného Pruska, resp. časti Mazurska a Povolšia (1920), v južnom Korutánsku (1920) či v meste Šopron s okolím (1921).

²⁸ FIC, Maciej. *Plebiscyt Górnośląski 20 marca 1921 roku. Najbardziej demokratyczna forma wyboru?* Warszawa: Wydawnictwo sejmowe, 2022, s. 18 – 20.

²⁹ KUCHARCZYK, Grzegorz. Nowy ład bezpieczeństwa w Europie. Wersal 1919. In: GULCZYŃSKI, Andrzej (red.) *Czas wolności – czas przemian. Traktat wersalski i rok 1919 w zachodniej Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2019, s. 16-17.

Prax takéhoto ľudového hlasovania na etnicky zmiešanom území, navyše v podmienkach masovej propagandy produkovanej každou zo zúčastnených strán sporu, však čoskoro ukázala limity tejto formy demokracie. Už spomínaný Maciej Fic ich zhrnul do niekoľkých hlavných bodov – plebiscitná kampaň otvárala obrovské možnosti nátlaku zo strany oboch rivalizujúcich štátnych aparátov, tento súboj o hlas obyvateľa viedol k vybičovaniu nacionalistických vášni a k posilneniu extrémne ladených politických hnutí, a napokon, samotné obyvateľstvo sa ocitlo v situácii, keď sa muselo náhle rozhodnúť o vlastnej národnej sebaidentifikácii, resp. príslušnosti ku konkrétnemu štátu, s ktorým spojí svoju budúcnosť.³⁰ Navyše, ako sa ukázalo najmä v prípade regiónu Horného Sliezska, na ktorý autor upriamuje svoj výskum, ani výsledky hlasovania neľahčilo politikom narysovať „spravodlivú hranicu“, keďže po oboch jej stranách zotrvali etnické enklávy, ktoré sa vyslovili opačne. Poľská historička Ewa Orlof navyše upozorňuje jednak na diplomatické limity riešenie sporu prostredníctvom ľudového hlasovania, ako aj na jeho praktickú stránku realizácie, keď bola „plebiscitná akcia rozbiehaná vedno s hlásaním vznešených ideálov a ukončená v atmosfére šovinizmu a eskalácie nenávisti“.³¹

Navyše v súvislosti s konaním ľudového hlasovania na etnicky zmiešaných územiach upozorňujú viacerí historici na počiatočnú fluiditu takých kategórií ako je národné vedomie či národná identita. Príkladom je špecifické a viacjazyčné prostredie Horného Sliezska na začiatku 20. storočia, ktoré v súvislosti s problematikou nového stanovenia hraníc po prvej svetovej vojne spracováva historik James E. Bjork vo svojej knihe *Neither German Nor Pole: Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*. V jej závere konštatuje, že aj v procese modernizácie výraznejšiu úlohu v nastolenej potrebe sebaidentifikácie hrala výraznejšiu úlohu príslušnosť ku katolicizmu, než etnická, resp. národná príslušnosť.³² Takáto interpretácia udalostí tak popiera tézu, že nacionalizmus v procese modernizácie spoločnosti nahrádza náboženstvo ako jeho nová sekulárna alternatíva. Hoci v inom kontexte, niečo podobné potvrdzuje aj sociálny antropológ Juraj Buzalka, keď vo svojej štúdií o nacionalizme v juhovýchodnom Poľsku v transformačnom či post-transformačnom období (po roku 1989) konštatuje, že v uvedenom regióne „národná a náboženská identifikácia sú v modernizačnom procese vzájomne kompatibilné a paralelné.“³³

Práve otázka duálnej voľby v situácii nejednoznačnej či nevyhranenej národnej identity, tzv. „národnej indiferentnosti“³⁴ pritom nie je zanedbateľným faktorom ani pri interpretácii plebiscitnej kampane na severnej Orave a Spiši v rokoch 1919 a 1920. Predovšetkým otázka náboženskej príslušnosti v nej mala silnú pozíciu a bola využívaná predovšetkým poľskou stranou. Historik Pavol Matula vo svojom výskume taktiež upozorňuje na silnú „náboženskú kartu“, ktorá sa v kampani objavovala. Práve vierovyznanie (zväčša rímsko-katolícke)

³⁰ FIC, M., 2022, s. 18-20.

³¹ ORLOF, E., 1997, s. 42.

³² BJORK, James. *Neither German nor Pole: Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2008, s. 269-276.

³³ BUZALKA, Juraj. *Národ, náboženstvo a modernita v juhovýchodnom Poľsku: antropologická štúdia nacionalizmu v stredovýchodnej Európe*. In: DRÁL, Peter - FINDOR, Andrej (eds.). *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, 2009, s. 131-157.

³⁴ Koncept „národnej indiferentnosti“ (National indifference) po prvý raz bližšie predstavila americká historička Tara Zahra vo svojej štúdií, uverejnenej v roku 2010 v *Slavic review*. O národnej indiferentnosti hovorí ako o kategórii, ktorá v istých podobách v strednej Európe už dávno existovala a prejavovala sa kozmopolitizmom, katolicizmom, lokálpatriotizmom či inými spôsobmi a formami sociálnej interakcie. Práve tieto a iné kategórie sa v podmienkach strednej a východnej Európy prejavovali ako v istom zmysle rezistentné voči nastupujúcemu nacionalizmu 19. a 20. storočia, ktorý sa naopak popri pasivite národnej indiferentnosti prejavoval politickým aktivizmom. Pozri bližšie: ZAHRA, Tara. *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. In: *Slavic Review*, Cambridge University Press, 2020, vol. 69., s. 93-119. V súčasnosti je už koncept „národnej indiferentnosti“ ako inovatívny nástroj historického výskumu súčasťou štúdií nacionalizmov. Pozri napríklad GINDERACHTER, Maarten Van. – FOX, Jon. (eds.) *National indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. New York: Routledge, 2019. 274 s.

obyvateľstva regiónu podľa neho „*bolo neoddeliteľnou súčasťou jeho každodenného života a koncom 19. storočia, no najmä v priebehu 20. storočia sa stalo jedným z rozhodujúcich faktorov národného povedomia.*“³⁵

Analýza spomínanej plebiscitnej kampane, ktorú sa v tomto príspevku pokúsim v krátkosti predstaviť, v mnohých ohľadoch túto tézu potvrdzuje. „Náboženská karta“ ako vyplynie z nasledujúcich riadkov, však nebola ani zďaleka jediným faktorom, ktorý vstúpil do hry o voliča, resp. o priazeň hlasujúceho obyvateľstva. Hoci kampaň mala viacero rovín – diplomatickú, hospodársku, resp. zásobovaciu či vojenskú – zameriam sa vzhľadom na obmedzený rozsah mojej štúdie len na jej mediálnu stránku, presnejšie na letákovú kampaň. Dôvodom je predovšetkým okolnosť, že práve v kampani realizovanej prostredníctvom masovej produkcie letákov, plagátov a brožúr je možné najzreteľnejšie rozpoznať jednotlivé argumentačné stratégie, ktoré uplatňovali tak poľská ako aj československá plebiscitná organizácia. Skôr, než pristúpim k jej rozboru, v krátkosti predstavím aktérov, resp. producentov kampane a jej adresátov.

Organizačná príprava plebiscitnej kampane

Pohľad do archívnych materiálov naznačuje, že poľské orgány boli na eventualitu ľudového hlasovania na sporných územiach dobre pripravené. Vyplýva to okrem iného i z faktu, že národnobuditeľské hnutie krakovských a podhalanských aktivistov so svojim programom pre Oravu a Spiš prešlo už určitým vývojom a v roku 1918 tak mohlo prísť s uceleným politickým programom a argumentačným rámcom.³⁶ Poľskú plebiscitnú kampaň od roku 1919 zastrešoval Hlavný spišsko-oravský plebiscitný výbor (Główny Komitet Plebiscytowy Spisko-Orawski) v Novom Targu, v rámci ktorého pôsobili Jan Bednarski, Feliks Gwiżdż, Juliusz Zborowski, Józef Diehl, Ferdynand Machay a mnohí ďalší, ktorí sa v „kriesení poľskej Oravy a Spiša“ angažovali už pred prvou svetovou vojnou.

Na ľudové hlasovanie, t. j. plebiscit na sporných územiach severnej Oravy a Spiša sa intenzívne pripravovala aj československá strana. Celej agende sa venovalo hneď niekoľko organizačných štruktúr – na centrálnej úrovni to bolo Ministerstvo vnútra, resp. jeho medzirezortná plebiscitná komisia na čele s ministerským radcom dr. Karlom Malkovským. Špeciálne pre situáciu na Slovensku (resp. pre plebiscitné územia na Orave a Spiši) bol zriadený osobitný plebiscitný referát na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s dr. Antonínom Pudlačom. Ten bol o situácii podrobne informovaný Ústrednou kanceláriou pre Spiš a Oravu v Ružomberku na čele so signatárom Martinskej deklarácie Jánom Burjanom, ktorá okrem monitoringu vyvíjala hlavnú organizačnú a agitačnú činnosť na plebiscitných územiach – prípravu a distribúciu periodík a propagačných letákov či organizovanie verejných zhromaždení, samozrejme, za účelom presvedčiť miestne obyvateľstvo, aby v hlasovaní vyjadrilo vôľu pripojiť sa k novej Československej republike. V dotknutých regiónoch zároveň pôsobili vládni plebiscitní komisári, osobitne pre Oravu bol menovaný Ján Janček a pre Spiš msgr. Dr. Marián Blaha.³⁷

³⁵ MATULA, Pavol. Úloha cirkvi v zápase o národnú identitu obyvateľstva severného Spiša a Oravy v rokoch 1919 – 1939. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 4, s. 27

³⁶ Pozri napr. *Referaty w sprawie południowych kresów Polski przedłożone na zebraniu specjalnej Komisji Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie w dniu 23 listopada 1918 r., które posłużyli neskôr jako podklad pre poľské územné nároky.* (AR/275). Ide o súbor dokumentov, ktoré v už v novembri roku 1918 sumarizujú etnografické, historické a strategické argumenty v prospech pripojenia pohraničných oblastí severnej Oravy a Spiše k poľskému štátu a sú výsledkom činnosti poľského národnobuditeľského hnutia z predchádzajúceho obdobia.

³⁷ Podrobnú analýzu československej plebiscitnej organizácie s dôrazom na službu slovenskej politickej reprezentácie v zápase o severnú Oravu a Spiš a o postojoch slovenskej politickej reprezentácie ponúka nedávno publikovaná práca historika Erika Duloviča. Pozri: DULOVIČ, E., 2023. 190 s.

Svoju najviditeľnejšiu podobu nadobudla agitačná kampaň v podobe široko distribuovaných letákov, plagátov a brožúr.³⁸ Ich vizuálna podoba, jazyk i štýl sú, pochopiteľne, prispôbené čitateľovi, pre ktorého boli určené. V tomto prípade to bolo predovšetkým vidiecke a neraz i pogramotné obyvateľstvo, pričom československé materiály boli písané iba v slovenčine, zatiaľ čo poľské mali niekoľko jazykových variant – poľskú, nárečovú goralskú i slovenskú, v menšej miere sa tlačené materiály objavujú i v nemčine (adresované spišským Nemcom) a v rusínčine. Navyše v porovnaní s československými materiálmi vynikali prepracovanejšou vizuálnou stránkou, hoci neraz s veľmi účinným obsahom. Rovnako i forma zodpovedá snahe o čo najbezprostrednejšie podanie informácií. Často v nich vystupuje dvojica gazdov či kmotrov, ktorí sa radia ako sa zachovať pri nadchádzajúcom hlasovaní. Inokedy ide o jednoduchý agitačný text, ktorý sumarizuje argumenty v prospech tej či onej strany, alebo je to súbor otázok a stručných odpovedí. Pomerne značnú časť materiálu tvoria vlastenecké básne a heslá, doplnené o grafické ilustrácie.³⁹

Už prvý výrazný rozdiel, ktorý vystupuje do popredia pri porovnaní obsahu oboch kampaní je formulácia celého sporu. Kým československá kampaň ho popisuje predovšetkým ako zápas o zachovanie celistvosti slovenského územia v rámci Československej republiky, poľská kampaň vykresľuje otázku hraníc iba ako česko-poľský konflikt, pričom Slováci mali byť doň viac či menej a nie vlastnou vinou vtiahnutí českou stranou. Kampaň tak pracuje s celým radom vzájomných národných stereotypov (predovšetkým česko-poľských). Poľské agitačné materiály vykresľujú Čechov ako hrabivých, ľstivých, úskočných a zároveň bezbožných ľudí, kým typický Slovak v nich figuruje naopak ako dobrosrdečný, bohobojný, no zároveň bojzlivý a naivný sedliak poznačený dlhým obdobím národnostného útlaku. Československá kampaň naopak pracuje s motívom poľského expanzionizmu a pripomína blízke vzťahy „poľských a maďarských pánov“ v duchu hesla „Polak, Węgier - dwa bratanki“. Jednotlivé motívy, s ktorými pracovala československá a poľská letáková kampaň je možné rozdeliť do niekoľkých okruhov – otázka náboženskej slobody a cirkevnej príslušnosti, hospodárska otázka a napokon otázka slovenskej svojbytnosti, resp. postavenia Slovenska v novom československom štáte. Osobitnú kategóriu tvoria ešte letáky a brožúry adresované špecifickému publiku – obzvlášť ženám, ale aj mládeži a národnostným menšinám (spišským Nemcom a Rusínom). Uvedené motívy sa objavovali len postupne a vo vzájomnej interakcii. Nasledujúci rozbor nie je ich presným chronologickým zaradením na osi udalostí rokov 1919 a 1920, to by vyžadovalo omnoho širší výskumný rámec.

Náboženská karta v plebiscitnej kampani

Už som uviedol, že kľúčovú úlohu v poľskej kampani hrala otázka náboženskej príslušnosti, resp. náboženská karta. Československá republika je v nej vykresľovaná ako štát, v ktorom vládnu bezbožní husiti vysmievajúci sa z katolíckej viery a chystajúci sa skonfiškovať cirkevný majetok⁴⁰, zrušiť cirkevné sviatky a výučbu náboženstva na školách⁴¹ či dokonca povoliť

³⁸ Zber tohto materiálu som realizoval vo svojom výskume predovšetkým v troch archívoch: Slovenský národný archív v Bratislave, konkrétne ide o fond Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska; Národný archív v Krakove; archív Tatranského múzea v Zakopanom.

³⁹ Počas výskumu som sa snažil stanoviť aj približné počty tlačených letákov a brožúr. Žiaľ, zatiaľ mi to nazbierané informácie neumožňujú. Určitú predstavu nám však môže poskytnúť dokument tlačového odboru ružomerskej plebiscitnej kancelárie určený predsedovi Antonovi Pudlačovi zo 6. novembra 1919. Konkrétne sa v ňom uvádzajú čísla pre letáky a brožúry - „Slávny deň oslobodenia Slovákov“ (20 tisíc exemplárov), „Najväčší slovenský hrdina“ (20 tisíc exemplárov), „Súďte, kde je pravda“ (10 tisíc exemplárov), „Ozvena“ (10 tisíc exemplárov). Aj tieto, hoci útržkovité informácie dávajú tušiť skutočne masový rozsah letákového kampane. SNA, f. MPS, č. 617.

⁴⁰ Ako jeden z príkladov možno uviesť plagát s názvom „Znewaženie procesy w Lubowli przez Czechów“ zobrazujúci Čechov zosmiešňujúcich náboženskú procesiu v Lubovni. (ANK 32/293/1)

⁴¹ Príkladom je leták „Odluka cirkvi od štátu“, v ktorom sa okrem iného píše: „Cintoríny nie budú mať ráz cirkevní (ne bude križov). Zrušene bude všetky cirkevné sviatky mimo nedele. Náboženstvo nebude ani povinným, ani nepovinným predmetom vyučovacím na školách.“ (AR/NO/383, č. 114)

katolíckym kňazom uzatvárať manželské zväzky⁴². Hoci sa tieto chýry o chystaných zmenách nezakladali na žiadnych konkrétnych opatreniach československej vlády a ani sa neopierali o žiadnu prijatú legislatívu, v istom zmysle reflektovali pomerne búrlivú debatu okolo otázky odluky cirkvi od štátu. To, že išlo o pomerne výbušnú tému, obzvlášť na Slovensku, dokumentuje i skutočnosť, že paragraf, v ktorom by bola takáto odluka jasne formulovaná, sa napokon nedostal ani do *Ústavnej listiny Československej republiky* prijatej 29. februára roku 1920.⁴³

Dôkazom chystaných zmien vo vzťahu k cirkvi mali byť podľa plebiscitnej propagandy širenej poľskou stranou aj revolučné a neraz nekontrolované udalosti v českých krajinách, obzvlášť tá, keď rozvášnený dav 3. novembra 1918 strhol Mariánsky stĺp na Staromestskom námestí v Prahe. Fotografia zničeného stĺpu sa hojne preto objavuje v tlačených materiáloch a je sprevádzaná i paušálnym konštatovaním, že stĺp „Matky Božej povalili Česi“.⁴⁴ Pre podobné incidenty však nebolo treba siahať ďaleko. Nerozumného a nešťastného skutku sa napríklad dopustili českí vojaci počas obsadzovania Oravy a Spiša (v auguste r. 1919)⁴⁵, keď v Jablonke zničili mariánsky stĺp. O tomto i ďalších podobných výčinoch vojakov a neadekvátnom správaní sa voči náboženským symbolom a cíteniu miestneho obyvateľstva referovali viaceré správy československých úradov. S tým súviselo aj nabádanie na zdržanlivosť a maximálnu opatrnosť. Príkladom je list plebiscitného komisára Jána Jančeka z 15. októbra 1919, ktorý adresoval Veliteľstvu čs. domobraneckého práporu č. 35 v Tvrdošíne, v ktorom okrem iného píše: „Každý Čech musí si byť toho vedomí, že každý jeho krok, každý jeho čin a každé jeho slovo sú bedlivo pozorované a podrobené prísnej kritike a že z každého nerozvážneho a nepremysleného činu a slova vytlúka kapitál nielen proti celému českému národu ale i proti československej republike, jej celistvosti a jednote. Žiadam ct. Veliteľstvo, aby všetkých vojakov upozornil na tieto pomery a dotklive ich vyzval, aby sa s obyvateľstvom nepúšťali sa do žiadnych náboženských rozhovorov a varovali sa všetkého, čím by mohli sa dotknúť náboženského citu a smýšľaniu obyvateľstva a zavdať príčinu k protičeskej – protištátnej jednote smerujúcu agitáciu“.⁴⁶ Poľská agitácia skutočne celú situáciu využívala a vo veľkom rozširovala letáčky s vyobrazením Čechov strieľajúcich na sochu Panny Márie s dieťaťom ako na cvičný terč, pričom tento výjav dopĺňali slovami ako:

„Trafit hlavu Marie
To nie wielki cud
Ale trafit hlavičku
Ježišovu tváričku
Sakra to je zuch.“⁴⁷

Šíрили sa tiež ilustrované letáčky s krátkym „poučným“ príbehom, v ktorých spravidla figuruje prešibaný, bezbožný a nenásytný „pepik“ či jednoducho „Čech“, ktorému asistujú pekelné sily. Mnohé už naznačujú titulky týchto materiálov: „Ako chcel Čech prekabátiť Boha a zamrzol mu

⁴² Za jeden z mnohých možno spomenúť leták s titulom *140* (v slovenčine), z ktorého sa čitateľ dozvie „*Tolko, tj. 140 kňazov sa v Čechách oženilo.*“ (AR/NO/383, č. 155)

⁴³ Pôvodný vládny návrh ústavnej listiny počítal s ustanovením odluky cirkvi od štátu. Tá bola dokonca i súčasťou *Prehlásenia nezávislosti národa československého*. Tento návrh však vyvolával odpor predovšetkým na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi a po zákulisných jednaniach v réžii Antonína Švehlu (predsedu Agrárnej strany) sa napokon od presadenia tejto formulácie sa na prelome rokov 1919 a 1920 upustilo. Téma ale prirodzene zarezonovala a obratne ju využívala poľská kampaň. Pozri KOBER, Jan – KUKLÍK, Jan. *Ústavní listina*. In KOBER, Jan; HOLUBEC, Stanislav (eds.): *Počátky Československé republiky (2)*. Academia: Praha, 2022, s. 343 a 344.

⁴⁴ Archív Tatranského múzea v Zakopanem (sign. AR/NO/18, č. 89)

⁴⁵ TOMASZEWSKI, Jerzy. Czechosłowacka propaganda plebiscytowa na Spiszu i Orawie (1919 – 1920). In: *Środkni a Wschodni Evropa w kryzi XX. stulecia*. Univerzita Karlova: Acta Universitatis Carolinae Philosophica et historica 3 – 4/1995, s. 326.

⁴⁶ SNA, f. MPS., šk. 307, č. 50.

⁴⁷ AR/NO/741, č. 67

jazyk“, „Prečo nebudú Česi nikdy nasýtení“, „Pre hlasovanie za Čechov za živa v pekle“, „Dievky s kominárom a Slováci s českým diablom“. ⁴⁸ S cieľom docieľiť rýchly a bezprostredný účinok propagandy poľskí agitátori hojne využívali komiksovú formu vyrozprávania príbehu, v ktorom sa neraz objavujú nadprirodzené alebo biblické postavy a javy – takto napríklad sv. Peter a Ježiš Kristus kráčajú po Orave, v snoch sa zjavujú čerti a pekelné ohne, nie je núdza o zázračné udalosti a gazdovia majú vidiny budúcnosti, z ktorej ubiedené deti k nim prehovárajú, aby nehlasovali za Čechov. Dehumanizujúci obraz Čechov ako národa husitov, bezbožníkov, barbarov či rovno boľševikov potom dopĺňa i bizarné obvinenie z pojedania psov a mačiek, čo je opäť stvárnované v rôznych variáciách a podobách. ⁴⁹

Nepekny obraz českého husitu na letáčikoch vzápätí strieda obraz čistej panny sprevádzaný textom modlitby: „*Spisz i Orawa, czyli Wiara jej święta, czysta jak dziewica prosi i blaga: Jezu z Krzyża, przetnij łańcuch, którym przykuł nas Czech-husyt. Przetnij łańcuch i oswobodź. Jezu drogi, racz nam pomóc.*“ (Spiš a Orava, teda viera svätá, čistá ako panna prosí a narieka: „Ježišu z Kríža, pretni reťaz, ktorým nás zviazal Čech-husita. Pretni reťaz a oslobod' nás. Drahý Ježišu, ráč nám pomôcť’). ⁵⁰ Prísľub spravodlivého pripojenia Oravy a Spiša k poľskému štátu ohlasovala i „modlitba k Matke Božej Čenstochovskej, kráľovnej Koruny poľskej“ a matke, ktorá viac nedopustí krivdy páchané na jej deťoch. ⁵¹ Československé úrady tento spôsob vedenia kampane, samozrejme, evidovali a reagovali naň. Dokumentujú to pravidelné situačné správy či už od vládných plebiscitných komisárov či župných úradov. Na podnet čs. ministerstva vnútra v Prahe (z 16. marca 1920) mala byť na miesto zničenej sochy madony v Jablonke zhotovená nová socha (hradená z prostriedkov plebiscitného úveru). ⁵² Zároveň s tým prišla i výzva pre slovenských kňazov, aby do oravských kostolov, pokiaľ to bude možné, umiestňovali obrazy Panny Márie a sv. Cyrila a Metoda, ktoré by nahradili „maďarské obrazy svätých“. ⁵³

Snaha vyrovnat' sa s obvineniami poľských agitátorov sa odzrkadlila aj v letákovvej produkcii Ústrednej kancelárie pre plebiscit v Ružomberku, ktorá reagovala uisteniami o rešpekte československých úradov k cirkevnej hierarchii a kňazom všeobecne, poukazovala naopak na zlý stav poľských kostolov a dementovala poveru o tom, že sa slovenskí kňazi budú môcť po novom ženiť. Letáky často pre väčší účinok sprevádzala informácia - „Podpísaní slovenskí kňazi“. ⁵⁴

Azda najostrejšiu reakciu vyvolala poľská brožúra s názvom „*Rozprávanie o novej svetovej vojne. Boj Krista so satanom*“. Jej autor, už niekoľko raz zmienený kňaz Ferdynand Machay, v nej do protikladu kladie poľský katolicizmus a český husitizmus a prirovnáva ich vzájomný vzťah k zápasu Krista s diablom. Samotné hlasovanie v plebiscite je tak z tejto ideologickej pozície voľbou medzi spásou a večným zatratením. ⁵⁵ Poľský historik Maciej Koźmiński v tejto súvislosti konštatuje, že „*konfesionálny zápas sa využíval i v nelútostnom zápase o <národné duše>*“ ⁵⁶ Plagát z čs. agitačnej produkcie aj v reakcii na takto ladenú

⁴⁸ AR/NO/383, č. 5, 6 a 8

⁴⁹ Príkladom je komiksový plagát (vydávaný v niekoľkých formátoch), v ktorom poľská propaganda zobrazovala českých vojakov ako bezbožných barbarov. Jednotlivé rady výjavov zobrazujú „Čo Česi robili pred hlasovaním“, „Čo robia Česi počas hlasovania“ a „Jak budú Česi vystrájať po hlasovaní“ v pripravovanom plebiscite. Obzvlášť obľúbeným motívom, ktorý poľskí agitátori využívali vo svojich materiáloch, je fáma či rovno výmysel o pojedaní psov a mačiek českými vojakmi. Zdroj: Národný archív v Krakove (ANK 32/293/1)

⁵⁰ AR/NO/741, č. 92

⁵¹ AR/NO/383, č. 24

⁵² SNA, f. MPS, šk. 306, č. 468

⁵³ SNA, f. MPS, šk. 306, č. 621 - 625

⁵⁴ Príkladom je leták s titulom „Súd'te, kde je pravda“, ktorý sa v niekoľkých bodoch snaží vyvracať a dementovať dezinformácie poľských agitátorov. (AR/NO/383, č. 148)

⁵⁵ AR/NO/15, č. 59

⁵⁶ KOŹMIŃSKI, Maciej. Politics, propaganda and national awareness in the Polish-Slovak borderland after the First World War. In: *Acta Poloniae Historica* 63 – 64, 1991, s. 163.

poľskú kampaň otvorene nazýva jej tlačené materiály „handrami“ a obviňuje Poliakov z pokrytectva: „*Musia to byť poriadni katolíci, keď všade v ich cirkulároch nájdete meno Ježiša, Matku Božiu a všetkých svätých. A to len preto, aby mohli farizejsky skrývať sa za vieru, za všetkých svätých a za nášho Vykupiteľa. Takto chcú účinkovať pod kepienkou na náš nábožný ľud! Hanba im Poliakom!*“⁵⁷ V ďalšej čs. agitačnej produkcii sa už nešetří označením Poliakov za nehodných príbuzných, za „Káinov“, falošných prorokov či „oravských Maďarov v rúchu kňazskom“, ktorí sa raz budú musieť za svoje „cigánstva“ postaviť „pred súd Boží a súd sveta“.⁵⁸ Agitačná kampaň pred plánovaným plebiscitom tak výrazným spôsobom pracovala s náboženskými motívmi a iracionálnou zlozkou ľudskej povahy. Svoje miesto v nej mali povery, neoverené chýry či rovno výmysly (dnes by sme azda povedali dezinformácie), na ktoré bolo sotva možné reagovať racionálnym a slušným spôsobom. Veľké počty agitačných materiálov a v nich obsiahnutá argumentácia naznačuje, že poľská strana počítala s tým, že popri zväčša racionálnych hospodárskych, politických a národnostných argumentoch môže práve náboženský akcent a dôraz na príslušnosť ku katolicizmu zohrať významnú ak nie rovno kľúčovú úlohu pri rozhodovaní sa ľudí.

Otázka hospodárskeho potenciálu a sociálnej stability

Ekonomická situácia a predovšetkým prísľub či výhľad sociálnej stability do budúcnosti tvorí racionálnejší faktor vplývajúci na rozhodovanie ľudí. Uvedomovali si to aj tvorcovia plebiscitnej kampane tak na československej ako i poľskej strane. Vzhľadom na politickú situáciu v druhej polovici roka 1919 a v roku 1920 (po potlačení Maďarskej republiky rád a stabilizácii slovensko-maďarských hraníc aj s ich definitívnym potvrdením Trianonskou mierovou zmluvou v júni 1920) a vzhľadom na výrazný priemyselný potenciál českých krajín sa mohlo zdať, že výhoda stojí na československej strane. Situáciu – aj ekonomickú - Poľska výrazne ovplyvňovala predovšetkým pokračujúca vojna so Sovietskym Ruskom. Treba pripomenúť, že keď sa schyľovalo k plebiscitu na Hornej Orave a severnom Spiši, poľská armáda čelila náporu Červenej armády, ktorý sa podarilo odraziť až v známej bitke o Varšavu v auguste roku 1920. To všetko sa, samozrejme, odrazilo aj v agitačnej kampani.

Jej výraznou súčasťou bola problematika zásobovania plebiscitných území tovarom všetkého druhu, pričom aj v hláseniach a rozhodnutiach čs. úradov sa tejto otázke kládla priorita. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska inštruovalo úrady, aby napr. v prípade žiadostí o vyživovacie príspevky rozhodovali „benevolentne“ tak, aby to pomohlo „našej veci“.⁵⁹ Zjavná česká či československá argumentačná výhoda sa odzrkadlila opäť aj do spôsobu vedenia letákovkej kampane v duchu hesla: „*Nábožnosť slovenská a hospodársky um český ratuje našu rodnú zem.*“⁶⁰ Typickým je opäť rozhovor dvoch gazdov – jedného prichádzajúceho z poľskej strany na Oravu, pričom slovenského gazdu informuje o núdzi a dražobe v Poľsku. Široko distribuovaná brožúra *Chlape, Oravče, hlasuj! Slovo strýčkovo rodákom svojim* napokon sumarizuje všetky, najmä hospodárske argumenty v prospech uchovania celistvosti Oravy a jej začlenenia do Československa pričom poľskú politiku a vojnu na východe označuje len za ďalšie „panské huncútstvo“ (bez hlbšej úvahy či rozboru vojnovnej situácie a dôvodov, pre ktoré sa Poľsko ocitlo vo vojne so Sovietskym Ruskom).⁶¹

Na rozdiel od už spomínaného náboženského motívu kampane je tentoraz poľská agitácia tou, ktorá musí reagovať. Neľahkú hospodársku situáciu vysvetľuje ako dočasný dôsledok vojnových udalostí a naopak upozorňuje na hladové protesty v Čechách,

⁵⁷ AR/NO/383, č. 61.

⁵⁸ AR/NO/383, č. 65.

⁵⁹ SNA, f. MPS, šk. 305, č. 362. Podrobnejšie k vyživovacím príspevkom a starostlivosti o vojnových poškodencov pozri DULOVIČ, Erik. „*Bráňme si svoje!*“ ... (2023, s. 127 – 129).

⁶⁰ AR/NO/741, č. 66.

⁶¹ SNA, f. MPS, šk. 307, č. 624.

všeobecný nedostatok a falošný obraz „českého raja“, ktorý naopak musí pre zabezpečenie vlastných potrieb ukoristiť územie Slovenska. Poľskí agitátori si pritom dali záležať a okrem veľkého počtu letákov distribuovali aj veľkoformátové plagáty (v poľskej i slovenskej jazykovej verzii) s vyobrazením budúceho Poľského štátu. Tie mali upozorniť na jeho nielen hospodársky, ale aj vojenský potenciál. Tridsaťpäť miliónové Poľsko s omnoho vyššou produkciou uhlia, petroleja, obilia či soli než 13 miliónové Československo, ale i s 3 a pol krát početnejšou armádou malo byť tak aj pre Oravca či Spišiaka zárukou ďaleko väčšej stability v budúcnosti. Poľská agitačná kampaň ďalej pracovala s tradičnou predstavou poľskej sýpky (spichlerza polskiego), ktorá sa vďaka nadobudnutej nezávislosti a po upevnení poľského štátu mala znova dokorán otvoriť.⁶² Motív „českého raja“ ako falošného prísľubu Čechov vo vzťahu k Slovákom sa v poľskej agitácii odzrkadľuje aj do polemiky ohľadom personálnej obsluhy spoločného štátu vo výrazne prevažujúcej miere českými úradníkmi, četníkmi, notármi, lekármi atď. V letáku s titulom *Aký raj urobia Česi Slovákom* ja potom územie Slovenska predstavované ako česká kolónia, ktorej novou povinnosťou bude živiť početný byrokratický aparát nových českých pánov.⁶³

Súčasťou polemiky vedenej na stránkach vtedajšej tlače a pretavenej do rozsiahlej letákovkej produkcie, bolo i podrobné a vzájomné vyratúvanie štátnych dlhov, hrozba bankrotov či celkovo zlý stav poľnohospodárskej a priemyselnej produkcie. V danej dobe a v danom regióne, keď sa uvádzané údaje dali sotva hodnoverne overiť, prichádzali na rad jednoduchšie argumenty v podobe aktuálnych schopností československého štátu zásobovať oba regióny múkou, tabakom, soľou či petrolejom. Vo vzduchu stále visela hrozba opakovaných rekvirácií dobytky, odvodov do armády či nespokojnosť úradníkov a notárov s vyplácanou mzdou.⁶⁴ Organizácia zásobovania obyvateľstva a sociálna starostlivosť tak tvorili osobitnú, no minimálne rovnako dôležitú súčasť plebiscitnej kampane. Historik Martin Furmaník napríklad uvádza, že plebiscitné oblasti Tešínska, Oravy a Spiša boli dokonca československými orgánmi lepšie zásobované než zvyšok republiky a boli tu i pozastavené v tom období časté rekvirácie. Aj preto označuje zásobovanie v panujúcej neľahkej sociálnej situácii za najúčinnějšíu formu propagandy jednej i druhej strany.⁶⁵

Otázka postavenia Slovenska v československom štáte

Tretí motív letákovkej kampane by sme mohli pre zjednodušene pomenovať v duchu hesla poľského plagátu (v goralskom nárečí) *Lebo Cehy, lebo Polocy!* (Alebo Česi, alebo Poliaci) s dodatkom „...*bo samoštatnego Slowieńska nima*“.⁶⁶ Jasne tým odkazuje k otázke postavenia Slovenska v rámci novej Československej republiky.

Letáky, plagáty či brožúry z produkcie Hlavného spišsko-oravského plebiscitného výboru v Nowom Targu obsahovali vždy rovnaké posolstvo – Československo je štátom Čechov a nie Slovákov, ktorí sú v skutočnosti obeťou českej expanzie a koristníctva. K tomu využívala širokú paletu otvorených otázok vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov krátko po vzniku republiky – ustanovenia Pittsburskej dohody z mája roku 1918 a požiadavku slovenskej samosprávy; cestu Andreja Hlinku na mierovú konferenciu v Paríži na jar roku 1919 (s falošným menom a poľským pasom), kde chcel žiadať autonómiu pre Slovákov; príchod českého úradníctva a četníctva na Slovensko atď.

⁶² AR/NO/741, č. 124.

⁶³ AR/NO/383, č. 24.

⁶⁴ V tomto ohľade vyvíjal ešte v lete roku 1919 oravský župan Vladimír Pivko apel na Zásobovací úrad a expozitúru Štátneho obilného ústavu. Problematické bolo aj vyplácanie vyživovacích vojenských podpôr a konfliktné vzťahy medzi notármi a miestnym obyvateľstvom, o čom svedčí správa Josefa Procházku z júna 1919. Pozri DULOVIČ, E., 2023, s. 137 a 139.

⁶⁵ FURMANÍK, Martin. Propagandistický súboj Československa a Poľska o severný Spiš. In: *Almanach XIX. Slováci v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018, s. 60.

⁶⁶ ANK 32/293/1.

Takáto stratégia vedenia kampane, ktorá sa snažila presvedčiť obyvateľstvo Oravy a Spiša o tom, že sa v nadchádzajúcom hlasovaní nebude rozhodovať o príslušnosti k slovenskému, resp. československému štátu, ale (podľa jej výkladu) de facto k dvom neslovenským štátom (českému a poľskému), umožňovala následne presadiť iné a vlastne až druhoradé argumenty. Takým bola napríklad príslušnosť ku katolíckej viere a teda následne ku katolíckemu Poľsku.

Československá plebiscitná kampaň na to musela, pochopiteľne, reagovať. V materiáloch, ktoré sa široko distribuovali okrem iného napríklad i zhadzovaním „z aeroplánov“ nad plebiscitným územím⁶⁷ sa preto objavovali pozdravy prezidenta Masaryka Slovákom. O vzniku Československa 28. októbra 1918 sa v nich píše ako o „slávnom dni osvobodenia Slovákov“ spod útlaku maďarského žandára a notára.⁶⁸ Príchod českej inteligencie – úradníkov, profesorov, lekárov atď. - je vysvetľovaný ako nevyhnutná bratská pomoc slovenskej inteligencii, aby bolo možné z verejného života čo najskôr odstrániť maďarských a „maďarónskych“ slúžnych, notárov, žandárov atď.

Do napätej atmosféry na plebiscitnom území severnej Oravy a Spiša prirodzene zasahovali aj vonkajšie faktory. Jedným z nich bola aj celoštátna kampaň a napokon samotné voľby do Národného zhromaždenia v apríli roku 1920. Výsledky hlasovania preukázali výraznú prevahu sociálnodemokratických strán a dali napokon vzniknúť tzv. červeno-zelenej koalícii premiéra Vlastimila Tusara. Poľská agitácia to interpretovala ako jasný dôkaz o charaktere nového štátu i o jeho budúcom vývoji, ktorý sa výrazne odchyľuje od nálad a cítienia obyvateľstva na Orave a Spiši. V letáku „Drahi Bratia Slováci!“ poľská propaganda vykresľuje Československo ako krajinu, v ktorej bude zúriť „kultúrny boj“ a kde „sociáldemokrati, liberáli, českí pokrokári a agráreni – jedným slovom moderní bolševici začnú panovať...“ a privoláva už nielen „poľských goralov“ ale aj Slovákov do bezpečia katolíckeho Poľska. V tejto súvislosti si československé orgány dobre uvedomovali dôležitú pozíciu a vplyv slovenského kléru, ľudovej strany a obzvlášť Andreja Hlinku na verejnú mienku v silne katolícky zmýšľajúcich regiónoch. Svedčia o tom úvahy o zapojení Hlinku do agitačnej kampane či rovno o jeho agitačnej ceste na plebiscitné územie.⁶⁹ Ilustruje to správa kapitána Ferdinanda Opravila z jeho služobnej cesty pre Ministerstvo pre správu Slovenska zo 17. mája 1920, v ktorej okrem iného konštatuje: „*Hlinka jest v těchto krajích přímo legendární osobou a jeho objevení bylo by velkým úspěchem pro nás, zvláště kněží polonofilové byli by odzbrojeni, kteří využívají jeho věznění na agitaci proti nám.*“⁷⁰ Vzhľadom na obvinenia z vlastizrady a jeho nedávnu internáciu bola dlhé mesiace táto požiadavka pre väčšinu vládnych politikov nepredstaviteľná a panovali dokonca obavy, že by takúto cestu mohol Hlinka zneužiť pre vlastné ciele. Na začiatku leta 1920 sa však tejto predstavy vzpíeral iba Vavro Šrobár. Samotný Hlinka však napokon túto možnosť na agitačnú cestu v záujme udržania celej Oravy a Spiša v hraniciach Československa nevyužil a do leta roku 1920 do kampane nezasiahol.⁷¹

Adresát kampane – ženy

Na záver sa pozrime ešte na jeden prehliadaný aspekt plebiscitnej kampane. Tým je apel adresovaný ženám a dievčatám. Keďže ľudové hlasovanie malo byť v najširšom slova zmysle demokratické, týkalo sa i žien, ktoré tak tvorili približne polovicu oprávnených voličov. Poľská i československá agitačná kampaň si početnosť a dôležitosť tejto skupiny uvedomovala a snažila sa jej prispôbiť svoju argumentačnú stratégiu. V prevažnej miere sa však

⁶⁷ Pozri dokument SNA, f. MPS, šk. 307, č. 624.

⁶⁸ SNA, f. MPS, šk. 307, č. 621

⁶⁹ Agitačnú cestu na plebiscitné územie absolvoval dokonca aj predseda Československej strany ľudovej Jan Šrámek na jeseň 1919. Pozri DULOVÍČ, E., 2023, s. 85.

⁷⁰ SNA, f. MPS, č. 1643

⁷¹ Bližšie o pozícii Andreja Hlinku v otázke plebiscitnej kampane pozri: DULOVÍČ, E., 2023, s. 79-84.

orientovala na tradičné postavenie žien v úlohe matiek, pre ktoré má byť prvoradá spokojnosť a šťastie rodiny, obzvlášť detí. Do popredia tak okrem už spomínanej „čistej panny“ a vernej „dcéry cirkvi“ vystupuje personifikovaná postava matky „Polski“, inokedy naopak „slovenskej zeme“, ktorá sa s nevôľou pozerá na rozdelené rodiny. Tieto dva póly v kampani reprezentujú dva motívy a dva obrazy. Na jednej strane je to pomerne často sa objavujúci obraz Panny Márie Čenstochovskej (Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnejgórze, Królowej Korony Polskiej). Sprewádza ju modlitba veriacich Oravcov a Spišiakov ku Kráľovnej Poľska, ku ktorej sa utiekajú ako dievky k svojej „mamuši“ („Matuchno nasza”).⁷² Na druhej strane je to biblický príbeh dvoch matiek pred Šalamúnovým súdom. V brožúre *Chlapče, Spišiaku hlasuj – Slovo ujkovo z Oravy rodákom svojim vo Spiši* jej autor, liesecký farár Andrej Bažík a člen novinárskeho oddelenia plebiscitnej komisie a redaktor *Oravských Novín* pracuje s možnosťou, že po hlasovaní bude Orava rozdelená na dve časti. Celú situáciu prirovnáva k známemu Šalamúnovmu súdu s dvoma matkami v spore o mŕtve a živé dieťa. Kým poľská matka žiada Oravu a Spiš rozseknúť na polovicu, slovenská matka ich žiada zachovať celé a teda živé. „*Ved' cudzia matka, ktorá sa mi natíska nemôže byť lepšou, ako tá, ktorá ma porodila. No i tí veľkí páni v tom Paríži nastolili nám takúto otázku.*”⁷³ Nasleduje apel na „materinské srdce”, ktorý už nikoho nenecháva na pochybách ako má hlasovať. Poľská agitácia je taktiež prirovnávaná k falošnému ženichovi, ktorý sa snaží mladé nerozumné dievča nalákať na sľuby, ale prezieravý otec včas odhalí, že budúci zať prahne iba po bohatom vene a majetku. Leták *Naším ženám Hornej Oravy* už priamo reaguje na úspechy poľskej agitácie a vyzýva ženy odstúpiť od „hriešnej prísahy”, ktorú už zložili kňazovi a poľskému agitátorovi Eugenovi Sýkorovi (Eugeniusz Sykora), rovnako ako Herodes prisahal Herodiade splniť každé želanie, čoho výsledkom bolo sťatie hlavy sv. Jána Krstiteľa.⁷⁴

Záver

Uvedené príklady z letákovkej kampane v rokoch 1919 a 1920 sú, samozrejme, len stručným a zďaleka nie úplným rozborom zhruba desať mesiacov trvajúcej činnosti poľskej i československej plebiscitnej propagandy. Azda ešte zaujímavejší pohľad prinesie rozbor dynamiky samotného spôsobu vedenia kampane, následnosť jednotlivých argumentov, ktorá sa odohrávala vo vzájomnej interakcii oboch súperiacich štátov.

Už uvedené spôsoby a motívy, s ktorými pracovala jedna i druhá kampaň, naznačuje miestami mimoriadne agresívny tón a s ním súvisiacu atmosféru na plebiscitnom území severnej Oravy a Spiša. Rozsiahla agitačná kampaň posilňovala krajné politické postoje, prispievala k budovaniu národných stereotypov, k vytváraniu miestami až dehumanizujúceho obrazu protivníka a k šíreniu celého radu dezinformácií. Práve náboženská netolerantnosť, resp. náboženská karta vystupuje zo všetkých predstavených motívov kampane ako jej najsilnejšia a najmobilizujúcejšia zložka. Hoci poľská strana vo svojom politickom programe spočiatku deklarovala, že cieľom poľských územných nárokov je pripojiť k poľskému národnému celku len goralské a podľa jej výkladu poľskojazyčné obyvateľstvo, už čoskoro sa ukázalo, že kampaň zameraná výhradne na motív poľskej národnej jednoty či národnej identity zrejme nemôže počítať s väčším úspechom. Avšak uprednostnenie konfesionalnej identity a jej úzke naviazanie na národnú, resp. štátnu príslušnosť ponúkalo v plebiscitnej kampani výrazne väčšie pole pôsobnosti. Československá republika sa v tomto agitačnom súboji naopak stavala do pozície obrancu slovenskej územnej integrity, ale tiež propagátora spoločenského rozvoja a prísľubu lepšej budúcnosti pre obyvateľstvo, ktoré v minulých dobách prežilo krušné chvíle národnostného a sociálneho útlaku.

⁷² AR/NO/741, č. 92 a 24.

⁷³ SNA, f. MPS, šk. 307, č. 624.

⁷⁴ AR/NO/383, č. 156.

Archívne zdroje:

Slovenský národný archív, fond Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska (SNA, f. MPS)

Národný archív v Krakove (ANK)

Tatranské múzeum v Zakopanom (AR)

Zoznam použitej a citovanej literatúry:

BJORK, James. *Neither German nor Pole: Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2008. 304 s. ISBN 978-0-472-02529-9.

BORÁK, Mečislav – ŽÁČEK, Rudolf: *Ukradené vesnice. Musí Češi platit za 8 slovenských obcí?* Český Těšín: Sfinga, 1993. 32 s. ISBN 8085491435.

BUGIEL, Włodzimierz. Polskie osady na Węgrzech. „Prawda“. In: *Tygodnik Polityczny, Społeczny i Literacki*. Varšava: č. 19 a 20, 1898.

BUZALKA, Juraj. Národ, náboženstvo a modernita v juhovýchodnom Poľsku: antropologická štúdia nacionalizmu v stredovýchodnej Európe. In: DRÁL, Peter - FINDOR, Andrej (eds.). *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, 2009, s. 131-157. ISBN 978-80-7399-752-6.

DULOVIČ, Erik. „Bráňme si svoje!“ *Slovenská politická reprezentácia a československo-poľský spor o Oravu a Spiš v rokoch 1918 – 1920*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2023. 190 s. ISBN 978-83-8111-321-2.

FIC, Maciej. *Plebiscyt Górnoszląski 20 marca 1921 roku. Najbardziej demokratyczna forma wyboru?* Warszawa: Wydawnictwo sejmowe, 2022. 309 s. ISBN 978-83-7666-722-5.

FURMANÍK, Martin. Propagandistický súboj Československa a Poľska o severný Spiš. In: *Almanach XIX. Slováci v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018, s. 51-65. ISSN 1233-0205.

HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 482 s. ISBN 80-86432-95-5.

HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon (1918 – 1920)*. Bratislava: Národné literárne centrum 1998. 327 s. ISBN 80-88878-14-4.

CHALUPECKÝ, Ivan. Krvavá hranica na Dunajci. O delení územia nerozhodol plebiscit. In: *Historická revue* 4, 1993, č. 4. ISSN 1335-6550.

JAKUBEC, Pavol. Formovanie spišského úseku československo-poľskej hraničnej čiary počas Parížskej mierovej konferencie (1919-1920). In: *Slovanský prehľad*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, ročník 96, č. 5, s. 1-52. ISSN 0037-6922.

JESENSKÝ, Marcel. *The Slovak-Polish Border, 1918-1947*. London: PALGRAVE MACMILLAN, 2014. 254 s. ISBN 978-1137449627.

KOBER, Jan – KUKLÍK, Jan. Ústavní listina. In: KOBER, Jan; HOLUBEC, Stanislav (eds.). *Počátky Československé republiky (2)*. Academia: Praha, 2022. ISBN 978-80-200-3331-4.

KOZMIŃSKI, M. Politics, propaganda and national awareness in the Polish-Slovak borderland after the First World War. In: *Acta Poloniae Historica* 63 – 64, 1991. ISSN 0001-6829.

KUCHARCZYK, Grzegorz. Nowy ład bezpieczeństwa w Europie. Wersal 1919. In: GULCZYŃSKI, Andrzej (red.) *Czas wolności – czas przemian. Traktat wersalski i rok 1919 w zachodniej Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2019, s. 13-28. ISBN 978-83-7654-410-6.

MACHAY, Ferdinand – STERCULA, Eugeniusz – MATONÓG, Aleksander. *Co my za jedni*. Rabczyce. 1995.

MACHAY, Ferdynand. *Moja droga do Polski*. Kraków: 1992. 193 s.

- MATULA, Pavol. Úloha cirkvi v zápase o národnú identitu obyvateľstva severného Spiša a Oravy v rokoch 1919 – 1939. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 4, s. 27-34. ISBN 978-80-8127-082-6.
- ORLOF, Ewa. *Znaczenie plebiscytu w rozwiązywaniu problemów międzynarodowych po I wojnie światowej (na przykładzie niedoszedłego plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie)*. Płock: Mazowieckie Studia Humanistyczne 3/2, 1997. ISSN 1234-5075.
- ROSZKOWSKI, Jerzy M. „*Zapomniane Kresy*“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków (1895 - 1925)*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu: 2018. 458 s. ISBN 978-83-930675-4-1.
- TOMASZEWSKI, Jerzy. Czechosłowacka propaganda plebiscytowa na Spiszu i Orawie (1919 – 1920). In: *Střední a Východní Evropa v krizi XX. století, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et historica 3 – 4/1995, Studia Historica 42*, Praha: Univerzita Karlova, 1998, s. 326. ISBN 80-7184-768-2.
- ŽUDEL, Juraj. Stanovenie čs. – poľskej hranice na Orave. In: KLIMKO, Jozef, *Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky (1918–1938)*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1986.
- ZAHRA, Tara. Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. In: *Slavic Review*, 2020, vol. 69. Cambridge: Cambridge University Press, s. 93-119. ISSN 0037-6779.

IDEOLOGICKÝ VPLYV OSLÁV 28. A 30. OKTÓBRA VO VEREJNOM PRIESTORE V PRVEJ DEKÁDE MEDZIVOJNOVÝCH KOŠÍC

Mgr. Martin Pastor

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Predkladaný príspevok sa zaoberá analýzou ideologického vplyvu myšlienok, ktoré výrazne dominovali verejnému diskurzu počas osláv dvoch po sebe nasledujúcich sviatkov – 28. a 30. októbra – v medzivojnových Košiciach do roku 1928. Cieľom práce je komparácia a následná analýza toho, ako boli tieto sviatky odohrávajúce sa vo verejnom priestore využívané na presadzovanie politických ideológií v prvej dekáde medzivojnových Košíc. Prvý z týchto sviatkov, 28. október bol štátnym sviatkom, ktorý pražské centrum využívalo na podporu a propagáciu ideologického konceptu čechoslovakizmu. Na druhej strane 30. október, slúžil Slovenskej ľudovej strane na presadzovanie myšlienky autonómie Slovenska.*

Kľúčové slová: *Oslavy, verejný priestor, čechoslovakizmus, autonómia Slovenska, ideologický vplyv*

Abstract: *The present paper deals with the analysis of the ideological influence of ideas that strongly dominated the public discourse during the celebration of two consecutive holidays - 28 and 30 October - in interwar Košice until 1928. The aim of the paper is to compare and then analyse how these public holidays were used to promote political ideologies in the first decade of interwar Košice. The first of these holidays, 28 October, was a public holiday used by the Prague Centre to promote and propagate the ideological concept of Czechoslovakism. The 30th of October, on the other hand, was used by the Slovak People's Party to promote the idea of Slovak autonomy.*

Keywords: *Celebrations, public space, Czechoslovakism, Slovak autonomy, ideological impact*

Úvod

Vznik Československej republiky priniesol do verejného priestoru slobodu, ktorá súvisela s demokratizáciou všetkých štruktúr nového štátneho aparátu. Nahradenie rakúsko-uhorskej symboliky československou zohralo významnú úlohu pri upevňovaní novej štátnej ideológie¹, v rámci ktorej štátne sviatky slúžili ako dôležitý nástroj pri jej šírení.² Novinkou, ktorá súvisela s nástupom demokracie, bola sloboda zhromažďovania vo verejnom priestore, čo viedlo k stretom rôznych ideologických skupín.³ Verejný priestor je priestor dostupný pre všetkých, kde sa ľudia môžu slobodne pohybovať a vzájomne interagovať, jeho správa podlieha verejným inštitúciám a je riadená platnými spoločenskými a právnymi normami.⁴ Vztahujú sa na neho ulice a námestia, vnútorné priestory prístupné verejnosti, alebo regulované priestory, ako sú

¹ Pod pojmom ideológia rozumiem „súbor presvedčení o správnom usporiadaní spoločnosti a o tom, ako ho možno dosiahnuť“. Pozri: JOST, John T. - FEDERICO, Christopher M. - NAPIER, Jaime L. Political ideology: its structure, functions, and elective affinities. In: *Annual Review of Psychology*, 2009, roč. 60, s. 309. Dostupné online: https://www.researchgate.net/profile/Christopher-Federico2/publication/23499639_Political_Ideology_Its_Structure_Functions_and_Elective_Affinities/links/09e41508a9e46458d6000000/Political-Ideology-Its-Structure-Functions-and-Elective-Affinities.pdf.

² LIPTÁK, Lubomír. Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In: *Acta contemporanea : K päťdesiatinám Viléma Prečana*, 1998, s. 180-187.

³ LIPTÁK, Lubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena. *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 119-121.

⁴ FOGELOVÁ, Patrícia – PEKÁR, Martin. *Disciplinované mesto: Zásahy politiky do verejného priestoru na Slovensku 1938–1945*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2021, s. 20.

verejné budovy, kostoly a pod.⁵ Verejný priestor je politickými stranami využívaný do tej miery ako im to dovoľí štát, ktorý tento priestor reguluje. Ako uvádza Martin Pekár: „*rôzne režimy, vychádzajúce z rôznych princípov a ideologických základov, budú vnímať, využívať a tvoriť verejný priestor odlišnými spôsobmi.*“⁶ Vo vzťahu k mestu sa verejný priestor vníma ako prostredie, v ktorom sa formuje a mení lokálna identita jeho obyvateľov. Zároveň slúži ako politická aréna, v ktorej sa stretávajú rôzne ideologické prúdy.⁷ Verejná slávnosť bola v tomto kontexte prostriedkom, ktorý mal pomôcť s identifikovaním sa obyvateľov s novým štátom. Oslavy však mohli organizovať aj nevládne politické subjekty, ktoré sa s novým štátom nestotožňovali. Z tohto pohľadu sa verejné slávnoti stávajú politickým nástrojom, umožňujúci rôznym ideovým skupinám prezentovať svoje ciele.⁸

V tomto príspevku budem pomocou komparácie analyzovať dva sviatky – jeden oficiálny, podporovaný štátom, a druhý neoficiálny, štátom „ignorovaný“ v prvej dekáde medzivojnových Košíc. Oslavy 28. a 30. októbra budem analyzovať v chronologickom poradí, čo mi umožní sledovať zmeny ich priebehu v čase ako nasledovali. Cieľom tejto štúdie je porovnať ideologický vplyv týchto sviatkov, za ktorými stáli rôzne politické subjekty, na verejný priestor. Pracovať budem hlavne s dobovou tlačou vychádzajúcou na východnom Slovensku, a to najmä s denníkmi *Slovenský východ* a *Slovenská pravda*. V prípade archívnych prameňov vychádzam hlavne z policajných správ, ktoré najlepšie opisovali priebeh osláv odohrávajúcich sa vo verejnom priestore, ktorý bol pod drobnohľadom policajných zložiek.

Komplexný pohľad na slávenie 28. októbra od vzniku ČSR až po 90. roky 20. storočia načrtli vo svojej štúdií historici Dagmar Hájková a Miroslav Michela. Autori prinášajú komparatívny pohľad na slávenie 28. októbra, prevažne v prvej ČSR. V štúdií poukazujú na rozdielny prístup k tomuto sviatku v Čechách a na Slovensku, pričom reflektujú význam 30. októbra ako národného sviatku Slovákov. Miroslav Michela sa vo svojej štúdií *Dve výročia „dňa slobody“*. *K oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra 1918 na Slovensku v rokoch 1918 – 1938* detailnejšie venoval oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. Prostredníctvom analýzy dobovej tlače, najmä v jubilejných rokoch 1928 a 1938, sa zameriava najmä na pohľad HSLS na tento sviatok. Štúdiá *Podiel významných historických udalostí na formovaní štátnej ideológie na Slovensku v období predmníchovskej ČSR* od Milana Olejníka analyzuje kľúčové historické udalosti, medzi ktoré patria aj 28. a 30. október, a ich vplyv na formovanie postojov Slovákov k spoločnému štátu. Linda Osyková vo svojej práci *Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku* ponúka komparatívny pohľad na tieto sviatky z celoslovenského hľadiska pri príležitosti desiateho výročia vzniku republiky.

Oslavy 28. október a ich vplyv v presadzovaní štátnej ideológie čechoslovakizmu

Vyhlásenie Národného výboru československého 28. októbra 1918 v Prahe bolo v českých krajinách považované za dominantný symbol vzniku ČSR. Na Slovensku to bola Martinská deklarácia, prijatá o dva dni neskôr v Turčianskom Svätom Martine. Tieto dve udalosti prebehli nezávisle od seba, bez priamej koordinácie.⁹ 28. október sa stal „českým“ resp., „československým“ sviatkom, ktorý slúžil na posilnenie štátnej identity a konceptu

⁵ CARMONA, Matthew – MAGALHÃES, Claudio – HAMMOND, Leo (eds). *Public Space: The Management Dimension (1st ed.)*. London: Routledge, 2008, s. 4-5.

⁶ PEKÁR, Martin. K niektorým aspektom politiky a verejného priestoru na Slovensku v rokoch 1938-1945. In *Historica Carpatica*. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2012, s. 7.

⁷ FERENČUHOVÁ, Slavomíra. Městský veřejný prostor a klimatická změna – příležitost nebo ohrožení? In: KRATOCHVÍL, Petr (ed). *Veřejný prostor v ohrožení. Aktuální problémy městského veřejného prostoru z pohledu společensko-vědních disciplín*. Praha: Artefactum, 2018, s. 11-14.

⁸ MANNOVÁ, Elena. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnoti a oslavy očami historikov. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (ed.). „*Výjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet*“ : *Integračný a mobilizačný význam slávnoti v živote spoločnosti*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 13.

⁹ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012. s. 267 s.

čechoslovakizmu.¹⁰ 28. október bol za štátny sviatok vyhlásený hneď v prvom výročí existencie republiky, 14. októbra 1919 zákonom č. 555/1919 Zb. z. a n., a súčasne už v ten istý rok sa oslavovalo takmer v celej republike.¹¹ Význam tohto sviatku sa posilnil zákonom č. 65/1925 Zb. z. a n., o sviatkoch a pamätných dňoch, ktorý potvrdil, že ide o deň pracovného pokoja.¹² Zákon zároveň reflektoval ideológiu čechoslovakizmu, keďže v ňom bola Československá republika prezentovaná ako „československý národný štát“, čo ovplyvnilo formu a priebeh oficiálnych sviatkov.¹³

Aj napriek tomu, že v Košiciach boli dominantné strany, ktoré sa nestotožňovali s vládnucim režimom a ani s existujúcim štátnym zriadením¹⁴ v zápase o verejný priestor počas osláv 28. a 30. októbra, bojovali dva ideologické smery. Na jednej strane stáli čechoslovakistické strany, presadzujúce myšlienku čechoslovakizmu, a na druhej strane odporcovia pražského centralizmu, najradikálnejšie reprezentovaní Slovenskou ľudovou stranou, ktorá presadzovala ideu autonómie Slovenska.¹⁵ Príslušníci maďarskej národnostnej menšiny, ktorí v Košiciach predstavovali nezanedbateľnú politickú silu, prejavovali k štátnym oslavám na celorepublikovej úrovni skôr pasívny postoj.¹⁶

Hlavným nositeľom československej štátnej ideológie na úrovni Košickej župy bol župan, ktorý disponoval dôležitými zákonodarnými právomocami.¹⁷ Oslavy v Košiciach v roku 1919 sa začali štyri dni pred 28. októbrom.¹⁸ Prvé výročie vzniku republiky bolo venované úcte padlým za spoločný štát. Oslavy organizovali miestne spolky, najmä Československá obec

¹⁰ HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (eds). *1918 : Model komplexního transformačního procesu?* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 221. Čechoslovakizmus bol ideologický koncept, ktorý vychádzal z myšlienky jednotného československého národa, zjednocujúceho Čechov a Slovákov na základe ich jazykovej a kultúrnej príbuznosti, a slúžil ako základ pre budovanie národnej identity v rámci Československej republiky. Tento koncept však čelil kritike, najmä zo strany slovenských autonomistov, ktorí ho považovali za čechocentrický a potláčajúci slovenskú identitu. Pozri: KOPEČEK, Michal. Čechoslovakizmus: zastrené dejiny jedného pojmu. In: HUDEK, Adam, KOPEČEK, Michal, MERVART, Jan (eds.). *Čechoslovakizmus*. Praha: NLN, 2019, s. 11-22.

¹¹ *Zákon č. 555/1919 Sb., jímž se prohlašuje 28. říjen za svátek státní*. [online]. [cit. 2024-08-20]. Dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1456/1/2/zakon-c-555-1919-sb-jimz-se-prohlasuje-28-rijen-za-svatek-statni/zakon-c-555-1919-sb-jimz-se-prohlasuje-28-rijen-za-svatek-statni>.

¹² HÁJKOVÁ, Dagmar a kol. *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha: Academia, 2018, s. 85. Pozri: Zákon č. 65/1925 Sb., o svátcích a pamätných dnech republiky Československé. [online]. [cit. 20.08.2024]. Dostupné z: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3865/0/2/zakon-c-65-1925-sb-o-svatecich-a-pamatnych-dnech-republiky-ceskoslovenske/zakon-c-65-1925-sb-o-svatecich-a-pamatnych-dnech-republiky-ceskoslovenske>

¹³ MICHELA, Miroslav. Státní oslavy a konstruování československé národní pospolitosti za první republiky. In: HUDEK, Adam - KOPEČEK, Michal - MERVART, Jan (eds). *Čechoslovakizmus*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, NLN, 2019, s. 229.

¹⁴ Z celorepublikového pohľadu volili obyvatelia Košíc strany, ktoré boli nepriaznivo naklonené k ČSR. Najúspešnejšou stranou bola Krajinská kresťansko-sociálna strana, volená prevažne maďarskými občanmi ale na základe katolíckej konfesie do veľkej miery aj Slovákmí. V snahe zvrátiť tento stav vytvárali štátotvorné strany povolebné bloky od 30. rokov aj s podporou HSLS. Pozri viac: FICERI, Ondrej. *Potrianonské Košice: Premeny etnických identít obyvateľov Košíc v medzivojnovom Československu*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 193 – 221. Pozri aj: DULOVIČ, Erik. *Košice volili opozične*. In: JARINKOVIČ, Martin – KÁRPÁTY, Vojtech – DULOVIČ, Erik. *Košice 1918-1938: zrod metropoly východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach a MV SR Štátny archív v Košiciach, 2018, s 55.

¹⁵ FICERI, Ondrej. Čechoslovakizmus v mentalitách obyvateľov Košíc a jeho implementácia vo verejnom priestore mesta v medzivojnovom období. In: GONĚC, Vladimír – HOLEC, Roman (eds). *Česko-slovenská historická ročenka 2019-2020*. Bratislava: Veda, 2020, s. 157.

¹⁶ HÁJKOVÁ, D. a kol., 2018, s 112.

¹⁷ DULOVIČ, Erik., Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č.4, s. 662.

¹⁸ Chýrnik. 28. říjen (október). In: *Slovenský východ*, roč. I, 14.10.1919, č. 194, s. 3.

sokolská, s cieľom prezentovať jednotu Čechov a Slovákov.¹⁹ Obyvatelia boli vyzvaní, aby vzdali hold padlým hrdinom „*výlučne spôsobom československým*“, pričom v predvečer sviatku sa zapalovali ohne a spievali národné hymny na ich počesť.²⁰ Aj o rok neskôr sa program osláv niesol v podobnom duchu. Tie sa začali 27. októbra v župnom dome, kde so svojimi príhovormi vystúpili košický župan Ján Rumann a riaditeľ košického gymnázia Karol Murgaš. Obaja sa vo svojich príhovoroch sústredili na tému padlých legionárov, ktorí sa zaslúžili o vznik Československa. Murgaš vo svojej reči vyzdvihol gen. Štefánika, ktorý predstavoval „*stelesnenie našich ideálov (...)*“, a „*po boku nášho tatička Masaryka vykonal on prácu nadčloveka*.“²¹ Spomienka na legionárov bola prepojená s úsilím upevniť národné povedomie a podporiť ideu spoločného štátu Čechov a Slovákov. Večerný program v Československom dome zabezpečila Košická sokolská jednota (Sokol), ktorá prispela hudobným sprievodom a recitáciami básní Martina Rázusa. Župný radca Juraj Bulla, predstaviteľ sokolstva v Košiciach, vystúpil s príhovorom, v ktorom zdôraznil, že Sokol vždy zostane verný „*duchu národa a bude symbolom národnej jednoty*.“²² Zhromaždenie ukončil ďalší z významných členov Sokola v Košiciach a zároveň župný vzdelávateľ mjr. Vojtech Červinka, ktorý prítomným pripomenul ich príslušnosť k republike a vyzdvihol dôležitosť sokolstva pri dodržiavaní zákonov nového štátu. Zároveň prítomných varoval pred hrozbou zo strany maďarskej menšiny, nestotožnenej so vznikom nového štátu. V deň osláv 28. októbra sa slávnosti presunuli na Hlavnú ulicu, na ktorej už od šiestej hodiny ráno hrala vojenská hudba, ktorá mala naladiť ľudí na „*vnímanie veľkého, širokého významu a obsahu dňa*“.²³ Program začal slávnostnými bohoslužbami v katolíckom Dóme sv. Alžbety a evanjelickom kostole, v ktorom sa konala slovenská bohoslužba. Po skončení bohoslužieb sa školáci presunuli do hotela Schalkház na školskú slávnosť, na ktorej vystúpil riaditeľ gymnázia v Košiciach, Viktor Přerovský. Ten vo svojom prejave zdôraznil víťazstvo československého národa a potrebu zachovať ho aj v Košiciach, ktoré, ako uviedol, historicky patria Slovensku a mali by v ňom aj zostať. Zároveň zdôraznil, že mládež zohráva zásadnú úlohu pri formovaní budúcnosti národa a štátu, keďže kvalita mládeže ovplyvňuje celkovú silu a prosperitu krajiny. Zhromaždenie žiakov bolo ukončené spevom hymien „*Nad Tatrou sa blýska*“ a „*Hej Slováci!*“ O jedenástej hodine sa dav zhromaždil pred Mestským domom, kde z balkóna vystúpil so svojou rečou župan Ján Rumann. Vo svojom prejave vyzdvihol hodnoty Československej republiky, ktorá podľa neho zabezpečovala rovnaké práva pre všetkých občanov bez ohľadu na národnosť či náboženské vyznanie, pokiaľ sú k štátu lojálni. Zároveň zhodnotil krátke fungovanie republiky a poukázal na to, že Slováci sa počas tohto obdobia preukázali ako plnohodnotný národ.²⁴

Rok 1923 bol rokom osláv päťročného trvania nového štátu, čo sa odrazilo aj pri organizovaní veľkolepých osláv „*dňa slobody*“. Podľa správy prezídia policajného riaditeľstva župnému úradu sa v deň osláv zhromaždilo v uliciach približne osemtisíc ľudí, z toho šesťtisíc civilistov. Osláv sa zúčastnili všetky politické strany, korporácie a školy. Prvýkrát sa osláv zúčastnili občania maďarskej národnosti, ktorí dovtedy zaujímali skôr pasívny postoj k tomuto sviatku. Slávnosti, ktorým dominovala vysoká účasť a bohato ozdobené domy na Hlavnej ulici štátnymi symbolmi, boli vládnymi orgánmi hodnotené veľmi pozitívne.²⁵ Hojná účasť na oslavách bola vnímaná ako významný úspech v snahe o integráciu verejného priestoru mesta

¹⁹ Sokolstvo bolo jedným zo šíriteľov myšlienky čechoslovakizmu na Slovensku. Pozri viac: KÁRPÁTY, Vojtech. Počiatky sokolského hnutia na východnom Slovensku (1918 - 1925). In: *Historica Carpatica*, Košice : Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2011, s. 45 – 61.

²⁰ Oslávme pamiatku našich padlých! In: *Slovenský východ*, roč. I., 21.10.1919, č. 200, s. 1.

²¹ Deň slobody v Košiciach r. 1920. In: *Slovenský východ*, roč. II, 30.10.1920, č. 249, s. 2.

²² Deň slobody v Košiciach r. 1920., 1920, s. 2.

²³ Deň slobody v Košiciach r. 1920., 1920, s. 2.

²⁴ Deň slobody v Košiciach r. 1920., 1920, s. 2.

²⁵ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 21, Oslava 28. októbra 1923, č. 11712/1923.

do rámca Československej republiky, ktorý sa začal v roku 1919.²⁶ Aj keď môžeme predpokladať, že maďarskí účastníci osláv boli prevažne voliči ľavicovo orientovaných československých strán, ktoré sa zameriavali skôr na triedne než národnostné aspekty.²⁷

Okrem legislatívneho ukotvenia osláv 28. októbra vydávali miestne okresné a župné úrady konkrétne pokyny na organizáciu tohto štátneho sviatku. Tieto smernice boli buď výsledkom pokynov nadriadených ministerstiev, alebo vznikali z vlastnej iniciatívy úradov, pričom zohľadňovali špecifiká konkrétneho regiónu.²⁸ V roku 1924 vydal Župný úrad na podnet Ministerstva školstva a národnej osvety pokyny na organizáciu osláv, ktoré boli následne postúpené okresným a notárskym úradom, školským inšpektorátom a okresným osvetovým zborom. Základom bolo zorganizovanie prednášky o význame 28. októbra, ktorú mal viesť starostlivo vybraný rečník z radov notárov, učiteľov alebo iných vzdelancov avšak spravidla išlo o miestneho učiteľa. Okrem prednášok dochádzalo v niektorých prípadoch aj k páleniu vatry ako symbolického prejavu úcty k padlým legionárom. Program mal taktiež zahŕňať slávnostnú akadémiu s primerane dôstojným obsahom, ktorý by zodpovedal významu najväčšieho štátneho sviatku. Taktiež bolo odporúčané prepojiť verejné oslavy so školskými podujatiami, tak aby na nich boli prítomní aj rodičia. Súčasťou programu boli aj slávnostné bohoslužby a výzdoby budov štátnymi vlajkami, pričom záver osláv mal byť sprevádzaný spevom štátnych hymien.²⁹ Dôležitým indikátorom vzťahu k republike, čo reflektovali aj štátne orgány, bolo vyvesenie alebo nevyvesenie štátnej vlajky na štátnych či súkromných budovách. Umiestnenie vlajky mohlo naznačovať politickú orientáciu úradu, spolku alebo jednotlivca. Na dôležitosť tohto aktu poukazuje správa policajného riaditeľstva v Košiciach, ktorá zdôraznila tlak vyvíjaný miestnymi úradmi na „verejné korporácie ale i na spolky, organizácie a súkromné osoby, aby sa osláv zúčastnili jednako vyvesením vlajok, jednak kludom práce“.³⁰ V národnostne vypätom prostredí Košíc malo vyvesenie štátnej vlajky na domoch, najmä v prípade vplyvných osobností, ktoré mohli byť vzorom pre ostatných, dôležitý symbolický význam pri upevňovaní občianskej príslušnosti k novej republike. Väčšina firiem a spolkov, ktoré tento akt podporovali, pochádzala z českých krajín, čo súviselo s výrazným prisťahovalectvom obyvateľov českých krajín a čechoslovakisticky orientovaných Slovákov do Košíc.³¹ Väčšie kompetencie úradov pri dohľade nad oslavami 28. októbra umožnil až zákon o sviatkoch a pamätných dňoch z roku 1925.³² Ten štátu poskytol oporu pri vymáhaní slávenia vo verejných inštitúciách, úradoch, podnikoch a školách. Zákon nielenže ustanovil 28. október ako deň pracovného pokoja, ale taktiež určil povinnosti pre verejné inštitúcie, na ktoré mali dohliadať policajné úrady.³³ Tento krok poskytol štátu možnosti represívnych opatrení voči inštitúciám, ktoré sa ani formálne nepokúšali vyhovieť minimálnym požiadavkám zákona o sviatkoch a pamätných dňoch. V Košiciach zostalo mnoho úradníkov z bývalého Rakúsko-Uhorska na svojich pôvodných miestach, čo bol jeden z dôvodov, prečo mnohé inštitúcie odmietali akúkoľvek participáciu na oslave štátneho sviatku, a to dokonca aj v minimálnej

²⁶ KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. Mestská správa v Košiciach v rokoch 1919-1938. In: KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945: tematická bibliografia*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 181.

²⁷ FICERI, O., 2019, s. 199.

²⁸ HÁJKOVÁ, D. a kol., 2018, s. 99.

²⁹ Štátny archív v Košiciach (ŠAKE), fond (f.) Košická župa (KŽ), škatuľa (šk. č.) 51, Oslava sviatku Slobody, č. 10365/1924.

³⁰ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 75, Oslava národného sviatku 28. októbra 1924, č. 11259/1924.

³¹ FICERI, O., 2010, s. 156.

³² HÁJKOVÁ, D. a kol., 2018, s. 85.

³³ Zákon č. 65/1925 Sb., o sviatkoch a pamätných dňoch republiky Československé. In: *[Systém ASPI]*.

Wolters Kluwer. [online]. [cit. 2024-09-03]. Dostupné online: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3865/0/2/zakon-c-65-1925-sb-o-svatcich-a-pamatnych-dnech-republiky-ceskoslovenske/zakon-c-65-1925-sb-o-svatcich-a-pamatnych-dnech-republiky-ceskoslovenske>.

podobe, ako bolo vyvesenie štátnej vlajky na budove úradu.³⁴ Štátna moc sa v Košiciach opierala predovšetkým o štátu lojálnych županov, ktorých podporovali policajné a vojenské zložky.³⁵

V tom istom roku vydala Košická župa inštrukcie pre okresné úrady a policajné riaditeľstvá v Košiciach a Prešove, ktoré zdôrazňovali nové možnosti „dôstojného“ slávenia tohto sviatku, umožnené podľa § 3 nového zákona. Minimálnou požiadavkou bolo vyvesenie štátnej vlajky na budovy spomínaných inštitúcií. Na účinnosť zákona poukazuje fakt, že štátne vlajky neboli vyvesené len na budovách, kde to bolo zákonom stanovené, ale aj na domoch súkromných osôb.³⁶ Už rok po platnosti nového zákona boli budovy v centre mesta bohato ozdobené štátnymi vlajkami.³⁷ Taktiež aj účasť na oslavách každoročne narastala, čo súviselo nielen s prísťahovalectvom, ale aj s tým, že sviatok bol oficiálne uznaný ako deň pracovného pokoja. Výzdoba verejných priestorov v centre Košíc v roku 1927 sprevádzaná štátnymi vlajkami umiestnenými na domoch obyvateľov a výkladoch predajní či vyvesenými obrazmi prezidenta Masaryka a gen. Štefánika poukazovala na snahy vedenia mesta a župy prezentovať východnú metropolu ako mesto hrdo sa hlásiace k ČSR.³⁸ Postupne sa tak oslavy 28. októbra inštitucionalizovali a stali sa pevnou súčasťou každoročného cyklu obyvateľov Košíc, ktorí sa hlásili k ideám Československej republiky.

Armáda spolu so Sokolom zabezpečovala poriadok a podporovala štátnu ideológiu v národnostne zmiešaných mestách.³⁹ Sympatie obyvateľstva si získavala aj aktívnou účasťou na oslavách štátnych sviatkov. Aktivity armády sa postupne sústredili na hlavné sviatky, ku ktorým patril aj 28. október.⁴⁰ Účasť armády na verejných oslavách nebola len o predvádzaní dokonale synchronizovaného defilé s vojenskou hudbou. Armáda taktiež poskytovala bezpečnosť a zabezpečovala poriadok.⁴¹ Okrem toho prítomnosť vojska v uliciach mesta spôsobovala optický dojem veľkej účasti obyvateľov, aj keď to tak nebolo.⁴²

Program vojenských osláv bol pomerne ustálený. V roku 1927 začali oslavy už 27. októbra verejným koncertom pešieho pluku 32 „Gardského“ medzi 15. a 16. hodinou. Po koncerte nasledoval o 17.30 hod. lampiónový sprievod, sprevádzaný vojenskou hudbou. Vojsko pochodovalo okružnou trasou okolo hlavných ulíc mesta.⁴³ V deň osláv 28. októbra

³⁴ Viac k problematike lojality mestských úradníkov pozri napr.: KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1919-1938*. In: KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945: tematická bibliografia*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 137-257. SZEGHY-GAYER, Veronika. Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In: HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter (eds.) *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 334-360. FOGELOVÁ, Patrícia. Lojalita medzi demokraciou a totalitou. Postoje, praktiky a utváranie sietí mestského úradníka v Košiciach v rokoch 1938–1948. In: SZEGHY-GAYER, Veronika (ed.). *Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch v prvej polovici 20. storočia*. Košice: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, 2024, s. 16–34.

³⁵ FICERI, O., 2020, s. 156.

³⁶ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 95, Oslava štátneho sviatku dňa 28. októbra 1925, č. 11121/1925.

³⁷ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 144, Oslava 28. októbra 1926, č. 11191/1926.

³⁸ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 205, Oslava dňa 28. októbra 1927, č. 11404/1927.

³⁹ LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 3, s. 15.

⁴⁰ LIPTÁK, Ľ., 1999, s. 15. Ďalšími dominantnými sviatkami boli: narodeniny T. G. Masaryka, výročie smrti M. R. Štefánika a výročie bitky pri Zborove. Viac pozri: LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 3, s. 3-19.

⁴¹ Vojenský historický archív, fond. Zemské vojenské veliteľstvo Košice, šk. č. 9, Kronika Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach, 1925.

⁴² HÁJKOVÁ, D. a kol., 2018, s. 126.

⁴³ Legionárske námestie, Hlavná ulica, Husitské námestie, Hviezdoslavova ulica, Rákocziho ulica, Moldavská okružná, a nakoniec sa vrátilo na Legionárske námestie, kde došlo k rozchodu. Dnešné ulice: Legionárske námestie – Námestie osloboditeľov, Husitské námestie – Námestie Maratónu mieru, Rákocziho okružná – Moyzesová, Moldavská okružná – Štúrová.

ráno vyrazila rota 32. pešieho pluku na tradičný pochod cez hlavné mestské ulice. Program pokračoval nováčikovskou prísahou v kasárenských ubytovniach. O 8. hod. sa uskutočnila svätá omša v Dóme sv. Alžbety, ktorú hudobne zastrešoval peší pluk 32. „Gardský.“ Na bohoslužbách malo vojsko svoje čestné zastúpenie siahajúce od generála zemského vojenského veliteľstva, vyšších veliteľov a trojčlennú dôstojnícku deputáciu zo všetkých útvarov, ústavov a úradov.⁴⁴ V jubilejný rok usporiadal slávnosti Sokol už tradične v spolupráci s armádou.⁴⁵ Večer počas slávnostnej akadémie vystúpil so svojím prejavom minister Juraj Slávik, ktorý v ňom vyzdvihol dôležitosť sokolstva, pripravujúceho český ľud na prevrat, čo prispelo k oslobodeniu národa.⁴⁶ Slávik tak vo svojom hlavnom prejave vyzdvihoval organizáciu hlásiacu sa k čechoslovakizmu, čo malo v účastníkoch pozitívne upevniť postoj k spoločnému štátu.

30. október ako symbol slovenských národných záujmov

Najvýraznejším politickým podporovateľom Martinskej deklarácie na Slovensku bola Slovenská ľudová strana, ktorá využívala mobilizačný potenciál tohto sviatku na presadzovanie svojich politických cieľov v boji za autonómiu.⁴⁷ Pre SĽS boli oslavy 30. októbra symbolickým protestom proti centralizmu vlády.⁴⁸ Vyššia účasť na oslavách 30. októbra v porovnaní so štátnym sviatkom mohla byť interpretovaná ako indikátor nespokojnosti obyvateľstva s vládnucou politickou elitou. Zápas o uznanie významu 30. októbra prebiehal aj v Poslaneckej snemovni. V roku 1924 tam poslanec Ferdinand Juriga, člen Slovenskej ľudovej strany, prečítal Deklaráciu klubu slovenských ľudových poslancov. Najväčšie výhrady ľudákov voči prístupu Prahy k Martinskej deklarácii spočívali v jej prehliadaní na všetkých úrovniach štátnej správy. Ľudáci boli proti tomu, aby sa 28. október presadzoval ako spoločný sviatok oboch národov, bez toho, aby sa zohľadnili špecifické požiadavky a záujmy slovenského ľudu. Podľa SĽS bolo znevažovanie Martinskej deklarácie priamym dôsledkom tohto prístupu, keďže symbolizovala presne to, čo bolo pri oslavách 28. októbra ignorované. Do politického zápasu o jej uznanie sa zapojil aj predseda SĽS Andrej Hlinka, ktorý vyjadril rezolútny nesúhlas s uprednostňovaním 28. októbra na úkor 30. októbra. Podľa neho zákonodarcovia ignorovali Martinskú deklaráciu, čo vnímal ako prejav neúcty k slovenským tradíciám a národným záujmom. Hlinka jednoznačne deklaroval, že slovenský národ bude aj naďalej oslavovať 30. október.⁴⁹

Snahy ľudákov presadiť Martinskú deklaráciu v Prahe vyvolali silnú odozvu aj v Košiciach, kde sa iniciatívy za jej slávenie ujali miestni členovia ľudovej strany. Vzhľadom na špecifické pomery súvisiace s okupáciou východného Slovenska maďarskou armádou sa miestna organizácia SĽS začala formovať až na konci augusta 1919. Košice sa stali regionálnym centrom ľudákov na východe až v roku 1923 zriadením župného sekretariátu SĽS.⁵⁰ V tom istom roku, keď bol zriadený župný sekretariát SĽS, príslušníci ľudovej strany na seba upozornili ignorovaním oficiálneho štátneho sviatku 28. októbra tým, že odmietali vyvesiť štátne vlajky nielen na svoje domy, ale najmä na budovu sekretariátu SĽS. Týmto

⁴⁴ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 205, Oslava dňa 28. októbra 1927, č. 11404/1924.

⁴⁵ OSYKOVÁ, Linda. Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku. In: MICHÁLEK, Slavomír. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín : pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 185.

⁴⁶ Slávnostné vztýčenie vlajky. In: *Slovenský východ*, roč. X, 30. 10. 1928, č. 249, s. 3.

⁴⁷ HÁJKOVÁ, D. a kol., 2018, s. 86.

⁴⁸ MIHÁLIKOVÁ, Silvia. Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 344.

⁴⁹ *Národní shromáždění československé / Poslanecká sněmovna. (1925). Zápis ze 336. schůze. 21. marca 1925.* [online]. [cit. 2024-09-07]. Dostupné online: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/336schuz/s336004.htm>.

⁵⁰ POTE MRA, Michal. Slovenská ľudová strana na východnom Slovensku v rokoch 1923-1929. In *Historický zborník*, 1998, roč. 8, č. 1, s. 52-53.

symbolickým aktom neúčasti na oslavách 28. októbra chceli ľudáci vyjadriť nesúhlas s politikou vlády a zdôrazniť svoju postoj k centralizmu.⁵¹

Štefan Onderčo sa ako jeden z kľúčových ideológov Slovenskej ľudovej strany pôsobiaci v Košiciach, v roku 1924 na stránkach *Slovenskej pravdy* venoval interpretácii významných dátumov v dejinách československého štátu. Onderčo vo svojom článku zdôraznil, že bez tohto dokumentu by vznik spoločného štátu nebol možný. Vyjadril presvedčenie, že 30. október je pre Slovákov národným sviatkom, ktorý má prioritu pred štátnym sviatkom 28. októbra. Tých, ktorí neslávia 30. októbra so Slovákami označil za „*otročiteľov slovenského národa*“, čím cielil najmä na politické sily zastávajúce ideu čechoslovakizmu.⁵² V článku je tak načrtnutý jeden z kľúčových aspektov ideológie Slovenskej ľudovej strany v Košiciach, ktorá sa snažila zdôrazniť špecifické národné záujmy Slovákov v rámci československého štátu.

Oslavy 30. októbra 1924 sa konali v priestoroch Kresťansko-sociálnej strany a organizačne ich zabezpečilo Združenie slovenských odborových organizácií, ktoré formálne nepolitické, bolo úzko prepojené so Slovenskou ľudovou stranou.⁵³ To sa odrazilo aj na zložení účastníkov, kde väčšinu zo štyristo zhromaždených ľudí predstavovali členovia miestnych organizácií SLS. Interiér budovy bol vyzdobený slovenskými zástavami, no nechýbal tam ani obraz prezidenta Masaryka, ktorý bol umiestnený na dobre viditeľnom mieste. Hlavným bodom programu bol slávnostný prejav prof. Ferdinanda Steller-Šteliara, známeho zástancu Martinskej deklarácie. Vo svojom prejave zdôraznil význam tohto dokumentu, ktorý znamenal rozhodnutie Slovákov pre spoločný štát s Čechmi. Zároveň uznal kľúčovú úlohu Čechov pri osamostatnení, avšak poukázal aj na Pittsburskú dohodu a vyjadril nádej, že jej pripomínanie bude pre Slovákov dôvodom na oslavu, a nie „*dňom smútku*“.⁵⁴ Steller-Šteliar poukázal na to, že Slováci si Martinskou deklaráciou sami zvolili svoj osud, podobne ako podpisom Pittsburskej zmluvy, a preto by mali byť oba tieto udalosti národnými sviatkami.⁵⁵ Vychádzal tak z argumentácie SLS, pre ktorú bolo zdôrazňovanie Pittsburskej dohody hlavným naratívom v boji za autonómiu. K symbolickému protestu voči štátnej ideológii ČSR sa uchýľovali aj predstavitelia rímskokatolíckej cirkvi, či už z dôvodu sentimentu za Rakúsko-Uhorskom z národnostných príčin, alebo v boji proti českému ateizmu, ktorý bol pre mnohých kňazov neprijateľný. Valentín Rusňak, rímskokatolícky farár v Barci a člen okresného výboru za SLS, ozdobil faru a kostol štátnou vlajkou iba 30. októbra, pričom štátny sviatok 28. októbra ostal ignorovaný.⁵⁶

V ďalšom roku sa oslavy presunuli do mestského divadla. Ich organizáciu opätovne zabezpečili Združenie slovenských odborových organizácií a Československý orol, dve organizácie úzko prepojené s ľudovou stranou. Slávnostný prejav predniesol Karol Murín, významný predstaviteľ HSLS, ktorý vo svojom vystúpení zdôraznil dôležitosť autonómie Slovenska. Murín poukázal na to, že Martinskú deklaráciu možno chápať ako záruku práva slovenského národa na sebaurčenie v súlade s Wilsonovými zásadami. Otvorene sa tu hovorilo o autonómii Slovenska, ktorá sa stala stredobodom osláv Martinskej deklarácie.⁵⁷

⁵¹ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 260, Situačná správa za mesiac október 1923, č. 9225/1923.

⁵² 28. okt. a 30. okt. In: *Slovenská pravda*, roč. V, 26. 10. 1924, č. 44, s. 1.

⁵³ KATUNINEC, Milan. Slovenské kresťanské odborové hnutie v sociálnom dialógu a konfrontácii. In: *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 77-78.

⁵⁴ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 53, Oslavy 30. októbra 1924, č. 11556/1924.

⁵⁵ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 261, Situačná správa za mesiac október 1924, č. 11382/1924.

⁵⁶ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 261, Situačná správa za mesiac október 1924, č. 11382/1924.

Jedným z najvýraznejších príkladov „protištátneho“ postoja cirkevných predstaviteľov bol košický biskup Augustín Fischer-Colbrie, ktorého už v roku 1921 navrhol odvolať vládny referent pre záležitosti katolíckej cirkvi na Slovensku. Jedným z dôvodov bolo jeho odmietnutie nariadiť slávenie 28. októbra v kostoloch svojej diecézy. Naopak, napriek opakovaným apélom štátnych orgánov na zavedenie tohto sviatku do liturgickej praxe, vyhlásil, „že radšej rekviem odbaví za republiku“. Archiv Ministerstva zahraničných vecí ČR, f. II sekce 1918-1939, šk. č. 4, Informační zpráva, č. 6348/21.

⁵⁷ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 97, Oslava 30. októbra v Košiciach, č. 12127/1925.

Aj v roku 1926 prebehli oslavy v divadle, organizačne ich zastrešili Mestský osvetový zbor v spolupráci s HSLS. Spolupráca Ľudákov s predstaviteľmi štáto tvorných strán pri organizovaní osláv potvrdila, že význam Martinskej deklarácie bol uznaný naprieč celým politickým spektrom na Slovensku, s výnimkou komunistov. Týmto krokom sa oslavy otvorili širšiemu spektru účastníkov, napríklad vplyvnému košickému županovi Jurajovi Slávikovi, ako aj zástupcom miestnych úradov a dokonca aj armády. V publiku sa stretli predstavitelia všetkých spoločenských vrstiev, od robotníkov a roľníkov, až po inteligenciu. Hlavným bodom programu bol slávnostný prejav stredoškolského profesora a významného odporcu čechoslovakizmu Ferdinanda Walla, ktorý v ňom zhodnotil význam Martinskej deklarácie v kontexte širších medzinárodných dohôd a negatíva centralistických tendencií v Prahe. Účasť proštátne orientovaných občanov na oslavách potvrdilo aj záverečné prevolávanie slávy Československej republiky.⁵⁸

V desiatom roku vzniku Československej republiky organizoval štát rozsiahle jubilejné oslavy, ktoré zatienili oslavu Martinskej deklarácie. Pred samotnou oslavou 30. októbra sa konala séria osláv, ktoré začali maďarskými oslavami 26. októbra, pokračovali oslavami Čechov (najmä členov Sokola) 27. októbra, a 28. októbra sa konala spoločná česko-slovenská oslava. Až následne 30. októbra sa konala oslava slovenská. Ľudákom prekážalo, že ich vlastné oslavy boli takýmto spôsobom marginalizované.⁵⁹ Pôvodné očakávania organizátorov naznačovali nižšiu účasť, čo bolo spôsobené neskorším termínom osláv a predošlými podujatiami. Avšak situácia sa zásadne zmenila po potvrdení účasti Andreja Hlinku, v tom čase jednej z najvýznamnejších politických osobností Slovenska. Aj vďaka tomu sa národné divadlo zaplnilo do posledného miesta. Okrem neho sa osláv zúčastnili aj významní predstavitelia HSLS: Štefan Onderčo, Gejza Fritz a Ján Hvozdík.⁶⁰ Hlinka, vedomý si zložitej národnostnej situácie v Košiciach, zvolil svoj prejav tak, aby oslovil široké spektrum poslucháčov. Vyzdvihol v ňom dôležitosť vzájomného porozumenia medzi Čechmi a Slovákmi, zdôraznil ich spoločnú prácu pre dobro vlasti, no zároveň poukázal na potrebu väčšej autonómie pre Slovensko, čo vyjadril slovami „každý nech orie na svojom poli, tak Čech ako Slovák“.⁶¹ Táto stratégia sa ukázala ako úspešná, keďže jeho prejav bol pozitívne prijatý aj v provládnej tlači, ktorá ho označila za „zlatý klinec programu“.⁶²

Záver

Prostredníctvom analýzy dobových periodík a archívnych prameňov sa podarilo poukázať na ideologické rozdiely medzi politickými subjektmi, ktoré sa prejavovali pri organizovaní osláv vo verejnom priestore v prvej dekáde medzivojnových Košíc. Tieto sviatky nepredstavovali len symbolickú udalosť, ale aj nástroj na presadzovanie rozdielnych politických ideológií a záujmov vo verejnom živote, čím formovali spoločenské povedomie a identitu obyvateľov mesta. Oslavy 28. októbra, podporované štátnou mocou, zdôrazňovali myšlienku čechoslovakizmu a centralizmu, pričom sa organizovali pod záštitou miestnych úradov, armády a spolkov, ktoré tieto myšlienky presadzovali. Počas osláv tohto štátneho sviatku sa verejný priestor stal miestom prejavov lojality k Československej republike a jej hodnotám. Armáda, ako neoddeliteľná súčasť týchto podujatí, zohrávala jednu z kľúčových úloh pri obsadzovaní a zabezpečovaní verejných priestorov, čím podporovala oficiálnu štátnu ideológiu a prispievala k zvýšeniu účasti verejnosti na slávnostiach. Na druhej strane, 30. október predstavoval sviatok,

⁵⁸ ŠAKE, f. KŽ, šk. č. 145, Oslavy 30. októbra 1926 na Slovensku, č. 11707/1926.

⁵⁹ Oslava desiateho výročia Martinskej deklarácie v Košiciach. In: *Slovenský východ*, roč. X, 31. 10. 1928, č. 250, s. 1.

⁶⁰ Oslavy národného jubilea. In: *Slovák*, roč. X, 03. 11. 1928, č. 247, s. 3.

⁶¹ Oslava tridsiateho októbra v Košiciach. In: *Slovenská pravda*, roč. IX, 02. 11. 1928, č. 44, s. 1.

⁶² Oslava desiateho výročia Martinskej deklarácie v Košiciach. In: *Slovenský východ*, roč. X, 31. 10. 1928, č. 250, s. 1.

ktorý Slovenská ľudová strana využívala najmä na posilnenie myšlienky slovenskej autonómie a zároveň ako formu protestu proti pražskému centralizmu. Tento deň bol významným symbolom pre Slovákov, ktorí sa stotožňovali s Martinskou deklaráciou a jej odkazom. Oslavy 30. októbra v Košiciach boli organizované prevažne členmi Slovenskej ľudovej strany a slúžili na mobilizáciu verejnosti k podpore boja za autonómiu Slovenska. Dôležitým poznatkom je poukázanie na rozdielne formy slávania týchto sviatkov vo verejnom priestore. Kým oslavy 28. októbra, podporované štátom, prebiehali verejne v uliciach mesta a mali výrazný dosah na obyvateľstvo, oslavy 30. októbra sa konali prevažne v interiéroch budov, čo malo za následok relatívne menší dosah na širšiu verejnosť.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Štátny archív v Košiciach, fond:

Košická župa 1923 – 1928.

Vojenský historický archív, fond:

Zemské vojenské veliteľstvo Košice

DOBOVÁ TLAČ

Slovenský východ, rok: 1919, 1920, 1928.

Slovenská pravda, rok: 1924, 1928.

Slovák, rok: 1928.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

CARMONA, Matthew – MAGALHÃES, Claudio – HAMMOND, Leo (eds). *Public Space: The Management Dimension (1st ed.)*. London: Routledge, 2008. 240 s.

CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena. *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999. 216 s.

DULOVIČ, Erik. Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 4, s. 659-696.

FERENČUHOVÁ, Slavomíra. Městský veřejný prostor a klimatická změna – příležitost nebo ohrožení? In: KRATOCHVÍL, Petr (ed). *Veřejný prostor v ohrožení. Aktuální problémy městského veřejného prostoru z pohledu společensko-vědních disciplín*. Praha: Artefactum, 2018. s. 9-17.

FICERI, Ondrej. Českoslovakizmus v mentalitách obyvateľov Košíc a jeho implementácia vo verejnom priestore mesta v medzivojnovom období. In: GONĚC, Vladimír – HOLEC, Roman (eds). *Česko-slovenská historická ročenka 2019-2020. Vydanie: prvé*. Bratislava: Veda, 2020, s. 22-47.

FICERI, Ondrej. *Potrianonské Košice: Premeny etnických identít obyvateľov Košíc v medzivojnovom Československu*. Bratislava : VEDA, 2019. 336 s.

FOGELOVÁ, Patrícia – PEKÁR, Martin. *Disciplinované mesto: Zásahy politiky do verejného priestoru na Slovensku 1938–1945*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2021. 197 s.

HÁJKOVÁ, Dagmar a kol. *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha: Academia, 2018. 536 s.

HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (eds). *1918 : Model komplexního transformačního procesu?* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 219-232.

KIRST, Jozef – POTE MRA, Michal. Mestská správa v Košiciach v rokoch 1919-1938. In: KIRST, Jozef – POTE MRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945: tematická bibliografia*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 137-257.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012. 238 s.

LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 3, s. 3-19.

LIPTÁK, Ľubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena. *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 117-132.

LIPTÁK, Ľubomír. Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In: *Acta contemporanea : K päťdesiatinám Viléma Prečana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 180-191.

- MANNOVÁ, Elena. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnosti a oslavy očami historikov. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (ed.). „Vyjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet“ : Integrovaný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 9-17.
- MIHÁLIKOVÁ, Silvia. Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 339-354.
- MICHELA, Miroslav. Dve výročia „dňa slobody“. K oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra 1918 na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In: HALLON, Ľudovít – LONDÁK, Miroslav – MICHELA, Miroslav (eds.). *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2016, s. 207–218.
- MICHELA, Miroslav. Státní oslavy a konstruování československé národní pospolitosti za první republiky. In: A. HUDEK, M. KOPEČEK, J. MERVART (eds). *Čechoslovakismus*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, NLN, 2019. s. 223-242.
- OSYKOVÁ, Linda. Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku. In: MICHÁLEK, Slavomír. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín: pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 183-198.
- OSYKOVÁ, Linda. Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku. In: MICHÁLEK, Slavomír. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín : pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 183-198.
- PEKÁR, Martin. K niektorým aspektom politiky a verejného priestoru na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: *Historica Carpatica*. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2012, s. 7-20.
- POTEMRA, Michal. Slovenská ľudová strana na východnom Slovensku v rokoch 1923-1929. In: *Historický zborník*, 1998, roč. 8, č. 1, s. 51-62.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- JOST, John T. – FEDERICO, Christopher M. – NAPIER, Jaime L. *Political ideology: its structure, functions, and elective affinities*. *Annual Review of Psychology*, 2009, roč. 60, s. 307-337. Dostupné online: https://www.researchgate.net/profile/Christopher-Federico-2/publication/23499639_Political_Ideology_Its_Structure_Functions_and_Elective_Affinities/links/09e41508a9e46458d6000000/Political-Ideology-Its-Structure-Functions-and-Elective-Affinities.pdf.
- OLEJNÍK, Milan. Podiel významných historických udalostí na formovaní štátnej ideológie na Slovensku v období predmníchovskej ČSR. In: *Forum Historiae*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 99 – 120. Dostupné online: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/olejnik1.pdf>.
- Zákon č. 555/1919 Sb., *jímž se prohlašuje 28. říjen za svátek státní*. [online].[cit. 2024-08-20]. Dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1456/1/2/zakon-c-555-1919-sb-jimz-se-prohlasuje-28-rijen-za-svatek-statni/zakon-c-555-1919-sb-jimz-se-prohlasuje-28-rijen-za-svatek-statni>.
- Zákon č. 65/1925 Sb., *o svátcích a památných dnech republiky Československé*. [online].[2024-08-20]. Dostupné online: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3865/0/2/zakon-c-65-1925-sb-o-svatcich-a-pamatnych-dnech-republiky-ceskoslovenske/zakon-c-65-1925-sb-o-svatcich-a-pamatnych-dnech-republiky-ceskoslovenske>.

INAPPROPRIATE REFERENCE: THE IMPACT OF SOCIO-POLITICAL CHANGES ON THE DESIGN OF THE T. G. MASARYK MONUMENT IN CHLUMEC NAD CIDLINOU

Mgr. Michal Pajer

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Abstract: *This paper explores how the social and political transformations in Czechoslovakia have shaped the narrative surrounding the monument dedicated to President Tomáš Garrigue Masaryk in Chlumeck nad Cidlinou. The analysis is conducted from two angles: the first examines the evolution of the monument's design throughout its history, highlighting key milestones in the region's past; the second investigates contemporary perspectives and how the "Liberator President" monument has influenced the mindset of Chlumeck nad Cidlinou's residents. Additionally, this second angle analyzes how different political factions in the city have interacted with the embodied Masaryk myth and the symbol of the First Republic. The research is grounded in archival materials from the State District Archive of Hradec Králové, including city chronicles, school records, minutes from city councils and boards, documentation from the local Communist Party organization (KSČ), and historical photographs. These archival sources are further enriched by oral history interviews with residents who have lived in Chlumeck nad Cidlinou.*

Keywords: *Tomáš Garrigue Masaryk, monument, Chlumeck nad Cidlinou, microhistory, myth*

Abstrakt: *Příspěvek analyzuje, jak se společenské a politické změny v Československu propsaly do příběhu památníku prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka v Chlumci nad Cidlinou. Na problematiku se nahlíží ze dvou rovin: první se zaměřuje na samotnou podobu pomníku v průběhu let jeho existence s důrazem na významné mezníky regionálních dějin; druhá zkoumá dobové názory současníků a také to, jak se památník „prezidenta Osvoboditele“ promítl do myšlení občanů Chlumce nad Cidlinou. Součástí druhé roviny je i analýza, jak se zhmotněným masarykovským mýtem a symbolem první republiky pracovaly jednotlivé politické garnitury vládnoucí ve městě. Pramennou základnu pro příspěvek tvoří archivní prameny uložené ve Státním okresním archivu Hradec Králové – zvláště městské kroniky, kroniky škol, zápisy městských zastupitelstev a rad, záznamy z jednání městské organizace KSČ a dobové fotografie. Zmíněné prameny doplňují orálně-historické rozhovory s pamětníky žijícími v Chlumci nad Cidlinou.*

Klíčová slova: *Tomáš Garrigue Masaryk, památník, Chlumeck nad Cidlinou, mikrohistorie, mýtus*

Introduction

On the evening of Friday, May 8, 1953, a ceremonial public meeting of the local national committee (LNC) took place at the Workers' House in Chlumeck nad Cidlinou, attended by several dozen local citizens. The agenda featured celebratory speeches from members of the local national committee marking the eighth anniversary of Czechoslovakia's liberation by the Red Army, along with calls from the LNC chairman for increased engagement from the residents of Chlumeck in fulfilling the tasks and commitments outlined in the competition between the national committees of Chlumeck nad Cidlinou and Nový Bydžov. Most notably, there were proposals to remove the Tomáš Garrigue Masaryk monument from the space between the Sokol Hall and the savings bank. Josef Vondruška, the chairman of the local organization and a member of the district committee of the Communist Party of Czechoslovakia, stated that the monument should be removed due to its negative impact. „as

a final reminder of the troubled era of the first bourgeois-capitalist republic."¹ Additionally, Vondruška highlighted „the facts that have come to light regarding the activities of T. G. Masaryk from 1948 to the present, who was not only a clear adversary of the emerging USSR after World War I and its leaders but also an opponent of the socialist movement and the working class in our country.“² Following similarly themed speeches from other Communist Party members, resolutions from all the industrial enterprises in the town that supported the proposal for the monument's removal were read aloud. Concurrently, the plenary session of the Chlumec national committee aimed to erect a statue of the late President Klement Gottwald in the newly vacated space. Just a few days after the ceremonial meeting, the statue of Masaryk was indeed taken down. However, the installation of Gottwald's statue on the empty pedestal never occurred. This episode, however, does not mark the beginning or the end of the story surrounding the statue, or rather the monument, to President Masaryk. The fate of the monument in Chlumec nad Cidlinou provides insight into how the perception of T. G. Masaryk and his legacy evolved over the years, influenced by socio-political changes among the local population, and how the prevailing social atmosphere shaped the entire monument. This microhistorical investigation also highlights how central political views regarding the Masaryk legacy were reflected in the political and social life of the community beyond the centers of power.

The topic at hand, which concerns the fate of the Masaryk monument in Chlumec nad Cidlinou, can be examined from various methodological angles. It includes aspects such as the symbolic role of public space, the evolution of public opinion about Masaryk, the impact of the memorial site on citizens' memory, and the ideological efforts to dismantle the Masaryk myth and legacy. However, due to the limited scope of this study, it is methodologically grounded solely in microhistorical approaches, specifically microhistory. This focus allows for broader exploration and a closer look at specific local figures and human actions that have significantly shaped the fate of the Chlumec monument.

Microhistory originated in the 1970s.³ Over the past few decades, it has become a recognized and widely used historiographical discipline in the international context.⁴ In the Czech context, a significant interest in this branch of historical science began to emerge during the 1990s. Jaroslav Čechura is undoubtedly one of the leading Czech pioneers and experts in this field⁵, who has been deeply engaged in this historiographical discipline for a long time, both theoretically and methodologically, while working on and further developing the ideas of Carlo Ginzburg, Giovanni Levi, and other international microhistorians.⁶ While Čechura, like

¹ State District Archive Hradec Králové (hereinafter SDA HK), fund (hereinafter f.) Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou (hereinafter MěNV CNC), inventory number (hereinafter inv. no.) 45, book number (hereinafter bk. no.) 15.

² SDA HK, f. MěNV CNC, inv. no. 45, bk. no. 15.

³ One of the pioneering and globally recognized works of microhistory is GINZBURG, Carlo. *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992. 208 p.

⁴ Cf. GINZBURG, Carlo and PONI, Carlo. Was ist Mikro-geschichte. In: *Geschichtswerkstatt*, 1992, y. 6, p. 48–52.; GINZBURG, Carlo. Mikro – Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiss. In: *Historische Anthropologie*, 1993, y. 1, no. 2, p. 169–192.; MAGNÚSSON, Sigurður Gylfi and SZIJÁRTÓ, István. *What is Microhistory? Theory and Practice*. London: Routledge. 2013. 192 p.

⁵ For example ČECHURA, Jaroslav. *Broumovská rebelie*. Prague: NLN, 1997. 163 p.; ČECHURA, Jaroslav. *Neklidný život obyčejné ženy: Johana Peřková (1703–1745)*. Prague: NLN, 2015. 176 p.; ČECHURA, Jaroslav. *Mikrosvětý jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750: Tradiční společnost raného novověku v Čechách*. Prague: Historický ústav AV ČR, 2021. 496 p.

⁶ ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?. In: *Dějiny a současnost*, 1994, y. 16, no. 1, p. 2–5.; ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie a raněnovověká studia: Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu. In: *Časopis Matice moravské*, 2016, y. 135, no. 2, p. 366–370.; ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny. Polemika. In: *Paginae Historiae*, y. 24, no. 1, 2016, p. 351–367.; Cf. GRULICH, Josef. Zkoumání „malíček“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie). In: *Český časopis historický*, y. 99, no. 3, 2001, p. 519–547.

many other historians, primarily applies microhistory to the study of individuals and phenomena from the medieval and early modern periods, these approaches can also be valuable and inspiring for research focused on later periods and a wide range of topics in social or cultural history.

Čechura himself also highlights the potential use of microhistorical approaches for examining specific phenomena of the 20th century, stating: „*microhistory is now a highly diversified branch of historical sciences, making it somewhat challenging to navigate.*“⁷ Historians employ a variety of approaches in this area, which reflects the diversity of the microhistory concept itself. Therefore, I would like to outline the methodological foundations I utilize in this study. A key aspect of my microhistorical research is the availability of a substantial number of sources related to the monument of President Masaryk in Chlumec nad Cidlinou, which are subjected to thorough qualitative analysis.⁸ Microanalysis allows for the examination of individuals and specific actions that influenced the fate and overall appearance of the T. G. Masaryk monument in Chlumec nad Cidlinou, actions that might otherwise be overlooked by what is often referred to as grand history.⁹ The text clearly illustrates that ordinary citizens are active historical agents, rather than just passive executors of the will of national ruling elites.¹⁰ The fate of the Chlumec monument has been notably shaped over the century by figures such as Josef Netolický, Josef Bryscejn, Josef Vondruška, Václav Podnecký, and Josef Veselý, whose contributions to the monument's form are detailed in this study. This research approach also allows for an exploration of how the relationship of the Chlumec community to the Masaryk legacy evolved during the observed period. Such a focused examination can reveal intriguing insights that might be missed in broader studies. However, this study does not aim to establish general laws or characteristics from the Chlumec example that would apply to other societies in different Czech cities. Instead, I strive to highlight the specific developments in this small town. This perspective aligns with Giovanni Levi's assertion: „*Microhistory tries not to sacrifice knowledge of individual elements to wider generalization, and it accentuates individual lives and events.*“¹¹ Similar to Jaroslav Čechura, I aim to maintain a narrative quality in my writing, ensuring that the text is engaging and readable. To further enhance this readability, I incorporate quotes from sources, which contribute to the clarity and understanding of the study.¹²

Alongside microhistory, I also draw on research approaches for studying myths, as utilized by historian Ivan Šedivý in his publication *T. G. M.: K mytologii první československé republiky*¹³. In his mentioned work, Šedivý¹⁴ establishes a methodological foundation based on

⁷ ČECHURA, J., 2016, p. 353.

⁸ In many cases, these sources do not directly address the monument, yet they are somehow connected to it. For instance, police reports from the Protectorate era discuss local resistance movements or accounts of the celebrations marking the end of World War II.

⁹ Big history involves examining political, social, and cultural history through the lens of large state entities, such as Czechoslovakia.

¹⁰ The lives and decisions of the people of Chlumec were undoubtedly significantly affected by the choices made by political leaders of the central authority. Nevertheless, during the observed period, the town's citizens had ample opportunity to adapt these decisions and take independent, active actions, allowing them to remain engaged historical actors.

¹¹ LEVI, Giovanni. On Microhistory. In: BURKE, Peter (eds.). *New Perspectives of Historical Writing*. Pennsylvania: Penn State University Press, 2001. p. 109.

¹² The focus on making texts readable was emphasized right from the inception of microhistory itself. Cf. ČECHURA, J., 2016. p. 354.

¹³ ŠEDIVÝ, Ivan. *T. G. M.: K mytologii první československé republiky*. Prague: NLN, 2022. 162 p.

¹⁴ In his cited work, Ivan Šedivý drew upon a range of philosophical, cultural anthropological, and cultural-political theories. Given the limited scope of this study, I will provide a list of a few of these theories. Cf. CASSIRER, Ernst. *The Myth and the State*. New Haven: Yale University Press, 1946. 303 p.; LEVI-STRAUSS, Claude. *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa, 1993, 56 p.; CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp hrdiny v proměnách času*. Prague: Portál, 2000. 339 p.; VIETTA Silvio – UERLINGS, Herbert (eds.), *Moderne und Mythos*. München:

„a historical approach to the study of myths, combined with the application of a cultural anthropological and cultural-political (...) concept of archetypes.“¹⁵ Given the article's length constraints, I do not aim to provide a comprehensive analysis of the Masaryk myth in Chlumec nad Cidlinou. Instead, this contribution seeks to outline how the Masaryk legacy and myth were perceived and utilized by the residents of Chlumec nad Cidlinou. Slovak ethnologist Zuzana Malá categorizes the process of myth creation into "top-down" and "bottom-up" approaches. The "top-down" approach involves the construction and cultivation of the myth through literature, public outreach, media, or academic discourse, while the "bottom-up" approach is shaped by the narratives of everyday people and popular memory.¹⁶ Taking into account the nature of the preserved sources, this study focuses on the "bottom-up" variant of myth formation, although I recognize that the perspectives of the people of Chlumec were significantly influenced by "top-down" processes. The fundamental elements that shape the myth include language, rituals, and symbols, and it is these elements that I concentrate on in my research. As previously mentioned, this is only a preliminary outline of how the citizens of Chlumec may have perceived and embodied the Masaryk myth.

The primary research goal of this work is to explore how social and political changes in Czechoslovakia impacted the fate of the Masaryk monument in Chlumec. The time frame I have established extends from the monument's construction to the final restoration of the Masaryk legacy to its original location, covering the period from 1931 to 1997. I previously discussed the potential and significance of the entire monument area in the perspectives of the people of Chlumec in my thesis *Každodenní život v období normalizace v královéhradeckém regionu ve výuce dějepisu*.¹⁷ The research revealed how the memorial site was utilized by the Chlumec communist establishment, and it also demonstrated that even during the normalization period, many citizens retained memories of the Chlumec Masaryk. The research intention is examined from the perspective of socio-political development and its impact on the overall form of the monument. The fate of Masaryk's statue illustrates how various city ruling establishments engaged with the president's legacy, influenced by political events at the central level. Additionally, the study considers how people in different periods viewed the Masaryk myth, as embodied by the monument, whether they reinforced it or, conversely, undermined it. As previously mentioned, the study does not aim to provide a comprehensive analysis of the Masaryk myth in the city. Instead, its primary goal is to illustrate how socio-political developments shaped the memorial site in Chlumec nad Cidlinou and how different ruling establishments approached the figure of Masaryk. A secondary goal is to outline the relationship that the people of Chlumec had with the Masaryk myth.

Several studies have been published on the mythology of the first Czechoslovak president, with the most valuable for my research being the previously mentioned monograph by Ivan Šedivý.¹⁸ Nevertheless, a more in-depth analysis of the development of the Masaryk monument in Chlumec has not garnered significant attention. In 1985, a monograph titled *Chlumec nad Cidlinou: Stručné dějiny města* was published by accomplished Chlumec

Brill, 2006. 263 p.; CHLUP, Radek. Competing Myths of Czech Identity. In: *New Perspectives*, 2020, y. 28, no. 2, p. 179–204.

¹⁵ ŠEDIVÝ, I., 2022, p. 10–11.

¹⁶ MALÁ, Zuzana. The Mythicisation of the Personage of Milan Rastislav Štefánik from the Standpoint of Mircea Eliade's Conception of Myth, in: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava: VEDA, 2006, p. 392–405.

¹⁷ PAJER, Michal. *Každodenní život v období normalizace v královéhradeckém regionu ve výuce dějepisu*, Hradec Králové: University of Hradec Králové, 2023. 188 p. Thesis. Available online: <<https://theses.cz/id/z23x2l/STAG98756.pdf>>.

¹⁸ ŠEDIVÝ, I., 2022.

researchers Jindřich Fracko and Josef Hartman.¹⁹ The problem with this work is that it reflects the era in which it was created and is influenced by the communist interpretation of history. It deliberately omits any mention of the Masaryk monument, whether in terms of its construction or demolition. In the mid-1990s, Chlumec architect Karel Kuča published a two-volume work.²⁰ In this work, he explores the historical, settlement, and architectural development of Chlumec and Novobydžov. In the second volume, Kuča does touch on the form of the monument, but only from an architectural and artistic standpoint. The first individual to analyze the evolution of the Masaryk monument's form about to socio-political changes was Chlumec historian Karel Richter. However, even he, in his comprehensive work *Chlumec nad Cidlinou a Chlumecko v proměnách času*²¹ he devoted only a few paragraphs to the evolution of the monument's appearance. The local researcher Jiří Vopálka subsequently concentrated on the artistic creation of the presidential statue, applying his insights to popular science articles published in the city newsletter.²² The lack of scholarly literature creates an opportunity for further research. This work aims to contribute to filling this gap and to make the topic more accessible to both the general public and the academic community.

For the research's source base, I selected archival materials housed in the State District Archive of Hradec Králové, specifically from the archival collections of the *Archiv města Chlumec nad Cidlinou 1525–1951*²³, *Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou*²⁴, *KSČ – Okresní výbor Nový Bydžov*²⁵ and *KSČ – Okresní výbor Hradec Králové*²⁶. The examined archival materials included official documents, minutes from council meetings, resolutions from conferences or meetings of various Chlumec organizations of the Communist Party of Czechoslovakia, and police records. City chronicles were also included in the research.²⁷ To explore contemporary opinions, I employed both traditional archival analysis and oral history sources. The oral history subjects were individuals born after World War II who lived in Chlumec nad Cidlinou, meaning their stories are confined to the period after 1945 and this specific city. The oral history research, which involved conducting interviews with these individuals, was conducted in the first half of 2023 as part of my thesis research. In selecting narrators, I aimed to include witnesses from various social and community groups, such as workers, doctors, teachers, managers, members of the KSČ, and non-party members. Due to the extensive nature of this work, I have not included detailed information about the selection of respondents or the interview process. However, detailed information can be found in my qualification work *Každodenní život v období normalizace v královéhradeckém regionu ve výuce dějepisu*.²⁸

Chlumec nad Cidlinou is considered a small town, with its population fluctuating between four and five thousand residents during the observed period. It is situated on the southwestern edge of the Hradec Králové Region. In the era of the First Republic and during the Protectorate, the town exhibited a small-town lifestyle, which blended with socialist

¹⁹ FRANCEK, Jindřich – HARTMAN, Josef. *Chlumec nad Cidlinou: Stručné dějiny města*, Hradec Králové: Kruh, 1985. 184 p.

²⁰ KUČA, Karel. *Chlumecko, Novobydžovsko: historie a architektonické památky Pocipliní 1 a 2*, Hradec Králové: Balustráda, 1995. 561 p.

²¹ RICHTER, Karel. *Chlumec nad Cidlinou a Chlumecko v proměnách dějin*, Prague: Nakladatelství EPOCHA, 2010. 224 p.

²² VOPÁLKA, Jiří. O pomníku T. G. Masaryka, bude od Bílka, nebo Španiela?. In: *Chlumecké listy*, 2014, y. 44, no. 7, p. 36–38.; VOPÁLKA, Jiří. Lidé a pomníky mají své osudy. In: *Chlumecké listy*, 2014, y. 44, no. 8, p. 38–41.

²³ SDA, f. Archiv města Chlumec nad Cidlinou 1525–1951.

²⁴ SDA, f. Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou.

²⁵ SDA, f. KSČ – Okresní výbor Nový Bydžov.

²⁶ SDA, f. KSČ – Okresní výbor Hradec Králové.

²⁷ *Kronika města Chlumec nad Cidlinou I., II. a III. díl.*

²⁸ PAJER, M., 2023, p. 47–50.

elements during the communist regime. Over the years, various small to medium-sized industrial enterprises thrived here, alongside healthcare facilities, including a hospital, a large primary school, and direct train and road connections to both Prague and Hradec Králové. Military units were also based in the town during both the First Republic and the communist era. Since the days of the Empire, Chlumec nad Cidlinou has served as the seat of the local judicial district, establishing itself as a cultural, political, and social hub for the Chlumec region.

The evolution of the monument's appearance over time and how the people of Chlumec perceive the Masaryk myth.

The analysis of how socio-political changes influenced the form of the Tomáš Garrigue Masaryk monument in Chlumec nad Cidlinou, as well as the changing perceptions of the Masaryk myth among the residents, cannot start with the construction of the memorial site itself. Masaryk first visited the city on Sunday, March 9, 1902, when he delivered a lecture in the hall of the Liverpool Hotel, located near the railway crossing. According to historian Karel Richter's research, Masaryk's visit was not received very positively by the locals; in fact, it was quite the opposite. The source of this antipathy was likely Masaryk's involvement in the manuscript forgeries, specifically the Královédvorský and Zelenohorský manuscripts, as well as the court case involving Leopold Hilsner. Opponents of Professor Masaryk even attended the lecture, where they expressed their dissent quite loudly and behaved rather rudely, prompting the professor to cut his lecture short and leave the city shortly thereafter.²⁹ Sixteen years later, however, the situation had changed dramatically. On November 8, 1918, the Chlumec council awarded Masaryk honorary citizenship and publicly expressed their support for his election as president of the newly established Czechoslovakia.³⁰ Two years later, on March 6 and 7, 1920, a grand celebration was held for his seventieth birthday, although the honoree did not attend. The residents of Chlumec did not expect the president to be present either, as the celebration was primarily intended as a demonstration. The elaborate program and celebratory gestures aimed to provide public support for the still-developing republic. A procession of over three thousand people took place on March 7, featuring representatives from various social and community groups in the city and the broader Chlumec area, making its way from the Chlumec train station to the new city park near the Church of the Holy Trinity. In the park, a Liberty Tree was planted to enthusiastic applause. In the speeches delivered by Mayor Josef Netolický.³¹ In the speeches given by Mayor Josef Netolický and other regional political leaders, it was emphasized that the planted tree symbolizes, among other things, respect and gratitude for the contributions made by Masaryk and other patriots.³²

Even during Masaryk's lifetime, many residents of Chlumec regarded him as a "father figure" and celebrated him with great pomp. Records from the Chlumec boys' and girls' elementary and municipal schools serve as examples of such celebrations. A comparison of records from the final years of the monarchy with entries from ten or twenty years later reveals that the school year during the republic did not differ significantly from that of the monarchy. In the Austro-Hungarian Empire, the emperor's holiday was celebrated annually, while in the First Republic, the president's birthday and holiday were similarly commemorated each year. Interestingly, many of the entries related to these celebrations were nearly identical, regardless

²⁹ RICHTER, K., 2010, p. 148.

³⁰ *Kronika města Chlumec nad Cidlinou I. díl*, p. 7.

³¹ Josef Netolický (1870–1942) was a prominent regional politician, entrepreneur, national socialist, and member of the city council. He served as the district governor, and a member of the Imperial Council, and was involved in the anti-Austrian resistance. Additionally, he was a member of the Revolutionary National Assembly and later the National Assembly. Netolický held the position of mayor of the town during three terms: from 1918 to 1920, 1924 to 1927, and 1928 to 1931. He played a significant role in shaping the Masaryk myth and made substantial contributions to the construction of the president's monument. His connections and influence reached far beyond the town's borders.

³² *Kronika...*, p. 22–23.

of the year or the form of government.³³ The record from the celebration of the emperor's name day, held on Monday, October 4, 1915, notes: „*The rare and significant name day of His Imperial and Royal Apostolic Majesty, Emperor, and King Franz Joseph I, was celebrated on Monday with grand divine services attended by students and the teaching staff, followed by the singing of the Austrian national anthem. Subsequently, the local teaching staff organized a festive academy in the school hall, featuring songs, music, and recitations of suitable poems. A patriotic speech was delivered by the director of the boys' school. The school building and many others were decorated with flags in the colors of the land and the empire.*“³⁴ Five years later, the same chronicle recorded the celebration of President Masaryk's birthday: „*One of the most memorable days of the school year was March 7, the 70th birthday of our first president T. G. Masaryk. In the morning, students gathered in the ceremonial hall to hear a speech by teacher Josef Bryscejn, highlighting the honoree's contributions. Following this, the students proceeded in a procession (...) to the old cemetery, where a Masaryk Liberty Tree was to be planted in the newly established orchard. (...) That evening, the boys and girls successfully performed a patriotic play titled 'For Father President.' Due to its great success, the play was repeated on March 14.*“³⁵ As the excerpts illustrate, teachers and students swiftly filled the void left by the abrupt transition from monarchy to republic by replacing Emperor Franz Joseph I./Karl I. with President Masaryk, embracing his myth as a "father figure." This substitution is further supported by Ivan Šedivý.³⁶

On Saturday, July 10, 1926, Masaryk made his second and final visit to Chlumec nad Cidlinou during his presidential tour of Eastern Bohemia. This visit was brief, taking place solely in the train station area. Even though it lasted only a few minutes, hundreds of people from across the Chlumec region gathered at the station, including city representatives, local legionnaires, and Sokol members. According to the chronicle records, the citizens' enthusiasm was overwhelming, which also inspired a community initiative advocating for the construction of a grand monument to President Masaryk.³⁷ In February 1927, city councilors, led by the director of the boys' municipal school and councilor Josef Bryscejn³⁸, along with the mayor, Josef Netolický, decided to establish a Committee for the Construction of the TGM Monument. During their initial meetings, the committee members agreed that the monument would honor not only the first president but also the victims of the First World War. Their goal was to combine the celebratory aspect of the monument with a commemorative one. The entire project was initially planned to be completed in time for the tenth anniversary of Czechoslovakia's founding or for the president's eightieth birthday (March 7, 1930). However, neither deadline was met. The primary reasons for the delays included an initial lack of funding, the severe economic crisis, and the substantial financial requirements of the project. The committee initiated a fundraising campaign, which, along with contributions from the Nový Bydžov district council and the Chlumec savings bank, ultimately enabled the construction to proceed. Mayor and National Assembly member Josef Netolický played a crucial role in securing

³³ For example. SDA HK, f. Obecná a měšťanská škola chlapecká Chlumec nad Cidlinou, inv. no. 3–4, bk. no. 3–4.; SDA HK, f. Obecná a měšťanská škola dívčí Chlumec nad Cidlinou, inv. no. 1–2, bk. no. 1–2.

³⁴ SDA HK, f. Obecná škola chlapecká Chlumec nad Cidlinou, inv. no. 3, bk. no. 3, p. 47.

³⁵ SDA HK, f. Obecná škola chlapecká Chlumec nad Cidlinou, inv. no. 3, bk. no. 3, p. 73.

³⁶ ŠEDIVÝ, I., 2022, p. 53–58.

³⁷ *Kronika...*, p. 62–63.

³⁸ Josef Bryscejn (1878–1947), served as the director of the municipal boys' school, and later the general boys' school, and was also the city chronicler. An active member of cultural and physical education organizations, he was a member of the city council and participated in the anti-Nazi resistance. Alongside Netolický, he became one of the key figures in the construction of the monument and in promoting the Masaryk legacy in the Chlumecko region.

funding, actively reaching out to potential donors thanks to his political position. The final costs for the construction of the entire memorial area totaled 56,992 Czechoslovak crowns.³⁹

The Chlumec monument was finally unveiled on October 28, 1931, situated between the Chlumec Sokol hall and the savings bank on Kozelkova Street. The overall design of the memorial area was crafted by Kamil Roškot, a functionalist architect and student of Jan Kotěra. The foundation of the monument featured a wide stone base, with a tall stone pedestal for the statue on the left side, and a granite block on the right edge displaying the names of the victims of the First World War. Roškot designed the monument to draw the viewer's attention toward the majestic life-sized bronze statue of President Masaryk, the statue was created by the esteemed First Republic sculptor Otakar Španiel, a student of Josef Václav Myslbek, and was cast by František Anýž.⁴⁰ The stonework was entrusted to Oldřich Procházka, a local stonemason. Architect Roškot understood the importance of integrating the monument with its surroundings, so he designed a small park around the memorial, complete with flowers, shrubs, and several trees. This park not only provided a space for relaxation but also enhanced the beauty of the entire area.⁴¹

The tastefully designed monument enhanced the grandeur and state-building character of Kozelkova Street, quickly becoming a significant gathering place for various events shortly after its unveiling. It soon became ingrained in the minds of Chlumec residents, symbolizing First Republic ideals and the Masaryk myth. The memorial site served not only as a central location for celebrating national holidays but also as a gathering point for the people of Chlumec during difficult and sorrowful times. For instance, on September 21, 1937, a memorial gathering was held here for citizens who could not attend the president's funeral in Prague. The way Chlumec residents embodied Masaryk's ideas and First Republic ideals in the monument were once again evident a year later during the Munich crisis when hundreds gathered at the monument to publicly express their support for the Czechoslovak government and President Edvard Beneš.⁴²

In the first year of the Protectorate of Bohemia and Moravia, several gatherings were held at the monument, including commemorations of T. G. Masaryk's death, the anniversary of Czechoslovakia's founding, and Masaryk's birthday. The people were unwilling to accept the tragic end of the Czechoslovak Republic, and they turned their thoughts to the figure of "father" Masaryk and the myth surrounding him. As a symbol of resistance against Nazi power and a tribute to Masaryk and his ideas, some residents of Chlumec wore tricolors on their lapels and fur hats adorned with tricolors in the style of Masaryk during 1939 and 1940. However, in 1940, these "Masaryk hats" began to disappear from the streets of Chlumec, as their wearing was banned and closely monitored by the municipal police and gendarmerie.⁴³

The representatives of the occupying power understood the significance of TGM for the citizens of the Protectorate and the role that Masaryk monuments played. Consequently, they ordered the removal of these monuments from public spaces and their surrender for melting down to meet wartime needs.⁴⁴ In mid-1940, the execution of this decision was demanded by a member of the fascist movement Vlajka and Chlumec collaborator Josef Česák, who succeeded in his goal. Thanks to the intervention of determined citizens, the statue was removed

³⁹ *Kronika...*, p. 89, 96.; RICHTER, K., 2010, p. 149.; SDA HK, f. Archiv města Chlumec nad Cidlinou 1525–1951 (hereinafter AMCNC), inv. no. 1033–1036, box 344–350.

⁴⁰ The height of the statue matched the actual height of the president. Španiel used Masaryk's measurement from 1926 as a reference. That year, Masaryk stood at 175 centimeters tall.

⁴¹ SDA HK, f. AMCNC, inv. no. 1036, box 350.; Jan Douda's private archive, *Fotografie památníku TGM před 2. světovou válkou.*; More on the design of the Chlumec monument cf. VOPÁLKA, J., 2014, p. 36–38.

⁴² *Kronika...*, p. 142–144.

⁴³ SDA HK, f. AMCNC, inv. no. 444, bk. no. 433.

⁴⁴ In June 1940, the protectorate authorities issued a decision to remove the statues and monuments of President Masaryk from public spaces.

from its pedestal during the night and hidden among metal scrap. To protect the statue, the people of Chlumec also contributed 750 kg of other metal for melting down. Once the situation stabilized, the statue was placed in storage at the National Gallery on September 20, 1940. Even after Masaryk's removal, the residents of Chlumec continued to regard the memorial site as a reminder of the First Republic. On significant days, individuals discreetly brought flowers or wrote slogans supporting the London exile government on the remnants of the monument.⁴⁵ To eliminate the notion of a return to the conditions of the First Republic and Masaryk's ideals from the minds of Chlumec residents, the occupying authorities decided in the summer of 1941 to completely redesign the park area. This plan included the destruction of the stone pedestal and base. The granite block honoring the victims of the First World War was moved to Žiželická Street.⁴⁶ As a result, the area between the Sokol hall and the savings bank lost its distinctiveness and state-building significance.

The liberating myth of President Masaryk made a return to the public space of Chlumec on October 28, 1945, with the unveiling of a new monument that reinstated the rescued statue between the Sokol hall and the savings bank. Since the original First Republic monument had been destroyed, the Local National Committee of Chlumec nad Cidlinou had to commission a new one. Ultimately, city representatives selected the design by Jiří Durdík, who had to adapt the project to the significantly limited material resources available in the post-war economy. Like Roškot, Durdík designed the monument with a basic stone slab, but it did not achieve the same quality as Roškot's version due to the constraints of the time.⁴⁷ In Durdík's monument, a stone pedestal was positioned on the left side, this time lower than the original, while a stone bowl for lighting a memorial flame was placed on the right side.⁴⁸ Only five months after the war, the Masaryk myth returned to the town. The residents of Chlumec quickly revived the First Republic tradition, and the monument once again became a central location for celebrating important days and events. Additionally, all four permitted political parties began to utilize the site extensively, with the Communists being the most prominent.

Since the end of the Second World War, the Chlumec communists frequently referenced the figure of Masaryk and some of his ideals, while publicly rejecting a return to the conditions of the First Republic. This was evident in their decision to rename two streets that honored First Republic politicians: Antonín Švehla Street was changed to Red Army Street, and Dr. Alois Rašín Street was renamed Jan Masaryk Street. Alongside the restoration of Masaryk's monument, the communists also proposed renaming Sadová Street to Masaryk Street.⁴⁹ In the years that followed, the Chlumec Communist Party of Czechoslovakia continued to invoke Masaryk, trying to project an image of being a democratic party. However, by the late 1940s, under the influence of directives from the Central Committee of the Communist Party, the Chlumec communists began to show a gradual decline in interest in Masaryk and his legacy. According to a record in the town chronicle, only the council of the Chlumec National Committee acknowledged the centenary of TGM's birth in 1950, with its representatives laying a wreath and bouquet at the statue.⁵⁰ On the anniversary of Masaryk's death on September 14, 1950, the chronicler noted that „*someone laid a simple bouquet at his monument*“⁵¹, implying that people no longer regarded Masaryk as an important figure. However, the reality was likely

⁴⁵ A significant day includes events such as the birthday or the death anniversary of TGM, as well as the anniversary of the founding of Czechoslovakia.; SDA HK, f. AMCNC, inv. no. 443–444, bk. no. 432–433.

⁴⁶ SDA HK, f. AMCNC, inv. no. 443, bk. no. 432.; SOkA HK, f. AMCNC, inv. no. 1046, box 361.

⁴⁷ The original granite slabs were replaced with more affordable and readily available terrazzo slabs.

⁴⁸ SDA HK, f. AMCNC, inv. no. 1050, box. 364–365.; *Kronika...*, p. 220.; Interview with Jaroslav S. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Further details on the post-war appearance of the monument cf. VOPÁLKA, J., 2014, p. 39–40.

⁴⁹ *Kronika...*, p. 240.

⁵⁰ *Kronika...*, p. 299.

⁵¹ *Kronika...*, p. 300.

quite different, as records from meetings of the local KSČ organization reveal that a significant number of flowers were placed at the memorial on both occasions, indicating that many residents of Chlumec still held positive memories of Masaryk.⁵²

Local communists only began to publicly criticize and question Masaryk and his legacy after receiving permission from the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. The initial calls for criticism emerged from the presidium of the Central Committee in 1951, and the criticism escalated a year later. The most aggressive anti-Masaryk campaign was launched by Antonín Novotný during the December meeting of the Central Committee in 1953, where he identified the so-called fight against Masaryk as one of the party's main objectives for the upcoming period.⁵³ As noted in the introduction of this study, the Chlumec communists were proactive and removed their Masaryk from the public space six months earlier, in May 1953. The key figure in the anti-Masaryk campaign was Josef Vondruška, the chairman of the local KSČ organization, who was an active executor of all party directives and circulated the idea among all communist organizations in the town. He and his fellow party members aimed to depict Masaryk as an "enemy of the people," a "bourgeois politician supporting global imperialism," a "cunning hypocrite," or "the instigator of shooting at striking workers." Vondruška frequently claimed that „*President Masaryk displayed a hostile attitude towards the USSR, against all progressive and socialist efforts in our country, and the working class.*“⁵⁴ In their extensive campaign to manipulate the residents of Chlumec, the local communists also leveraged compliant resolutions from various enterprises. One such resolution stated „*We are aware of the conditions that this so-called humanist established during his rule, such as shooting at workers who demanded the right to work and to live as human beings, rather than being impoverished. Moreover, it was he who opposed the workers' revolution in Russia and instructed our legions to assist the interveners in suppressing this revolution. (...) We believe that the wishes of the entire working class and progressive citizens will be fulfilled and that the statue of this servant of the bourgeoisie will no longer disfigure our city.*“⁵⁵ While all resolutions supported the removal of the president's statue, some noted that many residents of Chlumec opposed its removal. For example, the resolution from the Chlumec plant of the national enterprise Karosa indicated that thirty-five employees voted for the statue's removal, ten abstained, and thirty voted against it.⁵⁶ During the meeting of the National Committee (MNV) on May 8, 1953, where the fate of the statue was decided, only sixteen out of thirty representatives attended, making the meeting quorate by just one vote. The absence of fourteen representatives may indicate that many political leaders disagreed with the proposal, as such a significant absence had never been seen at previous or subsequent meetings. For some communists and members of other parties, the figure of Masaryk, and likely his ideals, continued to hold importance. Nevertheless, despite their absence, the proposal was approved.⁵⁷

As noted in the introduction, the statue was intended to be removed and repurposed to cast a new statue of President Klement Gottwald, who was to take Masaryk's place on the vacated pedestal. However, in this instance as well, Masaryk's statue was saved by unknown citizens of the town, who took it down from the monument and hid it in an undisclosed location. Members of the Public Security searched for the statue for several days, but their efforts were unsuccessful. During the Prague Spring, Václav Podnecký, the chairman of the city national

⁵² SDA HK, f. KSČ – Okresní výbor Nový Bydžov, inv. no. 118, box 14.

⁵³ ŠEDIVÝ, I., 2022, p. 84–85.

⁵⁴ SDA HK, f. Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou (hereinafter MěNV CNC), inv. no. 45, bk. no. 15.

⁵⁵ SDA HK, f. Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou (hereinafter MěNV CNC), inv. no. 45, bk. no. 15.

⁵⁶ SDA HK, f. Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou (hereinafter MěNV CNC), inv. no. 45, bk. no. 15.

⁵⁷ SDA HK, f. Městský národní výbor Chlumec nad Cidlinou (hereinafter MěNV CNC), inv. no. 45, bk. no. 15.; *Kronika...*, p. 331.; An interview with Jaroslav S. conducted by Michal Pajer, April 2023.; An interview with Zdeněk M. conducted by Michal Pajer, April 2023.; An interview with Dobroslav N. conducted by Michal Pajer, April 2023.

committee, and Josef Veselý⁵⁸, the director of the Chlumec school, also sought the statue, intending to return it to the public space of Chlumec in the summer of 1968, but their search ultimately ended in failure.⁵⁹ However, certainly, it was not officially melted down in the 1950s. As a result, the statue remains missing to this day.

The space on the pedestal was intended to be filled by a life-sized bronze statue of Klement Gottwald; however, this plan was never realized. As the years passed and the political situation within the KSČ evolved, the idea was quietly abandoned. The pedestal remained vacant until April 29, 1959, when the statue of a Red Army soldier, created by sculptor Karel Samohrd in 1947, was relocated to it. This statue had originally been placed by the bridge opposite the Majorat. Additionally, the memorial was enhanced on the right side with a stone block inscribed with the names of Chlumec victims of the Nazi occupation.⁶⁰ From the late 1950s onward, the memorial space once again became a central hub for city celebrations of important occasions, such as the anniversary of the Victorious February, May 1st, the end of the war, the birthday of V. I. Lenin, and the Great October Socialist Revolution. This celebratory atmosphere was preserved, except the late 1960s, until the Velvet Revolution.⁶¹ The brief interruption in using the memorial for state celebrations was caused by the events of August 1968 and the subsequent political developments in the country, as well as the absence of its dominant figure. During the night of August 26, 1968, an unknown group of Chlumec residents pulled down the statue of the Red Army soldier and severely damaged it. The damaged statue remained at the site for several days before it was finally removed. This act of toppling the statue and leaving it there reflects the sentiments and opinions that were prevalent in Chlumec society at the time. In May 1969, the statue was transported and stored at the facilities of military unit 1550, located within the city's cadastral area. As a symbol of the emerging normalization and the shift in political discourse, the repaired statue of the Red Army soldier was unveiled at the same location on May 9, 1970.⁶²

The memorial remained in its original form until 1991 when the statue of the Red Army soldier was removed and relocated to the city cemetery next to the graves of fallen Soviet soldiers. For a lengthy six years, the left side of the memorial stood empty. This void was filled only by a sandstone block featuring a relief of T. G. Masaryk, created by Chlumec sculptor Kateřina Čiháková Myšková, which was installed in the memorial on September 14, 1997. However, this new addition does not match the quality of the bronze statue that was part of the original memorial. Czech sculptor Vojtěch Adamec remarked on the final appearance of the memorial and the relief, noting that *„in the space between the buildings of the savings bank and the Sokol hall, there is a lack of a significant symbolic accent that would enhance this location. During the First Republic, there stood a monument to TGM by Professor Španiel, one of the leading Czech and European sculptors. I propose a solution that would address both financial considerations and, most importantly, significant political and social factors. A bust height of*

⁵⁸ Although the search for the president's statue was unsuccessful, it was exploited against Podnecký and Veselý during party discussions at the onset of normalization. In the vetting process, this search served as evidence of their right-opportunistic thinking, which ultimately resulted in their removal from their positions.

⁵⁹ SDA HK, f. MěNV CNC inv. no. 57, box 19.; Interview with Jiří V. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Zdeněk M. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Antonín F. conducted by Michal Pajer, April 2023.

⁶⁰ SDA HK, f. MěNV CNC, inv. no. 13, box 11.; Interview with František B. conducted by Michal Pajer, March 2023.; Interview with Miroslav U. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Jan B. conducted by Michal Pajer, May 2023.

⁶¹ For example. *Kronika...*, p. 429.; *Kronika města Chlumec nad Cidlinou II. díl*, p. 115.; *Kronika města Chlumec nad Cidlinou III. díl*, p. 54.; Interview with Jiří V. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Zdeněk M. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Josef H. conducted by Michal Pajer, March 2023.

⁶² SDA HK, f. KSČ – Okresní výbor Hradec Králové, inv. no. 1673, 1682, box 793, 795.; Interview with Miroslav L. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Miroslav U. conducted by Michal Pajer, April 2023.; Interview with Vladimír M. conducted by Michal Pajer, April 2023.

75–80 cm would be dignified and monumental when combined with the pedestal and the initials of the founding president.⁶³ Many residents of Chlumec echo Adamec's sentiments, feeling that the memorial space lacks a prominent symbolic accent. Consequently, Masaryk's legacy is not sufficiently embodied and represented by many citizens of the town today.⁶⁴

Conclusion

The study offers key insights into the motivations behind the intention to build a monument to President Tomáš Garrigue Masaryk in Chlumec nad Cidlinou, how the social and political changes of the twentieth century influenced the monument's design, and how it affected the mindset of the town's citizens. Masaryk's popularity during the monarchy was not particularly strong; a significant shift occurred only with the end of World War I. By late 1918, the newly elected president had gained considerable popularity and interest among many townspeople, a sentiment further bolstered by local state institutions, such as educational facilities. Over the years, admiration for him evolved into steadfast trust and reverence. Masaryk was viewed largely in an uncritical and idealized light. Many citizens of the town yearned to see the president in person, as demonstrated by his brief visit to Chlumec nad Cidlinou in the summer of 1926. Although this visit lasted only a few minutes and Masaryk did not even leave the train station, those present remembered the event for years to come. Local publications like *Chlumecké listy*, members of the Committee for the Erection of the TGM Monument, and Chlumec political representatives continued to reference this quick stop in subsequent years. This brief train station episode catalyzed the monument's construction. The primary credit for establishing the memorial space goes to the town's mayor, Josef Netolický, and the director of the boys' municipal school and town chronicler, Josef Bryscejn.

The design of the monument was significantly influenced by two totalitarian regimes. During the Protectorate, the bronze statue of Masaryk was removed to help the people of Chlumec more easily accept the reality of the Nazi occupation and to undermine their national pride. However, due to the steadfast determination of the town's residents, who saw hope for the return of the ideals of the First Republic even in the remnants of the once-grand monument, the Protectorate authorities ultimately decided to destroy the entire memorial space. This insensitive act resulted in the loss of an artistically valuable structure. Shortly after the war, there was a push to return to Masaryk's ideals and to celebrate the victory over Nazi power. Despite limited material resources, a project was realized that partially echoed the pre-war design. However, the quality of the materials and craftsmanship did not match the previous standards. Still, many Chlumec residents celebrated the "return" of Masaryk. In the early post-war years, even local communists publicly embraced Masaryk's legacy, organizing numerous demonstrative and celebratory events at the monument. However, with the shift in discourse from the Central Committee of the KSČ, local communists also changed their views. In the early 1950s, they began a gradually intensifying campaign against Masaryk and his legacy, culminating in a ceremonial public meeting of the local national committee on May 8, 1953, where a narrow majority voted to remove the statue of TGM from public space. The main proponent of the statue's removal was Josef Vondruška, the chairman of the local party organization. For six years, the site remained unused. The memorial space was utilized again starting in 1959 when the statue of the Red Army soldier was moved to the empty pedestal from the bridge opposite the Majorat. During the Prague Spring, there were efforts to reinstate Masaryk in the public space of Chlumec, led by Václav Podnecký, the chairman of the city national committee, and Josef Veselý, the director of the local school. However, their efforts

⁶³ VOPÁLKA, J., 2014, p. 40.

⁶⁴ Interview with Michal P. conducted by Michal Pajer, March 2023.; Interview with Miroslav U. conducted by Michal Pajer, April 2023.; An interview with Jiří V. conducted by Michal Pajer, April 2023.; An interview with Pavel B. conducted by Michal Pajer, May 2023.

were thwarted by the events of August 1968. During those days, the statue of the Red Army soldier became a means for a group of Chlumec residents to explicitly express their views on the invasion of Warsaw Pact troops. The return of the repaired statue of the Red Army soldier in 1970 signaled the beginning of the normalization period. In the 1990s, the symbol of normalization, the statue of the Red Army soldier, was removed and replaced with a sandstone block featuring a relief of Masaryk, thus symbolically closing the chapter of the TGM monument in Chlumec nad Cidlinou.

The research conducted has shed light on the influence the monument had on the mindset of the people of Chlumec. During the Austro-Hungarian Empire, many citizens viewed Masaryk as a traitor to the nation, questioning the authenticity of the manuscripts, a sentiment he experienced during his lecture at the Liverpool Hotel. However, more than twenty years later, the perception of Masaryk among the people of Chlumec had changed dramatically. For many, he became the "father" of the nation and the embodiment of the First Republic. The prominent monument thus served to materialize Masaryk's ideals and thoughts for them. When they could not project these ideals onto a statue, they focused on embodying Masaryk's legacy through a tricolor flag. The depiction of Masaryk as the "father" during the First Republic helped many Chlumec residents cope with the rapid changes that accompanied the transition from monarchy to republic. This characterization of Masaryk in a role similar to that of Franz Joseph I facilitated the transformation of the mindset among students in various Chlumec schools.

List of sources

Kronika města Chlumeck nad Cidlinou I., II. a III. díl.

State District Archive Hradec Králové, fund Archiv města Chlumeck nad Cidlinou 1525–1951.

State District Archive Hradec Králové, fund KSČ – Okresní výbor Nový Bydžov.

State District Archive Hradec Králové, fund KSČ – Okresní výbor Hradec Králové.

State District Archive Hradec Králové, fund Městský národní výbor Chlumeck nad Cidlinou.

State District Archive Hradec Králové, fund Obecná a měšťanská škola dívčí Chlumeck nad Cidlinou.

State District Archive Hradec Králové, fund Obecná a měšťanská škola chlapecká Chlumeck nad Cidlinou.

List of oral history sources

Interview with František B. conducted by Michal Pajer, March 2023.

Interview with Josef H. conducted by Michal Pajer, March 2023.

Interview with Michal P. conducted by Michal Pajer, March 2023.

Interview with Antonín F. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Dobroslav N. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Jaroslav S. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Jiří V. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Miroslav L. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Miroslav U. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Vladimír M. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Zdeňek M. conducted by Michal Pajer, April 2023.

Interview with Jan B. conducted by Michal Pajer, May 2023.

Interview with Pavel B. conducted by Michal Pajer, May 2023.

List of literature

CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp hrdiny v proměnách času*. Prague: Portál, 2000. 339 p. ISBN 80-7178-354-4.

CASSIRER, Ernst. *The Myth and the State*. New Haven: Yale University Press, 1946. 303 p. ISBN 0300000367.

ČECHURA, Jaroslav. *Broumovská rebelie*. Prague: NLN, 1997. 163 p., ISBN 80-7106-215-4.

ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?. In: *Dějiny a současnost*, 1994, y. 16, n. 1, p. 2–5.

ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie a raněnovověká studia: Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu. In: *Časopis Matice moravské*, 2016, y. 135, n. 2, p. 366–370.

ČECHURA, Jaroslav. Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny. Polemika. In: *Paginae Historiae*, 2016, y. 24, n. 1, p. 351–367.

ČECHURA, Jaroslav. *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750: Tradiční společnost raného novověku v Čechách*. Prague: Historický ústav AV ČR, 2021. 496 p. ISBN 978-80-7286-382-2.

ČECHURA, Jaroslav. *Neklidný život obyčejné ženy: Johana Peřková (1703–1745)*. Prague: NLN, 2015. 176 p. ISBN 978-80-7422-294-8.

FRANCEK, Jindřich – HARTMAN, Josef. *Chlumeck nad Cidlinou: Stručné dějiny města*, Hradec Králové: Kruh, 1985. 184 p., ISBN 46-019-85.

GINZBURG, Carlo and PONI, Carlo. Was ist Mikro-geschichte. In: *Geschichtswerkstatt*, 1992, y. 6, p. 48–52.

GINZBURG, Carlo. *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992. 208 p. ISBN 0801843871.

- GINZBURG, Carlo. Mikro – Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiss. In: *Historische Anthropologie*, 1993, y. 1, n. 2, p. 169–192.
- GRULICH, Josef. Zkoumání „maličností“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie). In: *Český časopis historický*, 2001, y. 99, n. 3, p. 519–547.
- CHLUP, Radek. Competing Myths of Czech Identity. In: *New Perspectives* y. 28, n. 2, 2020, p. 179–204.
- KUČA, Karel. *Chlumecko, Novobydžovsko: historie a architektonické památky Pocidliní 1 a 2*, Hradec Králové: Balustráda, 1995. 561 p. ISBN 80-901906-1-8.
- LEVI, Giovanni. On Microhistory. In: BURKE, Peter (eds.). *New Perspectives of Historical Writing*. Pennsylvania: Penn State University Press, 2001, p. 97–120. ISBN: 0271021179.
- LEVI-STRAUSS, Claude. *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa, 1993. 56 p. ISBN 80-7115-052-5.
- MAGNÚSSON, Sigurður Gylfi and SZIJÁRTÓ, István. *What is Microhistory? Theory and Practice*. London: Routledge, 2013. 192 p. ISBN 9780203500637.
- MALÁ, Zuzana. The Mythicisation of the Personage of Milan Rastislav Štefánik from the Standpoint of Mircea Eliade's Conception of Myth. In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava: VEDA, 2006, p. 392–405. ISBN 9788022409261.
- PAJER, Michal. *Každodenní život v období normalizace v královéhradeckém regionu ve výuce dějepisu*, Hradec Králové: University of Hradec Králové, 2023, 188 p. Thesis. Available online: <<https://theses.cz/id/z23x21/STAG98756.pdf>>.
- RICHTER, Karel. *Chlumec nad Cidlinou a Chlumecko v proměnách dějin*, Prague: Nakladatelství Epoque, 2010. 224 p. ISBN 978-80-7425-054-5.
- ŠEDIVÝ, Ivan. *T. G. M.: K mytologii první československé republiky*. Prague: NLN, 2022. 162 p. ISBN 978-80-7422-885-8.
- VIETTA Silvio – UERLINGS, Herbert (eds.), *Moderne und Mythos*. München: Brill, 2006. 263 p. ISBN 3770543610.
- VOPÁLKA, Jiří. Lidé a pomníky mají své osudy. In: *Chlumecké listy*, 2014, y. 44, n. 8, p. 38–41.
- VOPÁLKA, Jiří. O pomníku T. G. Masaryka, bude od Bílka, nebo Španiela?. In: *Chlumecké listy*, 2014, y. 44, n. 7, p. 36–38.

ÚLOHA ŠPORTU V TRÁVENÍ VOĽNÉHO ČASU OBYVATEĽSTVA V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU SO ZRETEĽOM NA ZALOŽENIE A AKTIVITY KLUBU TATRANSKÝCH LYŽIAROV V KOŠICIACH

Mgr. Helena Kuncová

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Predmetom príspevku je priblížiť zmeny v oblasti vnímania športu obyvateľmi medzivojnového Československa v kontexte nástupu nových možností trávenia voľného času a rozvoja spolkovej činnosti. Ďalším cieľom je predstaviť základné náležitosti týkajúce sa založenia, stanov a aktivít Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach, a to na pozadí nárastu záujmu o lyžiarsky šport a jeho vývoj so zreteľom na územie severovýchodnej časti Slovenska. Tento záujem spôsobilo aj postupné spopularizovanie vysokohorských oblastí, pričom príspevok je zameraný primárne na oblasť Vysokých Tatier.*

Kľúčové slová: *1. ČSR, pracovný čas, voľný čas, šport, Klub tatranských lyžiarov*

Abstract: *The subject of the paper is to present the changes in the perception of sport by the inhabitants of interwar Czechoslovakia in the context of the emergence of new leisure activities and the development of association activities. Another aim is to present the basic details of the founding, statutes and activities of the Tatra Ski Club in Košice, against the background of the growth of interest in ski sport and its development with regard to the territory of the north-eastern part of Slovakia. This interest was also caused by the gradual popularization of alpine areas, and the paper is focused primarily on the High Tatras.*

Key words: *The First Czechoslovak Republic, working time, leisure time, sport, Tatra Ski Club*

Úvod

Koniec prvej svetovej vojny spolu s rozpadom Rakúsko-Uhorska započal v jeho nástupníckych krajinách množstvo politických, hospodárskych a spoločenských zmien, ktoré sa prejavili aj v novovzniknutej Československej republike. Pre široké obyvateľstvo bola jednou z dôležitých zmien legislatívna úprava pracovného času, ktorá vyústila do zavedenia osemhodinovej pracovnej doby. To následne otvorilo pracujúcemu obyvateľstvu aj priestor pre duševný rozvoj spojený s rôznymi voľnočasovými aktivitami, pričom medzi najrozšírenejšie z nich patril šport. Samotný šport však zastával výraznú úlohu aj v jeho vnímaní obyvateľstvom, ktoré sa mnohopočetným zmenám muselo prispôbiť aj skrze nového nastavenia svojej mysle, bez ktorej by tieto transformačné zmeny v krajine neboli možné.

Cieľom príspevku je priblíženie transformačných procesov v oblasti vnímania športu obyvateľmi medzivojnového Československa v kontexte nových možností trávenia voľného času¹, s osobitným zreteľom na založenie a aktivity Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach.

¹ Premenám v historickom vývoji voľného času a konzumného spôsobu života naprieč rôznymi obdobiami či politickými režimami na konkrétnych príkladoch sa venuje napríklad kolektívna monografia *Histories of leisure (Leisure, Consumption and Culture)*. Pozri: KOSHAR, Rudy. *Histories of leisure (Leisure, Consumption and Culture)*. Michigan: Berg Publishers, 2002. 352 s. Zaujímavý náhľad do problematiky ponúka aj publikácia *The March of Spare Time: The Problem and Promise of Leisure in the Great Depression*, ktorá pojednáva o správnom ale aj nesprávnom spôsobe trávenia voľného času v USA počas obdobia veľkej hospodárskej krízy. Bližšie pozri: CURELL, Susan. *The March of Spare Time: The Problem and Promise of Leisure in the Great Depression*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2010. 248 s. Z českého prostredia možno spomenúť publikáciu od Stanislava Holubca, v ktorej približuje bežný život robotníkov v Prahe počas celého trvania prvej Československej republiky, so zameraním na fungovanie školstva, zdravotníctva, bytovej otázky či na kultúrny život atď. Bližšie pozri: HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periférie: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 2010. 329 s. Na podobnom princípe

Na naplnenie tohto cieľa primárne využijem metódu sondy. Tú aplikujem na výber článkov z periodík, prezentujúcich rôznorodý pohľad na šport a osobitne lyžovanie. Pri výbere uvedených novín a časopisov som sa zamerala primárne na tie, ktoré vychádzali na území Slovenska. Je to aj z toho dôvodu, pretože som chcela poukázať na to, akým spôsobom a či vôbec bol celoštátne odporúčaný a podsúvaný názor na šport implementovaný do periodík, ktoré vychádzali len na Slovensku a niektoré z nich boli dokonca aj autonomisticky orientované. Konkrétne pôjde o články z periodík ako napr. *Slovák*, *Slovenský denník* či *Slovenský východ*. V prípade časového rámca som sa zamerala primárne na rané začiatky rozvoja športu po vzniku republiky, s pozvoľným rozvojom naprieč 20. rokmi a s následným presahom do začiatku 30. rokov 20. storočia. V kontexte lyžiarskeho športu budem okrem vyššie zmienených periodík čerpať aj z regionálnej tlače, a to napríklad z novín *Hronské noviny*. *Časopis Čsl. národnej demokracie pre stredné Slovensko*, a to najmä kvôli ich geografickej blízkosti k Tatrám a k daniu v ich okolí. Z rovnakých dôvodov budem pracovať aj s periodikom *Krásy Slovenska*, ktoré vychádzalo v rámci Klubu československých turistov, a ktorého obsahová náplň bola v sledovanom období primárne zameraná na turistické aktivity a na šírenie povedomia o slovenskej prírode. Okrem športu sa cez prizmu vybraných novinových článkov ale aj prác dobových či súčasných teoretikov zameriam aj na nazeranie na zavedenie osemhodinovej pracovnej doby a voľný čas v kontexte ich premien na prelome 19. a 20. storočia. Súčasťou príspevku bude aj náhľad do aktivít a stanov Klubu tatranských lyžiarov, ktorý pôvodne sídlil v Košiciach.

Transformačné procesy hospodársko-spoločenských podmienok v medzivojnovom Československu s dôrazom na fenomén voľného času

*„Máme za to, že medzi problémy přítomné doby nevěnuje se u nás dosti pozornosti otázce tak důležité, jako je volný čas. Širokým vrstvám, alespoň mužům, ho zákonodarství přidalo a záleží velmi na tom, jak s ním nakládají. ... Čím více stoupá význam práce, tím více tedy roste i význam volného času a jeho nejsprávnějšího užití – ať je ho spíše mnoho, nebo zas příliš málo. Kdo ho užívá správně, plní jednu z předních podmínek, aby generace odkazovala generaci národní dědictví nikoli ztenčeno, nýbrž zvelebeno.“*² Týmito slovami začínala redakcia novín *Národní listy* článok na úvodnej strane ich decembrového čísla z roku 1924. Voľný čas, resp. spôsoby jeho plnohodnotného trávenia, sa v sledovanom období stali dôležitou témou pre všetky spoločenské vrstvy. Rozmachu tohto fenoménu medzi nižšími a strednými vrstvami prispela aj zmena úpravy pracovného času.

Úprava pracovného času bola v sledovanom období nutnou reakciou na zmenu výroby, pracovného trhu a na celkový nárast nových pracovných pozícií. Tiež na to mala vplyv aj prvá svetová vojna, počas ktorej bol na obyvateľov vyvíjaný tlak s požiadavkami zvýšiť produktivitu práce. Aj to bolo jedným z dôležitých faktorov, prečo sa predstavitelia Československa snažili skrátiť pracovnú dobu a vytvoriť tak priestor pre voľný čas a oddych. Zároveň v tom videli možnosť získať si od občanov sympatie ale aj získanie si potenciálnych voličov.³ Krátko po vzniku republiky bol tak Národným zhromaždením dňa 19.12.1918 prijatý zákon o osemhodinovej pracovnej dobe. Na základe neho sa malo pracovať šesť dní v týždni po dobu ôsmich hodín denne, pričom zamestnancom mala byť udelená raz v týždni minimálne 32 hodinová prestávka, ktorá najčastejšie pripadla na nedeľu. Samozrejme, v odvetviach, ktorých

v spojitosti s konkrétnym prostredím pracoval napríklad aj Martin Jemelka, ktorý sa v jednej zo svojich publikácií venoval životu v baničských kolóniách v Ostrave. Pozri: JEMELKA, Martin. *Z havířských kolónií, aneb, Jak se žilo havířským rodinám*. Ostrava: Repronis, 2008. 51 s.

² Voľný čas. In: *Národní listy*. 25.12.1921, roč. 61, č. 354, s. 1.

³ ŠOUKAL, Jiří. *Volný čas jako prostor pro seberealizaci v období 1918-1938 v českých zemích*. Praha: Univerzita Karlova, 2021, s. 25. [Dizertačná práca]. Dostupné online: <<https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/171005/140097358.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.

prevádzka nemohla byť prerušená, prestávka možná nebola. V takých prípadoch platila výnimka: „... směny musí se tak rozdělit, aby 32hodinový klid připadal zaměstnanci vždy aspoň třetí týden na neděli.“⁴ Dôležitá bola aj limitácia nočnej práce, ktorú nemohli vykonávať ženy. Výnimkou boli iba isté skupiny podnikov a práca slúžiaca verejným záujmom. Tiež sa dbalo aj na odpočinok medzi pracovnými zmenami. Zákon obsahoval aj iné parciálne ustanovenia a jeho nedodržiavanie bolo trestné: „Přestupky těchto ustanovení trestají politické úřady I. stolice, pokud se týče revírní báňské úřady pokutou do 2 000 K, nejsou-li dobytny, vězením do 3 měsíců. Opětuje-li se přestupek i trest, může se uložit pokuta do 5 000 K anebo trest vězení do 6 měsíců.“⁵

Informácia o uzákonení osemhodinového pracovného času sa medzi obyvateľov začala šíriť najmä prostredníctvom tlače. Napríklad, dňa 19. januára 1919 sa na titulnej strane *Slovenského východu* objavil článok, v úvode ktorého sa v súvislosti s týmto zákonom autori odvolávali na odkaz J. A. Komenského: „Veliký slovenský učitel' národov, biskup českosrabský, Ján Amos Komenský vyhlásil vo svojej duševnej vznešenosti zásadu, že človek má denne 8 hodín pracovať, 8 hodín sa vzdelávať a 8 hodín odpočívať.“⁶ V nadväznosti na to je v článku uvedené, že tieto slová už predtým zdobili zástavy socialistických robotníkov počas májových osláv, pričom je poukázané aj na širší politický kontext, v ktorom je kladený dôraz aj na iné škody páchané bývalým režimom v monarchii: „Priятие zákona o osmihodinovej dobe pracovnej nakladá preto robotníctvu, aby so všetkých svojich síl behom zákonnej dennej osemhodinovej práce pracovalo na tom, aby hospodárskej škody, narobené režimom viedeňským a peštianským, byly odstránené a aby priemysel' Československej republiky akovost'ou svojich vyrobkov stal sa na medzinarodnom trhu na prvom mieste.“⁷

Ako už bolo načrtnuté, tak v dôsledku zavedenia zákona o osemhodinovej pracovnej dobe sa otvoril priestor aj pre otázku duševného a kultúrneho rozvoja, pričom aj v tomto prípade bolo častokrát poukazované na chyby bývalého režimu: „Ale uskutočnením osmihodinovej pracovnej doby prevzalo naše robotníctvo ešte ďalšiu povinnosť. Ono musí sa starať o sriadenie kultúrnych ústavov a inštitúcií, v ktorých by svojho ducha a svoje srdce zušľachťovalo a kde by doplnilo to, čo škola vinou školského systému maďarského mu nedala.“⁸ Na tieto aktivity mal byť vytvorený priestor počas týždňa po skončení pracovnej doby či cez víkend. O dôležitosti duševného rozvoja v kontexte nového smerovania krajiny sa v novinách *Slovenský denník* zmienil aj vtedajší minister s plnou mocou pre správu Slovenska, Vavro Šrobár: „Stará krivda je odčinená a robotník, má-li schopnosť a vie-li sám oceniť význam svojej práce, má príležitosť, vedľa ťažkej úmornej práce, aby sa vzdelával a poučoval, aby sa venoval práci duševnej.“⁹ Aj v dôsledku toho sa začali medzi obyvateľstvo čoraz viac šíriť možnosti aktivít a iných spôsobov, ako vyplniť voľný čas, ktorý bol pre väčšinu z nich novinkou. V tomto prípade považujem za relevantné spomenúť aj rozdiel medzi dobovým ponímaním voľného času a jeho súčasnými východiskami. Kým v minulosti bol voľný čas oveľa viac vnímaný v užšom kontexte - ako čas, ktorý ostával po práci a bolo ho potrebné vyplniť (najčastejšie oddychom), dnes ho už možno chápať o čosi komplexnejšie, a to ako samostatnú a ústrednú časť života,

⁴ Zákon č. 91/1918 Sb. ze dne 19. prosince 1918 o 8hodinné době pracovní. Dostupné online: <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/878/1/2/zakon-c-91-1918-sb-o-osmihodinove-pracovni-dobe/zakon-c-91-1918-sb-o-osmihodinove-pracovni-dobe>>.

⁵ Zákon č. 91/1918 Sb. ze dne 19. prosince 1918 o 8hodinné době pracovní.

⁶ 8 hodín práce. In: *Slovenský východ*. 19.1.1919, roč. 1., č. 10, s. 1.

⁷ 8 hodín práce. In: *Slovenský východ*. 19.1.1919, roč. 1., č. 10, s. 1.

⁸ 8 hodín práce. In: *Slovenský východ*. 19.1.1919, roč. 1., č. 10, s. 1.

⁹ ŠROBÁR, Vavro. O práci. In: *Slovenský denník*. 24.12.1910, roč. II., č. 280, s. 5. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/101196/view?search=osmihodinov%C3%A1%20pracovn%C3%A1%20dob&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2466,3846>>.

ktorá prináša nové podnety a výzvy v rámci rozvíjania vlastného životného štýlu a sebarealizácie.¹⁰

Korene termínu *voľný čas* však siahajú už do dávnej histórie, konkrétne do čias staroveku, a spájajú sa s Aristotelom, ktorý ako prvý začal uvažovať nad tým, či môže byť trávenie voľného času nejakým spôsobom užitočné. Fenomén voľného času sa však vo vyššej miere stal predmetom diskusie až oveľa neskôr, konkrétne v 19. storočí, a to aj z dôvodu, že bol vnímaný ako „súčasť modernizačného procesu a premeny charakteru práce.“¹¹ V 19. storočí sa však jeho ponímanie nieslo skôr v duchu negatívnych konotácií, čo dokazuje aj kniha *Teória záhaľčivej triedy* z roku 1898, v ktorej Thorstein Veblen, prvý moderný teoretik voľného času, pripisoval neproduktívne vyplňaný voľný čas vyššej a vládnucej triede, ktorá sa v modernej dobe spájala aj s výrazným konzumným spôsobom života.¹² Termín voľný čas používal v konotácii s neproduktívnou spotrebou času vyššej vrstvy, ktorá podľa neho čas takto trávila z dvoch hlavných dôvodov. Prvý z nich pramenil z pocitu nadradenosti, a tým pádom nehodnosti vykonávať produktívnu prácu. Druhým dôvodom mala byť schopnosť dokázať svoju finančnú nezávislosť spojenú s možnosťou dovoliť si prežiť svoj život v nečinnosti.¹³

V období prvej Československej republiky sa už na voľný čas nazeralo inak. Hneď po jej vzniku sa stal dôležitou súčasťou biopolitiky mladého štátu, ktorého výkonnosť a prospech mali zaručiť odpočinutí občania. Tiež sa dbalo aj na to, aby bol voľný čas jednotlivcov vyplňovaný opačnou činnosťou od ich pracovnej náplne. To znamenalo napríklad to, že ľuďom pracujúcim v kancelárii bolo odporúčané, aby svoj voľný čas vyplňali manuálne, napríklad pobytom v prírode a na vidieku.¹⁴ Dôležité miesto zastávala aj literatúra, hudba či film a rozšírila sa aj kaviarenská a reštauračná kultúra.¹⁵ Po vzniku republiky sa tiež voľnočasové aktivity stali oveľa viac organizovanejšími, čo spôsobilo výrazný rozmach spolkovej a klubovej činnosti. Zameranie spolkov a klubov bolo rôznorodé, napr. profesijné, charitatívne, podporné, zábavné, študentské, telovýchovné, športové atď.¹⁶ - „*Řešiti otázku, jak správně užiti volného času, znamená probuditi a udržovati ušlechtilé zájmy, vštípati správné zvyky životní, naučiti každého sebekázní; jest to též důležitý kus i lidovýchovy a sociální péče. Aby člověk však své prázdně skutečně užíval, jak káže dobrá životospráva, k tomu jest třeba nejen vůle záliby atd., ale také místa, příležitosti, prostředků, zkrátka třeba vytvořiti určité možnosti v daném prostředí ...*“¹⁷ Život (primárne v mestách) bol tak ovplyvnený novými formami trávenia voľného času, pričom hlavným cieľom rôznych formálnych združení bolo zaujať verejnosť, a to prostredníctvom organizácii alebo účasťou na rôznych podujatiach. Zároveň bola účasť na verejnom dianí jednou z podmienok spoločenskej akceptácie.¹⁸ S účasťou na verejnom dianí

¹⁰ TOKARSKI, Walter. – ZAROTIS, George F. Definition, concepts and research about leisure time. In: *International Journal of Innovative Research and Knowledge*. 2020, roč. 5, č. 2, s. 140. Dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/348621913_Definition_concepts_and_research_about_leisure_time>. Fungovanie a zveľaďovanie systému voľného času si teda okrem iného vyžaduje aj zapojenie viacerých oblastí, ako napríklad kultúry, športu, médií, cestovného ruchu či iných organizovaných foriem zábavy. Zároveň sa na teoretickej rovine v rámci koncepcie voľného času vedú diskusie o negatívnych a pozitívnych názoroch na voľný čas a o možnostiach jeho ďalšieho definovania a skúmania. Bližšie pozri: TOKARSKI, W. – ZAROTIS, G. F., 2020, s. 139-149.

¹¹ MAREŠ, Jan – RANDÁK, Jan. Volný čas. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.). *Republika československá 1918 – 1939*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 719.

¹² MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 719.

¹³ VELEN, Thorstein. *The Theory of the Leisure Class*. New York: Penguin Books, 1994, s. 21-22.

¹⁴ MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 718.

¹⁵ MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 718.

¹⁶ MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 718.

¹⁷ Volný čas. In: *Národní listy*. 25.12.1921, roč. 61, č. 354, s. 1.

¹⁸ POPELKOVÁ, Katarína. Každodennosť a životné svety obyvateľov Slovenska. In: FERENČUHOVÁ, Bohumila, ZEMKO, Milan a kol. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava: VEDA : Historický ústav SAV, 2012, s. 137.

a zmenou spoločenského nastavenia mysle súvisela najmä oblasť osvetu, ktorá bola po vzniku republiky zameraná na výchovu občanov k správne mu pochopeniu podstaty demokracie či lojálnosti k Československu. Konali sa rôzne kurzy, besedy, prednášky či iné výchovné podujatia, ktoré okrem škôl organizovali a vo svojich členoch upevňovali aj rôzne kultúrne, hasičské, telovýchovné a mnohé iné spolky.¹⁹ Právo zakladania spolkov bolo ukotvené aj v ústave z roku 1920 a ich agendu mali na starosti obecné, okresné a notárske úrady spolu s policajnými riaditeľstvami a komisariátmi. Právo na schvaľovanie stanov spolkov však už tieto orgány nemali. Tie prvotne schvaľovalo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska a neskôr Oddelenia ministerstva vnútra v Bratislave či Krajinského úradu.²⁰ Osobitnú súčasť v prípade spolkov tvorili telovýchovné organizácie a iné športové spolky. Práve v oblasti športu bol zaznamenaný výrazný nárast spolkov a klubov, pričom napríklad len v prípade organizovaných futbalistov narástol ich počet od vzniku republiky do 30. rokov až približne o 45 tisíc.²¹

Športové aktivity zohrávali v trávení voľného času dôležitú úlohu. Nasledujúca časť príspevku je venovaná úlohe športu v jeho vnímaní spoločnosťou s dôrazom na lyžiarsky šport.

Kontinuita a zmena vo vnímaní športu ako najrozšírenejšej voľnočasovej aktivity so zreteľom na lyžiarsky šport

V prípade roly športu v medzivojnovom Československu došlo oproti predošlému obdobiu k viacerým zmenám, čo potvrdzuje aj to, že ešte ku koncu 19. storočia bol šport častokrát vnímaný ako prostriedok podporujúci sebeckosť a individualizmus.²² K jeho rozvoju na našom území neprispel ani oneskorený nástup priemyselnej revolúcie spojený s hospodárskymi problémami či silná maďarizácia. Problémom bol aj rozdiel medzi mestami a vidiekom, a to nielen z hľadiska hospodárstva, ale aj v mentalite obyvateľov. Na území Slovenska v druhej polovici 19. storočia malo prevahu obyvateľstvo venujúce sa roľníctvu. Práve táto vrstva vnímala v tom čase šport iba ako „*pánske huncútstvo*“.²³ Pre národnú inteligenciu a podnikateľov bolo zas rozhodujúce to, že činnosť všetkých športových spolkov a klubov bola nástrojom maďarizácie, a tak odmietali športovať v ich mene.²⁴ Napriek tomu šport postupne naberal na dôležitosť, pričom rakúska vláda najmä po porážke s Talianskom v roku 1859 a Pruskom v roku 1866 začala dbať na fyzickú silu obyvateľstva a výchovu brancov. To otvorilo priestor na zakladanie dovtedy zakázaných telovýchovných spolkov. V niektorých mestách Rakúsko-Uhorska vznikali dokonca aj športové kluby, pri ktorých sa ich zakladatelia inšpirovali Anglickom. Na Slovensku však boli tieto snahy oklieštené už spomenutou maďarizáciou, no aj napriek tomu v roku 1896 vznikla jedna z najznámejších telovýchovných jednôt - *Telocvičná slovenská jednota Sokol*, ktorej činnosť pokračovala aj v prvej Československej republike.²⁵

Po vzniku Československa šport už nemal plniť len úlohu rozvoja fyzických zdatností, ale mal začať zastávať dôležitú spoločenskú úlohu v živote každého občana republiky: „*Republikánsky étos žiadal, aby občan i občianka boli harmonickou osobnosťou, v ktorej sa spájajú morálne a intelektuálne kvality s fyzickou zdatnosťou, prípadne krásou.*“²⁶ Úvahy

¹⁹ MANNOVÁ, Elena. Spolky a demokratizácia spoločnosti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky a z demokracie do totality. Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945*. Bratislava: VEDA, 2022, s. 82.

²⁰ MANNOVÁ, E., 2022, s. 71.

²¹ MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 718-719.

²² MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 717.

²³ GREXA, Ján. *Milníky slovenského športu*. Prievidza: Patria I., s.r.o., 2018, s. 18.

²⁴ GREXA, J., 2018, s. 18.

²⁵ GREXA, J., 2018, s. 18-19.

²⁶ LENDEROVÁ, Milena. Rytmus tela: od kolébky po hrob. In: HÁJKOVÁ, D. – HORÁK, P. (eds.). *Republika československá 1918 – 1939*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 707.

o športe sa tak niesli aj v rovine výchovnej - „*mládež je vedena k družnosti, ktorá potlačuje egoizmus, učí se poctivosti, ... dbáti životosprávy*“, no dôležité bolo aj budovanie kolektívnej identity - „*Sportovec se snaží dobyti úspěchu, nejen k uspokojení své ctižádosti, ale hl. proto, že hájí čest barev svého dužstva, školního klubu, města, země; to ho nutí k tomu, aby se v boji nevzdával.*“²⁷ Dôkazom dôležitosti výchovnej funkcie športu v prvej republike je aj školská učebnica *Republikánská čítanka československá v jednom díle pro občanské školy* z roku 1922, ktorej autorom bol vtedajší pedagóg, Josef Horčíčka. V rámci nej je vyčlenená sekcia s názvom *Několik myšlenek o sportu*, v ktorej je podstata športu vysvetlená nasledovne: „*Sport, tak jako tělocvik vůbec, má přispívati k osvěžení těla jen proto, aby tím osvěžil se duch k další své osvětové a humanitní práci, která sama jediná je nejvyšším cílem člověka. Tak jako jíme a pijeme, abychom žili, nikoli naopak, tak stejně i cvičíme a utužujeme svoje tělo, abychom zocelili ducha, ale nehlobáme jenom a nepřemýšlíme toliko o tom, kterak provozovati tělocvik a sport ...*“²⁸ V periodickej tlači prevažovali tiež podobné úvahy: „*... šport tvorí fyzickú udalosť, pevnú vôľu, húževnatosť, vynucuje si sebaovládanie a tým tvorí ľudí pevných nervov. Nemalo by významu, keby šport napomáhal len telesnej zdatnosti.*“²⁹

V sledovanom období sa predmetom diskusie stala aj klasifikácia športu na základe finančného zabezpečenia obyvateľov. Pre vrstvu *bohatých* bol príznačný tenis, lyžovanie a jazdectvo, pričom v období prvej republiky medzi tieto aktivity v rade majetnejších obyvateľov pribudol aj automobilizmus. Medzi strednými a nižšími vrstvami boli populárne primárne loptové hry, najmä futbal, ktorý sa dal vykonávať v podstate kdekoľvek, ďalej vodné športy, volejbal a vďaka zlepšovaniu technickej infraštruktúry sa viac rozmohla aj cyklistika.³⁰ Príspevok je však primárne zameraný na lyžiarsky šport. Je to aj z toho dôvodu, že ide o šport, ktorý sa okrem toho, že je príznačný najmä pre vyššie vrstvy vyznačuje aj tým, že jeho vykonávanie je fixované na zimné ročné obdobie, ale aj na miesto vo vyšších nadmorských výškach. Na území Slovenska to boli najmä Vysoké Tatry. Snaha o ich spopularizovanie skrz športové aktivity bola veľmi úzko spätá aj s rozvojom infraštruktúry a umožnenia prístupu do vysokohorských oblastí. Napríklad už v roku 1912 bola do Tatier spojzadnená prvá autobusová linka, ktorá smerovala zo Starého Smokovca do Spišskej Novej Vsi. Kvôli nedostatku cestujúcich však táto autobusová linka dlho nevydržala.³¹ Po vzniku Československa zaznamenal cestovný ruch výraznú demokratizáciu a do Tatier začalo prichádzať čoraz viac turistov. V súvislosti s rozvojom voľného času možno spomenúť výstavbu rekreačných centier, ktoré boli stavané pozdĺž cesty Slobody, primárne smerom na východ od Starého Smokovca. Centrá nových rekreačných stredísk a penziónov boli napríklad v Hornom Smokovci, Tatranskej Lesnej či v Tatranskej Lomnici. Nových návštevníkov Tatier prilákali aj novo vystavané liečebné centrá (napr. v Tatranskej Polianke a vo Vyšných Hágoch) či Vojenské zruby slúžiace na rekreáciu rodín príslušníkov vojska.³² Prístup do Tatier návštevníkom umožňovala aj železničná doprava, v rámci ktorej zohrávali dôležitú úlohu Tatranské elektrické vicinálne dráhy - tzv. Tatradráha. Išlo o súkromnú železničnú trať spájajúcu Poprad so Smokovcom a Tatranskou Lomnicou spolu so Štrbským Plesom. V medzivojnovom období bola táto trať zmodernizovaná a v prípade cestovného na nej platila zvláštna tarifa, pričom

²⁷ MAREŠ, J. – RANDÁK, J., 2018, s. 719.

²⁸ HORČIČKA, Josef. *Republikánská čítanka československá v jednom díle pro občanské školy*. Praha : J. Otto, 1922, s 116. Dostupné online: <<https://dikda.snk.sk/view/uuid:701c8e38-4538-43d8-895d-9a9c3b0a8cf2?page=uuid:4b3b3b3c-c4e2-4975-894b-8832eea1637a&fulltext=%C5%A1port>>.

²⁹ *Náš národ a šport*. In: *Gemer – Malohont: spoločenský a úradný časopis Gemer-Malohontskej župy*. 11.4.1936, roč. XVIII., č. 15, s. 1. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/37358/view?search=%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2927,1786>>.

³⁰ LENDEROVÁ, M., 2018, s. 695.

³¹ BOHUŠ, Ivan. *Tatranský kaleidoskop*. Martin: Osveta, 1977, s. 98.

³² BOHUŠ, I., 1977, s. 85.

vyššia cena cestovného bola odôvodňovaná vysokými nákladmi spôsobenými náročnou prevádzkou trate v horskom prostredí.³³ Propagácia Tatier však nesúvisela len s ich vhodnými prírodnými podmienkami, ale aj s politicko-spoločenským odkazom na minulý režim a na úvahy o tom, „komu Tatry vlastne patria“: „*Tatry boli slovenskými len v našom srdci a vo fantázii našich básnikov ... hovoriť o slovenských Tatrách je historickým omylom. Tatry sú nie slovenskými, sú len na Slovensku.*“³⁴ A práve šport sa mal stať prostriedkom ich „poslovenčovania“: „*Keď chceme mať Tatry slovenskými, musíme – keď nič iného – aspoň do nich chodiť a tam sa uplatňovať. Aby režia jednotlivcova bola čo najnižšia, treba usporadovať hromadné výpravy. ... A tie nám pomôže uskutočňovať – slov. sport. Áno, sport má pre nás v Tatrách národný význam.*“³⁵

Najpopulárnejším zimným športom, ktorý mal túto úlohu zohrávať, bol lyžiarsky šport. Jeho vznešenosť bola šírená aj v tlači: „*Kto pestuje všetky druhy športu, ten uzná lyžiarstvo za najkrajší šport vôbec. Tu sa sústreďuje sila, odvaha, a všetky svaly pracujú plnou silou. Sú tu prvky ľahkej atletiky, skoku o tyči, skoku do vody, beh a gymnastika. To všetko sprevádza sa za nádherného pohľadu na velebnú krásu zimy, vo sviežom vzduchu.*“³⁶ Tiež malo dôležitý význam aj v pestovaní reflexov: „*Prospešný je tento šport deťom už tým, že sa dieťa učí rýchlemu postrehu situácie (keď sa namanú v ceste sane iné, tu treba rýchle sa vyhnúť, aby sa predišlo srážke).*“³⁷ Lyžiarsky šport bol označovaný aj ako „*kráľ všetkých športov*“³⁸. Podobné názory boli predstreté aj v periodiku *Krásy Slovenska* v roku 1924, kde článok venujúci sa výhradne lyžiarstvu začínal nasledovne: „*Zimná turistika začala sa s neočakávanou oduševnenosťou pestovať a môžeme zaznamenať sľubné výsledky v terajšej sezóne. Kto ju chce pestovať, nech sa učí lyžovať. Lyžovať sa je jednou z najkrajších radostí, ktorá poskytuje mnoho krásnych a radostných chvíľ, ako aj možnosť nahliadnuť do nových tajností zimnej prírody. Vskutku musíme priznať, že lyžiarstvo je najvhodnejší prostriedok, ktorý umožní príjemné vychádzky do pohádkovej ríše snehu.*“³⁹

Ako už však bolo naznačené, tak lyžovanie bolo športom nákladným. Potvrďuje to aj fakt, že na jeho praktizovanie bolo potrebné zabezpečiť si bohatú výstroj. V roku 1932 bol v denníku *Slovák* uverejnený článok s radami pre lyžiarov – začiatokov. Z výstroje si podľa neho bolo potrebné zabezpečiť lyže, viazanie, topánky, palice, lyžiarsky oblek, nohavice, sveter, vetrovník, rukavice a plecník. Čo sa týka cien komponentov výstroje, len cena za lyže sa pohybovala v sume od 120 Kč. Za viazanie to bolo od 29 Kč a za lyžiarske topánky od 140 Kč.⁴⁰ Aj preto sa častokrát hľadali spôsoby, ako dopomôcť lyžiarom pri pestovaní a vykonávaní tohto športu aj z hľadiska finančnej stránky. Napríklad Klub československých turistov (ďalej KČST) zabezpečil pre svojich členov zľavu na cestovanie do cieľových lyžiarskych destinácií prostredníctvom železničnej dopravy vo výške 50% z celkovej sumy lístka.⁴¹

³³ ŠTEMBERK, Jan. *Fenomén cestovného ruchu. Možnosti a limity cestovného ruchu v meziválečnom Československu*. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2009, s. 114.

³⁴ Slováci – do Tatier! In: *Slovenský denník*. 7.6.1928, roč. XI., č. 131, s. 1. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/109677/view?search=%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,615,1461,664>>.

³⁵ Slováci – do Tatier! In: *Slovenský denník*. 7.6.1928, roč. XI., č. 131, s. 1.

³⁶ Význam zimného športu. In: *Slovenský denník*. 12.12.1922, roč. V., č. 280 a, s. 6. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/101794/view?search=%C5%A1port&hlid=1315597863&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2461,1448>>.

³⁷ Význam zimného športu. In: *Slovenský denník*. 12.12.1922, roč. V., č. 280 a, s. 6.

³⁸ Závody Ski klubu Bratislava. In: *Slovenský denník*. 5.2.1928, roč. XI., č. 30 a. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/109547/view?search=ly%C5%BEiarsky%20%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2832,1761>>.

³⁹ Lyžiarstvo. In: *Krásy Slovenska*. 1924, roč. IV., č. 2. s. 3.

⁴⁰ Lyžiarstvo. In: *Slovák*. 4.12.1932, roč. XIV., č. 276, s. 11.

⁴¹ Lyžiarstvo. In: *Krásy Slovenska*. 1924, roč. IV., č. 2. s. 3.

Posledná časť príspevku bude zameraná na priblíženie počiatkov lyžiarskeho športu na východe Slovenska s dôrazom na Klub tatranských lyžiarov. Pre jeho výber som sa rozhodla aj preto, pretože za jeden zo svojich cieľov si kládol nielen spopularizovanie lyžiarstva, ale aj turisticky dôležitých miest, najmä Vysokých Tatier, ktoré po vzniku republiky mali byť „poslovenčené“. Jeho výber považujem za dôležitý aj preto, pretože spomedzi všetkých lyžiarskych klubov je tomuto klubu venovaná veľmi malá pozornosť a informácie o ňom neboli doposiaľ podrobnejšie spracované.

Klub tatranských lyžiarov v Košiciach – stanovy a aktivity klubu

Počiatky organizovanej turistiky v Košiciach siahajú do roku 1884, keď bol založený Uhorský karpatský spolok. V ňom sa vytvorila Košicko-abovsko-turnianska skupina, z ktorej sa neskôr vyprofiloval Maďarský turistický spolok. Jeho košická sekcia si dala za cieľ vybudovať turistické chodníky, pramene a studne. Vďaka nim viedli od roku 1896 prvé vyznačené chodníky z Košíc cez Bankov až na Jahodnú.⁴² Čo sa týka lyžovania, tak v tom čase malo ešte len turistický charakter slúžiaci na spoznávanie krás a technicky zdatní lyžiari absentovali.⁴³ Vo Vysokých Tatrách bol rozvoj lyžiarskeho športu rozšírenejší o čosi skôr. Už v roku 1905 bola v Starom Smokovci založená prvá lyžiarska škola a o dva roky neskôr aj v Tatranskej Polianke. Od roku 1917 bolo lyžovanie vyučované na niektorých stredných školách.⁴⁴

Po prvej svetovej vojne sa o rozvoj lyžiarskeho športu na území východného Slovenska zaslúžil najmä košický odbor KČST. Práve v ňom vznikol v roku 1920 lyžiarsky krúžok, ktorého členovia dokonca vo februári v roku 1921 zorganizovali na Štrbskom Plese prvé verejné preteky v behu a skoku na lyžiach. Postupne sa však do popredia dostal nápad založiť samostatný lyžiarsky klub, a to aj z toho dôvodu, že KČST lyžiarom vyčítal vysoké finančné náklady, ktoré si rozvoj ich športu vyžadoval.⁴⁵ Problémom bola aj nejasnosť postavenia lyžiarstva v rámci iných odborov KČST. Aj to otvorilo priestor pre založenie samostatného lyžiarskeho klubu – Klubu tatranských lyžiarov (ďalej KTL), ktorý bol založený v októbri 1922 v Spišskej Novej Vsi. Za jeho hlavné sídlo bolo určené mesto Košice a vo svojich počiatkoch mal klub 85 členov. Išlo o lyžiarov pochádzajúcich z rôznych miest, ako napríklad z Košíc, zo Spišskej Novej Vsi, z Prešova, Levoče, Popradu, ale aj zo Žiliny či Bratislavy. Počet členov postupne rástol a Vysoké Tatry sa stali hlavným miestom pre organizovanie lyžiarskych podujatí a rôznych túr. Dôležitosť a geografická blízkosť Tatier bola neskôr aj jedným z hlavných dôvodov presunu hlavného sídla KTL z Košíc do Spišskej Novej Vsi.⁴⁶ V súvislosti s tým sa KTL snažil aj o *poslovenčenie* Tatier, ktoré bolo už bližšie načrtnuté v predošlej časti. Dokazujú to aj zápisky z valného zhromaždenia vtedajších členov klubu, ktorí sa ešte pred jeho vznikom dohodli na tom, že „*zvelebením zimnej turistiky na lyžiach chcú povzniesť návštevnosť Vysokých Tatier a poslovenčiť ich, aby boli skutočne našimi Tatrami*“⁴⁷. KTL však po svojom vzniku ešte stále spolupracoval s KČST. Ako príklad uvádzame snahu o náhradu chaty Otília⁴⁸. Išlo o chatu, ktorá bola v roku 1918 postavená na Jahodnej. Zásľuhu na jej postavení mala košická skupina Maďarskej krajinskej organizácie priateľov prírody, konkrétne bratia Bárczayovi, ktorí ju pomenovali po svojej matke. Chata však bola na jeseň v roku 1919 podpálená a názov Otília pripadol lúke, na ktorej chata stála.⁴⁹ O jej náhradu sa o pár rokov

⁴² *História strediska*. [online].[cit. 2024-09-03]. Dostupné online: <<https://jahodna.sk/historia-strediska/>>.

⁴³ *Počiatky lyžovania v Košiciach*. [online].[cit. 2024-09-04]. Dostupné online: <<https://www.kosiceonline.sk/pociatky-lyzovania-v-kosiciach>>.

⁴⁴ TEREZČÁK, Ján. *Dejiny lyžovania na Slovensku 1860 – 1944*. Poprad: Slza, 1997, s. 139.

⁴⁵ *Počiatky lyžovania v Košiciach*. [online].[cit. 2024-09-04].

⁴⁶ TEREZČÁK, J., 1997, s. 160-161.

⁴⁷ TEREZČÁK, J., 1997, s. 161.

⁴⁸ Príloha č. 1.

⁴⁹ *Počiatky lyžovania v Košiciach*. [online].[cit. 2024-09-04].

neskôr snažili práve KTL a KČST spolu s vojakmi z Košíc, ktorí v roku 1930 postavili dvojizbovú drevenú chatku. Veľkým prílivom turistov a lyžiarov však táto chatka nebola kapacitne postačujúca, a tak sa v roku 1932 začala stavať väčšia murovaná chata.⁵⁰

Tak ako každý vtedajší spolok či klub, aj KTL stál na stanovách, právach a povinnostiach, ktoré museli jeho členovia dodržiavať. Hneď v prvom oddiele jeho stanov bol uvedený účel spolku, ktorého napĺňanie bolo aj jednou z povinností členov spolku, a ktorý pozostával zo štyroch bodov: „*vyvíjeti veškeru činnost, směřující na prospěch lyžařského a sankařského sportu; hájiti zájmův a dobra československých lyžařů a sankařů vůbec; pečovatí o zvláštní zájmy svých členův a sportovcův vůbec a buditi kolegiálnost; urovnávati spory svých členů*“⁵¹. Členstvo v KTL bolo možné získať vyplnením prihlášky alebo napísaním žiadosti. Čo sa týka samotných členov, tak tí sa delili do troch skupín, a to na čestných, zakladajúcich a činných. Čestným členom mohol byť taký člen, ktorého za jeho vynikajúce a cenné zásluhy v zimných športoch vymenovala správna rada na valnom zhromaždení. Zakladajúcim členom bola osoba, ktorá klubu uhradila jednorazový poplatok vo výške 100 Kč (to sa nevzťahovalo na pravidelný členský príspevok) a činným členom mohol byť len „*skutečný lyžař nebo sankař*“.⁵²

Od uvedeného účelu klubu sa odvíjali aj jeho konkrétne ciele a aktivity, ktoré boli okrem iného zamerané najmä na spopularizovanie lyžiarstva a výchovu technicky zdatných lyžiarov. Dôkazom toho je napríklad organizovanie diaľkových lyžiarskych túr, ktoré sa niesli v duchu bohatej inštruktáže a výcviku. V zime na prelome rokov 1922/1923 sa konalo pod záštitou KTL až 17 takýchto túr. Ich trasa najčastejšie smerovala do tatranských dolín, k plesám alebo na niektoré sedlá.⁵³ V rámci pestovania lyžiarstva sa KTL venoval aj výstavbe lyžiarskych mostíkov. Prvý z nich bol postavený na kopci Klat, ktorý sa nachádzal na Štrbskom Plese a dali sa na ňom praktizovať skoky do 35 m. Aj vďaka tomu sa na Štrbskom Plese mohli organizovať kurzy pre lyžiarov a niektoré z nich boli dokonca priamo zamerané na výchovu pretekárov.⁵⁴ Postupom času záujem o členstvo v klube rástol, a to najmä vďaka jeho zameraniu a aktivitám. Svedčí o tom aj článok zo *Slovenského denníka* z roku 1924: „*Vzrast členstva minulého roku bol tak mohutný, že klub vykazuje teraz 298 členov, počet ktorý sa ale stále zväčšuje. To dokazuje nutnosť klubu, ktorý si vzal za úkol propagovať lyžiarsky šport na Slovensku, kde tak málo porozumenia bolo o tento krásny zimný šport, napriek veľmi priaznivým terénnym výhodám.*“⁵⁵ S týmto záujmom sympatizovali aj ostatné lyžiarske kluby, čo podnietilo aj ich vzájomnú spoluprácu. Výsledkom bola napríklad aj Slovenská lyžiarska župa, v ktorej sa spojilo niekoľko slovenských lyžiarskych klubov (medzi nimi okrem KTL napríklad aj Ski Klub Bratislava či lyžiarsky oddiel KČST v Banskej Bystrici). Jej základ bol položený dňa 6.1.1928 v kúpeľoch Korytnica: „*Lyžovanie, ktoré v posledných rokoch nabylo všade netušených rozmerov pestované bolo na Slovensku československými lyžiarmi najviac ako turistika, alebo jednotlivcami bez všetkého programu. Sport vyžaduje však sústavnosti a pevnej organizácie. Je tedy cieľom lyžiarskej župy sústrediť všetkých lyžiarov sportovcov na Slovensku, cvičiteľskými kurzami, sústavným a odborným cvičením vypestovať lyžiarov závodníkov, ktorí by*

⁵⁰ KARÁCSONY, Viliam. *S batohom cez hory: Z histórie turistických chát a útulní na Slovensku do roku 1949*. Bratislava: Slovenské združenie telesnej kultúry – Múzeum telesnej kultúry v SR, 2009, s. 12.

⁵¹ Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), fond (ďalej f.) Košická župa 1923-1928, škatuľa (ďalej šk.) 621, č. spisu: 19111/1922, Stanovy Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach – odporúčenie na schválenie.

⁵² ŠA KE, f. Košická župa 1923-1928, šk. 621, č. spisu: 19111/1922, Stanovy Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach – odporúčenie na schválenie.

⁵³ TEREZČÁK, J., 1997, s. 161.

⁵⁴ TEREZČÁK, J., 1997, s. 161.

⁵⁵ Šport. In: *Slovenský denník*. 18.12.1924, roč. VII., č. 277, s. 4. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/110257/view?search=ly%C5%BEiarsky%20%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2636,1980>>.

obhajovali Slovensko v celoštátnych, ako aj medzinárodných závodoch.⁵⁶ V organizovaní domácich a medzinárodných súťaží spolupracoval KTL aj s klubmi na celoštátnej úrovni. Napríklad so Ski klubom Praha usporiadal medzinárodné preteky v behu a skoku na lyžiach v dňoch 23. až 25. marca 1924, so štartom a cieľom v Tatranskej Lomnici, na ktorých sa zúčastnili aj pretekári z Poľska. Samotné skoky sa konali na Guhrovom mostíku⁵⁷ v Tatranskej Polianke. KTL organizoval kurzy a preteky aj v Košiciach, pričom možno spomenúť napríklad preteky v Čermeli, ktoré sa konali 31. januára 1926. Tie klub organizoval v spolupráci s Košickým atletickým klubom, Klubom priateľov prírody, ďalej s KČST a s Karpathevereinom.⁵⁸ Klub sa angažoval aj v organizácii iných podujatí, pričom jeho činnosť nebola ohrozená ani vtedy, keď bol v Starom Smokovci založený Športový klub Vysoké Tatry, do ktorého z praktických dôvodov prešli niektorí členovia bývajúci v blízkosti Tatier. Klubu tatranských lyžiarov nemožno poprieť jeho odbornosť a snahu v pestovaní lyžiarskeho športu na našom území.⁵⁹

Záver

Bezprostredne po vzniku Československej republiky bolo v krajine potrebné reagovať na modernizačné trendy a prispôbiť sa novým zmenám. Jednou z takýchto zmien bola aj úprava pracovného času, čo následne otvorilo priestor naplno rozvíjať fenomén voľného času, čím sa malo dbať na oddych ale aj fyzický či duševný rozvoj obyvateľstva. Z voľnočasových aktivít k tomu najviac prispel šport, ktorého úloha sa v spoločnosti oproti obdobiu Rakúsko-Uhorska zmenila. Šport už nebol iba *pánskym huncútvom* či prostriedkom maďarizačných snáh, ale postupne prenikal medzi širšie vrstvy obyvateľstva. V rámci jednotlivých športov zastával špecifickú úlohu lyžiarsky šport, ktorého praktizovanie zároveň malo slúžiť aj na propagáciu vysokohorských a turistických miest, ktoré naša príroda ponúkala, a ktorým podľa členov niektorých lyžiarskych klubov nebola venovaná dostatočná pozornosť. V príspevku som bližšie priblížila založenie a aktivity Klubu tatranských lyžiarov v Košiciach, ktorý sa vo výraznej miere zaslúžil o rozvoj lyžiarskeho športu na území východného Slovenska. Aktivity klubu boli primárne zamerané na odbornú výchovu technicky zdatných lyžiarov, na organizovanie súťaží, no najmä aj na propagovanie už spomenutých vysokohorských a turistických miest. To otvára aj priestor pre ďalšie možnosti výskumu, ktoré by sa dali prehĺbiť napríklad o hlbšie nahliadnutie do ďalších aktivít klubu, ale aj iných klubov, s ktorými KTL spolupracoval. Zaujímavým prínosom by bolo aj vypracovanie zoznamu niektorých členov KTL, a to od predsedu a podpredsedu až k bežným členom. Tak by sme dostali širší obraz o tom, o akých členov spoločnosti išlo, k akej vrstve patrili a čomu sa okrem aktivít v klube ešte venovali.

⁵⁶ Slovenská lyžiarska župa. In: *Hronské noviny. Časopis Čsl. národnej demokracie pre stredné Slovensko*. 13.1.1928, roč. X., č. 3, s. 3. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/91774/view?search=ly%C5%BEovanie&page=3&p=separate&tool=info&view=0,0,2798,2085>>.

⁵⁷ Príloha č. 2

⁵⁸ TEREZČÁK, J., 1997, s. 163.

⁵⁹ TEREZČÁK, J., 1997, s. 163.

Zoznam použitých zdrojov

Archívne fondy

Štátny archív v Košiciach

Košická župa 1923 – 1928, II. zväzok

Dobová periodická tlač

8 hodín práce. In: *Slovenský východ*. 19.1.1919, roč. 1., č. 10, s. 1.

Lyžiarstvo. In: *Krásy Slovenska*. 1924, roč. IV., č. 2. s. 3.

Lyžiarstvo. In: *Slovák*. 4.12.1932, roč. XIV., č. 276, s. 11. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/97951/view?search=lyziarska%20vyzbroj&page=11&p=separate&tool=search&view=0,0,3597,2147>>.

Náš národ a šport. In: *Gemer – Malohont: spoločenský a úradný časopis Gemer-Malohontskej župy*. 11.4.1936, roč. XVIII., č. 15, s. 1. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/37358/view?search=%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2927,1786>>.

Slováci – do Tatier! In: *Slovenský denník*. 7.6.1928, roč. XI., č. 131, s. 1. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/109677/view?search=%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,615,1461,664>>.

Slovenská lyžiarska župa. In: *Hronské noviny. Časopis Čsl. národnej demokracie pre stredné Slovensko*. 13.1.1928, roč. X., č. 3, s. 3. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/91774/view?search=ly%C5%BEovanie&page=3&p=separate&tool=info&view=0,0,2798,2085>>.

Šport. In: *Slovenský denník*. 18.12.1924, roč. VII., č. 277, s. 4. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/110257/view?search=ly%C5%BEiarsky%20%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2636,1980>>.

ŠROBÁR, Vavro. O práci. In: *Slovenský denník*. 24.12.1910, roč. II., č. 280, s. 5. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/101196/view?search=osem hodinov%C3%A11%20pracovn%C3%A11%20doba&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2466,3846>>.

Volný čas. In: *Národní listy*. 25.12.1921, roč. 61, č. 354, s. 1.

Význam zimného športu. In: *Slovenský denník*. 12.12.1922, roč. V., č. 280 a, s. 6. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/101794/view?search=%C5%A1port&hlid=1315597863&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2461,1448>>.

Závody Ski klubu Bratislava. In: *Slovenský denník*. 5.2.1928, roč. XI., č. 30 a. Dostupné online: <<http://digitalna.kniznica.info/zoom/109547/view?search=ly%C5%BEiarsky%20%C5%A1port&page=1&p=separate&tool=info&view=0,0,2832,1761>>.

Monografie

BOHUŠ, Ivan. *Tatranský kaleidoskop*. Martin: Osveta, 1977. 150 s.

CURELL, Susan. *The March of Spare Time: The Problem and Promise of Leisure in the Great Depression*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2010. 248 s. ISBN 978-0812221251.

GREXA, Ján. *Mil'niky slovenského športu*. Prievidza: Patria I., s.r.o., 2018. 123 s. ISBN 978-80-89460-35-9.

HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periférie: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Vydavatelství Západočeské univerzity, 2010. 329 s. ISBN 978-80-70438-34-3.

HORČIČKA, Josef. *Republikánská čítanka československá v jednom dile pro občanské školy*. Praha : J. Otto, 1922, s 116. Dostupné online: <<https://dikda.snk.sk/view/uuid:701c8e38-4538-43d8-895d-9a9c3b0a8cf2?page=uuid:4b3b3b3c-c4e2-4975-894b-8832eea1637a&fulltext=%C5%A1port>>.

- JEMELKA, Martin. *Z havířských kolónií, aneb, Jak se žilo havířským rodinám*. Ostrava: Repronis, 2008. 51 s. ISBN 978-80-73291-85-3.
- KARÁCSONY, Viliam. *S batohom cez hory: Z histórie turistických chát a útulní na Slovensku do roku 1949*. Bratislava: Slovenské združenie telesnej kultúry – Múzeum telesnej kultúry v SR, 2009. 47 s. ISBN 978-80-970298-5-2.
- KOSHAR, Rudy. *Histories of leisure (Leisure, Consumption and Culture)*. Michigan: Berg Publishers, 2002. 352 s. ISBN 978-1859735207.
- LENDEROVÁ, Milena. Rytmus těla: od kolébky po hrob. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.). *Republika československá 1918 – 1939*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 695-716. ISBN 978-80-210-5834-7.
- MANNOVÁ, Elena. Spolky a demokratizácia spoločnosti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky a z demokracie do totality. Spoločnosť na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1945*. Bratislava: VEDA, 2022, s. 69-90. ISBN 978-80-224-2001-3.
- MAREŠ, Jan – RANDÁK, Jan. Volný čas. In: HÁJKOVÁ, D. – HORÁK, P. (eds.). *Republika československá 1918 – 1939*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 717-728. ISBN 978-80-210-5834-7.
- POPELKOVÁ, Katarína. Každodennosť a životné svety obyvateľov Slovenska. In: FERENČUHOVÁ, Bohumila, ZEMKO, Milan a kol. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava: VEDA : Historický ústav SAV, 2012, s. 126-152. ISBN 978-80-224-1199-8.
- ŠTEMBERK, Jan. *Fenomén cestovného ruchu. Možnosti a limity cestovného ruchu v meziválečnom Československu*. Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2009, s. 298 s. ISBN 978-80-7415-021-0.
- TEREZČÁK, Ján. *Dejiny lyžovania na Slovensku 1860 – 1944*. Poprad: Slza, 1997. 360 s. ISBN 80-88680-15-8.
- VEBLEN, Thorstein. *The Theory of the Leisure Class*. New York: Penguin Books, 1994. 400 s. ISBN 978-01-401-8795-3.

Závěrečné práce

- ŠOUKAL, Jiří. *Volný čas jako prostor pro seberealizaci v období 1918-1938 v českých zemích*. Praha: Univerzita Karlova, 2021. 352 s. [Dizertačná práca]. Dostupné online: <<https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/171005/140097358.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.

Časopisy

- TOKARSKI, Walter. – ZAROTIS, George F. Definition, concepts and research about leisure time. In: *International Journal of Innovative Research and Knowledge*. 2020, roč. 5, č. 2, s. 139-149. Dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/348621913_Definition_concepts_and_research_about_leisure_time>.

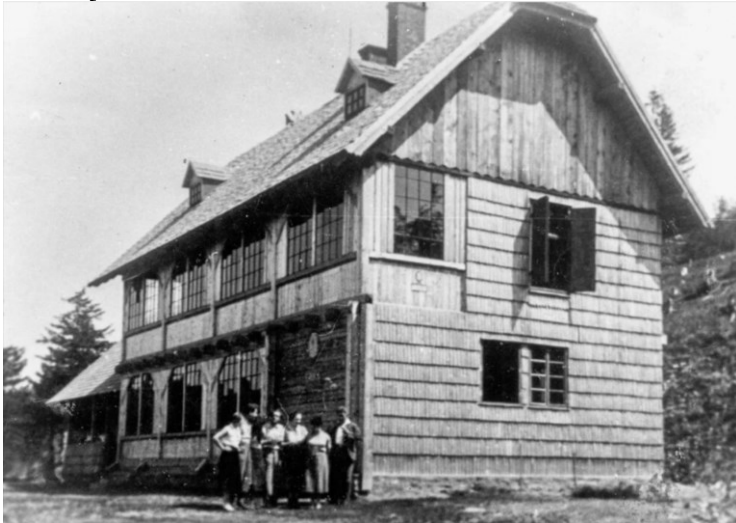
Internetové zdroje

- História strediska*. [online].[cit. 2024-09-03]. Dostupné online: <<https://jahodna.sk/historia-strediska/>>.
- Počiatky lyžovania v Košiciach*. [online].[cit. 2024-09-04]. Dostupné online: <<https://www.kosiceonline.sk/pociatky-lyzovania-v-kosiciach/>>.

Zákony

Zákon č. 91/1918 Sb. ze dne 19. prosince 1918 o 8hodinné době pracovní. Dostupné online:
<<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/878/1/2/zakon-c-91-1918-sb-o-osmihodinove-pracovni-dobe/zakon-c-91-1918-sb-o-osmihodinove-pracovni-dobe>>.

Prílohy

Príloha č. 1: *Chata Otilia na Jahodnej, 1919.* **Zdroj:**
<https://kosice.korzar.sme.sk/g/148773/historia-jahodnej?gref=https%253A%252F%252Fkosice.korzar.sme.sk%252Fc%252F22300230%252Fna-jahodnej-sa-lyzuje-uz-sto-rokov.html&photo=p6063034>

Príloha č. 2: *Guhrov mostík v Tatranskej Polianke – dobový záber.* **Zdroj:**
<https://www.nostalgicketatry.sk/historia/tatranska-polianka/230-skokanske-mostiky>

POSTAVENIE ŽIEN V ŠPORTOVOM HNUTÍ V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ NA PRÍKLADE ŠPORTOVÉHO KLUBU SLÁVIA BANSKÁ BYSTRICA¹

Mgr. Barbora Mlyneková
Historický ústav SAV

Abstrakt: *Spoločenské zmeny, zmeny myslenia 19. a 20. storočia sa výrazne prejavili aj na fenoméne, akým je moderná podoba športu. Geopolitická situácia, hospodársko-spoločenský vývoj či rodové otázky, to všetko vplývalo na šport, ktorý sa na základe toho formoval a vyvíjal. V príspevku sa zameriam na zmeny myslenia a pohľadu na ženy športovkyne, ktoré sa po prvej svetovej vojne stali prirodzenejšou súčasťou športového hnutia. Keďže ide o rozsiahlu tému, svoju pozornosť sústredím najmä na športový klub Slávia Banská Bystrica. Cieľom príspevku je predstavenie stereotypov spojených so športujúcimi ženami a ich demonštrovanie na príkladoch nie len celospoločenského diskurzu v Československu, ale aj na príklade mesta Banská Bystrica a s ňou spojeného športového klubu Slávia.*

Kľúčové slová: *šport, ženy, Banská Bystrica, medzivojnové obdobie*

Abstract: *The social changes, the changes in thinking of the 19th and 20th centuries were also strongly reflected in the phenomenon that is the modern form of sport. The geopolitical situation, economic and social development or gender issues all influenced sport, which was shaped and developed on this basis. In this paper I will focus on the changes in thinking and perspective on women athletes, who became a more natural part of the sports movement after the First World War. As this is a broad topic, I will focus my attention mainly on the Slávia Banská Bystrica sports club. The aim of this paper is to present the stereotypes associated with women athletes and demonstrate them through examples not only of the society-wide discourse in Czechoslovakia, but also through the example of the town of Banská Bystrica and its associated sports club, Slávia.*

Key words: *sport, women, Banská Bystrica, the Interwar period*

Úvod

„Šport...bol obzvlášť užitočným prostriedkom na posilnenie triedy, spoločenského postavenia, územia a tiež rodu“² podotkla Kathleen E. McCrone vo svojej rozsiahlej štúdií v *Journal of Sport History*. Už od 19. storočia bol tento fenomén katalyzátorom spoločenských zmien. Šport bol formovaný alebo aj deformovaný na základe spoločenskej situácie, ideológií či emancipačných hnutí. A teda bol výsledkom zmeny myslenia jednotlivcov alebo komunit búrajúcich stereotypy spoločnosti. Práve búranie stereotypov bolo markantne pozorovateľné najmä na ženách-športovkyňach, ktorých akceptácia musela prejsť vlnou spojenou práve so zmenou myslenia celej spoločnosti.

Ak chceme analyzovať postoj k ženám-športovkyňam je potrebné na úvod vysvetliť samotný termín šport. V texte sa sústredím na modernú podobu športu, ktorá sa etablovala v dvoch vlnách a to v priebehu druhej polovice 19. storočia a v 20. storočí. Pre vysvetlenie tohto termínu si pomáham teóriou amerického historika športu Allena Guttmanna, ktorý oddelil moderný šport od tradičného na základe siedmych charakteristík: sekularizmus, rovnosť,

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu Vega č. 2/0049/24 s názvom „Pozície žien v štruktúrach politických strán na medzivojnovom Slovensku a ich ženská agenda, ženská reflexia slovenskej politiky 1918 – 1938“ riešeného v Historickom ústave SAV, v. v. i.

² MCCRONE, K. E.: Class, Gender, and English Women's Sport, c. 1870-1914. In: *Journal of Sport History*, 1991, roč. 18, č. 1, s. 159.

špecializácia, profesionalizácia, racionalizácia, byrokratizácia, kvantifikácia a rekord.³ Aj keď A. Guttmann v spojení gendru a športu je vnímaný skôr za kontroverzného autora s viac „tradičným“ nazeraním na problematiku, jeho teória moderného športu bola zlomová pre výskum tém z histórie športu. V súvislosti s jeho teóriou je dôležité zdôrazniť, že Guttmann pri analýze vychádzal z anglosaského prostredia. Toto prostredie bolo rozdielne oproti európskemu kontinentu najmä v genéze. No bez anglosaského prostredia by sa moderný šport na európskom kontinente neetabloval.⁴

Hlavným cieľom tohto príspevku je predstavenie športovej spoločnosti pred a po prvej svetovej vojne a s ňou spojené stereotypy voči ženám-športovkyniam, ktoré sa aktívnejšie zapojili do športového hnutia primárne v medzivojnovom období. V príspevku predstavím aj kľúčové faktory vplývajúce na formovanie „ženského športu“ v Československu i v meste Banská Bystrica, ktoré patrilo k centráam športu na Slovensku. V prípade Banskej Bystrice sa primárne zameriam na činnosť športového klubu Slávia Banská Bystrica (od roku 1934 len ŠK Banská Bystrica), ktorého členovia patrili k aktívnym športovcom dosahujúcich výsledky na úrovni celej Československej republiky. Zároveň klubovú členskú základňu tvorili aj ženy, ktoré rovnako dosahovali výrazné umiestnenia v republike. Okrem športového klubu Slávia predstavím aj iné banskobystrické športové kluby, no dôraz kladiem na ŠK Sláviu ako najväčší klub v Banskej Bystrici.

Výskum k problematike postavenia žien v športovom hnutí vychádza z teoretických prác o športe a o rode. Z lokálnych odborných prác sa k športu viaže deskriptívna monografia Tomáša Chorváta o etablovaní športu v Banskej Bystrici *Banská Bystrica a šport v rokoch*

³ V monografii *From Ritual to Record* Guttmann rozdelil moderný šport od tradičného pomocou strešných pilierov-charakteristík. Podľa A. Guttmanna je šport fyzické a psychické súťaženie na rozdiel od hry/hrania sa ako spontánnej činnosti bez výrazného cieľa, pravidiel a výsledku. Následne šport rozdelil do uvedených historických častí zahrňujúc procesy vplývajúce na spoločnosť ako takú. Charakteristiky moderného športu vychádzali zo spoločenských zmien, ktoré sformovali šport do aktuálnej podoby. Moderný šport už nebol súčasťou rituálov a viazaný na oslavu božstva. Sekulárny princíp v športe je aktuálne konfrontovaný najmä zo strany teológov či filozofov zaoberajúcich sa práve prepojením športu s náboženstvom. Jeden z príkladov, a to v českom prostredí je publikácia z roku 2019, ktorá vyšla pod názvom *Sport jako teologická výzva* od Vojtěcha Svobodu. V. Svoboda poukázal na možné súvislosti medzi moderným športom a duchovným životom človeka. Svoje poznatky zasadil do súčasnej teológie športu, v ktorej sa vedie diskusia o možnom transcendentálnom rozmere športu a jeho mieste v duchovnom živote moderného človeka. SVOBODA, Vojtěch. *Sport jako teologická výzva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2019. 292 s. No tento diskurz nemení nič na tom, že Guttmann svojou teóriou primárne oddelil antický svet spojený s rituálmi od moderného, kde sa nešportuje pre potešenie bohov. Uviedol, že „moderné športy sú činnosti vykonávané čiastočne pre seba, čiastočne pre iné ciele, ktoré sú rovnako svetské. Nebežíme preto, aby bola zem úrodnejšia. Obrábame zem alebo pracujeme v našich továrňach a kanceláriách, aby sme mali čas hrať sa“. GUTTMANN, Allen. *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*. New York : Columbia University Press, 2004, s. 26. Pod rovnosťou Guttmann chápal, že jednotlivé kategórie či disciplíny majú svoje pevne stanovené pravidlá týkajúce sa všetkých bez ohľadu na vieru alebo pohlavie. Kodifikácia pravidiel jednotlivých športov súvisela s profesionalizáciou, racionalizáciou a byrokratizáciou. Pre ich dodržiavania sa vytvorila nová sociálna skupina v podobe rozhodcov, ktorí sa do tejto pozície profesionalizovali. Taktiež sa profesionalizoval odborný personál hierarchicky od predsedu klubu až po napríklad predavača lístkov. Profesionalizmus a špecializácia bola spojená primárne so športovcami. No tieto atribúty sa konštituovali opäť v závislosti od priestoru a času. Moderná podoba športu bola príkladom súťaženia, kde kvantifikácia a dosiahnutie rekordu boli kľúčové atribúty.

⁴ V anglosaskom prostredí sa kládol dôraz na pestovanie športu s cieľom zlepšenia kondície a vytrvalosti k dosiahnutiu najlepšieho meraného výkonu. Naopak, na európskom kontinente primárnu rolu hrala nacionalisticky zaoblená telovýchova využívaná ako nástroj na dosiahnutie najmä národných a emancipačných cieľov. No s príchodom anglosaských migrantov sa na európskom kontinente postupne etabloval aj moderný šport, ktorý narušil dovtedy zaužívaný systém v telovýchovných spolkoch 19. storočia. Narušenie a následné akceptovanie športu ako nového typu pohybu bolo výsledkom „vlny“ sporej so zmenou myslenia členov týchto spolkov. Preto po prvej svetovej vojne bol bežným javom, že sa na pretekoch či na zápase postavili členovia telovýchovných spolkov proti členom športových klubov. Nakoľko v telovýchovných spolkoch vytvorili podmienky na pestovanie určitých typov športov, ktoré ale museli byť v súlade s hlavnou ideou – všestrannou výchovou.

1918–1938⁵ z roku 2005. Igor Machajdík sa zas v kolektívnej monografii *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*⁶ z roku 2011 zamerail na športujúce ženy od Antiky až po druhú polovicu 20. storočia. V súvislosti s touto štúdiou možno podotknúť, že ide o prvú rozsiahlejšiu analýzu problematiky žien-športovkýň v čase a priestore v slovenskej historiografii. V roku 2013 vyšla monografia Mareka Waica *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*,⁷ v ktorej autor nevynechal ani ženskú športovú emancipáciu prepojenú s národnou emancipáciou. Za kľúčovú monografiu k postaveniu žien v prvej republike možno považovať výstup Martiny Pachmanovej *Civilizovaná žena: ideál i paradox prvorepublikové vizuální kultury*⁸ z roku 2021. Autorka neodignorovala úlohu a postavenie žien v športe či telovýchove. Cez príbehy medzinárodne uznávaných žien v telesnej kultúre⁹ prvej republiky predstavila pomery v športovom hnutí v Československu a v spoločnosti ako takej. K problematike spoločenského postavenia žien či k telu a telesnosti sa viažu ďalšie práce autoriek Libuše Heczkovej, Mileny Lenderovej, Daniely Tinkovej, Magdy Španihelovej alebo aj Gabriely Dudekovej Kováčovej a i.¹⁰

Pramennou základňou textu bola analýza medzivojnových regionálnych periodík *Hronské noviny*, *Banskobystrické noviny* a českých športových periodík *Sportsman*, *Sport-Hry*, *Slavia*, *STAR*. Rovnako dôležitým periodikom bol lifestylový časopis *Eva: časopis moderní ženy*, v ktorom boli publikované články so zameraním na životný štýl spojený s pohybom, športom a zdravím ako takým. *Eva: časopis moderní ženy* prinášal inšpirácie a nové módné trendy v športe. Z týchto dôvodov možno periodikum vnímať ako kľúčový prameň k výskumu emancipačného hnutia či formovania modernej prvorepublikovej ženy.

Archívny výskum pozostával z práce s dokumentmi uloženými v Štátnom archíve v Banskej Bystrici: *Pohronská župa I. 1923–1928*, *Magistrát mesta BB*, *Zvolenská župa – stanovy spolkov 1914–1928*. Rovnako archívny výskum prebehol aj v Národnom archíve v Prahe: *Československý svaz házané 1910–1948* a *Česká lawn-tenisová asociace 1906–1948*. Taktiež sa výskum uskutočnil v Archíve telesnej výchovy a športu Národného múzea v Prahe. Výber archívnych fondov bol opodstatnený z dôvodu inštitucionálneho zázemia športu v republike a v Banskej Bystrici i ženského športu. Vo fondoch sa nachádzajú dokumenty k činnosti športového klubu v Banskej Bystrici, korešpondencia s ústrednými inštitúciami, rebríčky, výsledkové listiny, propozície športových podujatí v Banskej Bystrici a i.

⁵ CHORVÁT, Tomáš. *Banská Bystrica a šport v rokoch 1918–1938*. Banská Bystrica: Hanuman, 2005, 150 s.

⁶ MACHAJDÍK, Igor. Ženy v športe – od diskriminácie k suverenite. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene*. Bratislava: Veda, 2011, s. 95–215.

⁷ WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha: Karolinum, 2013. 212 s.

⁸ PACHMANOVÁ, Martina: *Civilizovaná žena: ideál i paradox prvorepublikové vizuální kultury*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2021. 486 s.

⁹ V kapitole *Tělo-Cvik: Sportovní a zdravá žena* M. Pachmanová reflektovala pomery v spoločnosti cez ženské športové elity spĺňajúce športovo-atletický či rytmicko-tanečný ideál prvorepublikovej ženy. Zdena Koubková, Běla Friedländerová i Milča Mayerová okrem športu či tanca reprezentovali ženskú emancipáciu spojenú s demokratizáciou spoločnosti. PACHMANOVÁ, M., 2021, s. 312–383.

¹⁰ Pozri bližšie: BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Nezbytná, osvobozujúca, pomlovaná: o ženských práci*. České Budějovice: Veduta, 2017. 299 s. LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan. *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. 261 s. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. 300 s. ŠPANIHELOVÁ, Magda. *Naše (krásne, zdravé, moderní a národní) tělo: vizuální reprezentace fyzické kultury a sportu v kontextu formování národní identity v meziválečném Československu*. [Dizertačná práca]. Praha: Katedra filmových studií FF UK, 2017. 186 s. Dostupné na: <<https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/94104>>.

Rod vo výskume histórie športu

Keď v roku 1986 Joan W. Scott publikovala svoju štúdiu *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*¹¹ započala tým revolúciu v prístupe k historickému uvažovaniu nad rodom ako sociálnom konštrukte. Prístup Joan W. Scott zarezonoval vo viacerých humanitných disciplínach. Nevynímajúc históriu športu a vedy o športe, ktoré si vďaka novému prístupu prešli svojou zásadnou rekonštrukciou. Z pôvodne dominantnej maskulinnej platformy sa vytvoril priestor pre výskum feminity vo vzťahu k športu. Rod v športe podmienil odborníkov zo širokého vedeckého spektra k teóriám založeným na rozdielnych konceptoch prístupu k problematike. Na základe toho autorky štúdie *Theories of Gender and Sport* klasifikovali tri skupiny zahrňujúc feminizmus a feministickú teóriu, queer teóriu a gender studies. Vo vzťahu k analýze športovania žien v stredoeurópskom regióne, konkrétne v medzivojnovom období, sú uplatniteľné gender studies a feministická teória. Gender studies boli výsledkom tretej vlny feminizmu alebo aj postfeminizmu. Tento koncept je postavený na vyrovnávaní a akceptovaní ženskej aj mužskej pozície v spoločnosti. Feministická teória zas vychádzala z prvej vlny feminizmu spojenej so ženskou emancipáciou a bojom za politické a sociálne práva či transformáciu spoločnosti.¹²

Ako teda chápať rod v športe? V odpovedi na otázku Karen M. Appleby a Elaine Foster poznamenali, že „*pojem rod je sociálny konštrukt, ktorý sa používa na priradenie súboru vhodných spôsobov správania k ženskému alebo mužskému pohlaviu*“¹³. Podľa autoriek sa rod ako sociálny konštrukt môže časom meniť v závislosti od priestoru a diskurzu. V kontexte so športom ďalej zdôraznili, že neexistuje žiadny biologický dôvod prečo by ženy nemohli hrať futbal a muži sa nemohli venovať krasokorčuľovaniu. To čo bolo vhodné a naopak nevhodné pre ženy v športe udávalo celospoločenské myslenie v danej dobe a taktiež aj v geografickom priestore so špecifickou kultúrou.¹⁴ Aj ako A. Guttmann vo svojej teórii športu zdôraznil: „*Šport je ľudský univerzál, objavuje sa v každej kultúre, minulosti a súčasnosti. Každá kultúra má svoju vlastnú definíciu športu*“¹⁵. V tejto súvislosti možno uviesť príklad anglo-amerického prostredia v komparácii s európskym kontinentom, kde sa len samotný šport etabloval neskôr. Zároveň príkladom diametrálneho rozdielu bolo postavenie žien v športe a ich úloha v druhej polovici 19. storočia a v druhej polovici 20. storočia.

Postavenie žien v športe v Rakúsko-Uhorsku do vypuknutia prvej svetovej vojny

Pre analýzu postavenia žien v športe primárne po rakúsko-uhorskom vyrovnaní je potrebné na úvod poznamenať, že moderný šport sa rozdielne udomácnil v Predlitavsku a v Zalitavsku. Tento stav bol výsledkom odlišného nazerania na spolky a spolčovanie v uvedených častiach monarchie. Elena Mannová v štúdiu *Spolky a demokratizácia spoločnosti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia* z roku 2022 poznamenala, že liberálne uhorské vlády podporovali rozvoj spolčovania aj pre ich možné využitie v prospech ideológie. Tým znevýhodňovali nemaďarské a robotnícke spolky. V Rakúsku zas platil spolkový zákon z roku 1867, ktorý zaručoval právo občanov zakladať si dobrovoľné asociácie. V prípade potreby sa predlitavské spolky mohli obrátiť na Ríšsky súd. Naopak zalitavské spolky nemali možnosť obrátiť sa na súd, nakoľko uhorské vládnuce elity sa snažili obmedzovať možnosti obrátiť sa na súdy z obavy pre nárast

¹¹ SCOTT, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review*, 1986, roč. 91, č. 5, s. 1053-1075.

¹² FISHER, Leslee A. – KNUST, Susannah K. – JOHNSON Alicia J. *Theories of Gender and Sport*. In: ROPER, Emily A. (eds.). *Gender Relations in Sport*. Rotterdam: Sense Publishers, 2013, s. 21-38.

¹³ APPLEBY, Karen M. – FOSTER, Elaine. *Gender and Sport Participation*. In: ROPER, E. A. (eds.), 2013, s. 1.

¹⁴ APPLEBY, K. M. – FOSTER, E., 2013, s. 1-2.

¹⁵ GUTTMANN, Allen: *Sports: The First Five Millennia*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2004, s. 1.

vplyvu národnostných a opozičných hnutí.¹⁶ Na prelome 19. a 20. storočia sa v rakúsko-uhorských mestách s vyššou koncentráciou mnohonárodnostného obyvateľstva zakladali spolky zacielené na pestovanie telovýchovy či nového druhu pohybu, ktorým bol moderný „anglický“ šport. Milena Lenderová v tejto veci uviedla: „*Devatenáctý věk se zcela nově jeví jako století rozmachu a demokratizace tělesných cvičení. Tělovýchova a sport se stávají průvodním jevem formující se buržoazní společnosti, která používá organizované tělovýchovy k artikulaci svých politických postojů. V centru pozornosti dlouho stálo výhradně tělo muže, přesto ovlivnil organizovaný pohyb významným a několikerým způsobem postavení ženy, včetně proměn, reflexe a sebereflexe jejího těla*“¹⁷. V druhej polovici 19. storočia sa telovýchova oproti športu stala národno-emancipačným nástrojom hlavne v Predlitavsku.

Príkladom organizovanej telovýchovy bola Telocvičná jednota pražská (Sokol), ktorá sa za krátko, od vzniku v roku 1862, stala reprezentantkou českého národa a vyspelosti českej kultúry. Popularita Sokola sa prejavila aj na jeho transformácii na masovú organizáciu s celoštátnou podporou v medzivojnovom Československu. Sokol bol založený na demokratických princípoch využívajúc všestranný pohyb na vychovanie budúcej generácie Čechov. Pre dosiahnutie svojich stanovených ideí dokázali členovia búrať stereotypné myslenie doby. Vďaka výmene generácií Sokolov sa v rámci spolku zintenzívnil záujem o pôvodne nechcený „cudzí“ šport. Tento pôvodne maskulínny spolok taktiež dopomohol k ženskej emancipácii v krajine. Sokolské elity na čele s Miroslavom Tyršom chápali význam ženského cvičenia, ktoré by prinieslo výhody v každom segmente spolku. Avšak ženské cvičenie v Sokole v prvých rokoch vyzeralo v praxi inak. Marek Waic v tejto veci uviedol: „*Povšimněme si, že se jednalo o dívky do 15 let. O ženách nemohla být řeč, protože dospělé ženy by musely být plnoprávnými členkami spolku, a to bylo vyloučeno. U dívek přicházel v úvahu stejný status členství jako u žáků, což většina členů výboru shledala nevhodným, stejně jako společnou školu, pravděpodobně ne však společné cvičení pro chlapce a dívky*“¹⁸. Vo výsledku sa v Telocvičnej jednote pražskej umožnilo cvičenie žien, ale prakticky cvičenie prebiehalo samostatne bez podpory jednoty Sokol. Z tohto možno usúdiť, že predstava cvičiacich žien popri cvičiacich mužoch bola na pomery v spoločnosti ešte nepredstaviteľná u väčšiny z komunity. Tento stav bol badateľný až do príchodu cvičiteľky Klementíny Hanušovej, na ktorej popud vznikla oficiálne ženská jednota – Telocvičný spolek paní a dívek pražských. Na príklade sokolského hnutia druhej polovice 19. storočia boli pozorovateľné stereotypy, ktoré sa z komunity postupne vytratili v závislosti od zmeny myslenia spôsobenej aj spoločenským vývojom. Akceptácia športu ako cudzieho elementu a prijatie žien do svojich radov boli počiatkom ženského športového hnutia v československom regióne.¹⁹

Ak sa zameriame na postavenie žien v športovom hnutí v Zalitavsku do vypuknutia prvej svetovej vojny, narazíme na diametrálnu rozdielnosť. V rakúskej časti monarchie sa šport pestoval v telovýchovných spolkoch a zároveň slobodne vznikali aj špecializované športové kluby ku koncu 19. storočia. V uhorskej časti zas bola väčšia prevaha športových klubov najmä v Budapešti či Prešporke a do vypuknutia Veľkej vojny aj v menších mestách. Športové kluby zápasili s financiami i s nedostatočným priestorovým vybavením. Napriek tomu dokázali

¹⁶ MANNOVÁ, Elena. Spolky a demokratizácia spoločnosti na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej kol. *Z monarchie do republiky*. Bratislava: VEDA, 2022, s. 70.

¹⁷ LENDEROVÁ, Milena. Tělo estetické: péče ženy o sebe. In: LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan. *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha : NLN, 2014, s. 199.

¹⁸ WAIC, M., 2013, s. 54.

¹⁹ Igor Machajdík vo svojej štúdií venovanej ženám v športe načrtol tendencie k založeniu slovenského telovýchovného spolku na príklade Sokola. Propagátor Sokola Ivan Branislav Zoch vypracoval učebnicu telocvikú, ktorá bola určená chlapcom a aj dievčatám. MACHAJDÍK, I., 2019, s. 199.

Podobne spracovanú učebnicu mala aj samotná pražská jednota Sokol a taktiež obsahujúca všestranné cvičenia bez ohľadu na pohlavie cvičenca. V prípade Sokola je potrebné odlišovať či hovoríme o ženách alebo o dievčatách. Dievčenský telocvik bol vyhovujúci pre spolok, nakoľko výchova budúcej generácie nepoznala pohlavie.

vychovať generáciu športovcov dosahujúcu výsledky aj na medzinárodnom podujatí, akým boli olympijské hry. V existujúcich športových kluboch sa členovia venovali atletike, krasokorčuľovaniu, cyklistike, futbalu, tenisu a v horských oblastiach aj lyžovaniu. Išlo skôr o elitársky druh pohybu ako masovú aktivitu. Nárast záujmu o tieto športy bol viditeľný tesne pred vypuknutím prvej svetovej vojny.

Ako príklad možno uviesť banskobystriický športový klub Besterczebányai Sport Club. V súvislosti so vznikom klubu Dušan Jarina poznamenal, že „návrh na založenie športového klubu prijali 1. apríla 1900 (oficiálny dátum založenia je 15. 4. 1900). Niesol názov BSC (Besterszebányia Sport Club) a tvorili ho odbory cyklistický, tenisový a futbalový. Prvým predsedom klubu bol Otto Pánczel, tajomníkom Ladislav Klimo a pokladníkom Vojtech Göllner“²⁰. To, či v tomto klube pôsobili ženy, nie je známe. No ak aj ženy boli členmi, predpokladám, že ich činnosť bola pasívna alebo členstvo len symbolické. V spoločnosti naďalej prevládali určité predsudky a odborný diskurz o nezdravých účinkoch športovania žien. V tejto súvislosti možno uviesť diskurz 19. storočia o účinkoch športu na ženy, ktorý odprezentovala J. Márová vo svojom historickom exkurze v článku *Sportovní tradice ženy* v roku 1931. Poznamenala, že „první velocipedistka stává se bláznem, před níž se zavírají dveře a okna. Když se zranila, bylo jí dáno na jevo, že ji trestal sám pán Bůh za porušení klidu a ženské cti. Neboť místo ženy bylo u vařečky, a tam měla být dokonána její nesmrtelnost“²¹. Toto postavenie žien v 19. storočí dala do kontrastu s pohľadom ženy tridsiatych rokov 20. storočia: „Průplav La Manche je dostaveníčkem osmnáctiletých recordwoman; a tak sport žen dostává tvářnost. Muž koupí automobil a žena jej řídí; po zkouškách se měří 'mira spolehlivosti' nového ženství“²². V kontraste s názorom J. Márovej možno uviesť slová Mileny Lenderovej. V štúdiu *Tělo estetické: péče ženy o sebe* z roku 2014 M. Lenderová zdôraznila, že žene sa podarilo preniknúť do športu pestovanom mužmi a tým narušila stereotyp vlastnej somatickej nedostatočnosti. Zároveň etablovanie telovýchovy a športu prelomili stenčujúcu sa bariéru oddeľujúcu mužský a ženský svet.²³

Medzivojnové Československo – nová príležitosť pre ženy-športovkyne

Na analýzu začleňovania žien do športového hnutia ako potenciálne rovnocenného partnera voči mužom je ideálne na skúmanie práve medzivojnové obdobie a to z viacerých aspektov. Povojnová spoločnosť sa ocitla v nových demokraticko-politických a hospodárskych pomeroch, ktoré prirodzene zasiahli každodenný život jednotlivcov či komunit. Rozpadom Rakúsko-Uhorska a vznikom Československej republiky sa vytvoril priestor pre začleňovanie športu v dvoch rovinách – v osvetovo-telovýchovný spolkoch²⁴ či turistických kluboch²⁵ a v športových kluboch. Zároveň vznikom Československej republiky ženy získali nové spoločenské postavenie spojené s politickým právom, čo bolo kľúčové pre ich realizáciu vo verejnej a súkromnej rovine. „Jest pozoruhodné, že po převratu můžeme pozorovati počátky rozvoje sportů dosud nejzanebávanějších, atletiky, plavectví, překvapující jest závratně rychlý rozvoj sportů ženských“²⁶ skonštatoval Josef Hejret. Martina Pachmanová zdôraznila, že

²⁰ Vo veci vzniku klubu D. Jarina zdôraznil, že o klube písali dobové regionálne periodiká z deväťdesiatych rokov 19. storočia. Z tohto dôvodu je predpokladaný dátum založenia klubu o pár rokov skorší ako oficiálny rok 1900. JARINA, Dušan. *Banskobystrický šport na dobových fotografiách*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2017, s. 6.

²¹ MÁROVÁ, J. Sportovní tradice ženy. In: *Sport-hry*, 1931, roč. II, č. 12, s. 177.

²² MÁROVÁ, J., 1931, s. 177.

²³ LENDEROVÁ, M., 2014, s. 199.

²⁴ Organizácie Sokol, Orol, YMCA alebo aj národnostné organizácie židovské, nemecké a maďarské.

²⁵ Hlavnou organizáciou pre turizmus v Československu bol Klub československých turistov. Zároveň v činnosti propagácie a pestovania turizmu pokračoval Karpathenverein, ktorý nadviazal na aktivity Uhorského karpatského spolku.

²⁶ HEJRET, J.: Československá atletika v roce 1922. In: *Sportovní almanach*. Praha : Sportsman, 1923, s. 12.

športom a telovýchovou žena docielila vytrénované telo po fyzickej i duševnej stránke posilňujúce i ženské sebavedomie. V medzivojnovom období sa „zrodila“ moderná žena pestujúca šport a telovýchovu vo svojom voľnom čase i pre prospech životného štýlu. „*Nová žena s novým tělem, [...] se tak v českém prostředí [platné pre československý kontext, pozn. autora] stala součástí jakési biopolitické utopie orientované na budoucnost zdravého a civilizovaného národa. Kult ženského těla byl navíc jednoznačně spojen s kultem mládeži: symbolizoval odvahu, kuráž a energii mladé republiky*“²⁷. Modernú ženu prvej republiky reprezentovali športové periodiká, ktoré propagovali ženské športy.²⁸ Na modernú ženu sa zacieleno aj lifestylové periodikum *Eva: časopis moderní ženy* a i. V periodiku sa ženy mohli dočítať o aktuálnej športovej móde a o význame športu či telovýchovy. Modernú prvorepublikovú ženu asociovala žena menom Eva, ktorá bola chic, praktická, štíhla športovkyňa, šoférka. A práve Eva mala stelesňovať všetky ženy Československej republiky.²⁹ K akceptácii športujúcich žien dopomohlo medzinárodne inštitucionálne zázemie spojené s pevnou štruktúrou medzinárodných asociácií a Medzinárodného olympijského výboru. Oficiálni reprezentanti na poli športovej diplomacie boli konfrontovaní so začlenením žien do športového hnutia a na súťažné pole. Dňa 31. októbra 1921 bola v Paríži zriadená Medzinárodná federácia pre ženské športy (FSFI), ktorá zastrešovala po technickej a administratívnej stránke všetky oficiálne národné organizácie so zameraním na ženské športy. Ďalej účelom organizácie bolo vytvorenie podmienok pre rozvoj ženských športov v ďalších krajinách. Zároveň federácia bola sprostredkovateľom Ženských svetových hier ako novej „olympijskej“ verzie určenej ženám.³⁰ V štruktúrach FSFI malo svoje zastúpenie aj Československo, ktorého zástupcovia od vzniku republiky sa stali partnerom v otázkach začleňovania a propagácie ženských športov.³¹ Člen FSFI a generálny sekretár Československého zväzu hádzanej a ženských športov Václav Valoušek zhodnotil ženy v športe takto: „*Ženský sport! Byl to krásny sen o lidskosti, ve které by triumfovala pravda a moudrost, byla to krásná touha, aby sport plnil své všeobecné poslání. Dnes je již skutkem. Tiše, ale směle vybudovaly si ženy svoji sportovní tradici, nedbajíce předsudků. Šly za svou myšlenkou, oceňující hlavně morální význam sportu. Přiměřený sport jest jim doplňkem tělesné výchovy – a to činí sportovkyně tak silnými. Doba zženštilosti patří minulosti. Dnešní žena jest povolána, aby se zúčastnila sociálního života, dnešní žena má své povinnosti, dnešní žena bojuje o život. A to vyžaduje ženu silnou, vytrvalou a energickou*“³².

Pozitívne reakcie športových funkcionárov či diplomatov voči začleňovaniu ženských športov v spoločnosti boli naďalej konfrontované s predsudkami. V roku 1924 periodikum *Slavia: sportovní týdeník* uverejnil hanlivý článok *Neučte ženy sportu!* Už v úvode autor zaútočil na ženy ako tie, ktoré mužov vyslali do vojnových zákopov. Na margo športujúcich žien autor upozornil: „*Muži! Nenechte si to líbit! Protestujte proti tomuto nehoráznemu bláznovství!*“³³. Ďalej autor predstavil hádzanú, hod oštepom, beh, box, zápasenie, tenis,

²⁷ PACHMANOVÁ, M., 2021, s. 318.

²⁸ Okrem propagácie ženských športov a športových podujatí pravidelne vyhlasovali súťaž o Miss športu (periodikum *Rekord*). Taktiež v periodiku *STAR* pribúdali odborné články oslovujúce najmä ženy-športovkyne. Autorkou niektorých článkov bola aj československá rekordérka na 800 m Zdena Koubková.

²⁹ BROFTOVÁ, M.: Eva všemi sporty. In: *Eva: časopis moderní ženy*, 1929, roč. I, č. 11, s. 9-10.

³⁰ Ženské svetové hry možno považovať za dočasné riešenie v otázke účasti žien na medzinárodnom športovom poli. Tieto hry boli „ženskou verziou“ olympijských hier, ktoré do roku 1936 boli oficiálne určené len mužom. Ženské svetové hry sa uskutočnili celkovo trikrát v rokoch 1922, 1926 a 1930. Posledné hry boli mimoriadne dôležité pre československú verejnosť, nakoľko sa konali v Prahe s podporou FSFI a československej vlády a prezidenta Masaryka. Celkovo sedemnást' krajín sveta vyslalo do Prahy svoje zástupkyne, aby podali čo najlepší výkon. Národný archív Praha (NA), fond (f.) Československý svaz házané 1910–1948 (ČsSH), inventárne číslo (inv. č.) 31, číslo krabice (č. k.) 3.

³¹ *Fédération Sportive Féminine Internationale*. B. m. 1932, s. 1-63.

³² VALOUŠEK, V.: Rok práce. In: *Sportovní almanach*, s. 115-116.

³³ DAVID, V.: Neučte ženy sportu! In: *Slavia: sportovní týdeník*, 1924, roč. I, č. 6, s. 1.

veslovanie a futbal ako nebezpečné druhy športov pre mužov. Ak sa týmto športom venujú ženy, tak podľa neho mohlo dôjsť k radikálnym situáciám ako napríklad: „*V Nemecku prý ženy už také dokonca zápasí. To by tak ešte scházelo u nás! Tak se strachem potím. Dejme tomu, že vás taková manželka-zápasnice pro něco pošle, třeba k hokynářce, a vy nebudete chět jít. Plivne si do rukou, praští vámi o zem, až vám kosti v těle zapraskají, položí na lopatky, klekne na břicho a - běda poraženým!*“³⁴. Príklad článku *Neučte ženy sportu!* nebol jediným svojho druhu v medzivojnovom Československu. S nárastom žien-športovkýň pribudli predsudky spojené so strachom z telesnej zmeny, ktorú šport so sebou prinášal a s nedostatkom času pre rodiny. Aktívnejším pestovaním športu s dosahovaním určitých výsledkov ženy prispôsobili aj svoj životný štýl prejavujúci sa na ženskej muskulatúre. Odporcovia ženského športovania argumentovali aj tým, že z jemnej ženy sa môže stať „mužatka“ so sklonmi k agresii.

Ženy športového klubu Slávia Banská Bystrica

Politika športového hnutia v Československej republike bola postavená na pochopení potrieb žien v športe. Periodikum *Sportsman* ako oficiálny tlačový orgán Československej športovej obce uverejnilo článok v auguste 1919, že „*roste nám vedle sportsmana nový typ ženy sportswoman. Je radostí (a nám zadostučiněním), přihlížeti k tomu, jak nová žena naše provádí různé hry a cvičení se stejným, ba možno říci s větším zájmem než muž. Dnes žádný větší a významnější meeting sportovní neobejde se bez účasti žen. A to jsme teprve v začátcích. Budoucnost ženských sportovních cvičení je veliká, má ohromný význam pro zdraví nášho lidu...*“³⁵. V auguste 1919 bol oficiálne založený Československý zväz hádzanej a ženských športov³⁶. Účelom zväzu bola podpora ženských športov a pestovanie hádzanej u žien, ale aj u mužov a dorastu oboch pohlaví. Pozornosť členov zväzu sa sústredila taktiež na Slovensko, kde po roku 1918 vznikali športové kluby vo väčšej miere ako do vojny. Oficiálny reprezentant žien-športovkýň sa chytil možnosti propagovať svoje ideály na Slovensku a to pomocou propagačných zápasov. V súvislosti so skôr exhibičným zápasom v hádzanej možno uviesť príklad bystrického športového klubu Slávia, ktorý sa stretol s klubom SK Meteor³⁷. Bystrické ženské družstvo prehralo na domácej pôde vysoko 1:13 a 0:11. No účel propagačného zápasu bol splnený: „*Zájem o tento sport byl ve zdejších městě veliký. To co viděla Báňská Bystrice v těchto dnech od žen Meteoru, nezapomene snad nikdy. Na důkaz navázaných přátelských styků vyměněny byly oběma družstvy klubové vlajky [...] Jsme přesvědčení, že žádný Bysřičan nezapomene nikdy na zájezd Meteoru do Báňské Bystrice, který svým vystoupením zanechal zde dojem ten nejlepší!*“³⁸. Aj keď české hádzanářky zanechali pozitívny dojem, oficiálne sa o ženskej hádzanej v Slávii Banská Bystrica uvažovalo od roku 1927.

V medzivojnovovej Banskej Bystrici fungovali športové kluby: Banskobystrický atletický klub, ŠK Slávia Banská Bystrica (od roku 1934 len ŠK Banská Bystrica) a SKI Klub Banská Bystrica. Tieto kluby mali od počiatku aj ženskú členskú základňu. No potrebné je zdôrazniť, že ich pôsobnosť v klube vo väčšine prípadov súvisela s ich rodinnými väzbami. Činnosť bola zväčša pasívna či len symbolická. Tento stav bol viditeľný primárne v dvadsiatych rokoch 20. storočia. Avšak v tridsiatych rokoch sa aj ony aktívne začlenili do športového diania. Zároveň

³⁴ DAVID, V., 1924, s. 1.

³⁵ HORÁČEK, M. J.: Sport žen. In: *Sportsman*, 1919, roč. I, č. 22, s. 4.

³⁶ Ustanovujúca schôdza Československého zväzu hádzanej a ženských športov sa uskutočnila dňa 22. februára 1920. Avšak v tomto roku už zväz aktívne pracoval. V oficiálnych stanovách boli zahrnuté účely spolku: „*a/ pěstováním sportu házené muži, ženami a dorostem obého pohlaví. Pěstováním ženského lehkooatletického sportu a propagováním ostatních ženských sportů...c/Sjezdy, zájezdy, výlety a veřejnými vystoupeními i závody o mistrovství svazu a pod. uvnitř hranic státu i účastí na stejných podnicích sportovních spolků mimo hranice. Závody mezižupními a meziměstskými...*“ NA, f. ČSŠH, inv. č. 15, č. k. 2.

³⁷ Pražský SK Meteor bol prvým klubom v Československu, kde sa mohli realizovať ženy len v športoch splňajúcich všestrannosť.

³⁸ Sport žen. In: *Sportsman*, 1919, roč. I, č. 21, s. 3.

do klubov vstúpila nová generácia žien vyrastajúca už v demokratických pomeroch, ktorá úspešne reprezentovala svoj domovský klub na súťažnom poli. Prírodnene okrem uvedených športových klubov sa ženy realizovali v turistických a osvetovo-telovýchovných spolkoch, ktorých úloha pre rozvoj ženského športu bola rovnako dôležitá. No ak nazeráme na šport s cieľom dosahovania najlepšieho výsledku, obmedzíme sa na uvedené špecializované športové kluby.

Banskobystrická medzivojnová spoločnosť vnímala účel a význam športu prirodzene z inej perspektívy ako ich predvojnová generácia. Magistrát Banskej Bystrice vynakladal úsilie o zlepšenie podmienok a o rozvoj športovej infraštruktúry ako potenciálnej investície na zatraktívnenie mesta. Výstavba skokanského mostíka, plavárne či umelé zvýšenie hladiny Hronu na účely pestovania veslárstva boli projekty, ktorými sa magistrát intenzívne zaoberal. Väčšina z projektov bola aj úspešne zrealizovaná. To nasvedčovalo, že šport nebol mestským úradným predstaviteľom ľahostajný pre vyššie uvedené dôvody.³⁹ Prvým povojnovým športovým klubom bol Banskobystrický atletický klub (BAC), no jeho činnosť bola prerušená v roku 1923 z oficiálneho dôvodu – nedodržiavanie stanov.⁴⁰ BAC bol klubom s mužskou i ženskou členskou základňou. Na základe dokumentu o rozpustení majetku klubu uvádzam mená niektorých členiek, napr. Iľonka Reinhardt, Icaza Dohnányi, Alžbeta Klauz, Edith Martinovits a ďalšie. Práve ženská základňa BAC bola príkladom žien so symbolickou pozíciou v klube.⁴¹

ŠK Slávia BB bol najväčší klub, ktorý sa pričínal o zviditeľnenie mesta Banská Bystrica. Vďaka systematickej práci členov a ich interesu v československom športovom hnutí sa klub zaslúžil o zorganizovanie niekoľkých významných celoštátnych a medzinárodných podujatí ako jeden z mála zo Slovenska. „Začiatok bol veľmi sľubný, členovia sa prihlasovali v značnom počte, najväčšiu prekážku a to najcitelnejšiu robily finančné nedostatky, hmotnou pomocou pomohli však niektorí členovia i tento ťažký stav prekonať...vzal si za úkol pestovať všetky druhy športov v Banskej Bystrici“⁴² uviedol sekretár klubu Richard Müllner. ŠK Slávia Banská Bystrica nebol len čisto mužskou doménou, ale v klube sa realizovali aj ženy. Oproti ženám z BAC boli ženy ŠK Slávie aktívnejšie na športovom poli. Klub vychoval Máriu Markovičovú, Katarínu Szántovú, E. Bárzyovú, Kindernayovú a i.,⁴³ ktoré dosahovali výsledky v tenisových turnajoch.⁴⁴ „V dňoch 21-24-ho t. m. sohral tenisový turnaj v St. Smokovci a majstrovstvo Karpatské a majstrovstvo St. Smokovca. Turnaja sa súčasnilo 40 hráčov z rôznych miest republiky...Hra počas turnaja stála na primeranej úrovni a obzvlášť treba pripomenúť víťazstvo pi. Bárzyovej nad pi. Kontovou, tuhý zápas pi. Kroutilovej s sl. Markovitsovou [Markovičovou, pozn. autora]⁴⁵ uverejnilo regionálne periodikum *Hronské noviny*. Uvedené články tenisového odboru ŠK Slávie boli s klubom spojené aj rodinnými väzbami. Zároveň možno ich označiť za ženy z dobre situovaných rodín. Tento stav je pozorovateľný hlavne u Márii Markovičovej, ktorej otec bol majiteľom radvanského súkennického podniku a jedným z organizátorov športových podujatí v Banskej Bystrici. Rovnako aj Markovičovej brat sa aktivizoval v automobilovom športe i v turistických spolkoch v Banskej Bystrici.

³⁹ Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), f. Magistrát BB (MBB), inv. č. 1045, č. k. 542. [anon].: Vodný šport v Ban. Bystrici. In: *Banskobystrické noviny*, roč. I, 1934, č. 25, s. 1.

⁴⁰ Členovia BAC boli obvinení z maďarizácie v klube už v roku 1921. Z tohto dôvodu činnosť klubu bola v najbližších dvoch rokoch viac-menej len formálna. Napriek krátkej pôsobnosti klub vychoval mužov-športovcov, ktorí dosahovali výsledky na celoštátnej úrovni.

⁴¹ ŠABB, f. Pohronská župa I. 1923–1928 (PŽ I.), signatúra (sgn.) 110/VIII, č. k. 58.

⁴² MÜLLNER, R.: *Zpráva sekretára k riad. valnému shromáždeniu ŠK Slávie v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : b. m. 1924, s. 1.

⁴³ U väčšiny ženských predstaviteľiek vieme len priezvisko popripade iniciálu krstného mena. V prípade väčšieho úspechu na športovom poli športové periodiká uverejnili krstné meno, no tento prípad bol ojedinelý.

⁴⁴ NA, f. Česká lawn-tennisová asociace 1906–1948 (ČLTA), inv. č. 28, č. k. 15.

⁴⁵ Tenis. In: *Hronské noviny*, roč. X, 1928, č. 28, s. 5.

Príkladom týchto žien, ale aj spomenutého zápasu v hádzanej, možno ilustrovať klubovú podporu ich postavenia v športe. Ženy sa mohli venovať krasokorčuľovaniu, ktoré bolo ženskou doménou v klube.⁴⁶ Banskobystrické ženy-športovkyne si taktiež prešli vlnou kritiky spojenou s predsudkami z modernizácie. No útočilo sa na nich ako na ženy samotné. V regionálnych denníkoch sa autori dotýkali tém ako ženské práva, emancipácia a feminizmus. Príkladom je aj článok uverejnený v *Banskobystrických novinách*: „*Falošná emancipácia nenachádza už ozveny, dnešná mladá žena opäť vidí, že jej prvou funkciou a povinnosťou tu na svete je rodina. Kaviareňská fíflena, zamestnaná kdesi 'v úrade', zriekajúca sa detí, pestujúca psov alebo mačky, stala sa miesto dosavadnej módy strašidlom. Tá dobrá vidiecka, starostlivá matka, vychovávajúca hrbku detí, odstrčená a zabúdaná, prichádza opäť k oceneniu*“⁴⁷. Na tomto príklade možno vidieť, že ženy bez ohľadu na to či sa venovali športu alebo štrikovaniu boli konfrontované s predsudkami naďalej.

Záver

Fenomén šport bol od svojho etablovania v druhej polovici 19. storočia katalyzátorom zmeny myslenia spoločnosti. Myslenie jednotlivcov či komunít formovali šport a s ním aj zainteresované osobnosti. V súvislosti s pestovaním športu bol často spojený obraz športujúcich mužov spĺňajúcich filozofiu kalokagatie. Preto bol vnímaný ako mužská doména. Tento pohľad na problematiku možno vidieť v prvých interdisciplinárnych prácach, v ktorých sa autori snažili zmapovať vývoj a etablovanie športu. Tým prirodzene odsunuli vplyv žien na šport, nakoľko ich pozícia v spoločnosti bola diametrálne odlišná oproti mužom. Až revolúciou vo vede spojenou s novým nazeraním na rod a teda na to, čo je ženské a čo mužské, sa vytvoril priestor na iný pohľad na ženy ako spoluúčastníčky pri zásadných zmenách v športe.

Pre skúmanie žien-športovkýň v Československu v medzivojnovom období sú uplatniteľné koncepty: feministická teória a gender studies. Povojnovou celospoločenskou zmenou sa zmenilo aj postavenie žien v spoločnosti. Získali práva, mali slobodnejší výber v povolanií či vo výbere verejného spolku, ktorý poskytoval to, čo ich zaujímalo. Vďaka tejto „revolúcii“ v postavení žien zástancovia feministickej teórie vnímali ženský šport ako výsledok zmeny spoločenského statusu žien v medzivojnovom období. Zvlášť Československo je v tomto prípade ideálny príklad. No zároveň sa v prípade Československa dá uplatniť aj teória gender studies, ktorá je postavená na vyrovnávaní ženských a mužských pozícií v spoločnosti. Preto nemožno opomenúť, že v prvých rokoch v Československu, ale aj pred prvou svetovou vojnou, sa pomocou mužov otcov, bratov či manželov ako členov športového spolku dostalo k športu viac žien ako samostatne.

Na príklade športového života medzivojnovovej Banskej Bystrice som sa pokúsila priblížiť postavenie žien-športovkýň, ktoré boli nezmazateľnou súčasťou druhej vlny etablovania športu v meste a aj v republike. Zároveň som predstavila rozdiely v športe 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia na príklade československého prostredia, ktoré výrazne zasiahli myslenie ľudí. So zmenou myslenia boli spojené aj stereotypy a predsudky doby prejavujúce sa v odbornej či verejnej sfére. V súvislosti so športujúcimi ženami sa vyskytovali najčastejšie predsudky spojené s ich fyziognómiou či všeobecne so zdravím. Taktiež častokrát boli ženy stigmatizované za identitu a ich úlohu v spoločnosti ako budúcich matiek, manželiek.

⁴⁶ Napríklad Knappová, Wintersteinová.

⁴⁷ Žena a národ. In: *Banskobystrické noviny*, 1934, roč. I, č. 35, s. 2.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Národní archiv Praha, fond Československý svaz házané 1910–1948.

Národní archiv Praha, Česká lawn-tennisová asociace 1906–1948.

Národní muzeum Praha, zbierka Krasokorčuľovanie.

Národní muzeum Praha, zbierka Tennis.

Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Magistrát mesta BB 1920.

Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Pohronská župa I. 1923–1928.

Literatúra

APPLEBY, Karen M. – FOSTER, Elaine. Gender and Sport Participation. In: ROPER, Emily A. (eds.). *Gender Relations in Sport*. Rotterdam: Sense Publishers, 2013, s. 1-20. ISBN 978-94-6209-453-6.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Nezbytná, osvobozujúci, pomlovaná: o ženskej práci*. České Budějovice: Veduta, 2017. 304 s. ISBN 978-80-88030-21-8.

FISHER, Leslee A. – KNUST, Susannah K. – JOHNSON Alicia J. Theories of Gender and Sport. In: ROPER, Emily A. (eds.). *Gender Relations in Sport*. Rotterdam: Sense Publishers, 2013, s. 21-38. ISBN 978-94-6209-453-6.

GUTTMANN, Allen. *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*. New York: Columbia University Press, 2004. 224 s. ISBN 978-0231133418.

GUTTMANN, Allen. *Sports: The First Five Millennia*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2004. 464 s. ISBN 978-1558496101.

CHORVÁT, Tomáš. *Banská Bystrica a šport v rokoch 1918–1938*. Banská Bystrica: Hanuman, 2005. 150 s. ISBN 80-968233-0-2.

JARINA, Dušan. *Banskobystrický šport na dobových fotografiách*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2017. 43 s. ISBN 978-80-89388-73-8.

KOVÁČ, Dušan – HANULA, Matej a kol. *Z monarchie do republiky*. Bratislava: VEDA, 2022. 520 s. ISBN 978-80-224-2001-3.

LENDEROVÁ, Milena – HANULÍK, Vladan – TINKOVÁ, Daniela (eds.). *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. 261 s. ISBN 978-80-7465-068-0.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999. 300 s. ISBN 80-204-0737-5.

LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan. *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha: NLN, 2014. 644 s. ISBN 978-80-7422-313-6.

MACHAJDÍK, Igor. Ženy v športe – od diskriminácie k suverenite. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene*. Bratislava: Veda, 2011, s. 95-215. ISBN 978-80-224-1189-9.

MCCRONE, Kathleen E. Class, Gender and English Women's Sport, c. 1890–1914. In: *Journal of Sport History*, 1991, vol. 18, no. 1, p. 159-182.

PACHMANOVÁ, Martina. *Civilizovaná žena: ideál i paradox prvorepublikové vizuální kultury*. Praha: Vysokáškola uměleckoprůmyslová, 2021. 486 s. ISBN 978-80-88308-29-4.

SCOTT, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. In: *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5, p. 1053-1075.

SVOBODA, Vojtěch. *Sport jako teologická výzva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2019. 291 s. ISBN 978-80-7325-485-8.

WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha: Karolinum, 2013. 212 s. ISBN 978-80-246-2259-0.

Internetové zdroje

ŠPANIHELOVÁ, Magda. *Naše (krásne, zdravé, moderní a národní) tělo: vizuální reprezentace fyzické kultury a sportu v kontextu formování národní identity v meziválečném Československu*. [Dizertačná práce]. Praha: Katedra filmových studií FF UK, 2017. 186 s. Dostupné na: <<https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/94104>>.

Periodiká

Banskobystrické noviny 1934.

Hronské noviny 1928.

Eva: časopis moderní ženy 1929.

Sport-hry 1931.

Slavia: sportovní týdeník 1924.

Sportsman 1919, 1923.

STAR: sportovní tělocvičné automobilové rozmanitosti 1926-1936.

Publikované pramene

Fédération Sportive Féminine Internationale. B. m. 1932.

Sportovní almanach. Praha: Sportsman, 1923.

MÜLLNER, Richard. *Zpráva sekretára k riad. valnému shromaždeniu ŠK Slávie v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: b. m. 1924.

HOSPODÁRSKA POLITIKA MAĎARSKEJ VLÁDY SO ZRETEĽOM NA POĽNOHOSPODÁRSKU SITUÁCIU V PRVÝCH ROKOCH VOJNOVEJ KONJUNKTÚRY

PhDr. Patrik Beňuš
Historický ústav SAV

Abstrakt: *Príspevok analyzuje realizáciu hospodárskej politiky maďarskej vlády v rokoch 1938 – 1942, s dôrazom na maďarskú územnú expanziu, hospodársku integráciu nových území a dopady na sociálnu štruktúru krajiny. Počas skúmaného obdobia sa Maďarské kráľovstvo (1920 – 1946) usilovalo o obnovu tzv. „Veľkého Maďarska“ pomocou revizionistických opatrení a územných ziskov, ktoré podporili vojnovú konjunktúru, no zároveň spôsobili komplikácie v oblasti integrácie rozdielne vyvinutých častí regiónov do „centrálneho“ hospodárskeho systému. Príspevok sa zameriava na politiku regulácie poľnohospodárstva a centralizáciu ekonomických procesov, ktoré vyplynuli z vojnových podmienok a z hospodársko-politických rozhodnutí maďarskej vlády.*

Kľúčové slová: *Maďarské kráľovstvo (1920 – 1946), vojnová konjunktúra, poľnohospodárstvo, legislatíva*

Abstract: *The contribution analyzes the implementation of the economic policy of the Hungarian government in the years 1938-1942, with an emphasis on Hungarian territorial expansion, the economic integration of new territories and the impact on the social structure of the country. During the examined period, the Kingdom of Hungary (1920 – 1946) sought to restore the so-called "Greater Hungary" by means of revisionist measures and territorial gains, which supported the war economy, but at the same time caused complications in the field of integration of differently developed parts of the regions into the "central" economic system. The paper focuses on the policy of agricultural regulation and the centralization of economic processes, which resulted from the war conditions and from the economic and political decisions of the Hungarian government.*

Key words: *Kingdom of Hungary (1920 – 1946), war economy, agriculture, legislation*

Úvod

V období druhej svetovej vojny sa Maďarské kráľovstvo (1920 – 1946) (ďalej len „Maďarsko“) stalo súčasťou Grosswirtschaftsraum ako tzv. doplnkový hospodársky priestor (Ergänzungsräume) spolu s ostatnými krajinami strednej a juhovýchodnej Európy. Jednou z úloh Maďarska bolo zabezpečovať prepravu a tranzit poľnohospodárskych produktov a potrebných surovín pre vojnové účely nacistického Nemecka. Maďarsko, medzi rokmi 1938 – 1944, prešlo dramatickými politickými a hospodárskymi zmenami, ktoré boli predovšetkým dôsledkom revizionistických ambícií vlády a neskôr aj vojnových podmienok. V období rokov 1938 až 1941 Maďarsko získalo najvýraznejšie územné zisky na úkor susedných krajín, či už diplomatickou alebo vojenskou cestou, čím sa zväčšila jeho rozloha a rovnako zvýšil počet obyvateľov. Predmetné zmeny priniesli nové príležitosti, ale aj výzvy pre maďarskú hospodársku politiku. Maďarská vláda sa musela vyrovnávať s rozdielmi v hospodárskom vývoji medzi pripojenými časťami a centrálnym územím, zvyšujúcou sa závislosťou na nacistickom Nemecku a potrebou riadiť hospodársko-politické procesy tak, aby krajina zvládla vojnovú konjunktúru a zároveň si udržiavala sociálnu stabilitu.

V tomto ohľade poľnohospodársky sektor na území Maďarska spolu s pripojenými časťami v období druhej svetovej vojny zohrával kľúčovú úlohu v oblasti zásobovania armády a civilného obyvateľstva, pričom bolo výrazne zasiahnuté vojnovými podmienkami, politickou situáciou a požiadavkami vojnovej konjunktúry. Na základe spomenutých okolností maďarská

vláda zaviedla viacero zákonov, vyhlášok a opatrení na reguláciu poľnohospodárskej produkcie a jej distribúciu a popritom sa snažila zachovávať dostupnosť potravín pre armádu a civilné obyvateľstvo.¹

V období druhej svetovej vojny bolo maďarské poľnohospodárstvo stále z veľkej časti založené na tradičných metódach obhospodarovania, pričom veľká časť produkcie bola zameraná na pestovanie obilnín a olejnatých plodín. V období vojnového konfliktu bol poľnohospodársky sektor zasiahnutý odvozom mužov do armády, čo spôsobilo nedostatok pracovnej sily na statkoch a poliach, s tým k nižšej produktivite a zvýšenej potrebe štátneho riadenia a podpory produkcie. Rovnako tak mechanické stroje, pohonné látky a umelé hnojivá boli nedostatkovým tovarom, čo naďalej obmedzovalo efektivitu poľnohospodárskej produkcie. Vojna spôsobila narušenie dodávok a obmedzila dostupnosť moderných technológií, čo malo rovnako negatívny vplyv poľnohospodársky sektor.²

Príspevok sa v prvej časti zameriava na realizáciu hospodárskej politiky maďarskej vlády v skúmanom období pri procese konsolidácie maďarského poľnohospodárskeho sektora. Zároveň sa venuje geopolitickým zmenám v stredoeurópskom priestore po roku 1938 a ich vplyvom na rozširovanie územia Maďarska so zreteľom na poľnohospodárstvo. V druhej časti príspevok skúma niekoľko vybraných legislatívnych opatrení maďarskej vlády, ktorými mala za cieľ konsolidovať a následne rozvinúť produkciu v poľnohospodárskom sektore pre potreby vojnovkej konjunktúry. Cieľom príspevku je analýza vládnych opatrení v poľnohospodárskom sektore pod vplyvom reakcii na geopolitické zmeny v strednej a na Balkáne v rokoch 1938 – 1942.

Realizácia hospodárskej politiky v období druhej svetovej vojny

Hospodárska politika označuje súhrn teoretických názorov, stratégií, opatrení a praktických krokov, ktoré vlády, inštitúcie alebo jednotliví politickí aktéri uplatňujú pri riadení hospodárstva v súlade so svojimi politickými cieľmi. V rámci historických súvislostí hospodárska politika skúma kontext konkrétnych období, politických režimov, vojnových udalostí či geopolitických zmien. Ide o dynamickú oblasť, v ktorej sa stretávajú politické a ekonomické ideológie, a v ktorej je rozhodujúce, ako sa daná spoločnosť vyrovnáva s problémami spojenými s distribúciou zdrojov, reguláciou trhu, štátnou kontrolou a plánovaním, ako aj s medzinárodnými záväzkami a globálnymi hospodárskymi procesmi.³

V období rokov 1938 – 1942 sa hospodárska politika maďarskej vlády sústredovala na riešenie problémov spojených s vojnovým hospodárstvom, územnou expanziou, centralizáciou ekonomiky a medzinárodnou hospodárskou závislosťou od krajín Osi, konkrétne od nacistického Nemecka. Kľúčovými témami boli otázky hospodárskej stability, zásobovania obyvateľstva a upevnenia politického režimu. Hospodársko-politické opatrenia maďarskej vlády reagovali na potrebu adaptácie hospodárstva na vojnové podmienky a rastúci tlak zo strany nacistického Nemecka, ktoré bolo hlavným obchodným partnerom Maďarska v období 2. svetovej vojny.

Pre výskum realizácie hospodárskej politiky v období rokov 1938 – 1942, konkrétne v kontexte Maďarska, bolo náležité uplatniť interdisciplinárnu metodológiu, ktorá spája historickú, politologickú a ekonomickú analýzu. Išlo predovšetkým o sledovanie vzájomných vzťahov medzi politickými cieľmi a hospodárskymi opatreniami, ktoré reflektovali širšie geopolitické a vojnové kontexty. V prípade predkladaného zámeru išlo predovšetkým o analýzu dobových vládnych dokumentov, ako boli zákony, vyhlášky a zámery vládnej garnitúry

¹ GAUČÍK, Štefan. *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945-1949*. Pozsony: Kalligram, 2013. s. 60-61.

² GAUČÍK, Š., 2013, s. 62-82.

³ JENKIS, Jeffrey – RUBIN, Jared. Historical Political Economy: What Is It? In: *ESI Working Paper*, 2022, s. 1-3.

(Györsky program, Jursecov systém, etc.), ktoré poskytujú obraz o politických rozhodnutiach a ich hospodárskych implikáciách. Predmetné zdroje umožnili spoznať kľúčové politické ciele, ako bola územná expanzia a centralizácia hospodárskeho riadenia, etc., ktoré odrážali snahu o hospodársku sebestačnosť a kontrolu nad strategickými odvetvami.⁴

Zároveň sa príspevku zameriavam na ideologické základy hospodárskej politiky, v našom prípade na politické zásahy v poľnohospodárskom sektore, ktoré boli ovplyvnené revizionizmom, snahou o národnú jednotu a spoluprácou s nacistickým Nemeckom. Práve politická závislosť od Nemecka mala priamy vplyv na poľnohospodárstvo Maďarska, ktorý sa prejavoval e. g. v domácom ale aj zahraničnom hospodárskom trhu, v dodržiavaní vývozných kót, etc. čo bolo nevyhnuté zohľadniť pri skúmaní hospodárskych opatrení. K ďalším významným faktorom bolo sledovanie zmien v maďarskom hospodárstve, najmä cez centralizáciu hospodárskeho riadenia a zavádzania regulácií v poľnohospodárstve, priemysle a finančnom sektore. Išlo predovšetkým o prijímanie ekonomických opatrení ako bola kontrola cien, štátne intervencie do výroby a distribúcie, etc.

Príspevok umožní nahliadnutie do realizácie hospodárskej politiky maďarskej vlády v období 1938 – 1942 cez hospodárske opatrenia, ktoré reagovali na domáce a medzinárodné geopolitické procesy.

Maďarsko a geopolitická situácia po roku 1938

Hospodársky vývoj Maďarska v období vojnového konfliktu bol rozhodujúcim spôsobom určujúci tým, že v období 1938 až 1941 krajina rozšírila svoje územie v tzv. štyroch etapách z 93 073 km² na 171 753 km², čím zároveň zvýšila aj počet obyvateľov (z 9,2 na 14,6 miliónov), čo malo priaznivý vplyv aj na rast zdrojov pracovných síl a tým aj na proces vojnovkej konjunktúry. Predmetné obdobie je charakterizované ako revizionistická snaha myšlienky obnoviť „Veľké Maďarsko“, čo sa Maďarsku do značnej miery podarilo na základe diplomatických ako aj vojenských prostriedkov, ktoré boli súčinnosti s realizovaním nemeckej politiky v stredoeurópskom priestore.⁵

Najvýznamnejšie diplomatické a vojensky intervenčné udalosti (všetko so súhlasom nacistického Nemecka), ktoré sa pričínili na rozšírení maďarského územia boli realizované v štyroch etapách:

Prvou z nich bola prvá viedenská arbitráž (2. november 1938), v rámci ktorej išlo o rozšírenie maďarského územia na úkor Československej republiky. Predmetné rozšírenie iniciovala Mníchovská dohoda tým, že otvorila cestu pre prehodnotenie maďarských územných nárokov, ktoré boli zahrnuté už v Mníchovskej dohode v rámci časti Dodatočné prehlásenia.⁶ Keďže rokovania medzi maďarskou a československou vládou nevedli k žiadnym výsledkom, tak o územných otázkach rozhodli arbitri Nemecka a Talianska. Na základe rozhodnutia Nemecka a Talianska bolo Maďarsku odstúpené územie na juhu Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Rozloha pripojeného územia k Maďarsku bola 11 927 km².⁷ Ďalšou etapou bolo obsadenie Podkarpatskej Rusi a východného územia Slovenského štátu (marec 1939). Po rozpade Československej republiky a vyhlásení Slovenského štátu Maďarsko vojensky

⁴ MOSCO, Vincent. What is Political Economy? Definitions and Characteristic. In: *The Political Economy of Communication*. New York: SAGE Publications Ltd, 2009, s. 23-24.

⁵ KOVÁCS, László. *Magyar vasúttörténet 5. – 1915-1944*. Budapest: Mesterprint Kft, 1997, s. 34-35.

⁶ „Predsedovia vlád štyroch mocností vyhlasujú, že sa problém poľskej a maďarskej menšiny v Československu, pokiaľ nebude vyriešený do troch mesiacov dojednaním medzi príslušnými vládami, stane predmetom ďalšej schôdzky tu prítomných šéfov vlád štyroch mocností.“ Dostupné na: <https://pages.pedf.cuni.cz/kddd/files/2015/03/Mnichovská-dohoda.pdf>

⁷ ŽUDEL, Juraj. Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku viedenskej arbitráže. In: ŽUDEL, Juraj. *Slovenská archivistika Bratislava*. Bratislava: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, roč. 26, č. 2., 1991, s. 39-40.

obsadilo Podkarpatskú Rus a vojensky intervenovalo východné územie Slovenského štátu. V tomto prípade Maďarsku bolo odstúpené územie s rozlohou približne 12 061 km².⁸

Územie Maďarska bolo rozšírené aj na základe Druhej Viedenskej arbitráže (30. august 1940), ktorou Nemecko chcelo predísť ozbrojenému konfliktu medzi Maďarskom a Rumunskom (pre odstúpenie severozápadnej časti Rumunska), ktorým by Nemecku zrejme boli okamžite zastavené dodávky ropy z Rumunska. Z obavy pred nebezpečenstvom vojenského vystúpenia Sovietskeho zväzu na Balkáne Hitler vyzval maďarskú a rumunskú stranu na bilaterálne rokovania. Keďže rokovania medzi Maďarmi a Rumunmi, nevedli k výsledkom, Hitler navrhol opätovne zvolať nemecko-taliansku arbitráž.⁹ Na základe ďalšieho rozhodnutia Nemecka a Talianska Maďarsko získalo severnú a južnú časť Sedmohradska, ktorá dotedy patrila Rumunsku. Rozloha odstúpeného územia v prospech Maďarska bola 43 104 km².¹⁰

Poslednou významnou územnou expanziou Maďarska bola anexia častí Juhoslávie v roku 1941. Po nemeckej invázii toho istého roku sa Maďarsko zapojilo do vojenskej operácie a získalo regióny Báčka (maď. Bácska), Baranja (maď. Baranya), Medjimurie (maď. Muraköz) a Prekmurie (maď. Muravidék). Naopak, juhoslovanská časť Banátu (maď. Bánság), ktorú Hitler pôvodne prisľúbil Maďarsku, zostala pod priamou nemeckou vojenskou správou. Napriek tomu Maďarsko získalo územie s rozlohou 11 475 km².¹¹

Oblasť	rozloha v km ²	počet obyvateľov	maď. národnosť (%)
Maďarsko po r. 1920	93 073	9 319 992	92,9
Južné územie Slovenska	11 927	1 062 022	84,1
Podkarpatská Rus	12 061	694 022	10,1
Severné Sedmohradsko	43 104	2 577 260	52,1
Juhoslávia	11 475	1 030 027	39,0
Maďarsko po r. 1941	171 753	14 683 323	77,4

Tabuľka 1 Fogarasi Zoltán: *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságoként 1941-ben.* Dostupné na: <https://kisebbszegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/magyarsagkutatoevkonyv/evkonyv1988.pdf>

Využitie a integrácia pripojených územných častí do maďarského hospodárskeho priestoru sa ukázala ako mimoriadne náročná úloha. Hoci maďarská vláda podnikla potrebné kroky, napriek tomu bolo zrejmé, že za posledných dvadsať rokov sa pripojené územia *diametrálne odlišne vyvíjali, disponovali s odlišným výrobným a spotrebiteľským potenciálom etc.* Z hľadiska prírodných geografických podmienok významnými časťami pripojených území s rozvinutou poľnohospodárskou produkciou boli severná a dominantne južná časť pripojeného územia, na ktorých sa nachádzali najkvalitnejšie obilné oblasti Karpatskej kotliny. Práve z toho dôvodu maďarskí národohospodári vyslovili názor, že poľnohospodársku výrobu na tzv. „prinavrátenom území“ je potrebné obmedzovať v záujme „centrálnej časti“ krajiny

⁸ HAMZA, Gábor. Grenzfragen von den Pariser Vorortverträgen bis zum Ersten Wiener Schiedsspruch 1938 und seine Folgen. In *Amárkus dezső összehasonlító jogtörténeti kutatócsoport folyóirata*. Pécsi: Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, s. 156 – 158.; RISTVEYOVÁ, Katarína – HRUBOŇ, Anton – MITÁČ, Ján. Prvá Viedenská arbitráž a Slovensko (medzinárodné súvislosti, výsledky a dôsledky). In MÁRZA, Radu – SYRNÝ, Marek a kol. *Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie*. Banská Bystrica: Dolis, s.r.o, 2018, s. 18.

⁹ DOMONKOS, Endre. Magyarország gazdasági fejlődése a második világháború idején : The Economic development of Hungary during World War II. In: *Közép-Európai Közlemények*, 12(4.). Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2019, s. 126.

¹⁰ ROMSICS, Ignác. *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina Books, 1999, s. 165.

¹¹ ROMSICS, I., 1999, s. 167.

(myslené územie Maďarska do roku 1938).¹² Maďarská vláda ako už aj spomenutí národohospodári si uvedomovali vysokú poľnohospodársku produkciu pripojeného územia k Maďarsku, avšak integrácia týchto regiónov nebola a nemohla byť priamočiara, ideálne dokonalá (odlišný vývoj a ekonomický potenciál týchto regiónov, rurálne pozadie, malomestský charakter a en bloc periférne, pohraničné postavenie pred rokom 1938). Na základe predmetných obáv bolo prijaté rozhodnutie, aby pripojené oblasti boli z hospodárskeho hľadiska iba spotrebiteľským územím. E. g. na odstúpenom južnom území Slovenka boli vydané nariadenia, ktoré mali chrániť maďarský hospodársky priestor ako: vysoký výmenný kurz (1:7 pričom reálna hodnota bola 1:5), zavedenie hospodárskych dozorcov, hermeticky uzatvorené územie, enormné vykupovanie zásob, obmedzenie pohonných látok, obmedzovanie osevných plôch, povolenia pre pestovanie tabaku, etc. Avšak väčšina týchto obmedzení bola účinná len do vyhlásenia druhej svetovej vojny, a to z dôvodu urgentnej potreby zapojiť „všetky časti“ územia do procesu vojnovnej konjunktúry.¹³

Legislatívne opatrenia pre podporu poľnohospodárskej produkcie

Maďarská vláda pred druhou svetovou vojnou a v jej priebehu čelila mnohým výzvam v oblasti hospodárskej politiky. Situácia bola zložitá v dôsledku celosvetovej hospodárskej krízy v 30. rokoch 20. storočia, ktorá zasiahla najmä poľnohospodársky sektor ako jeden zo základných pilierov maďarského hospodárstva. Poľnohospodári sa ocitli v ťažkej situácii, keďže ceny poľnohospodárskych produktov dramaticky poklesli, zatiaľ čo výrobné náklady zostali vysoké. V reakcii na túto situáciu sa vláda rozhodla pre sériu opatrení, ktorých cieľom bolo podporiť ekonomiku, zvýšiť produkciu a zároveň zachovať sociálnu stabilitu v krajine. Spomeniem len niekoľko najvýznamnejších zákonov a vyhlášok, ktoré razantne podporili poľnohospodársky sektor v období druhej svetovej vojny:

Prvým takým zákonom ešte pred vyhlásením druhej svetovej vojny bol Győrsky program. V reakcii na zmeny geopolitickej situácie na starom kontinente v roku 1938 a potrebe obranyschopnosti krajiny, maďarská vláda prijala päťročný program zbrojenia s názvom „Győrsky program“ v hodnote 1 miliardy pengő. Štátny program, vyhlásený premiérom Kálmánom Darányim v Győri, zmenil dovtedy existujúce investičné a rozvojové metódy pre financovanie a rozvoj maďarských obranných síl a vojenského priemyslu. Program Győr bol primárne realizovaný pre účely zbrojenia. V skutočnosti program sledoval všeobecnejšie ciele priemyselnej revitalizácie a hospodárskeho rozvoja a bol len užitočným vedľajším produktom zbrojnej výroby.¹⁴ Zo spomenutej sumy bolo 600 miliónov (vybraných od 27 000 daňových poplatníkov fyzických a právnických osôb, ktorí k 28. februáru 1938 mali čisté imanie viac ako 50 000 pengő) určených priamo pre zbrojenie, a zvyšných 400 miliónov (zo štátneho úveru, a zvyšok bol poskytnutý z rôznych iných zdrojov) bolo naplánované pre financovanie tzv. „nepriameho rozvoju“. Išlo o vybudovanie a rozvoj infraštruktúry, na ktorú bolo vyčlenených 210 (niektoré zdroje uvádzajú 216) miliónov pengő, avšak prioritou bola podpora poľnohospodárstva, baníctva a dokonca aj školstva.¹⁵ Győrsky program sa prezentuje ako plán

¹² DEMETER, Gábor – RADICS, Zsolt. A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdasági és társadalomföldrajzi vonatkozásai. In: *Limes*, 2007, č. 2, s. 63. Dostupné na: https://real.mtak.hu/8931/1/LIMES_Del_Felvidek_Demeter-Radics.pdf.

¹³ GAUČÍK, Štefan. A felvidéki pénzintézetek integrációja a magyarországi bankrendszerbe az első bécsi döntés után. In: *PALIMPSZESZTUS. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet; Kalligram, 2022, s. 311-328.; DOMONKOS, E., 2019, s. 128.

¹⁴ O úspešnosti programu Győr svedčí skutočnosť, že rok po jeho vyhlásení bolo skrátené jeho trvanie z piatich rokov na dva a súčasne boli zvýšené investičné prostriedky o 60 %. UNGVÁRY, Krisztián. Magyarország II. világháborús szerepvállalása. In: *Korunk*. Ciuc: Alutus, 2012, s. 39.

¹⁵ ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Helikon Kiadó, 2023. s. 162.; *Arcanum, A Győri programtól a háború kezdetéig 1938–1941*. Dostupné na: <https://www.arcanum.com/hu/online->

pre tzv. vyzbrojenie a modernizáciu armády, musíme ho však vnímať aj ako plán pre rozvoj všetkých významných segmentov v krajine, čo nám potvrdzujú vyššie spomenuté investičné plány, ale aj výnatok z časti XX Győrskeho programu: „1. § Ministerstvo je oprávnené pre účely obrany štátu, výstavbu ciest a mostov, pre rozvoj štátnych železníc a lodnej dopravy, ako aj pre vybavenie a zariadenia pošty a telekomunikácií, pre podporu získavania bytov, pre podporu poľnohospodárskej výroby a predaja, pre zavlažovanie poľnohospodárstva,...“.¹⁶ Program komplexne pokrýval celú produkciu poľnohospodárstva a príbuzné oblasti (vzdelávanie, experimentálna činnosť, zakladanie vzorových statkov, zľavy pre výrobcov, zveľaďovanie pôdy, spracovanie poľnohospodárskych produktov, organizácia klasifikácie a predaja).¹⁷

Počas vojnových rokov poľnohospodárska produkcia výrazne kolísala podľa sezónnych podmienok. V roku 1939 bola úroda nadpriemerná, ale v rokoch 1940 a 1942 bolo počasie vyslovene nepriaznivé. Priemerná úroda bola zozbieraná len v rokoch 1941, 1943 a 1944 a práve z toho dôvodu (ako aj pre zásobovanie armády, obyvateľstva a dodržiavania nemeckých vývozných kvót) bol zostrojený aparát *pre* regulovanie povinnej dodávky poľnohospodárskych produktov.¹⁸ Tento systém predstavoval §2 zákona na vykonávanie poľnohospodárskych prác z roku 1939¹⁹, ktorým bol zavedený mechanizmus, ktorý nielenže zabezpečil zásobovanie pre armádu a civilné obyvateľstvo, ale tiež udržiaval štátnu kontrolu nad kľúčovými sektormi ekonomiky. Zákon ukladal poľnohospodárom povinnosť odovzdávať časť úrody štátu za pevne stanovené ceny. Hoci tento systém zabezpečil dodávky potravín, poľnohospodári trpeli stratami, keďže štátne ceny boli nižšie, ako by dosiahli na voľnom trhu, čo spôsobilo vznikol paralelného systému čierneho trhu, na ktorom sa poľnohospodárske produkty predávali za oveľa vyššie ceny.

Hospodárske problémy však nekončili iba pri nedostatku poľnohospodárskych zdrojov. Maďarsko ako krajina s tradične silným poľnohospodárskym sektorom závisela od medzinárodného obchodu, najmä exportu potravín. S narastajúcim konfliktom a zmenami na svetových trhoch však dochádzalo k obmedzeniu exportných možností. Vojnové embargo a nemecká vojnová blokáda spôsobili, že tradiční obchodní partneri ako Spojené kráľovstvo a Francúzsko prestali odoberať maďarské produkty. Vláda sa preto musela prispôbiť novej realite a nasmerovať svoje obchodné aktivity hlavne na Nemecko a Taliansko, čo ďalej zvyšovalo závislosť maďarského hospodárstva na vojnovom úsilí Osi.²⁰

Ďalším dôležitým krokom vlády v rámci hospodárskej politiky bolo prijatie nariadení o maximálnych cenách z roku 1940, ktoré boli zahrnuté do vyhlášok e. g. o regulácii obehu a spotreby tuku alebo o regulácii obehu a spotreby cukru a tuku, etc.²¹ Predmetné ale aj ďalšie nadväzujúce vyhlášky mali za cieľ zabrániť prudkému rastu cien poľnohospodárskych produktov, najmä základných potravín, ako boli obilniny, mäso, cukor, tuky či mliečne výrobky. Umelo stanovené ceny mali stabilizovať situáciu na vnútornom trhu a ochrániť spotrebiteľov pred infláciou, ktorá sa začala prejavovať v dôsledku vojnových podmienok.

kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/legi-haboru-magyarorszag-felett-6E95/elso-kotet-6E96/a-gyori-programtol-a-haboru-kezdeteig-19381941-6F16/.

¹⁶ Wolters Kluwer, 1938. évi XX. Törvénycikk a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról s ezek költségeinek fedezéséről. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41>.

¹⁷ DOMONKOS, E., 2019, s. 130

¹⁸ DOMONKOS, E., 2019, s. 129.

¹⁹ az 1939. évi mezőgazdasági munkálatok elvégzéséhez szükséges hitel előmozdításáról. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=554&layout=s.

²⁰ UNGVÁRY, K., 2012, s. 11.

²¹ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1940. évi 153.900. számú rendelete, a zsír forgalmának és fogyasztásának szabályozásáról. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1940/?pg=868&layout=s.

V nasledujúcom roku bola prijatá vyhláška o úprave práce národnej obrany²² a vyhláška o pracovnej povinnosti národnej obrany z roku 1940²³, ktorými bola zavedená pracovná povinnosť pre občanov, ktorí neboli odvedení do armády. Hlavným cieľom bolo riešiť nedostatok pracovnej sily v priemysle a v poľnohospodárstve. Vyhlášky sa zameriavali predovšetkým na mladých mužov a ženy, ktorí mali nahradiť mužov odvedených do armády. Vyhlášky umožnili udržiavať určitú úroveň produkcie napriek nedostatku pracovnej sily spôsobenej vojnou.

Mechanizácia poľnohospodárstva patrila k ďalším významným prvkom hospodárskej politiky. Na základe prijatého XVI článku zákona o rozvoji poľnohospodárstva z roku 1942²⁴ bolo cieľom zvýšiť efektívnosť a výkonnosť maďarského poľnohospodárstva, pričom mechanizácia mala byť kompenzáciou za nedostatok pracovnej sily počas vojny. Napriek investíciám vlády do nákupu a distribúcie poľnohospodárskych strojov zostala mechanizácia výrazne obmedzená v dôsledku vojnových podmienok, nedostatku surovín a technologických kapacít. Snaha o zvýšenie rastlinnej produkcie sa premietla v sérii vyhlášok, ako napríklad Smer a metódy rozvoja poľnohospodárstva či O organizovaní poľnohospodárskej výroby a predaja, ktoré boli súčasťou širšieho legislatívneho rámca zákona o rozvoji poľnohospodárstva z roku 1942.

V rámci hospodárskej politiky bol v roku 1942 zavedený aj nový systém hospodárskeho riadenia tzv. Jurcsekov systém.²⁵ Išlo o systém hospodárskych opatrení a distribúcie potravín zavedený v Maďarsku počas druhej svetovej vojny, presnejšie v rokoch 1940 – 1944. Systém zaviedol prísne pravidlá týkajúce sa distribúcie potravín a kontrolu ich cien, čím sa maďarská vláda snažila zabrániť nedostatku základných potravín. Išlo predovšetkým o reguláciu distribúcie potravín, ktoré boli počas vojny nedostatkové, ako e. g. mäso, tuky, cukor a iné základné potreby. Jurcsekov systém tiež stanovil maximálne ceny pre rôzne potraviny a tovary, aby sa zabránilo špekulatívnemu zvyšovaniu cien počas vojnového konfliktu. Prednostné zásobovanie bolo určené pre vojenské jednotky, robotníkov v strategických odvetviach a obyvateľstvo v mestách, ktoré boli najviac závislé na dodávkach potravín z vidieka. Systém racionalizácie mal výrazný vplyv na poľnohospodárstvo, keďže poľnohospodári museli odovzdávať veľké časti svojich produktov štátu za stanovené ceny, čo viedlo k napätiam medzi vládou a poľnohospodármi, ktorí neboli vždy spokojní s nízkymi cenami a so zásobovaním. Jurcsekov systém na jednej strane pomáhal udržať základnú distribúciu potravín a predchádzať výraznému nedostatku potravín, avšak na druhej strane tiež viedol k nárastu čierneho trhu, na ktorom sa potraviny predávali za oveľa vyššie ceny. Racionalizovanie a kontrola zásobovania však viedli aj k nespokojnosti obyvateľstva a prispeli k celkovému napätiu v spoločnosti počas vojnových rokov.²⁶

Sociálna nerovnosť, ekonomické výzvy a vojnové podmienky spolu vytvárali komplexnú situáciu, ktorú maďarská vláda riešila sériou opatrení na podporu produkcie a udržanie hospodárskej a politickej stability. Maďarská hospodárska politika v období druhej svetovej vojny čelila mnohým komplikáciám, ktoré zasiahli nielen armádu, ale aj civilné obyvateľstvo. Vláda, snažiac sa udržať stabilitu v rámci vojnovkej konjunktúry, sa uchýlila k viacerým radikálnejším opatreniam, ktoré mali za cieľ riešiť nedostatok potravín a surovín, centralizovať ekonomické procesy a zároveň spĺňať potreby nacistického Nemecka.

²² 1939 évi számú rendeleter, a honvédelmi munkakötelezettség szabályozásáról. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=2047&layout=s.

²³ A m. kir. honvédelmi miniszter 1940. évi 8.000. eln. 18. számú rendeleter, a honvédelmi munkakötelezettség szabály. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1940/?pg=877&layout=s&query=föld.

²⁴ 1942. évi XVI. Törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről

²⁵ (maď. Jurcsek-rendszer).

²⁶ DOMONKOS, E., 2019. s. 131.

Jedným z najvýznamnejších opatrení, ktoré vláda zaviedla, bol lístkový systém, ktorý bol aplikovaný už v apríli 1940, pričom sa postupne rozširoval na základné potraviny, ako bol cukor a tuky. E. g. v Budapešti mali obyvatelia nárok na 1 kg cukru mesačne a v ostatných častiach krajiny len 300 g. Predmetný systém reflektoval hospodársku politiku vlády, ktorá sa snažila rozdeľovať obmedzené zdroje tak, aby sa čo najviac minimalizovali sociálne nepokoje a zachovala aspoň základná úroveň výživy pre obyvateľstvo. Ďalším krokom bolo zníženie potravinových dávok o 50 % začiatkom roku 1941, spolu so zákazom zabíjania ošípaných pod 100 kg, čo výrazne obmedzilo dostupnosť mäsa.²⁷

Situáciu komplikovali aj medzinárodné záväzky. Maďarsko sa muselo vyrovnáť s tlakom zo strany Nemecka, ktoré vyžadovalo stále väčšie množstvo poľnohospodárskych produktov. V obchodnej dohode z roku 1941 sa Maďarsko zaviazalo vyvážať väčšinu svojich poľnohospodárskych prebytkov, čo zhoršilo situáciu pre domácu spotrebu. Nemecko navyše pravidelne neplnilo svoje záväzky v oblasti dodávok priemyselných výrobkov výmenou za potraviny, čo len prehĺbilo vnútorné hospodárske problémy Maďarska. Predmetné obchodné dohody nútili vládu znižovať zásobovanie domácností a armády, aby splnila požiadavky nemeckého trhu, čo ešte viac prehľbovalo sociálne napätie.

Dôležitú úlohu v maďarskom hospodárstve zohrávali štátom kontrolované monopolné organizácie ako Futura a Hangya. Futura, bol monopol na distribúciu obilnín a poľnohospodárskych produktov, ktorý sa zameriaval na centralizované riadenie obchodovania s týmito surovinami, z dôvodu zabezpečenia stabilných zásob pre obyvateľstvo a armádu. Jej cieľom bolo tiež regulovať ceny a predchádzať inflácii, čo bolo kľúčové pre zachovanie sociálnej stability. Hangya zabezpečovala výkup hydiny a pomáhala udržiavať stabilné ceny a zásobovanie, čo prispelo k zmierneniu dopadov vojny na civilné obyvateľstvo.²⁸

Zavádzanie takýchto opatrení bolo charakteristické pre maďarskú hospodársko-politickú stratégiu, ktorá sa snažila riadiť vojnovú konjunktúru prostredníctvom štátnych zásahov a centralizácie. Sociálny aspekt tejto politiky bol v snahách o udržanie stability, aj keď na úkor zníženia životnej úrovne, najmä prostredníctvom prerozdelenia potravín a obmedzovania osobnej spotreby. Predmetné kroky však často narážali na odpor obyvateľstva a prispievali k rastúcemu napätiu medzi vidiekom a mestom, veľkými vlastníkami pôdy a malými roľníkmi, čo odrážalo hlbokú sociálnu a hospodársku nerovnováhu v krajine.

Záver

Realizácia hospodárskej politiky maďarskej vlády v období rokov 1938 – 1942 boli úzko prepojené s maďarskou územnou expanziou a dôsledkami druhej svetovej vojny. Rozšírenie územia v rámci revizionistických snáh o obnovu „Veľkého Maďarska“ síce prinieslo dočasné hospodárske výhody, najmä v oblasti poľnohospodárstva, no zároveň postavilo maďarskú vládu pred zásadné výzvy. Pripojené územia so sebou priniesli nielen nové zdroje, ale aj problémy spojené s integráciou rôznych ekonomických systémov a rozdielných úrovní rozvoja týchto regiónov.

Maďarsko sa počas vojny snažilo zachovať svoju hospodársku stabilitu prostredníctvom centralizovaných opatrení, ako boli štátne zásahy do poľnohospodárstva, regulácie cien, povinné dodávky a zavedenie lístkového systému. Zároveň sa vláda usilovala udržať vnútornú stabilitu a minimalizovať sociálne nepokoje, pričom využívala nástroje, ktoré mali zabezpečiť základné potreby obyvateľstva a armády. Avšak vojnové podmienky, nemecká hegemonia/neskôr nemecká okupácia a ekonomická závislosť na nacistickom Nemecku významne narušili maďarské hospodárstvo a prehĺbili sociálne napätie.

²⁷ DOMONKOS, E., 2019, s. 131.

²⁸ GAUČÍK, Štefan. Gaučík. Magyar szövetkezeti reintegráció a felvidéki területeken (1938-1943). In: *Múltunk*, 2019, roč. 64, č. 1, s. 2-4. Dostupné na: <https://real.mtak.hu/41189/1/Múltunk%20-%20Magyar%20szövetkezeti%20reintegráció%20a%20felvidéki%20területeken.pdf>.

Hoci opatrenia maďarskej vlády, vrátane rôznych sociálnych reforiem, mechanizácie poľnohospodárstva či redistribúcie pôdy, mali za cieľ zlepšiť životné podmienky obyvateľstva, ich efektívnosť bola často limitovaná nedostatkom zdrojov, vojnovými podmienkami a medzinárodnými záväzkami. Hospodárska politika krajiny, hoci v niektorých aspektoch úspešná, narážala na viaceré problémy, ako bol čierny trh, inflácia či nesúlad medzi centrálnymi plánmi a reálnymi možnosťami.

Realizácia hospodárskej politiky reflektovala nielen snahu vlády o maximalizáciu vojnových ziskov a udržanie sociálnej stability, ale aj závislosť krajiny na geopolitickej situácii v Európe. Zároveň ukázalo na zložitosť riadenia vojnovkej konjunktúry, ktorá bola pod tlakom nielen vnútorných hospodárskych problémov, ale aj vonkajších vplyvov zo strany nacistického Nemecka. V konečnom dôsledku tieto hospodársko-politické stratégie neboli tak zásadné na to, aby odolali prudkým hospodárskym zmenám a vojnovým komplikáciám, ktoré vyvrcholili v roku 1944, keď prišlo k dezorganizácii a pádu maďarského hospodárstva.

Hospodársky rozmach z rokov 1938 až 1941 bol postupne nahradený stagnáciou, a napokon hospodárskym kolapsom v dôsledku vojnových udalostí. Sociálne napätia sa prehĺbovali, vidiecke obyvateľstvo čelilo čoraz väčším obmedzeniam. Hoci sa maďarská vláda snažila posilniť svoje postavenie v rámci stredoeurópskeho priestoru, nedokázala plne využiť svoj hospodársky potenciál a udržať si politickú a hospodársku nezávislosť, čo nakoniec viedlo k jeho hospodárskemu a politickému pádu na konci vojny.

LITERATÚRA A PRAMENE

- DEMETER, Gábor – RADICS, Zsolt. A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdasági és társadalmi földrajzi vonatkozásai. In: *Limes*, 2007, č. 2, s. 65-82. Dostupné na: https://real.mtak.hu/8931/1/LIMES_Del_Felvidek_Demeter-Radics.pdf.
- DOMONKOS, Endre. Magyarország gazdasági fejlődése a második világháború idején : The Economic development of Hungary during World War II. In: *Közép-Európai Közlemények*, 12(4.). Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2019, s. 125–141.
- GAUČÍK, Štefan. A felvidéki pénzügyi intézetek integrációja a magyarországi bankrendszerbe az első bécsi döntés után. In: *PALIMPSZESZTUS. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet; Kalligram, 2022, s. 311-328.
- GAUČÍK, Štefan. *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945-1949*. Pozsony: Kalligram, 2013. 408 s.
- GAUČÍK, Štefan. Magyar szövetkezeti reintegráció a felvidéki területeken (1938-1943). In: *Múltunk*, 2019, roč. 64, č. 1, s. 151-181. Dostupné na: <https://real.mtak.hu/41189/1/Múltunk%20-%20Magyar%20szövetkezeti%20reintegráció%20a%20felvidéki%20területeken.pdf>.
- HAMZA, Gábor. Grenzfragen von den Pariser Vorortverträgen bis zum Ersten Wiener Schiedsspruch 1938 und seine Folgen. In: *Amárkus dezső összehasonlító jogtörténeti kutatócsoport folyóirata*. F. Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, s. 145-169.
- JENKIS, Jeffrey – RUBIN, Jared. Historical Political Economy: What Is It? In: *ESI Working Paper*, 2022, s. 1-22.
- KOVÁCS, László. *Magyar vasúttörténet 5. – 1915-1944*. Budapest: Mesterprint Kft, 1997. 477 s.
- MOSCO, Vincent. What is Political Economy? Definitions and Characteristics. In: *The Political Economy of Communication*. New York: SAGE Publications Ltd, 2009. 280 s.
- RISTVEYOVÁ, Katarína – HRUBOŇ, Anton – MITÁČ, Ján. Prvá Viedenská arbitráž a Slovensko (medzinárodné súvislosti, výsledky a dôsledky). In: MÂRZA, Radu – SYRNÝ, Marek a kol. *Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie*. Banská Bystrica: Dolis, s.r.o, 2018, s. 12-25.
- ROMSICS, Ignác. *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina Books, 1999. 513 s.
- ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Helikon Kiadó, 2023. 732 s.
- TILKOVSKY, Lóránt: *Revízió és nemzetiség politika Magyarországon 1938 – 1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 334 s.
- UNGVÁRY, Krisztián. Magyarország II. világháborús szerepvállalása. In *Korunk*. Ciuc: Alutus, 2012, s. 37-45.
- ŽUDEL, Juraj. Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku viedenskej arbitráže. In: *Slovenská archivistika Bratislava*. Bratislava: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr, 1991, roč. 26, č. 2., s. 34-43.

Zákony

1939. évi mezőgazdasági munkálatok elvégzéséhez szükséges hitel előmozdításáról. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=554&layout=s.
- 1939 évi számú rendelete, a honvédelmi 'munkakötelezettség szabályozásáról. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=2047&layout=s.

1942. évi XVI. Törvénycikk a mezőgazdaság fejlesztéséről. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94200016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>
- A m. kir. földművelésügyi miniszter 1940. évi 153.900. számú rendelete, a zsír forgalmának és fogyasztásának szabályozásáról. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1940/?pg=868&layout=s.
- A m. kir. honvédelmi miniszter 1940. évi 8.000. eln. 18. számú rendelete, a honvédelmi munkakötelezettség szabály. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1940/?pg=877&layout=s&query=föld.
- Arcanum, A Győri programtól a háború kezdetéig 1938–1941. Dostupné na: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/legi-haboru-magyarorszag-felett-6E95/elso-kotet-6E96/a-gyori-programtol-a-haboru-kezdeteig-19381941-6F16/>.
- Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokként 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle, 1944. Dostupné na: https://kisebbségkutató.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/magyarságkutatóevkonyv/evkonyv_1988.pdf
- Mnichovská dohoda. Dostupné na: <https://pages.pedf.cuni.cz/kddd/files/2015/03/Mnichovská-dohoda.pdf>.
- Wolters Kluwer, 1938. évi XX. Törvénycikk a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról s ezek költségeinek fedezéséről. Dostupné na: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41>.

SEBAKRITIKA AKO STRATÉGIA JEDNANIA VYSOKOŠKOLSKÝCH PEDAGÓGOV HISTÓRIE NA FIF UK V 50. ROKOCH 20. STOROČIA

Mgr. Mária Rímešová

Katedra všeobecných dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: *Ludia v akomkoľvek spoločenskom usporiadaní sa môžu ocitnúť v situácii súvisiacej s politikou a ideológiou, pričom riešia dilemy osobných hraníc, ktoré im dovoľujú či nedovoľujú pristúpiť na kompromis. I keď v diktátorských režimoch sa často upriamuje pozornosť na formy útlaku, ich vykonávateľov a obeť, v realite bežného života stále existovali ľudia, ktorí za svoj život aktívne zodpovedali a hľadali spôsob ako čo najlepšie vyriešiť životnú situáciu. Inak tomu nebolo ani v prípade pedagógov histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v 50. rokoch 20. storočia, ktorí boli postavení pred viaceré dilemy, na ktoré museli odpovedať rôznymi spôsobmi jednania. Okrem nutnosti súhlasu a osvojenia si ideologických dogiem mali pedagógovia odhaľovať i svoje ideologické nedostatky. Práca sleduje ako sa s danými úlohami museli vysporiadať vysokoškolskí učitelia histórie v Bratislave.*

KLúčové slová: *Univerzita Komenského, vysoké školy, sebakritika, komunizmus*

Abstract: *People in any social order can find themselves in situations related to politics and ideology, dealing with personal boundaries dilemmas that allow or do not allow them to compromise. Although in dictatorial regimes, attention is often focused on forms of oppression, their perpetrators, and victims, but in the reality of everyday life, there were still people who actively took responsibility for their lives and sought ways to resolve their life situation as best as possible. This was also the case for history educators at the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava in the 1950s, who faced several dilemmas and had to respond in various ways. In addition to the necessity of compliance and adoption of ideologic dogmas, educators had to reveal their ideological shortcomings. Therefore, the work examines how university history teachers in Bratislava had to deal with these tasks.*

Keywords: *Comenius University, higher education, self-criticism, communism*

Úvod

Sebakritiku možno chápať ako skúmanie samého seba, svojich skutkov a názorov, pričom ich jednotlivec s pohľadom na minulosť definuje ako chyby a určuje hranicu zodpovednosti. Rozmer sebakritiky nespočíva len vo vlastnom sebauvedomení, ale je podriadený aj sociálnemu kontextu.¹ Prostredníctvom sebakritiky sa poukazuje na to, že jedinec nespĺňa očakávania spoločnosti. V európskom priestore bol koncept sebakritiky prítomný už v starovekom Grécku či Ríme, ale rovnako tak sa spája aj s kresťanstvom. V novších dejinách sa sebakritika využívala ako špecifický stranický rituál komunistického režimu, ktorý ale so skutočnou sebakritikou človeka nemal veľmi veľa spoločného. Hoci vychádzal z antiklerikálneho marxizmu-leninizmu, korene mal aj v kresťanskom koncepte viny.

Komunistická sebakritika spočívala vo svojom výchovnom charaktere. Človeka mala vychovávať a zároveň mu mala pomôcť oslobodiť sa od minulosti. V časoch stalinských čistiek v 30. rokoch 20. storočia či počas vykonštruovaných procesov v 50. rokoch znamenala sebakritika však pre jednotlivca skôr snahu o skrátenie mučenia a prejav bezmocnosti než akt vlastného sebauvedomenia. Okrem toho, že akt sebakritiky mohol byť motivovaný hrozbami násilia, nebola to jediná motivácia, ktorá nútila jednotlivcov zamýšľať sa nad vlastnými činmi.

¹ NOWICKA, Magdalena. Self-criticism in Public Discourse: A Device of Modernization? The Case of Eastern Europe. In: *Dimensions of Modernity. The Enlightenment and its Contested Legacies*. Vienna: IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, 2015, č. 34, s. 2.

Jednotlivcov okrem snahy adaptovať sa na nové podmienky podnietilo k vykonaniu sebakritiky aj úsilie pokračovať vo svojom doterajšom živote, a to tak v súkromnom ako aj pracovnom. A teda aj keď sa priznanie chýb, v diktátorských režimoch často nezmyselných, spája s istou dávkou poníženia a hanby, vykonaním sebakritiky si osoba mohla zachrániť svoju kariéru či pozíciu. Sebakritika a priznanie chýb sa tak stali aktom stratégie, ktorá je viditeľná i v akademickom prostredí.

Táto práca sa vymedzuje na veľmi špecifickú vzorku akademikov – historikov, ktorá sa ako reprezentatívna zložka intelektuálneho prostredia vyznačuje mierou istej lojality, rôznych adaptačných mechanizmov či sofistikovaných cieľov jednania. Príspevok okrem publikovaných prác vychádza z archívnych dokumentov uložených v Archíve Univerzity Komenského, Registratúrnem stredisku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Slovenskom národnom archíve.

Teoreticko-metodologické východiská

Doterajší historiografický výskum sa dlhodobo sústreďuje na výskum represie vychádzajúci z konceptu totalitarizmu, podľa ktorého bola spoločnosť vykreslená ako bezmocná obeť nátlaku, ktorej vynútený postoj bol založený výlučne na kontrole a represii. Táto práca sa však viac prikláňa ku generácii „revizionistov“, ktorí spoločnosť v diktatúrach chápali ako autonómneho aktéra tvoriaceho dôležitý faktor pri vysvetľovaní povahy diktatúr.² Sheila Fitzpatrick ako jedna z predstaviteľov generácie „revizionistov“ zamerala svoju pozornosť na jednotlivca, ktorého predstavila nie ako zmanipulovaného a pasívneho, ale ako toho, kto sa usiluje o prežitie i v ťažších dobách prostredníctvom sociálnej stratégie, ktorou sa ľudia snažia prekonať vyskytnuté problémy.³

Pre túto prácu je tiež zásadný pojem a koncept *lojality*, ktorý bližšie definoval Martin Schulze Wessel.⁴ Martin Schulze Wessel definoval lojalitu ako sociálny vzťah, ktorý sa neobmedzuje len na poslušnosť, ale opisuje skôr postoj, ktorý je za tým.⁵ Koncept lojality predpokladá vnútornú ochotu k určitému správaniu, pričom je založený na slobodnej vôli. Na rozdiel od poslušnosti, o lojalite nemožno uvažovať bez rôznych možností konania, pretože je do aspoň do určitej miery založená na dobrovoľnosti, i keď často len zinscenovanej.⁶ Odmietnutie či prijatie zmeny chovania učinенých z lojality závisí teda na vôle jednotlivca.

Na lojalitu možno nazerať z pohľadu toho, kto lojalitu poskytuje a kto ju prijíma, ale tiež ju je možné preskúmať ako stratégiu jednania. Lojalita nemusí byť pre jednotlivca výlučne jedna. Človek môže vykazovať niekoľko rôznych lojalít, ktoré sa tiež môžu rozchádzať či dokonca môžu byť do istej miery protichodné. V prípade historikov možno pojednávať o lojalite k inštitúcii ako takej (teda fakulte a univerzite), vzájomnej lojalite medzi jednotlivými aktérmi (medzi kolegami, medzi študentmi a pedagógmi), lojalite k vede či štúdiu, či o lojalite ku komunistickej strane a vládnucej ideológii. Hoci nie všetko môžeme vnímať ako prejav vzájomnej lojality, takto nastavený pohľad mi môže pomôcť vyhnúť sa odsudzujúcemu

² Ako „revizionisti“ bývajú označení hlavne americkí historici zaoberajúci sa obdobím stalinizmu, ktorí sa od konca 60. rokov kriticky vymedzovali voči teórii totalitarizmu. Nové bádateľské poňatie bolo najviac publikované v novom „revizionistickom“ časopise *Studies in Comparative Communism* a následne i viacerých monografiách, ktorých autormi bola napr. Sheila Fitzpatrick, alebo Robert Tucker.

³ FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus: obyčejný život v neobyčejné době: Sovětské Rusko ve 30. letech*. Praha: Academia, 2018. 537 s.

⁴ SCHULZE WESSEL, Martin. „Loyalität“ als geschichtlicher Grundbegriff und Forschungskonzept. In: *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938 Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: Oldenbourg, 2004. s. 1-22.

⁵ SCHULZE WESSEL, M., 2004, s. 2.

⁶ OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin. Texturen von Loyalität. Überlegungen zu einem analytischen Begriff. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 2016, roč. 42, č. 4, s. 555.

hodnoteniu, z ktorého by niektorí ľudia mohli vyjsť ako bezcharakterní karieristi či alibisti poháňaní strachom.

Personálna „očista“ pedagogických zamestnancov

Obyvatelia strednej Európy v 20. storočí opakovane čelili výzvam, ako sa vyrovnat' so zmenami v politických režimoch či štátnych zriadeniach. Pre ľudí v Československu to bolo obzvlášť náročné, keďže si museli po vzniku vlastného štátu prejsť dvoma rôznymi formami diktatúry. Tak ako sa menili názvy a ideologické „náplne“, menili sa aj životné podmienky. Na tieto zmeny ako v súkromnom, tak v pracovnom živote museli reagovať aj pedagógovia histórie na bratislavskej filozofickej fakulte po februári 1948.

Byť súčasťou filozofickej fakulty znamenalo po nástupe komunistického režimu postupne sa vysporiadať s novými podmienkami, ktoré so sebou nové zmeny priniesli. Jednou z prvých vecí, ktorým boli tamojší pedagógovia, ale i študenti vystavení boli čistky, kvôli ktorým boli zriadené tzv. akčné výbory.⁷ Na slovenských vysokých školách pôsobil ako strešná organizácia Akčný výbor Národného frontu, ktorý sa skladal z členov profesorského zboru a študentov zo všetkých vysokých škôl.⁸ Akčné výbory fungovali aj na samotných fakultách, kde mali vykonávať čistky zamestnancov a ich rozhodnutia a požiadavky začali zasahovať aj do bežného chodu akademických inštitúcií. Závery akčných výborov neboli nezvratiteľné, konečné slovo malo Povereníctvo školstva a osvety. S ohľadom na iné vysoké školy v Československu však akčné výbory na bratislavskej vysokej škole nevyvíjali takú deštruktívnu aktivitu smerom k pedagógom, ako tomu bolo napríklad v Prahe či Brne.

Predstavitelia komunistickej strany boli vo veci pôvodných vysokoškolských profesorov postavení pred istú dilemu. Na jednej strane od nich nemohli očakávať, že budú vo svojej výučbe odovzdávať študentom hodnoty socializmu, na druhej sa museli na ich skúsenosti pri vytváraní materiálnych základov pre socializmus spoľahnúť.⁹ Stanovisko tak napriek radikálnym výzvam namiesto represálií a personálnych zmien spočívalo v taktike nenásilného presvedčania odborníkov, aby vo svojej práci začali aplikovať princípy marxizmu-leninizmu.¹⁰

Začiatok personálnej „očisty“ sa týkal viacerých pedagogických zamestnancov, medzi ktorých patrila aj profesor histórie Daniel Rapant.¹¹ Akčný výbor fakulty im udelil rôzne sankcie medzi ktoré patrili i miernejšie tresty ako zákaz členstva v skúšobných komisiách či vylúčenie zo schôdze profesorského zboru zväčša na 4 semestre. Väčší zásah dovoľoval výnos z 27. februára 1948, ktorý odporúčal na „dovolenku s čakateľným“, čo v prípade profesorov znamenalo, že budú odstránení z činnnej služby, a teda im nebude umožnené učiť. Dovolenku na „dokončenie vedeckej práce“, ktorá bola udelená na základe vlastnej žiadosti dostal v roku 1949 okrem Daniela Rapanta i profesor starovekých dejín Vojtech Ondrouch.

Vzhľadom k tomu, že šlo o rozhodnutia na základe vlastnej žiadosti a ohľadne záverov fakultného akčného výboru chýbajú potrebné dokumenty, v prípade Vojtecha Ondroucha je komplikované určiť, či v tom boli politické dôvody. Smerodajný však môže byť jeho postoj,

⁷ Termín čistky súvisí s dobovým výrazom „očista“, teda vylučovanie zamestnancov zo zamestnania a študentov zo štúdií.

⁸ V českom prostredí síce boli akčné výbory rovnako tvorené komunistickými študentmi a pedagógmi, no rozhodujúce slovo mali študenti, čo odborná literatúra nazýva pojmom študentokracia, teda absolutistická vláda komunistických študentov v akčných výboroch. Viac k tejto téme: SVATOŠ, Michal. Studentokracie – mýtus alebo realita. In: *Věda v Československu v letech 1945 – 1953*. Praha: Karolinum, 1999, s. 287-296.

⁹ CONNELLY, John. *Zotročená univerzita*. Praha: Karolinum, 2008, s. 125.

¹⁰ HUDEK, Adam. Sovietizácia pracovísk historickej vedy na Univerzite Komenského v 50. rokoch. In: *95 rokov Filozofickej fakulty UK: pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce: [zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 24. a 25. októbra 2016 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pri príležitosti jej 95. výročia]*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2017, s. 344.

¹¹ Rozhodnutie zo 4. marca 1948 sa týkalo viacerých zamestnancov fakulty, medzi ktorých okrem Daniela Rapanta patrili aj Ján Stanislav, Ľudovít Novák, León Chollet a Donald Mc Kinnon Brander.

ktorý v tomto čase zaujal. Ako píše John Connelly: „v českom prípade profesori dúfali, že pokiaľ učinia drobné ústupky, napríklad vstúpia do strany, nechajú ich na pokoji.“¹² Podobným spôsobom sa snažil reagovať i Vojtech Ondrouch, ktorý 2. februára 1949 podal prihlášku za člena Komunistickej strany Československa (KSČ), no nedopadlo to neúspešne.¹³

Daniel Rapant volil celkom inú stratégiu, na ktorú sa sťažovali i na zasadnutí Sekretariátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS): „Pôvodne si sám žiadal pre svoju prácu dovolenku a keď sa dozvedel, že mu ju chceme dať, tak to odvolal.“¹⁴ Nariadenie dovolenky Danielovi Rapantovi napokon prenechalo Povereníctvo školstva, vied a umení na rozhodnutí profesorského zboru fakulty, ktorý rozhodol v prospech Daniela Rapanta, z časti však i preto, že by ho nemal kto nahradiť, čo mohlo ohroziť proces výučby.

Krok profesorského zboru fakulty tým však zároveň i ukázal, že filozofická fakulta bola i napriek istej mocenskopolitickej hierarchie svojbytný celok a jej predstavitelia k nej cítili lojalitu natoľko veľkú, aby sa postavili za záujmy fakulty, výučby, ale i svojich kolegov aj proti takému orgánu, akým bol akčný výbor. K tejto lojalite je ale nutné zároveň dodať, že názory na postup voči Danielovi Rapantovi sa rozchádzali i na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS. Hoci bol viacerými označený ako „ješitný a namyslený individualista“, väčšina sa zdráhala voliť voči nemu ráznejší postup. Preto dúfali, že by Rapant ešte mohol zmeniť svoj postoj: „Treba ho prímieť k práci v našom duchu. Odstrániť ho bez rozhovoru by nebolo správne.“¹⁵

Daniel Rapant si i napriek možným dôsledkom nezvolil ponúknutú cestu, čo malo za následok, že mu napokon počas akademického roku 1949/1950 zastavili pedagogickú činnosť z „politicko-výchovných dôvodov“. Stále to však predstavovalo miernejší trest, nakoľko zostal zamestnancom fakulty ako riadny profesor. A hoci ho v roku 1956 premiestnili do Univerzitnej knižnice v Bratislave, vo svojej vedeckej činnosti pokračoval i naďalej.¹⁶

Pohľad do citlivej oblasti osobných hraníc súvisiacich s nariadeným prehodnotením postoja voči svojej práci a názorom poznali okrem Daniela Rapanta i ostatní pedagógovia histórie, a to Vojtech Ondrouch, Branislav Varsík i Alexander Húsčava. Z posudkov a iných dostupných dokumentov vyplýva, že fakultní učitelia, ktorí boli vynikajúcimi odborníkmi vo svojej oblasti boli pod trvalým tlakom. Požiadavky, ktoré boli na nich kladené nebolo vždy možné splniť podľa očakávaní ich zádavateľov. Žiadané nároky napriek všetkej svojej snahe nemal splniť ani Vojtech Ondrouch, ktorý „v snahe o marxistický výklad sa dopúšťal vulgarizácie a tým dosiahol opačného účinku.“¹⁷ Preto bol 30. septembra 1950 prepustený, čo však neznamenalo, že by definitívne prišiel o prácu vo svojej kvalifikácii. Povereníctvo školstva, vied a umení zrejme prejavovalo istý druh „solidarity“, čo sa odzrkadlilo snahou preradiť prepusteného pracovníka na aspoň trochu zodpovedajúce miesto. Vojtech Ondrouch

¹² CONNELLY, J., 2008, s. 245.

¹³ VALACHOVIČ, Pavol. Vojtech Ondrouch (1891 – 1963). Príspevok k dejinám slovenskej historiografie. In: *Historické štúdie*, 2008, s. 133.

¹⁴ Daniel Rapant požiadal v máji 1949 o zníženie prednáškovej činnosti z 5 hodín na 2 hodiny týždenne s odôvodnením, že pripravuje 3. a 4. diel svojho diela *Slovenské povstanie z roku 1848/49* do tlače, na ktoré potrebuje čas. V rovnakom čase s odlišným návrhom prišiel aj Akčný výbor Filozofickej fakulty, ktorý odporučal jeho úplné uvoľnenie z prednáškovej činnosti na akademický rok 1949/1950. Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Sekretariát ÚV KSS, kartón (k) 5, Protokol zo zasadnutia – Personálne opatrenia na vysokých školách zo dňa 12. decembra 1949.

¹⁵ SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, k. 5, Protokol zo zasadnutia – Personálne opatrenia na vysokých školách zo dňa 12. decembra 1949.

¹⁶ Archív Univerzity Komenského v Bratislave (AUK), f. Filozofická fakulta UK (FiF UK), personálne oddelenie (PO)–dekani, reg. zn. BII/2, osobný spis (OS) Daniel Rapant, k. 5, List riaditeľa Univerzitnej knižnice v Bratislave Rektorátu Univerzity Komenského zo dňa 6. novembra 1956.

¹⁷ AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Vojtech Ondrouch, k. 6, Príloha návrhu na penzionovanie Vojtecha Ondroucha zo dňa 22. júna 1959.

tak našiel svoje ďalšie zamestnanie v Slovenskom múzeu v Bratislave.¹⁸ Zároveň okrem Vojtecha Ondroucha museli v tomto čase z fakulty odísť i vysokoškolskí pedagógovia z iných odborov ako Eugen Paulinyi, Jozef Skutil, Jozef Štolc, Jozef Ružička, Alexander Hirner, Anton Baník, ale aj lektori Leon Chollet a Donald Mc Kinnon Brander, ktorí boli cudzími štátnymi príslušníkmi. Odísť musel tiež hosťujúci profesor pre slovanské dejiny Jozef Macúrek.

Mimo fakulty sa však Vojtech Ondrouch nezdržal dlho. Po upokojení situácie spojenej s nedostatkom kvalifikovaných síl sa kvôli jeho odbornosti v oblasti starovekých dejín v roku 1955 vrátil späť na fakultu. Ani po rokoch však nedokázal dostatočne preukázať svoju politickú lojalitu. Preto na návrh vtedy existujúcej katedry dejín a archívniectva mal byť Vojtech Ondrouch poslaný do dôchodku. Vynútený odchod do dôchodku sa využíval práve na tých starších zamestnancov, ktorí boli zároveň „politicky nevyhovujúci“. O tom, že jeho odchod do dôchodku bol z čisto politických dôvodov svedčí hlavne päťstranové odvolanie, ktoré však nebolo úspešné a Vojtech Ondrouch musel v septembri 1959 z fakulty definitívne odísť.¹⁹

Kritika a sebakritika na pôde univerzity

Avšak ani zostať na fakulte neznamenal pre zvyšných profesorov bezproblémové pokračovanie vo svojej práci. Nutnosť navonok súhlasiť s ultimátami a ideologickými dogmami si vyžadovalo od konkrétnych jednotlivcov rôzne stratégie, ktorými by boli schopní sa v takom prostredí adaptovať a zároveň zachovať svoju lojalitu k veciam pre nich dôležitým. Prejavovať však lojalitu, i keď možno zinscenovanú k vopred daných schémam v pedagogickej a vedeckej práci, k inej interpretácii minulosti než na čo boli zvyknutí či celkovo lojalitu k vládnej strane viedlo k lojalitám, ktoré boli často protichodné. Zápasy medzi vlastnou integritou a lojalitou možno demonštrovať predovšetkým na príkladoch, ktoré konkrétne osoby viedli k vlastnej sebareflexii a sebakritike.

Sebakritika predstavovala nástroj, ktorý mal zabezpečiť ideologický rast a zároveň bola mechanizmom kontroly. Uskutočňovanie kritiky a sebakritiky sa vo vysokoškolskom prostredí začalo po IX. zjazde KSS spojeného s kritikou tzv. buržoázneho nacionalizmu.²⁰ Ponižujúcou kritikou a sebakritikou, ktorá mala viesť k vymyslenej a zinscenovanej sebareflexii a k priznaniu nedostatočnej vernosti strane a robotníckej triede musel prejsť každý, kto sa vo svojom postavení potreboval zbaviť tzv. buržoázno-nacionalistickej úchyľky. Pre odľahčenie situácie sa v českom prostredí slovo „sebakritika“ prirovnávalo k „sebakrytiu“.²¹

Kritika a sebakritika sa na vysokoškolskú pôdu dostala 13. júna 1950, keď rektor Univerzity Komenského Karol Rebro nariadil dekanom fakúlt, aby sa zvolali pléna učiteľských zborov, na ktorých sa mala kriticky a sebakriticky zhodnotiť činnosť celej fakulty, no najmä činnosť jednotlivých učiteľov.²² Na Filozofickej fakulte sa veľká kritika a sebakritika učiteľského zboru konala 23. júna 1950, na ktorú bolo pozvaných 50 ľudí, pričom sa 9 nezúčastnili. Všetci rad radom mali urobiť sebakritiku svojej práce, uznali, že nemali dostatočne dobrý vzťah k marxizmu a literatúre, vyjadrili sa k otázke buržoázneho nacionalizmu a prijali záväzky.²³ Ako túto situáciu opísal historik Ákoš Paulíny, bolo to

¹⁸ AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Vojtech Ondrouch, k. 6, List Povereníctva školstva, vied a umení v Bratislave zo dňa 12. augusta 1950.

¹⁹ AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Vojtech Ondrouch, k. 6, Zamietnutie odvolania zo dňa 9. septembra 1959.

²⁰ K problému tzv. buržoázneho nacionalizmu na Slovensku viac: KINČOK, Branislav. Takzvaný buržoázny nacionalizmus a vnútrostranícky boj v KSS 1948 – 1951. In: *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. Praha: ÚSTR, ÚSD, 2012, s. 106-116.

²¹ PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948-1968-1989)*. Praha: Karolinum, 2015, s. 202.

²² GLOSSOVÁ, Marta. *Nespôsobilí na vysokoškolské štúdium*. Bratislava: ÚPN, 2021, s. 94.

²³ PAULÍNYI, Ákoš. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v rokoch 1945 – 1969. In: *50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 341.

„sebabičovanie, pri ktorom sa asi nikto necítil dobre“ a pri ktorom sa „ani prítomní komunisti nijako nesnažili „prikladať polienka“.“²⁴ Neprijemnosť celej situácie tak bola zreteľná na oboch stranách.

Hoci sa pri tejto verejnej sebakritike zdalo, že prijaté záväzky budú komunistom stačiť, nebolo to tak. Pedagógovia museli svoje „previnie“ odhaľovať aj v nasledujúcich rokoch. Dôvod bol prostý. Voči „starším“ pedagógom nielen, že pretrvávala nedôvera, a to i napriek deklarovanej lojalite, ale často sa z nich stali vinníci v prípade, že sa niečo nedarilo. To sa stalo aj po zavedení nového vysokoškolského zákona v roku 1950, ktorým sa základnou jednotkou pre výučbu a vedeckú prácu stali katedry.²⁵ Katedry mali z „osamelých“ jednotlivcov vybudovať kolektívy, ktoré mali za cieľ využívať alebo potláčať individuálne záujmy jej členov a smerovať ich riešeniu spoločných „spoločensky užitočných“ problémov.²⁶ K tomu sa viazalo aj zavedenie pravidelných zasadnutí katedry. Členovia katedier však zrejme z počiatku nemali veľký záujem prispôbiť sa novým podmienkam, pretože ako sa konštatovalo na zasadnutí vedeckej rady fakulty: „mnohí členovia katedry nechápu ešte plný význam zriadenia katedier a považujú katedry za dobrovoľnú organizáciu a nepokladajú svoju účasť na schôdzkach katedry za povinnú.“²⁷ Okrem kolektívnej práce bolo dôležitou súčasťou nových katedier vypracovávanie plánov, ktoré mali zahŕňať pedagogickú, vedeckú aj administratívnu činnosť. Ani táto práca však nevychádzala podľa očakávaní.

Celá situácia sa riešila v máji 1951 na gremiálnej porade Povereníctva školstva, vied a umení kde sa prišlo k záveru, že realizovaná reforma nebola v praxi dôsledne uskutočňovaná.²⁸ Jedným z dôvodov mal byť aj postoj vysokoškolských funkcionárov, ktorí svoju funkciu chápali skôr formálne, čo sa ukazovalo aj na filozofickej fakulte. Sekretariát ÚV KSS však na zasadnutí 14. júna 1951 zaujal k príčine iné stanovisko. Zodpovednosť za nedostatky mali niesť „starší“ vysokoškolskí profesori, ktorí sa ešte nezbavili tzv. „buržoázných prežitkov“ prejavujúcich sa v ich individualizme, čo malo brániť vybudovať učebné a vedecké jednotky, teda katedry, postavené na princípe kolektivismu. Pre zlepšenie situácie sa malo na katedrách pristúpiť k výchove a prevýchove jej členov štúdiom marxizmu-leninizmu a uznesení strany, kritikou a sebakritikou, prehĺbením diskusii a odhaľovaním buržoázneho nacionalizmu v prednáškach, príručkách a skriptách.²⁹

Povinná literatúra kvôli štúdiu marxizmu-leninizmu, ale i kritika a sebakritika sa v roku 1951 riešila i na zasadnutí katedier histórie. Kritiku a sebakritiku museli vykonať obaja „starší“ profesori, Branislav Varsík i Alexander Húščava. Zatiaľ čo nie je možné zistiť, čo bolo obsahom sebakritiky profesora Varsíka, z kritiky a sebakritiky Alexandra Húščavu boli zaznamenané poznámky, ktoré sú súčasťou zápisnice katedry.³⁰ Zo zachovaných poznámok sa nezdá, že by sa profesor Húščava snažil bezhranične priznať „vinu“, ale priamo pomenoval problémy, ktoré mu bránili vykonať prácu tak, ako to od neho bolo žiadané. Z jeho vyjadrení tak okrem strachu, kvôli ktorému zrejme na sebakritiku pristúpil možno vyčítať i snahu o zachovanie autenticity prostredníctvom upozornenia na problémy, s ktorými sa vtedajší vysokoškolský systém nevedel dobre vysporiadať.

²⁴ PAULÍNYI, Á., 1969, s. 341.

²⁵ Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského pre odbor histórie vznikli dve katedry: katedra dejín ČSR, SSSR a ľudových demokracií a archívniectva a katedra všeobecných dejín a archeológie.

²⁶ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia: Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 28.

²⁷ AUK, f. FiF UK, Vedecká rada FiF UK, reg. zn. A II/1, Zápisnica Vedeckej rady FiF UK zo dňa 5. decembra 1950, s. 13.

²⁸ GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite*. Prešov: Universum, 2018, s. 37.

²⁹ GABZDILOVÁ, S., 2018, s. 38.

³⁰ AUK: Registratúrne stredisko (RS) FiF UK BA, f. Zápisnice zo zasadnutí katedier histórie, archeológie a archívniectva 1950 – 1959, Zasadanie katedry 25. apríla 1951.

Pri inej sebakritike, ktorú musel Alexander Húščava predniesť a ktorá je zachovaná v jeho osobnom spise možno pozorovať inú stratégiu, a to zvoliť čo najvhodnejšie slová, ktorými by mohol pragmaticky vykonať to, čo sa od neho žiada i napriek možnému rozchodu so svojimi vlastnými presvedčeniami. Pri tomto vyznaní sa zameril na svoju pedagogickú a vedeckú činnosť. „*No v tejto úprimne myslenej sebakritike ráčim autokriticky priznať, že vo výkladoch pomocných vied historických snažil som sa vedomostne obohatiť a rozvíjať duševné schopnosti zverenej mi mládeže, a to bez náležitého zreteľa najmä na materiálny základ poznávaných hodnôt.....Skrátka, v zmysle učenia staršej historickej školy pridržiaval som sa objektivizmu.*“³¹ Pri vedeckej činnosti udáva, že „*toho mohol urobiť viac*“, pričom jeho nedostatky „*korenia v individualizme*“, ktorého sa mal zbavovať „*organizáciou kolektívnych archívnych podujatí*“.³² Pri kritickom opise svojej pedagogickej a vedeckej práce nezabudol zvýrazniť slová ako objektivizmus, individualizmus či kolektivismus, na ktorých bola celá sebakritika „staršej“ generácie pedagógov postavená.

Z vyjadrení profesora Húščavu možno vyvodit' záver, že kritika a sebakritika pedagógov histórie nebola len prejavom mechanickej poslušnosti, ku ktorej by sa vždy a za každých okolností pristupovalo rovnako. Hoci ťažko odhadnúť motívy a situácie, ktoré za jednotlivými vyjadreniami boli, možno konštatovať, že i v situáciách, kde boli profesori nútení pristúpiť na kompromis si vedeli nájsť cestu, ktorou si mohli, v rámci možnosti zachovať osobnú integritu. Zachovanie osobnej integrity však malo svoje hranice, a preto ju i napriek nožnej snahe museli v nevyhnutných prípadoch porušiť.

Životopis ako forma sebareflexie

Hoci katedrová kritika a sebakritika sa týkala pedagogickej a vedeckej sféry, nebola to jediná oblasť, v ktorej museli pedagógovia priznať svoje doterajšie konanie. Inou formou vlastnej reflexie boli životopisy. Vytváranie takejto biografie malo jasné pravidlá, ktoré ovplyvňovali jednotlivcov natoľko, že vo svojom vlastnom životnom príbehu museli klásť dôraz na prvky, ktoré často nemuseli zodpovedať realite. Interpretovať však ešte aj svoj vlastný život podľa daných inštrukcií spolu so súhlasným postoj voči ideologickým dogmám zapojilo jednotlivcov do spoluvytvárania nového politického i myšlienkového sveta.

Životopisy pedagógov histórie sa v osobných univerzitných spisoch zachovali z roku 1952, i keď z dostupných materiálov nie je možné zistiť, kto bol ich zadávateľov a pri akej príležitosti vznikli. I keď zrejme mali vopred určenú nejakú schému, životopisy nie sú jednotné, ale vykazujú značné rozdiely. Okrem osobných údajov obsahujú pôvod, štúdium, zamestnanie či pobyt v zahraničí. Hoci sa životopisy v hlavných kontúrach podobajú, pre poznanie mentalít sú dôležitejšie špecifiká jednotlivých biografii. V konkrétnych formuláciách možno identifikovať nielen snahu vyhovieť požiadavkám, ale i priznanie tých činov, ktoré z pohľadu novej štátnej moci neboli veľmi vhodné, či dokonca prijateľné.

So začiatkom životopisov sa úzko spája okrem osobných údajov i zmienenie pôvodu pisateľov, v tomto konkrétnom prípade Branislava Varsíka a Alexandra Húščavu. Obaja sa prihlásili k remeselnému a chudobnému pôvodu. Práve sociálne aspekty boli dominantnejším prvkom v životopise Alexandra Húščavu, i keď svoj život veľmi nerozvíja a má skôr charakter stručnejšieho podania informácií.³³ Zatiaľ čo Alexander Húščava zameril viac bilancovanie svojho života na svoju profesiu, životopis Branislava Varsíka má celkom iný charakter, nakoľko viac zachádza do osobného a rodinného života. Podrobne opisuje minulosť a vzťah ku KSC svojich súrodencov a svojej manželky, ale i príbuzných žijúcich v zahraničí, s ktorými

³¹ AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Alexander Húščava, Sebakritika, s. 2.

³² AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Alexander Húščava, Sebakritika, s. 3.

³³ AUK, f. Rektorát UK v Bratislave (RUK), PO-pedagogickí zamestnanci (PZ), reg. zn. BII/2, OS Alexander Húščava, k. 70, Životopis z 23. mája 1952.

popiera akýkoľvek kontakt. Náhľad do vzdialenejšej minulosti Branislava Varsíka tiež obsahuje prvky ospravedlňovania, ktoré sa viažu s jeho politickými postojmi.

Rozsiahla časť jeho životopisu preto venuje pozornosť politickej činnosti, ku ktorej sa z celkom pragmatických dôvodov vyjadruje veľmi opatrne. Vysvetlenie pritom tkvie v jedinom bode. A to, že i napriek členstvu vo viacerých politických stranách „*nezastával som nikdy nijakú politickú funkciu a ani v tej dobe nezučastnil som sa aktívneho politického života.*“³⁴ Ako hlavný pilier svojej identity teda predstavuje svoju apolitickosť, pričom nezabúda podotknúť, že „*voči politike KSC som nikdy nevystúpil a nepracoval.*“³⁵ Práve tieto vyjadrenia poskytujú odpoveď na veľmi citlivú otázku prežitia v rôznych politických režimoch. Schopnosť prispôbiť sa tam kde sa to vyžadovalo a zároveň udržať si svoju nezávislosť tam, kde to bolo možné predstavovalo kľúčový faktor pre prežitie počas diktatúr, ktorým museli ľudia v 20. storočí čeliť. Prejavenie lojality tu preto u pedagógov histórie nebolo znamením slabosti, ale skôr strategickým rozhodnutím, ktorí im umožnilo pokračovať vo svojej práci a prispievať k vedeckému poznaniu aj v nepriaznivých podmienkach.

Bilancia života Branislava Varsíka predstavovala jasnú snahu o splnenie požiadaviek, pričom rozvitosť rodinných pomerov a vlastných činov v jeho životopise vypovedá nielen o strachu, ale i vyvíjanom tlaku, ktorý kvôli horším kádrovým posudkom vnímal podstatne viac ako Alexander Húščava.³⁶ Oba životopisy zároveň svedčia o tom, že obaja profesori chápali, aká výpoveď sa od nich žiada, pričom si tento naratív boli schopní osvojiť natoľko, aby v jeho rámci reinterpretovali i svoje vlastné postoje a činy.

Záver

Výskum spoločnosti a osudov jednotlivcov, ktorí prežili svoje životy v prostredí moderných diktatúr sa čoraz viac vymyká predstave, ktorá rozdeľuje spoločnosť na dva tábory, a to na vykonávateľov útlaku a obeť. Vytváranie takéhoto obrazu nereflektuje realitu bežného života. I v autoritatívnych systémoch stále existovali ľudia, ktorí hľadali čo najlepší spôsob, akým by mohli aspoň do istej miery ovplyvniť svoju životnú situáciu. To sa ukázalo i v prípade pedagógov histórie na Univerzite Komenského. Práve na ich postojoch a príbehoch možno dokumentovať, aké stratégie bolo možné voliť a s akými dôsledkami sa museli vysporiadať. Filozofickú fakultu ako inštitúciu, ktorú nebolo možné po personálnej stránke úplne nahradiť novými ľuďmi, bolo nutné presvedčiť na kompromis, ktorý by vyhovoval všetkým zúčastneným stranám. S ohľadom na to, že nie všetci boli ochotní prejavíť politickú lojalitu možno konštatovať, že čistky medzi historikmi a s tým spojené následné zotrvanie na fakulte nie vždy súviselo len s jasným rozhodnutím kompetentných orgánov, ale i s jednaním a rozhodnutím konkrétnych jednotlivcov. Naopak tí, ktorí usúdili, že najlepšou stratégiou bude lojálne prihlásenie k novej moci boli vystavení zvýšenému tlaku. Požiadavky, ktoré s týmto tlakom súviseli spočívali i vo vykonaní vlastnej sebakritiky. Práve sebakritika a sebareflexia vlastných činov, ku ktorej sa snažili zúčastnení pristupovať čo najpragmatickejšie predstavovala citlivú oblasť, ktorá narúšala osobnú integritu človeka. Na záver možno dodať, že ochota k vykonaniu sebareflexie a sebakritiky zo strany pedagógov histórie predstavovala strategické rozhodnutie, ktorým sa snažili ovplyvniť ich zotrvanie a pokračovanie vo svojej práci na Univerzite Komenského.

³⁴ AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Branislav Varsík, Životopis z 24. mája 1952.

³⁵ AUK, f. FiF UK, PO-dekani, reg. zn. BII/2, OS Branislav Varsík, Životopis z 24. mája 1952.

³⁶ V kádrových posudkoch mu bolo vyčítané členstvo v politických stranách, ale i jeho vedecké práce. V jednom z posudkov sa doslovne píše, že: „*nemá rad samokritiku ani kritiku, reaguje vo vnútri veľmi citlivo na ňu, je ustrašený a bojí sa, aby si neurobil nepriateľov najmä medzi členmi KSC a ČSM.*“ Pozri: AUK, f. RUK, PO-PZ, reg. zn. BII/2, OS Branislav Varsík, k. 199, Kádrový posudok Jána Dekana.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Archív Univerzity Komenského
Registrátorne stredisko Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
Slovenský národný archív

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- CONNELLY, John. *Zotročaná univerzita*. Praha: Karolinum, 2008. 496 s. ISBN 978-80-246-1185-3.
- FITZPATRICK, Sheila. *Každodenní stalinismus: obyčejný život v neobyčejné době: Sovětské Rusko ve 30. letech*. Praha: Academia, 2018. 537 s. ISBN 978-80-200-2035-2.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite*. Prešov: Universum, 2018. 143 s. ISBN 987-80-89946-05-1.
- GLOSSOVÁ, Marta. *Nespôsobili na vysokoškolské štúdium*. Bratislava: ÚPN, 2021. 207 s. ISBN 978-80-89335-94-7.
- HUDEK, Adam. Sovietizácia pracovísk historickej vedy na Univerzite Komenského v 50. rokoch. In: *95 rokov Filozofickej fakulty UK: pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce: [zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 24. a 25. októbra 2016 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pri príležitosti jej 95. výročia]*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2017, s. 338-354. ISBN 978-80-223-4390-9.
- KINČOK, Branislav, (2012). Takzvaný buržoázny nacionalizmus a vnútrostranícky boj v KSS 1948 – 1951. In: *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. Praha: ÚSTR, ÚSD, s. 106-116. ISBN 978-80-7285-156-0.
- NOWICKA, Magdalena. Self-criticism in Public Discourse: A Device of Modernization? The Case of Eastern Europe. In: *Dimensions of Modernity. The Enlightenment and its Contested Legacies*. Vienna: IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, 2015, č. 34, s. 2-10.
- OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin. Texturen von Loyalität. Überlegungen zu einem analytischen Begriff. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 2016, roč. 42, č. 4, s. 553-573. ISSN 0340-613X.
- PAULÍNYI, Ákoš. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v rokoch 1945 – 1969. In: *50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 322-374.
- PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia. *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948-1968-1989)*. Praha: Karolinum, 2015. 1132 s. ISBN 978-80-2462-994-0.
- SCHULZE WESSEL, Martin. „Loyalität“ als geschichtlicher Grundbegriff und Forschungskonzept. In: *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938 Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: Oldenbourg, 2004, s. 1-22. ISBN 3-486-57587-2.
- SVATOŠ, Michal. Studentokracie – mýtus alebo realita. In: *Věda v Československu v letech 1945 – 1953*. Praha: Karolinum, 1999, s. 287-296. ISBN 80-7184-959-6.
- TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia: Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 310 s. ISBN 978-1-107-03110-4.
- VALACHOVIČ, Pavol. Vojtech Ondrouch (1891 – 1963). Príspevok k dejinám slovenskej historiografie. In: *Historické štúdie*, 2008, s. 124-149. ISBN 978-80-89236-37-4

ANALÝZA SVEDECTIEV KOLEKTIVIZÁCIE: MYSLENIE PERZEKVOVANÝCH ROĽNÍKOV

Mgr. Pavol Hric

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach; Múzeum obetí komunizmu v Košiciach

Abstrakt: *Proces kolektivizácie v Československu v 50. rokoch 20. storočia zásadne ovplyvnil vidiecke komunity, narušil tradičné sociálne štruktúry a zmenil spôsob poľnohospodárstva. Táto štúdia analyzuje desať svedectiev pamätníkov kolektivizácie z východného Slovenska, pričom využíva metódy oral history na odhalenie osobných príbehov straty pôdy, psychologického nátlaku a komunitných dôsledkov kolektivizácie. Zistenia odhaľujú rôznorodé generáčne a sociálne perspektívy, ktoré poukazujú na prežívanie traumy a adaptácie. Analýza týchto výpovedí ponúka teoretické rámce pre pochopenie odlišných svedectiev cez širšie historické a spoločenské súvislosti. Štúdia prehľbuje porozumenie historických fenoménov a ich dopady na súčasnú spoločnosť.*

Kľúčové slová: *kolektivizácia, svedectvá pamätníkov, oral history, agitátori, perzekúcie*

Abstract: *The collectivization process in Czechoslovakia in the 1950s significantly impacted rural communities, disrupted traditional social structures, and transformed agricultural practices. This study analyzes ten testimonies of those impacted by collectivization from eastern Slovakia, utilizing oral history methods to uncover personal stories of loss, psychological pressure, and community consequences. The findings reveal diverse generational and social perspectives, highlighting experiences of trauma and adaptation. The analysis of these testimonies offers theoretical frameworks for understanding the varying narratives through broader historical and social contexts. The study aims to enhance the understanding of historical phenomena and their implications for contemporary society.*

Key words: *collectivization, witness testimonies, oral history, agitators, persecution*

Uvedenie do problematiky

Kolektivizácia na Slovensku, ktorá prebiehala prevažne v 50. rokoch 20. storočia, zásadne zmenila charakter slovenského vidieka, a to z hľadiska hospodárskeho aj spoločenského. V rámci tohto procesu boli vytvorené jednotné roľnícke družstvá (JRD), ktorých členmi sa stávali malí roľníci aj osoby, ktoré sa predtým poľnohospodárstvu nevenovali. Tento proces bol často sprevádzaný konfiškáciami majetkov, čo viedlo k zmenám vo vlastníctve pôdy a majetkových vzťahov v mnohých dedinách. Z tohto obdobia sa stala citlivá téma, a to najmä v obciach medzi tými, ktorí s režimom spolupracovali, a tými, ktorí sa stali jeho obeťami. Zachytených svedectiev z tohto obdobia máme na východnom Slovensku pomerne málo, a to nielen pre slabý záujem pamätníkov o udalostiach rozprávať, ale aj pre slabý záujem zo strany historikov.

Otázka, ktorá nás vo výskume zaujímala bola ako vnímali východoslovenskí roľníci kolektivizáciu z hľadiska straty pôdy, psychologického nátlaku a komunitných dôsledkov. Odpoveď sme hľadali v hodnotení a analýze desiatich svedectiev pamätníkov kolektivizácie z východného Slovenska, ktoré sme čerpali z troch zdrojov: vlastných získaných nahrávok v teréne, poskytnutých prepisov a verejne dostupných svedectiev organizácie Post Bellum. Naše zistenia odhaľujú, že skúsenosti pamätníkov obetí kolektivizácie sa môžu líšiť od generáčneho a sociálneho postavenia, môžu obsahovať faktografický prínos o psychologických nátlakoch a obsahovať prvky odpustenia, solidarity a mlčaním o perzekútoroch.

Problémy oral history pri skúmaní kolektivizácie

Metóda oral history sa zameriava na zaznamenávanie individuálnych skúseností a subjektívnych perspektív na historické udalosti. Výskumník v tomto procese zohráva aktívnu úlohu pri vytváraní historického prameňa spolu s pamätníkom. Táto metóda kladie dôraz na zachytenie každodenného života, histórie komúnit a osobného prežívania, skôr než na zber objektívnych faktov.¹ Jej limitom je subjektivita pamätníkov, ktorá sa prejavuje napríklad zabúdaním, reinterpretáciou udalostí alebo vplyvom súčasného spoločenského kontextu.² Pri analýze svedectiev je

Priezvisko	Meno	Miesto narodenia	Rok narodenia	Sociálne postavenie	Typ
Höger	Albín	Fintice	1. 2. 1949	roľnícky syn/inžinier	Vlastná nahrávka
Hufnagelová	Alžbeta	Varhaňovce	13. 3. 1948	roľnícka dcéra	Vlastná nahrávka
Kobulnická	Helena	Bačkov	6. 10. 1940	roľnícka dcéra	Vlastná nahrávka
Kobulnický	Andrej	Čižatice	18. 11. 1940	roľnícky syn/družstevník	Vlastná nahrávka
Mikloš	Jozef	Nižný Kručov	30. 8. 1946	syn predsedu MNV	Vlastná nahrávka
Höger	Ján	Fintice	2. 10. 1923	roľník	Poskytnutý prepis
Knoblochová	Margita	Čižatice	12. 6. 1937	roľnícka dcéra	Poskytnutý prepis
Kyrály	Ernest	Zatín	12. 9. 1939	roľnícky syn/zámočník	Post Bellum
Medviď	Ján	Stročín	18. 8. 1946	roľnícky syn	Post Bellum
Roháček	Vladimír	Beniakovce	1940	roľnícky syn	Post Bellum

preto dôležité brať do úvahy nielen samotný obsah výpovedí, ale aj spôsob, akým sú udalosti prezentované. Tu môžu patriť takzvané *náznaky* (nepatrné informácie, ktoré narátor vysloví o celkom inej téme), *morálny jazyk* (sebahodnotiace výroky narátora o vlastnej identite), *meta-výroky* (momenty, v ktorých sa narátor zastaví, aby mohol vysvetliť či preformulovať, čo práve povedal) a *logika naratívu* (protirečenia a neautentické výroky v svedectve pamätníka).³

Tému systematického hodnotenia svedectiev pamätníkov komunizmu a kolektivizácie spracovalo v minulosti viacero štúdií. Historik Lukáš Valeš vo svojom výskume na vzorke dvadsiatich pamätníkov pracujúcich v poľnohospodárstve zdôrazňuje, že rok 1989 zohráva dôležitú úlohu v interpretácii komunistickej éry. Pád režimu znamenal pre mnohých roľníkov destabilizáciu ich spoločenského a ekonomického postavenia, čo často vedie k negatívnemu hodnoteniu súčasnej situácie. Valeš tiež poznamenáva, že niektorí pamätníci, najmä tí narodení medzi rokmi 1940 a 1960 vnímajú kolektivizáciu pozitívnejšie v súvislosti s tým, že v detstve im odpadla povinnosť detskej práce, čo im umožnilo venovať viac času školským povinnostiam a voľnočasovým aktivitám.⁴ Typy naratívov u pamätníkov si všima Lucie Kučerová, kde identifikuje tri typy – romantika, komédia a tragédia.⁵

Okrem spomínanej databázy Post Bellum či Ústavu pamäti národa môžeme zo slovenského prostredia spomenúť projekt s názvom *Súčasný obrazy socializmu*, ktorého cieľ je zachytiť a verejne sprístupniť pamäti pamätníkov od 100 respondentov z celého Slovenska.⁶ S touto databázou sme však v našom výskume nepracovali, keďže napriek deklarovanému cieľu

¹ KOHOUTOVÁ, Klára. Oral history v konceptu soudobých dějin a oral history v České republice. In: *Člověk a společnost*, 2016, č. 1, s. 30-33. Dostupné na: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=462782>.

² HLAVÁČEK, Jiří. Teorie a metodologie orální historie. In: *Memo*, 2012, roč. 2, č. 2, s. 6-16. Dostupné na: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/6105/1/hlavacek.pdf>.

³ OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, 2015, s. 41-42.

⁴ VALEŠ, Lukáš. Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace. In: VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka (eds.), *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*, Praha: Karolinum, 2014, s. 463-466.

⁵ KUČEROVÁ, Lucie. Kolektivizovaný venkov v paměti československých zemědělců. In: *Acta Musei Nationalis Pragae* [online]. 2017, roč. 71, č. 3-4, s. 47-62. DOI: 10.2478/amnh-2017-0018. Dostupné na: https://publikace.nm.cz/file/5a2b520ad1a2bc4359c64c4ca04d32b0/20089/NM_ACTA_historia_c2_2017_web_kucerova.pdf.

⁶ BENOVSKA-SABKOVA, Milena – VRZGULOVA, Monika. Memory of the Communist Past as a Research Field. In: *Slovenský národopis* [online]. 2021, roč. 69, č. 2, s. 197-198. Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/07011204SN2_2021_Editorial.pdf.

projektu a jeho ukončení v roku 2021, dodnes nie sú svedectvá pre verejnosť dostupné na internete.⁷

Kategorizácia pamätníkov kolektívizácie podľa generácie

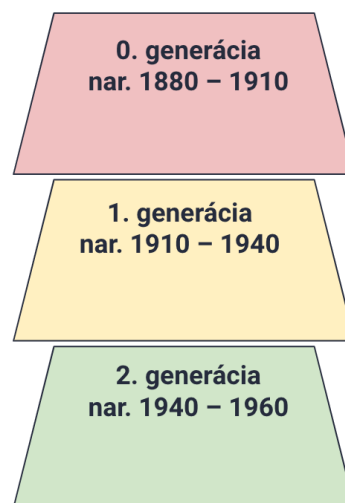
Pre správnu interpretáciu svedectiev pamätníkov kolektívizácie je potrebné brať do úvahy ich postavenie v historickom a sociálnom kontexte. Pamätníkov môžeme kategorizovať podľa generácií, čím nadviažeme na zistenia historika Lukáša Valeša a poukážeme na špecifické skúsenosti každej generácie na tento proces.

Generácia roľníkov narodených medzi rokmi 1880 a 1910, ktorá zažila tradičný spôsob hospodárenia pred kolektívizáciou, je dnes úplne zaniknutá. Prevažná časť týchto roľníkov zomrela ešte pred rokom 1989, čo znamená, že ich osobné skúsenosti s kolektívizáciou sú zachytené len v obmedzenom rozsahu. Kolektívizácia prišla práve v období, keď títo roľníci dosiahli pokročilý vek a najväčší majetkový rozmach. Pre mnohých z nich bola strata súkromného vlastníctva a prechod do družstiev obzvlášť traumatická, keďže väčšinu svojho života prežili v systéme nezávislého poľnohospodárstva.

Prvá generácia, narodená medzi rokmi 1910 a 1940, bola alebo vstupovala do produktívneho veku práve v období kolektívizácie. Mali na starosti vlastné rodiny a hospodárstva a museli čeliť otázkam adaptácie na zmeny spôsobené režimom, ktoré prinášali neistotu a nátlak. Niektorí sa rozhodli spolupracovať s režimom, iní sa snažili odolávať čo najdlhšie, pričom riskovali perzekúcie. Vzhľadom na tvrdé postihy a represie zo strany režimu sa mnohí členovia tejto generácie naučili o svojich skúsenostiach mlčať, a to aj po páde komunistického režimu.

Druhá generácia, narodená medzi rokmi 1940 a 1960 zažila kolektívizáciu prevažne vo veku detstva. Napriek tomu, že ich priame spomienky z obdobia kolektívizácie sú obmedzené, ich rané zážitky sú často úzko späté so sociálnymi a ekonomickými zmenami, ktoré zásadne ovplyvnili ich rodiny. Keďže počas obdobia komunizmu sa o týchto skúsenostiach málo hovorilo, mnohí z tejto generácie začali plne chápať rozsah udalostí až po páde režimu. To vedie k tomu, že táto generácia má väčšiu tendenciu otvorene hovoriť o týchto udalostiach, hoci svedectiev, najmä z východného Slovenska, stále nie je dostatok.

Kategorizácia pamätníkov podľa generácie

Kategorizácia pamätníkov kolektívizácie podľa sociálneho postavenia

Svedectvá pamätníkov sa môžu líšiť aj podľa ich sociálneho postavenia počas kolektívizácie. Tentoraz nadviažeme na delenie subjektov, ktoré vo svojej práci uvádza profesorka Burešová.⁸

Do prvej teoretickej skupiny by sme mohli zaradiť hlavných aktérov kolektívizácie či perzekútorov ako boli predsedovia MNV, ONV či funkcionári družstiev. Často išlo o malých roľníkov alebo osoby bez predchádzajúcich skúseností s poľnohospodárstvom, ktorí videli v družstvách príležitosť na mocenské alebo ekonomické výhody. Niektorí sa však pokúšali chrániť obyvateľov pred nátlakom vyšších úradov.

⁷ *Súčasný obrazy socializmu – O projekte.* [online].[cit. 2024-06-05]. Dostupné na: <https://www.obrazysocializmu.net/annotation>.

⁸ BUREŠOVÁ, Jana. Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. s. 28. In: ROKOSKÝ, Jaroslav. – SVOBODA, Libor (eds.). *Kolektivizace v Československu.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. 473 s.

Do druhej teoretickej skupiny by sme mohli zahrnúť družstevníkov, malých a stredných roľníkov, ktorí po presvedčení alebo nátlaku vstúpili do družstva. Tým stratili výhody súkromného hospodárenia, no získali iné hospodárske výhody a aspoň čiastočnú ochranu pred politickými perzekúciami. Ich postoje k družstvám sa môžu líšiť v závislosti od lokálnych podmienok a spôsobu, akým boli do družstiev začlenení.

Poslednou skupinou, ktorá je pre náš výskum kľúčová sú likvidovaní roľníci a osoby označené za kulakov alebo triednych nepriateľov. Ich majetky boli skonfiškované a prevedené do družstiev, čo sa v ich svedectvách prejavuje silným antikomunizmom a pocitom nespravodlivosti.

Je nevyhnutné si uvedomiť, že sociálne postavenie pamätníkov bolo v každej obci jedinečné a byť stredným roľníkom alebo funkcionárom mohlo znamenať niečo iné v závislosti od konkrétnych miestnych podmienok. Pozícia predsedu MNV neznamenala automaticky úlohu perzekútora a spomínané sociálne postavenie jednotlivca nemuselo vždy korešpondovať s mierou trestania či privilegovania režimom. Tieto kategórie preto musíme vnímať ako dynamické a formované interakciou medzi jednotlivcom a špecifikami lokálneho prostredia.

Strata majetku

Prvej otázke, ktorej sme sa pri výskume svedectiev pamätníkov venovali bolo, ako vysvetliť rôzne výpovede v spomienkach perzekvovaných roľníkov. V svedectvách pamätníkov, ktorí stratili pôdu sa objavujú rôzne reakcie, a to od nostalgie až po zmierenie sa so situáciou. Strata pôdy bola pre pamätníkov traumatizujúca, ale ich skúsenosti sa môžu líšiť od generáčného a sociálneho postavenia.

Alžbeta Hufnagelová, ktorá spomína na svojho svokra Ondreja Hufnagela, ako po svojom zlikvidovaní pociťoval silnú nostalgiu za strateným hospodárstvom: „*stále zamykal bránu a díval sa na jednu stranu, na druhú a každý večer to sa stále [k tomu] vracal [...]* A keď bol v *Boliarove odpust, [...] na Sviatok Svätej Trojice, tak bol na záhrade a stále plakal.*”⁹ Strata majetku bola hlbokou psychologickou ranou najmä pre tých roľníkov, ktorí dlhoročne pracovali na hospodárstve.

Likvidácia roľníkov bola obzvlášť náročná pre tých, ktorí boli v rámci akcie Kulak vystáňovaní do Čiech. Rodiny v novom prostredí museli čeliť extrémne ťažkým životným podmienkam. Ako spomína Alžbeta Hufnagelová, že keď jej svokor bol vystáňovaný do Čiech „*vyviezli ich do takého domu, čo okná boli len s latkami križom zabitú a v oknách bolo seno.*”¹⁰ Každá pomoc v nových podmienkach bola pre perzekvovaných roľníkov vysoko vážená. Margita Knoblochová, rod. Kristanová spomína, ako vo vystáňovalectve im jedna pani tajne dala bochník chleba a plný plech napečených koláčov.¹¹ Pre rodiny, ktoré stratili všetko znamenal každý prejav ľudskosti dočasnú úľavu a nádej.

Okrem priamej likvidácie majetku sa stretávame aj s prípadmi, keď vo vybraných domoch sa v dedinách usídľovali agitátori, a to bez súhlasu majiteľov domov. Ján Höger spomína: „*U nás zriadili agitačné stredisko a museli sme na to uvoľniť jednu miestnosť v dome. Uvoľnili sme im kuchyňu, takzvaný prikled, prednú izbu sme mali zamknutú a v zámku bola vložka, aby*

⁹ Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej) zaznamenané dňa 11. 1. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹⁰ Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej).

¹¹ Svedectvo pamätníčky Margity Knoblochovej (rod. Kristanovej) poskytnuté autorovi tohto príspevku v prepise dňa 25. 4. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

nemohol niekto otvoriť so šperhákom. V zadnej izbe sme spali všetci šiesti, nakoľko ja už som mal dvoje deti – Albína a Jožka.”¹² Helena Kobulnická (rod. Brindová) tiež spomína ako bez ich súhlasu v ich dome zriadili detskú poradňu a dom im už nevrátili.¹³

Na druhej strane sa môžeme stretnúť aj so zmierením sa so situáciou ako v prípade Albína Högera: „*Keď sa na to človek pozrie, tak si povie, že ťažko povedať, čo by bolo, keby nebolo družstvo. Môj otec tak hovoril, že mohli zobrať aj skôr. Lebo keď si tak spätne dám dohromady, tak si poviem, no dobre, keby nebolo družstvo, tak môj otec musel ako najstarší zostať na poľnohospodárstve doma, tak aj ja by som bol musel zostať na poľnohospodárstve. Nemohol by som byť inžinier.*”¹⁴ V spomienkach Jozefa Mikloša tiež môžeme vidieť istý nadhľad nad situáciou: „*Nakoniec to dopadlo tak, ako to dopadlo, že roľníci sa rozhodli, že sa neoplatí gazdovať, pretože kontingenty sú také vysoké, že to roľník nemôže splniť.*”¹⁵

Odlíšne názory perzekvovaných roľníkov môžeme vysvetliť práve odlišným generačným a sociálnym postavením. Ondrej Hufnagel, na ktorého spomína pamätníčka Alžbeta Hufnagelová bol narodený v roku 1914, bol veľký roľník z obce Boliarov, v ktorej za rôzne poľnohospodárske trestné činy bolo odsúdených aspoň 18 osôb v obci, z čoho môžeme tušiť ťažké prevádzanie kolektívizácie v obci. Na druhej strane, pamätník Albín Höger je mladšej generácie (nar. 1949) a pochádzal z rodiny stredných roľníkov v obci Fintice, z ktorej počas 50. rokov boli odsúdené iba tri osoby za poľnohospodárske trestné činy, čo naznačuje rôznu sociálnu a politickú situáciu v dvoch obciach na východnom Slovensku.¹⁶

Psychologický nátlak

Druhá otázka, ktorá nás v rámci nášho výskumu zaujímala je ako svedectvá pamätníkov odhaľujú prostriedky psychologického nátlaku na roľníkov. Ten bol aplikovaný na roľníkov s cieľom prinútiť ich vzdať sa svojich majetkov a vstúpiť do družstiev. Tento tlak mal rôzne podoby, ktoré boli často neoficiálne a nezachovali sa o nich záznamy v archívnych dokumentoch. Svedectvá pamätníkov nám odhaľujú nielen záznamy o subjektívnom prežívaní, ale obsahujú aj faktografický prínos na úrovni zisťovania praktík a šírky psychologického nátlaku.

Jeden z významných aspektov o združstevňovaní, ktorý nie je ľahko doložitelný z archívnych prameňov, je skutočnosť, že agitátori využívali extrémne metódy nátlaku ako napríklad zatváranie jednotlivcov do mraziarenských boxov, aby ich prinútili vstúpiť do družstiev. V tomto bode svoj vlastný zážitok opisuje pamätník z Fintíc Albín Höger: „*Raz, keď už som tak varil a asi od druhej, tretej sa menili tí presvedčovači. Tí, čo boli ráno na šiestu, prišli o druhej, tretej a sa menili. [...] Čiže tam non-stop bolo plno ľudí. No a ja som takto chodil klásť drevo a keď sa menili tí presvedčovači, niektorí, čo boli tam, možno že boli z prinútenia, alebo ako... skrátka, mali aj dačo vypité. A na to prišli tí od druhej. [...] „A kúkaj, aha, toho malého. Ulapíme ho a zavreme ho do mrazárni.” [...] Ja keď som počul, že mňa idú chytiť do mrazárni a na to zakričali: „Však keď ho ulapíme, dáme do mrazárni, tak jeho otec*

¹² Svedectvo v životopise pamätníka Jána Högera (nar. 2. 10. 1923 vo Finticiach). Poskytnuté autorovi tohto príspevku dňa 16. 3. 2024 a je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹³ Svedectvo pamätníkov Andreja Kobulnického a Heleny Kobulnickej (rod. Brindovej) zaznamenané dňa 15. 4. 2024 v Čižaticiach. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹⁴ Svedectvo pamätníka Albína Högera (nar. 1. 2. 1949 vo Finticiach) zaznamenané dňa 2. 7. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹⁵ Svedectvo pamätníka Jozefa Mikloša (nar. 30. 8. 1946 v Nižnom Kručove) zaznamenané dňa 27. 3. 2024 v Prešove. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹⁶ Počet odsúdených za poľnohospodárske trestné činy (§§ 36 - 38 tr. z. č. 231/1948 Zb., ďalej § 85, §§ 134 - 138 a § 245 tr. z. č. 86/1950 Zb.) sme čerpali z databázy Múzea obetí komunizmu na stránke: <https://www.obetekomunizmu.sk/>. Téma počtov odsúdených za tieto trestné činy sme sa venovali na Medzinárodnej konferencii ÚPN “Násilná kolektívizácia poľnohospodárstva, memento éry komunizmu” pod názvom príspevku *Dopady kolektívizácie: prieskum perzekúcií roľníkov na východnom Slovensku*. Príspevok bude publikovaný v recenzovanom zborníku.

sa musí vrátiť! Predsa si nenechá syna, že by si tam zmrazil!" No ale ja som sa otočil a utekal som do záhrady, cez ploty, niekedy tie ploty boli staré, drevené. Preskočil som do jednej záhrady, do druhej, do tretej. A prišiel som až k mame hore, cez druhú ulicu až domov. No, udýchaný, od strachu, červený. „Čo je, čo je?“ „Mamo, oni ma chceli zavrieť do mrazárni.“ „Hej, tak nejdeme kŕmiť.“ No. A my nešli jeden deň, druhý deň, zase prišli z národného výboru. „Pani, však, my vám povedali, že my vám nič neurobíme.“ „Jak nič? Tu, aha, chlapca, chceli ulapiť do mrazárni.“ „To oni robili srandu!“ No, ale pre také decko to nebola sranda. To bol taký psychický teror, že to bolo hrozné.“¹⁷ O fenoméne zatvárania ľudí do mraziarenských boxov vieme aj z iných svedectiev. Alžbeta Hufnagelová hovorí o svojom otcovi Františkovi Štefkovi, ako mal podobnú skúsenosť s agitátormi vo Varhaňovciach.¹⁸ Obe obce, v ktorých sa incidenty odohrali patrili do Prešovského kraja, o ktorom sa dokonca v prednovembrovej literatúre priznávajú praktiky agitátorov za hranicou ľudskosti.¹⁹

Súčasťou psychologického nátlaku agitátorov bolo aj sexuálne obťažovanie. Albín Höger spomína, aké nepríjemnosti s agitátormi v dome musela zažívať jeho matka: „A viete si predstaviť, keď išla moja mama, vtedy mala 29, 28, 30 a bratranec, ktorý mal 20 [...] a išli sme spať do spálne popri nich [agitátoroch, poznámka autora], lebo sme ráno chceli tam kŕmiť. A oni si robili z nich [žarty, poznámka autora]: „Kukaj, akého frajera sebe vezie! Taký mladý, máš sa dobre pri nej, hej?“ A také robili narážky sexuálne v tom čase na tú moju mamu. No, čo mohla robiť?“²⁰

O psychickom tlaku, ktorý išiel za hranicou účelu agitovania svedčí aj udalosť, ktorú spomína Alžbeta Hufnagelová ako jej švagrinej Jolane Hufnagelovej, keď bola vyst'ahovaná do severných Čiech ešte po rokoch prišiel list od predsedníctva Boliarova (teda z obce, z ktorej bola vyst'ahovaná), aby nebola pripustená k maturitnej skúške.²¹

Verejné zastrašovanie a hanobenie odhaľujú svedectvá aj ďalších pamätníkov. Vladimír Roháček spomína na to, ako bol jeho starý otec v obci Beniakovce ako prvý na verejných zoznamoch kulakov.²² Ernest Kyraly spomína na situáciu, v ktorej sa vyskytol jeho otec: „Došiel za otcom tajomník MNV a vravel mu: „Pán Kyraly, buď podpíšete vstup do JRD, alebo vás zajtra odvezú, už ste na dedine sám.““²³ Podľa pamätníka Jána Medvid'a agitátori otvorene na dedine hovorili, že „Prišli sme tu, lebo musíme niekoho zatvoriť“ a tiež spomína, že mu išli zatvoriť otca, pretože v jeden deň nemlátil seno, aj keď to bolo v deň, keď pršalo.²⁴ Jozef Mikloš si spomína na agitátorov v obci Nižný Kručov takto: „No a teraz sa dohodli, že je nariadenie,

¹⁷ Svedectvo pamätníka Albína Högera (nar. 1. 2. 1949 vo Finticiach) zaznamenané dňa 2. 7. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹⁸ Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej) zaznamenané dňa 11. 1. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

¹⁹ LAVOVÁ, Mária. Počiatky socialistickej kolektívizácie na Slovensku. In: *Historický časopis*, 1964, roč. 12, č. 4, s. 507. Dostupné na: <https://digitalnakniznica.cvtisr.sk/zoom/2209/view?page=3&p=separate&view=0,0,1819,2618>.

²⁰ Svedectvo pamätníka Albína Högera (nar. 1. 2. 1949 vo Finticiach) zaznamenané dňa 2. 7. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

²¹ Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej) zaznamenané dňa 11. 1. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach. Príbeh rodiny Ondreja Hufnagela bližšie spomíname v dosiaľ nepublikovanom článku s názvom *Roľníci v odboji. Tretný spis T 17/53 o skupine roľníkov odsúdených za Bielu légii*.

²² Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/rohacek-vladimir-1940> [cit. 11. 9. 2024].

²³ Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/kyraly-ernest-1939> [cit. 11. 9. 2024].

²⁴ Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/medvid-jan-1946> [cit. 11. 9. 2024].

že musia všetkých tých, čo prišli s dvoma autobusmi, [...] to prišli agitátori z ONV, [...] prišli do obce a po dvoch mali ísť do každého domu.”²⁵

Psychologický nátlak počas kolektivizácie na východnom Slovensku mal rôzne formy ako fyzické hrozby, násilie, verejné zastrašovanie, sledovanie a kontrolu každodenného života. Tieto druhy šikany boli súčasťou systematických metód represii voči roľníkom, ktoré mali za cieľ ovplyvniť rozhodovanie ľudí a ich vnímanie režimu.

Komunitné dôsledky

Poslednou otázkou, ktorou sa náš výskum zaoberal bola ako je zo svedectiev pamätníkov vnímať dynamiku vzťahov vo vidieckych komunitách pod procesom kolektivizácie. Kolektivizácia mala zásadný vplyv na komunity, v ktorých bola solidarita medzi susedmi nahradená podozrievaním, nepriateľstvom či pomstou. Napriek vyhrotenej situácii počas kolektivizácie sa v svedectvách obetí stretávame s odpustením vychádzajúceho z nábožnosti, mlčaním o perzekútoroch, a v prípadoch predsedov v obci so solidaritou voči likvidovaným roľníkom.

Pamätník Andrej Kobulnický hodnotí svoj život plný prenasledovania a utrpení takto: „Také som mal šťastie. Asi z toho všetkého zlého mi Pán Boh dal, že aj dobre som užil.” Napriek všetkému utrpeniu dokázal ako obeť kolektivizácie odpúšťať: „...keď prišla dajaká špinavá robota, tak ma volal [nemenovaný člen družstva, poznámka autora], že nech ja idem toto robiť. No ale... Nikdy som sa mu nepomstil. [...] No, to tak bolo. Ale nech majú ľahkú zem!”²⁶

Silná viera a nábožnosť je prítomná vo viacerých svedectvách pamätníkov. Tá bola pre nich v mnohých momentoch jediné, čo mali. Alžbeta Hufnagelová spomína o svojom svokrovi, akú mal počas odpykávania trestu v Leopoldove duchovnú podporu, keďže sedel s kňazmi.²⁷ Ján Höger spomína, ako po úteku z vyšetrovania zašiel so svojou matkou do kostola a „že sa nikdy v živote tak vrúcne nemodlil a d'akoval Bohu za to, že z toho dobre vyviazol.”²⁸ Ernest Kyraly spomína, ako sa v jeho kádri nachádzalo, že svoje deti vychováva v náboženskej viere.²⁹

Historik u pamätníkov musí venovať pozornosť nielen tomu, o čom pamätníci hovoria, ale aj tomu, ktorým témam sa zámerne vyhýbajú. Je dôležité poznamenať, že niektorí oslovení pamätníci odmietli poskytnúť svoje svedectvo, aj keď boli nepopierateľnými obeťami kolektivizácie. Motívom takého rozhodnutia môže byť často strach z toho ako bude ich svedectvo vnímané, či nechota vracať sa v mysli k svojim traumatickým zážitkom. Tí, ktorí boli väznení, boli po svojom prepustení viazaní mlčanlivosťou a o skúsenostiach z väzenia sa podelili až po páde režimu.³⁰

Pamätníci poskytujú svedectvá skôr z motívu očisty ako z pomsty. To si môžeme ukázať na rozhovore s Andrejom Kobulnickým, ktorého sme otestovali takouto otázkou: Pavol Hric:

²⁵ Svedectvo pamätníka Jozefa Mikloša (nar. 30. 8. 1946 v Nižnom Kručove) zaznamenané dňa 27. 3. 2024 v Prešove. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

²⁶ Svedectvo pamätníkov Andreja Kobulnického a Heleny Kobulnickej (rod. Brindovej) zaznamenané dňa 15. 4. 2024 v Čižaticiach. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

²⁷ Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej) zaznamenané dňa 11. 1. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

²⁸ Svedectvo v životopise pamätníka Jána Högera (nar. 2. 10. 1923 vo Finticiach). Poskytnuté autorovi tohto príspevku dňa 16. 3. 2024 a je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

²⁹ Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/kyraly-ernest-1939> [cit. 11. 9. 2024].

³⁰ „Otecko sa bál povedať, ako s ním bolo vo väzení zaobchádzané. Zveril sa až po roku 1990.” Svedectvo pamätníčky Margity Knoblochovej (rod. Kristanovej) poskytnuté autorovi tohto príspevku v prepise dňa 25. 4. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach; ďalej: „Otec nechcel vraviť, čo mu vo väzení robili, že by dostával elektrošoky.” Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/medvid-jan-1946> [cit. 11. 9. 2024].

„A kto ste hovorili, že zradil vašu rodinu?“ Andrej Kobulnický: „Ej, toto tak mená, toto nechcem [hovorit]“. ³¹

Nedostatok zachytených osobných svedectiev o kolektivizácii je čiastočne spôsobený aj obmedzeným záujmom historikov o tému. Samotný záujem historika o získanie svedectva môže predstavovať pozitívny prínos pre pamätníka, keďže mu umožňuje reflektovať a spracovať svoje skúsenosti. Napríklad Alžbeta Hufnagelová sa vyjadrila na konci nášho rozhovoru takto: „...som rada, že to môžem niekomu porozprávať. Pretože som už chcela to ísť napísať, aby bolo pre ďalšie generácie.“ ³²

Z hľadiska skúmania dynamiky vzťahov vo vidieckych komunitách ponúka zaujímavý príbeh Jozef Mikloš, ktorého otec bol predsedom MNV v Nižnom Kručove na počiatku kolektivizácie: „Otec bol totiž predseda MNV, tak k nám prichádzali často z okresného národného výboru súdruhovia presvedčiť otca, aby s nimi chodil po dedine, pretože prišlo nariadenie, že treba založiť celoobecné JRD. Že v okolitých obciach už to zakladali a že teraz medzi poslednými už je aj Kručov a susedná obec Komárany. No a otec nebol v strane, tak on bol kategoricky proti.“ A v situácii, keď bol likvidovaný jeden roľník v obci bez jeho súhlasu, reagoval takto: „No a on sa vtedy naštvával, že obišli MNV a on ako predseda im svojho súhlasu nedal, tak prišiel na dvor a keď zbadal, že na aute sú už tie kravy, zobral, odviazal ich a vyhnal ich z auta.“ ³³

Proces kolektivizácie menil nielen majetkové a politické pomery, ale aj štruktúru a dynamiku vzťahov v dedinských komunitách. Zo spomínaných svedectiev môžeme vidieť, že napriek ťažkej situácii počas tohto procesu sme sa vo vybraných svedectvách pamätníkov nestretli s túžbou po pomste zo strany perzekvovaných roľníkov.

Záver

Svedectvá pamätníkov kolektivizácie na východnom Slovensku viaceré aspekty procesu, pričom sme sa zamerali najmä na zmienky o strate majetkov, psychologickom nátlaku a komunitných dôsledkoch. Strata pôdy predstavovala pre mnohých roľníkov nielen materiálnu ujmu, ale aj psychologickú, pričom reakcie na túto stratu sa môžu líšiť od generačného a sociálneho postavenia pamätníkov. Kategorizácie pamätníkov podľa generácie a sociálneho postavenia umožňujú lepšie pochopiť spoločný aj rozdielny obsah výpovedí pamätníkov. Nejedná sa však o exaktnú kategorizáciu, keďže skúsenosti pamätníkov sa môžu líšiť v závislosti od podmienok v jednotlivých obciach. Svedectvá prinášajú okrem záznamov o subjektívnom prežívaní aj momenty dôležité z hľadiska faktografie. Taktiež pomáhajú objasniť širšie sociálne dopady kolektivizácie ako rozpad spoločenských väzieb v komunitách, ale aj solidarity a odpustenia.

Výzvou ďalších výskumov by mohlo byť štúdium ďalších svedectiev a ich analýza v kontexte historickom, sociálnom a geografickom, a to vo väčšej vzorke. Ďalší smer bádania autor štúdie vidí v porovnávaní svedectiev pamätníkov s oficiálnymi dokumentmi pre dekonštrukciu komunistickej rétoriky. ³⁴

³¹ Svedectvo pamätníkov Andreja Kobulnického a Heleny Kobulnickej (rod. Brindovej) zaznamenané dňa 15. 4. 2024 v Čížaticiach. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

³² Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej) zaznamenané dňa 11. 1. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

³³ Svedectvo pamätníka Jozefa Mikloša (nar. 30. 8. 1946 v Nižnom Kručove) zaznamenané dňa 27. 3. 2024 v Prešove. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

³⁴ Problematike komunistickej rétoriky sa venujeme v zatiaľ nepublikovanej štúdii s názvom *Významové posuny pojmov ako politická zbraň v komunistickej rétorike*.

Zoznam literatúry

- BENOVSKA-SABKOVA, Milena – VRZGULOVÁ, Monika. Memory of the Communist Past as a Research Field. In: *Slovenský národopis* [online]. 2021, roč. 69, č. 2, s. 194-204. Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/07011204SN2_2021_Editorial.pdf.
- BUREŠOVÁ, Jana. Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. s. 28. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.). *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013. 473 s.
- HLAVÁČEK, Jiří. Teorie a metodologie orální historie. In: *Memo* [online]. 2012, roč. 2, č. 2, s. 6-16. Dostupné na: <https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/6105/1/hlavacek.pdf>.
- KOHOUTOVÁ, Klára. Oral history v konceptu soudobých dějin a oral history v České republice. In: *Človek a spoločnosť* [online]. 2016, č. 1, s. 30-33. Dostupné na: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=462782>.
- KUČEROVÁ, Lucie. Kolektivizovaný venkov v paměti československých zemědělců. In: *Acta Musei Nationalis Pragae* [online]. 2017, roč. 71, č. 3–4, s. 47-62. DOI: 10.2478/amnh-2017-0018. Dostupné na: https://publikace.nm.cz/file/5a2b520ad1a2bc4359c64c4ca04d32b0/20089/NM_ACTA_historia_c2_2017_web_kucerova.pdf.
- LAVOVÁ, Mária. Počiatky socialistickej kolektivizácie na Slovensku. In: *Historický časopis*, 1964, roč. 12, č. 4, s. 477-518. Dostupné na: <https://digitalnkniznica.cvtisr.sk/zoom/2209/view?page=3&p=separate&view=0,0,1819,2618>.
- OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, 2015. 114 s.
- VALEŠ, Lukáš. Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace. In: Miroslav VANĚK – KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. 524 s.

Pramene

- Svedectvo pamätníčky Alžbety Hufnagelovej (rod. Štefkovej) zaznamenané dňa 11. 1. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.
- Svedectvo v životopise pamätníka Jána Högera (nar. 2. 10. 1923 vo Finticiach). Poskytnuté autorovi tohto príspevku dňa 16. 3. 2024 a je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.
- Svedectvo pamätníka Jozefa Mikloša (nar. 30. 8. 1946 v Nižnom Kručove) zaznamenané dňa 27. 3. 2024 v Prešove. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.
- Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/kyraly-ernest-1939> [cit. 11. 9. 2024].
- Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/medvid-jan-1946> [cit. 11. 9. 2024].
- Svedectvo prevzaté z databázy svedectiev pamätníkov organizácie Post Bellum. Dostupné na: <https://www.memoryofnations.sk/sk/rohacek-vladimir-1940> [cit. 11. 9. 2024].
- Svedectvo pamätníkov Andreja Kobulnického a Heleny Kobulnickej (rod. Brindovej) zaznamenané dňa 15. 4. 2024 v Čizaticiach. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.
- Svedectvo pamätníka Albína Högera (nar. 1. 2. 1949 vo Finticiach) zaznamenané dňa 2. 7. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.
- Svedectvo pamätníčky Margity Knoblochovej (rod. Kristanovej) poskytnuté autorovi tohto príspevku v prepise dňa 25. 4. 2024. Je uchované v Múzeu obetí komunizmu v Košiciach.

Internetové zdroje

Databáza Múzea obetí komunizmu: www.obetekomunizmu.sk.

FORMOVANIE ANTITOTALITNÉHO MYSLENIA KATOLÍCKEHO INTELEKTUÁLA ŠTEFANA HATALU NA STRÁNKACH ČASOPISU "VERBUM"

Mgr. Monika Tresová

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Novotomista Štefan Hatala (1915 – 1990) rozvíjal svoj filozofický postoj predovšetkým v opozícii voči marxizmu. Ako predstaviteľ filozofie perennis sa venoval sociálnej obhajobe katolicizmu, konkrétne otázkam osobného vlastníctva, katolíckej etiky, demokracie, či obhajoval a rozvádzal sociálne encykliky. V povojnovom období publikoval svoje štúdie predovšetkým v kresťanskom intelektuálnom časopise "Verbum". Najprecíznejšie myšlienky antitotalitarizmu rozvinul vo svojej štúdii "Totálna demokracia" (1947), v ktorej opísal demokraciu ako totálny (celostný) svetonáhľad resp. spoločenský základ, ktorý zásadne uznáva osobnú slobodu a samourčenie jednotlivcov. Upozorňoval na nebezpečenstvá straníckeho systému, ktorý môže sklznúť do oligarchie, konzervativizmu, totalitarizmu jednej strany mocensky podporovanej záujmami zahraničia. Ako riešenie navrhoval budovať demokraciu bez politických strán na stavovskom základe. Negatívne vnímal fašistický i komunistický režim. Cieľom príspevku bude pomocou kritickej hermeneutickej analýzy skúmať vývoj jeho antitotalitného myslenia vo vybraných textoch do roku 1948.*

Kľúčové slová: *antitotalitarizmus, katolícky modernizmus, intelektuálne dejiny, demokracia, kresťanský integralizmus.*

Abstract: *The novotomist Štefan Hatala (1915 – 1990) developed his philosophical position primarily in opposition to Marxism. As a representative of philosophy perennis, he dealt with the social defense of Catholicism, namely the questions of personal property, Catholic ethics, democracy, or defended and elaborated social encyclicals. In the post-war period he published his studies mainly in the Christian intellectual journal "Verbum". He developed the most precise ideas of anti-totalitarianism in his study "Total Democracy" (1947), in which he described democracy as a total (holistic) worldview or social basis that fundamentally recognizes personal freedom and self-determination of individuals. He warned of the dangers of a party system that could slide into oligarchy, conservatism, and totalitarianism of one party powerfully supported by foreign interests. As a solution, he proposed building a democracy without political parties on a statist basis. He had a negative view of both fascist and communist regimes. The aim of this paper will be to examine the development of his anti-totalitarian thought in selected texts up to 1948 by using a critical hermeneutical analysis.*

Keywords: *anti-totalitarianism, Catholic modernism, intellectual history, democracy, Christian integralism.*

Úvod

Konferenčný príspevok je zameraný na vývoj protitotalitného myslenia katolíckeho intelektuála Štefana Hatalu v povojnovom období (1945 – 1948), ktorý v tom čase okrem svojej knižnej tvorby publikoval väčšinu svojich textov na stránkach časopisu Verbum. Bol polyglotom ovládajúcim latinčinu, nemčinu, francúzštinu, chorvátčinu i maďarčinu, čo mu umožnilo sledovať politické, filozofické a teologické trendy v západnej Európe. To sa odzrkadlilo aj v jeho tvorbe pre tento časopis, kde reagoval vďaka sledovaniu západnej tlače na svetové udalosti, taktiež na tvorbu francúzskych i nemeckých teológov a kardinálov, no takisto na nenáboženské resp. vedecké publikácie, ktoré boli podľa neho dôležité aj pre kresťanský svet. Cieľom tejto štúdie je prostredníctvom metódy kritickej hermeneutiky, ktorú predstavíme v nasledujúcej kapitole, skúmať, ako sa menilo a formovalo Hatalove antitotalitné myslenie, preto sa zameriame primárne na jeho články, v ktorých sa zaoberal otázkami demokracie,

kritizoval totalitné i autoritárske režimy a hľadal podoby najlepšieho štátneho zriadenia rezistentného voči sociálnej nespravodlivosti.

Intelektuálna história a využitie metódy kritickej hermeneutiky

Intelektuálna história skúma nielen čoraz širší okruh textov, ale využíva pritom čoraz rozmanitejšie interpretačné techniky a metódy. Jednou z nich je metóda kritickej hermeneutiky, ktorá sa v intelektuálnej historiografii prvýkrát objavila až v 60. r. 20. stor. Hermeneutiku,¹ ktorá sa začala formovať na prelome 19. a 20. stor., možno chápať ako akt interpretácie. Táto potreba interpretácie vzniká podľa profesora Laurenta Sterna vtedy, keď základné podmienky a predpoklady potrebné na pochopenie daného textu už nie sú pre čitateľa k dispozícii, preto intelektuálny historik vyzýva publikum k pochopeniu textu v novom inom kontexte, ktorý sám navrhuje.²

Paul Ricoeur, ktorý nezúčastnene pozoroval polemiku o univerzálnej hermeneutike a kritickej teórii medzi Hans-Georgom Gadamerom a Jürgenom Habermasom,³ si bol vedomý toho, že síce obe teórie nazerajú na svet z rôznych uhlov, no napriek tomu sa vzájomne konvergentne prelínajú, preto rozvinul teóriu „kritickej hermeneutiky“,⁴ ktorá v sebe spájala oba smery. Ambíciou Ricoeura bolo, aby sa kritická hermeneutika stala interdisciplinárnym postupom kolegiálnej práce medzi filozofiou a ostatnými odbormi s cieľom zjednotenia a prekonania fragmentácie ľudského poznania.⁵ „*Praktici hermeneutiky vidia potrebu prepojenia častí a celkov, textov a kontextov, minulosti a prítomnosti. Presúvajú svoju pozornosť od textu k autorovi a späť, od textu k jeho žánru a späť, od textu k mnohým historickým kontextom a späť a od textu k vlastným skúsenostiam a kultúrnym rámcom historika. [...] Tak ako pragmatická hermeneutika používa figúru hermeneutických kruhov⁶ na vyjadrenie dynamického pohybu nepokojného historika, tak aj séria koncentrických kruhov pomáha vysvetliť rozmanité objekty analýzy v intelektuálnych dejinách. [...] Intelektuálni historici začínajú v tomto strede, s týmto textom, a pracujú smerom von k historickému porozumeniu.*“⁷

¹ Hermeneutika (z gr. "herméneuó" = vykladať, vysvetľovať, objasňovať) pôvodne znamenala výklad starých textov a neskôr sa stala jednou z filozofických metód, ktorú rozpracovali: Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey, Hans Georg Gadamer, Paul Ricoeur a ďalší.

BILASOVÁ, Viera – GEREMEŠOVÁ, Gita. *Malý slovník filozofie*. Košice : Pezolt, 2000, s. 64-65.

² STERN, Laurent. Hermeneutics and Intellectual History. In: *Journal of the History of Ideas*, roč. 46 (1985), č. 2, s. 288.

³ Pozri: GADAMER, Hans-Georg. Rhetorik, Hermeneutik und Ideologiekritik. Metakritische Erörterungen zu › Wahrheit und Methode ‹. In: APEL, Karl Otto (ed.). *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1971, s. 57-82; HABERMAS, Jürgen. Zu Gadamer's › Wahrheit und Methode ‹. In: APEL, Karl Otto (ed.). *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1971, s. 45-56.

⁴ Kritická hermeneutika je artikuláciou troch teórií: vysvetľuje nejednoznačnosť významov resp. odhalené alebo skryté kultúrne posolstvá, ktoré umožňujú autorovi textu reprezentovať samého seba a to aj s možnosťou manipulácie, deformácie skutočnosti či dominancie (teória významu); poukazuje na najlepšie možné pochopenie protikladného konania autora riadeného jeho ideologicko-morálnymi názormi (teória konania); a napokon teória skúsenosti, ktorá objasňuje rozpor a napätie medzi významom v texte a konaním autora, čo nie je možné oddeliť od jeho sebapochopenia a schopnosti odstupu od seba samého, pričom naráža na samotnú etiku intelektuála.

ROBERGE, Jonathan. What is critical hermeneutics?. In: *Thesis Eleven : Critical Theory and Historical Sociology*, roč. 32 (2011), č. 106 (1), s. 5, 16.

⁵ BUSACCHI, Vinicio. The Ricoeurian Way: Towards A Critical Hermeneutics for the Human and Social Sciences. In: *American International Journal of Social Science*, roč. 4 (2015), č. 6, s. 83-84.

⁶ Hermeneutický kruh je pojem zavedený zakladateľom modernej hermeneutiky v 19. stor., teológom Friedrichom Schleiermacherom, ktorý označuje proces hermeneutického porozumenia, pri ktorom sa časť textu chápe vo vzťahu k celku a celok vo vzťahu k častiam.

FLOOD, Gavin. Hermeneutics. In: STAUSBERG, Michael – ENGLER, Steven (eds.). *The Oxford Handbook of the Study of Religion*. Oxford : Oxford University Press, 2016, s. 155.

⁷ „*Practitioners of hermeneutics see the need to connect parts and wholes, texts and contexts, the past and the present. They shift their focus from the text to the author and back, from the text to its genre and back, from the text to its many historical contexts and back, and from the text to the historian's own experiences and cultural*

Príspevok ako prvé predstaví spoločensko-historický kontext vzniku a pôsobenia časopisu *Verbum* a jeho ideové a politické zameranie, ale takisto komplikovanú situáciu v povojnovom Slovensku, v ktorej katolícki intelektuáli vrátane Štefana Hatalu žili a tvorili. Keďže intelektuálne dejiny sa skúmajú najlepšie nadnárodne, preto budeme Hatalove texty skúmať predovšetkým v kontexte tvorby západných intelektuálov ako napr. Jacquesa Maritaina a pápežských dokumentov, ktorými sa Hatala intenzívne inšpiroval. Hermeneutický kruh nám pomôže Hatalove antitotalitné myslenie rozčleniť na jednotlivé myšlienky, ktorými sa v rámci neho zaoberal, ako napríklad predstavy demokracie, kresťanského integralizmu, kritika komunizmu, fašizmu i nacionalizmu, preferovanie federalizmu, postoj k modernej vede, či riešenie robotníckej otázky, a tak dospieť ku jeho komplexnej analýze.

Spoločensko-historický kontext genézy a tvorby časopisu "Verbum"

Slovensko v povojnovom období (1945 – 1948) oscillovalo medzi demokraciou a totalitou, a preto sa tento nový politický systém označoval ako tzv. ľudová demokracia. Náboženský život rímskokatolíckej cirkvi bol v tomto období zasiahnutý prvými zmenami ako poštátne cirkevného školstva, internátov, postupné rozpustenie katolíckych spolkov, zásahy pri určovaní bohoslužobného jazyka, zaistenie biskupov, odstránenie katolíkov z vedúcich a úradníckych miest a podobne, ktorých cieľom bolo oslabiť dovtedajší politický katolicizmus.⁸ Napriek novej náročnej situácii sa aktivizovala kultúrna činnosť slovenskej katolíckej inteligencie. Okrem obnovenia vydávania "*Katolíckych novín*" (od septembra 1945) začala byť vydávaná obsahovo rozmanitá náboženská tlač. Na konci roka 1945 z 200 slovenských titulov bolo 26 katolíckych a ich počet vzrástol do začiatku roka 1948 na 47 katolíckych titulov.⁹

Katolícka moderna¹⁰ resp. katolícky modernizmus¹¹ (nielen literárno-umelecký smer, ale takisto sociálno-politické myslenie) vplyvom nielen kňazov ale i laikov v týchto rokoch

frameworks. [...] Just as pragmatic hermeneutics uses the figure of hermeneutic circles to express the dynamic movement of the restless historian, so a series of concentric circles helps explain the diverse objects of analysis in intellectual history. [...] Intellectual historians begin at that center, with that text, and work outward toward historical understanding."

KLOPPENBERG, James T. Thinking Historically: a Manifesto of Pragmatic Hermeneutics. In: *Modern Intellectual History*, roč. 9 (2012), č. 1, s. 201-202.

⁸ LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. : 1945 – 1992*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, s. 89-93.

⁹ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Cirkevná politika na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: BALOGH, Margit (ed.). *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után : Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2008, s. 45.

¹⁰ Termín „Katolícka moderna“ označuje modernú spirituálnu literárnu tvorbu od 30. r. 20. stor. do povojnového obdobia skupiny slovenských katolíckych básnikov vyznávajúcich kresťansko-kultúrne tradície, ktorí sa opierali o názory francúzskeho literárneho teoretika a náboženského filozofa Henri Bremonda i o francúzskeho básnika Paula Claudela. Medzi významných slovenských predstaviteľov patrili Ladislav Hanus, Rudolf Dilong Pavol Gašparovič Hlbina, Janko Silan, Ján Haranta, Jozef Kútnik-Šmálov, atď., ktorí prispievali do časopisov "*Slovenské pohľady*", "*Katolícke noviny*", "*Kultúra*" (1926 – 1944), "*Elán*" (1930 – 1947), "*Postup*" (1934 – 1935), "*Prameň*" (1936 – 1937), "*Obroda*" (1934 – 1944), "*Nová práca*" (1945 – 1948) a "*Verbum*" (1946 – 1948). Po nástupe komunizmu v Československu sa väčšina ich tvorby presunula do exilu.

Katolícka moderna [online]. In: *Encyclopaedia Beliana*. [cit. 2024-08-19]. Dostupné na internete: <<https://beliana.sav.sk/heslo/katolícka-moderna>>; FRÁTRIK, Ján. *Slovenská katolícka moderna : v premenách času*. Žilina : Kníhkupectvo ZRNO, 1994, s. 8, 13-14.

¹¹ Termín „Katolícky modernizmus“ predstavuje myšlienkový prúd v katolíckej cirkvi, ktorý sa začal formovať na konci 19. stor. a svoj vrchol zažil v druhej polovici 20. stor., keď II. vatikánsky koncil (1962 – 1965) presadil modernistické trendy do oficiálnej katolíckej dogmatiky. Cirkev počas tohto procesu prešla zo stavu antimodernej inštitúcie, ktorá pociťovala zoči-voči modernej vede stratu svojej legitimacy, do stavu nielen modernej, ale aj antitotalitnej. Dochádza k revolúcii v teológii (nouvelle théologie), ktorá hľadá pozitívnu väzbu medzi náboženstvom a súčasným svetom. Rozhodujúcim koncepčným prerodom Cirkvi k modernite bola jej konfrontácia s totalitarizmom. V tomto procese sa cirkev rozdelila na dva tábory: konzervatívno-traditionalistickú vetvu s medievalistickými predstavami o svete a benevolentnejšiu liberálnu vetvu ochotnejšiu prijať pokrok (reformistov).

tesne pred nástupom komunizmu zažili na Slovensku svoj tvorivý vrchol. Od roku 1945 začal Spolok sv. Vojtecha vydávať katolícku revue "Nová práca" (s podtitulom: *Katolícka revue pre kultúrny, náboženský a sociálny život*; vychádzajúca od septembra 1945 do februára 1948), ktorá nadväzovala na kultúrno-náboženský katolícky časopis "Kultúra" (1926 – 1944) a novozaložené vydavateľstvo Verbum v Košiciach zase vydávalo ešte populárnejší rovnomenný časopis "Verbum" (s podtitulom: *Časopis pre kresťanskú kultúru*; vychádzajúci od novembra 1946 do marca 1948), ktorý sa vyhraňoval voči materialistickému marxizmu a ateistickému komunizmu a voľne nadväzoval na časopis "Obroda" (1943 – 1944).¹² Prispievatelia v ňom polemizovali s materialistickými resp. marxistickými autormi o svojich predstavách demokracie kultúrne v nej vyzdvihujúc konzervatívne hodnoty ako kresťanstvo, rodina či zbožnosť spolu s autoritou kresťanských mravných zásad. Takisto zdôrazňovali úlohu a morálnu zodpovednosť jednotlivca za svoj vývin odmietajúc masové a kolektivistické predstavy ľudovej demokracie.¹³ Svojou tvorbou vyznávali nielen kresťanské hodnoty, ale takisto sa hlásili k západnej predstave demokracie. Predovšetkým prispievatelia do časopisu "Verbum" sa snažili zabrániť kultúrnemu a intelektuálnemu izolovaniu Slovenska od západu vo viere, že sloboda je základnou podmienkou demokratickej orientácie a úspešného kultúrneho vývoja národa.¹⁴ „Kým západoeurópsky intelektuál vnímal politickú angažovanosť ako svoje dobrovoľné slobodné rozhodnutie, slovenský intelektuál – kresťanský (katolík či evanjelik) i sekulárny ju vnímal ako svoju svätú povinnosť národa.“¹⁵

Štefan Hatala, prispievateľ do týchto oboch intelektuálne náročnejších časopisov (kvantitou vysoko v neprospech pre "Novú prácu"), sa však netajil svojimi bližšími sympatiami k časopisu "Verbum", ktorý vyzdvihoval aj vo svojom článku "Dva časopisy pre kresťanskú kultúru" v komparácii s českým katolíckym časopisom "Vyšehrad": „...mesačník Verbum, začínajúci činnosť v tom istom roku ako Vyšehrad, chce tak isto slúžiť hlavne katolíckej inteligencii, ale aj širším vrstvám, zaplňovať predovšetkým medzeru medzi kultúrou náboženskou a politickou tlačou,..."¹⁶ Literárna vedkyňa Petra Bombíková identifikovala tri hlavné problémové okruhy v programe časopisu "Verbum": 1. integralizmus, integrálny humanizmus a kresťanský humanizmus; 2. koncepciu umenia a literatúry; 3. aktuálne spoločenské zmeny

CHAPPEL, James. *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018, s. 10-11; PAUER, Jozef. Náboženstvo v časoch bez Boha. In: *Filozofia*, roč. 53 (1998), č. 2, s. 103-105.

¹² Napriek tomu, že sa tieto obe povojnové katolícke periodiká zameriavali na rozvoj kresťanskej kultúry, tak v ich organizácii ale aj v obsahovej stránke prevládali značné rozdiely. "Nová práca" bola výsledkom činnosti oficiálnej štruktúry katolíckej cirkvi a bola finančne podporovaná biskupským zborom, pričom jej prispievatelia dostávali štedrý honorár, zatiaľ čo "Verbum" vznikol z iniciatívy kňazov a laikov a bol finančne podporovaný zakladateľmi a odoberateľmi, pričom redaktori a prispievatelia preň pracovali bez nároku na mzdu. "Verbum" sa oproti "Novej práci" zameriaval nielen na katolícku kultúru, ale v rámci presadzovania ekumenizmu na celý kresťanský svet, a takisto sa z úzkeho cirkevného okruhu snažil preraziť v národnej kultúre, pričom odmietal náboženský pragmatizmus a požadoval návrat ku katolíckemu integrálnemu realizmu. "Nová práca" bola primárne zameraná na čitateľov z katolíckeho kléru, zatiaľ čo sa časopis "Verbum" snažil osloviť širšie publikum zahŕňajúc laikov z katolíckeho i nekatolíckeho sveta. Tieto rozpory viedli k vzájomnej nepriamej kritike a rivalite medzi oboma časopismi.

PRÍHODOVÁ, Edita. Katolícka literárna kritika v rokoch 1945 – 1948. In: *Slovenská literatúra*, roč. 68 (2021), č. 5, s. 496-497, 503-507.

¹³ JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Čas Herodes alebo šťastný vek? : spor o modernitu v slovenskej spoločnosti a v kultúre*. Bratislava : Veda, Historický ústav SAV, 2020, s. 37-38.

¹⁴ KRUŽLIAK, Imrich. Katolíci, ich kultúra a ich osudy na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: HARČAR, Anton – POTEMRA, Michal (eds.). *Verbum – časopis pre kresťanskú kultúru : Zborník k 50. výročiu vzniku časopisu : 1946 – 1996*. Košice : Verbum, spol. s r. o. , 1997, s. 27.

¹⁵ JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre : Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012, s. 27-28.

¹⁶ HATALA, Štefan. Dva časopisy pre kresťanskú kultúru. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 5, s. 235.

a diskusie o socializme.¹⁷ Práve prvý a tretí okruh problémov sa stal doménou početných úvah a polemík Štefana Hatalu na stránkach časopisu "Verbum".¹⁸ Revue "Nová práca" sa v rámci širokého spektra tém takisto zaoberala aj vtedajšími sociálnymi problémami, ktoré vnímala hlavne v súvislosti s hospodárskou problematikou, na ktorú jej prispievatelia vo svojich textoch nazerali z perspektívy sociálnej náuky cirkvi prezentovanej v pápežských encyklikách zdôrazňujúc spojitosť medzi prácou a kapitálom.¹⁹ Výnimkou nebol ani Hatala, ktorý v "Novej práci" publikoval len jeden článok zaoberajúci sa práve hospodárstvom.²⁰

Formovanie antitotalitného myslenia

Kresťanstvo, ktoré nezabránilo dvom svetovým vojnám, komunizmu, fašizmu, nacizmu, rasizmu ani holokaustu, bolo nútené prehodnotiť svoj postoj, priznať porážku i chyby minulosti a hľadať novú cestu. Lenže nato bolo potrebné upustiť od dovtedajšej kresťanskej filozofie, nájsť spoločnú reč s modernou vedou a hľadať „novú tvár Boha“, ktorý dovtedy slovami filozofa Teodora Münza: „*Sídlil na nebi, lebo zem nebola pre neho dosť dobrá, nariadil, aby svet vznikol z ničoho, dal mu zákony a diktátorské spôsoby si zachoval najmä voči človeku. Rozkazoval, trestal, odmieňal, hrozil, sľuboval, vyšetroval, delil na dobrých a zlých, mal človeka úplne v područí, sledoval ho, aj keď on o tom nevedel, dal mu síce aj slobodu rozhodovania, ale beda, ak sa nedržel jeho nariadení. Z toho sa vyvinul zákonnícky spôsob života.*“²¹

Ako píše intelektuálny historik James Chappel, tak v európskom katolíckom antitotalitnom myslení po druhej svetovej vojne hral prím skôr antikomunizmus ako marginalizovaný antifašizmus, pretože hrozba vzostupu komunizmu bola väčšia ako obavy zo „zvyškov“ fašizmu či nacizmu. Na konci 40. rokov sa rodí kresťanská demokracia, ktorej hlavným ideologickým prameňom bolo učenie tvorca integrálneho humanizmu, francúzskeho novotomistu Jacquesa Maritaina,²² ktorého Chappel označuje za intelektuálne najvyspelejšieho a verejne najaktívnejšieho katolíckeho mysliteľa tej doby. Na formovanie katolíckeho

¹⁷ BOMBÍKOVÁ, Petra. Verbum, časopis pre kresťanskú kultúru 1946 – 1948. In: *Slovenská literatúra*, roč. 45 (1998), č. 3, s. 199-202.

¹⁸ HATALA, Štefan. (Recenzia) Na úsvite pokoja. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 3-4, s. 164-172; HATALA, Štefan. Dva časopisy pre kresťanskú kultúru. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 5, s. 233-235; HATALA, Štefan. Na margo sociálneho týždňa v Štrasburgu. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 347-348; HATALA, Štefan. (Recenzia) A. Ancel: *Catholiques et communistes*, 1945. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 348-351; HATALA, Štefan. Ideál organickej celistvosti : Úvodná stať z diela Duch stredoveku. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 8, s. 397-400; HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 464-465; HATALA, Štefan. Prejavy liturgického hnutia u nás. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 469-472; HATALA, Štefan. Chaos okolo "morálnosti". In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 10, s. 540-541; HATALA, Štefan. Úloha osobnosti v dejinách. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 1, s. 59-62; HATALA, Štefan. K pozemkovej reforme cirkevných majetkov. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 2, s. 110-111; HATALA, Štefan. Absolútne kritérium pravdy : Zásadné stanovisko k intuitívnemu realizmu N. O. Losského. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 3, s. 160-165; HATALA, Štefan. Etický základ prirodzenej hospodárskej sústavy. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 4-5, 196-212; HATALA, Štefan. (Recenzia) Rozmach na sklonku Cirkvi. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 4-5, 279-282; HATALA, Štefan. Storočnica Manifestu komunistickej strany. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 6, s. 359-360; HATALA, Štefan. Sociológia protikladov. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 7-8, s. 409-420; HATALA, Štefan. Katolícke hnutie Una sancta v Nemecku. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 7-8, s. 467-469.

¹⁹ PETRÍK, Vladimír. Pokus o rehabilitáciu slovenského kultúrneho katolicizmu po roku 1945 (časopis Nová práca september 1945 – február 1948). In: *Slovenská literatúra*, roč. 45 (1998), č. 1, s. 53-54.

²⁰ HATALA, Štefan. Etický zástoj práce v spoločenskom hospodárstve. In: *Nová práca*, roč.1 (1945), č. 4, s. 51-54.

²¹ MÜNZE, Teodor. Teológia 20. storočia. In: *Filozofia*, roč. 52 (1997), č. 1, s. 42.

²² Maritainovo učenie malo tri ciele: 1. podnietiť cirkev vyrovať sa s jej antisemitizmom, 2. viesť katolícku politiku skôr na základe antikapitalistickej solidarity ako na antikomunistickom konzervatizme, 3. realizovať jeho predstavu globálneho federalizmu, ktorý by sa prestal opierať o konzervatívnu ikonografiu západu. CHAPPEL, James. *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018, s. 152.

antikomunizmu mali veľký vplyv aj ďalší katolícki intelektuáli, medzi nimi napríklad aj nemecko-americký teoretik totalitarizmu ruského pôvodu Waldemar Gurian, ktorý komunizmus označil ako „sekularizované politické náboženstvo“. Tiež sa začal otvárať priestor aj pre antikapitalistické formy katolíckeho aktivizmu, ktorý sa čiastočne opieral o postuláty marxizmu. Maritain dokonca tvrdil, že komunizmus má „bližšie k Bohu“ ako kapitalizmus, pretože marxistický materializmus je filozofický omyl, ktorý sa jedného dňa vyvráti sám o sebe, ale ten kto nespravodlivo zanedbával sociálnu oblasť a nechal ju otvorenú komunistom, boli podľa neho kapitalisti.²³ Hatala si bol tiež vedomý toho, že marxizmus a kresťanstvo možno majú spoločné ciele, ale využívajú rozdielne prostriedky: „...podľa marxizmu diktatúra proletariátu má trvať dovtedy, kým sa v socialistickom štáte nevykorení duch kapitalistického egoizmu a nenahradí sa duchom altruizmu; podľa nášho úsudku, ak by sme v časnom poriadku chceli uskutočniť ideál, ktorý nám ukázali Marx a Lenin, na to absolútne potrebujeme kresťanstvo.“²⁴

Nielen v Európe ale aj na Slovensku bol v tom čase hlavným filozofickým prúdom v katolíckom myslení novotomizmus,²⁵ ktorého predstaviteľom bol aj Štefan Hatala. Napriek novotomistickému antineodernizmu²⁶ a stále pretrvávajúcej viery, že učenie katolíckej cirkvi je philosophioui perennis,²⁷ sa Hatala vo svojich textoch inšpiroval aj učením katolíckych reformistov, nekresťanskými filozofmi a modernými vedami, ktoré mnohokrát otriasli dovtedajším učením cirkvi, čo potvrdzujú aj jeho slová: „Žiadalo by sa, aby sa aspoň predstavitelia katolíckej sociológie zišli s katolíckymi laikmi, národohospodármi, finančníkmi, právnikmi a začali s výmenou náhľadov na spoločenský život. Vzájomné ovplyvnenie svetských spoločenských vied a katolíckej sociológie by nebolo bez osohu pre obe oblasti vied.“²⁸

Demokracia či kresťanský (katolícky) integralizmus?

Články Štefana Hatalu v časopise *Verbum* dôkladne demonštrujú, ako sa vyvíjalo a formovalo nielen jeho moderné, ale predovšetkým antitotalitné a demokratické myslenie. Vo svojej

²³ CHAPPEL, James. *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018, s. 17, 149-150, 152, 160, 164.

²⁴ HATALA, Štefan. (Recenzia) A. Ancel: *Catholiques et communistes*, 1945. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 350.

²⁵ Novotomizmus resp. neotomizmus (niekedy označovaný aj ako novoscholastika) sa na základe encykliky pápeža Leva XIII. "*Aeterni Patris*" (1879) stal oficiálnou filozofiou katolicizmu, pričom sa dovtedy vzrámal predovšetkým v Nemecku a Taliansku. Jeho vznik súvisí s odmietavým postojom katolíckej cirkvi voči hospodárskym, politickým a sociálnym prúdom novoveku. Pius IX. už v dokumente "*Syllabus errorum modernorum*" (1864) odsúdil medzi 80 novovekými omylmi takisto socializmus a komunizmus. Úlohou cirkvi bolo rozpracovať sociálnu náuku, ktorá by bola schopná oponovať týmto novým smerom. Výsledkom boli encykliky: Leva XIII. "*Rerum novarum*" (1891) a Pia XI. "*Quadragesimo Anno*" (1931). Teológia mala získať nadvládu nad svojou rivalkou, filozofiou. Na Slovensku sa novotomizmus objavil až za prvej republiky, pričom nadväzoval na činnosť scholastikov na trnavskej a košickej jezuitskej univerzite v 17. a 18. stor. Prvým slovenským predstaviteľom bol Alexander Spesz, po ňom nasledovali Cyril Dudáš, Ján Bubán a ďalší. MÜNZ, Teodor. Náboženská filozofia na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: *Filozofia*, roč. 41 (1986), č. 5, s. 531-532; MÜNZ, Teodor. Novotomizmus na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: KOLLÁR, Karol – KOPČOK, Andrej – PICHLER, Tibor. *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava : Infopress, 1998, s. 20-21.

²⁶ Antineodernizmus či antimodernizmus v katolíckej cirkvi bol založený na konzervativizme a tradicionalizme a na odmietaní modernistických tendencií v cirkvi na začiatku 20. storočia.

BILASOVÁ, Viera – GEREMEŠOVÁ, Gita. *Malý slovník filozofie*. Košice : Pezolt, 2000, s. 16.

²⁷ Philosophia perennis (lat. i gr. = večná filozofia) je presvedčenie, že kresťanská filozofia je večná, pretože odhaľuje nadčasové pravdy, všeobecne platné zákony, nemenné princípy. Katolícka cirkev si od nepamäti zakladala na nemennosti a neomylnosti svojho učenia.

BILASOVÁ, Viera – GEREMEŠOVÁ, Gita. *Malý slovník filozofie*. Košice : Pezolt, 2000, s. 161.

²⁸ HATALA, Štefan. Na margo sociálneho týždňa v Štrasburgu. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 348.

recenzii na knihu holandského historika Johana Huizinga "*Geschonden wereld*"²⁹ (1945) sa spolu s ním zamýšľal nad zneužitím pojmu „demokracia“: „*Hodno sa zamyslieť nad zmyslom demokracie. Samo slovo je nie šťastným výrazom, lebo ľudová masa (daimos) nemôže vládnuť v zmysle klasického Kratiá (panovanie) vládou dobrou a usporiadanou. [...] ale v podstate aj ruská diktatúra proletariátu, ako ju určil Marx, mala byť vlastne čistou sociálnou demokraciou. Takto zmýšľal aj Lenin. O niekoľko rokov neskôr hlásia sa však v Európe nové formy vládnej authority, ktoré sa neodvolávajú na demokratický princíp: fašizmus a národný socializmus. Tento posledný má v sebe isté protirečenie, lebo spája prednostné právo národa (hypernacionalizmus) s dobrom všeobecného ľudstva (socializmus). V tom, že národný socializmus ďakuje za svoj vznik práve demokratickým princípom, je istá tragika.*“³⁰ Ako vhodnejšie navrhol používať pojem „izonómia“³¹, pretože demokracia nesie v sebe kontradikciu, keď ľud (daimos) je stále len podriadený vláde (kratiá), pričom izonómia odmieta akékoľvek rozdiely medzi vládou a ovládaným ľudom. Na margo, v závere svojho článku vyzýva aj na rehabilitáciu slova sloboda (libertas) i samotného liberalizmu, pretože podľa neho nesie v sebe pejoratívnu konotáciu vďaka historickej spätosti s buržoáziou.³²

Súhlasne s Huizingom označil za ústredné príčiny úpadku a následného vypuknutia druhej svetovej vojny militarizmus, antisemitizmus, (hyper)nacionalizmus, chyby versailského systému, centralizáciu moci či absenciu nadnárodnej organizácie resp. federatívneho usporiadania, ktoré by poskytovalo autonómnosť jednotlivým národom. „*Mohol sa vytvoriť podunajský štát, no neurobilo sa to, a tak Viedeň stratila svoj medzinárodný charakter. Lež najväčšou chybou bolo utvorenie Spoločnosti národov, ktorej zverili úlohy bez potrebných prostriedkov. Spoločnosť národov sa dobre myslela, veľa dobrého vykonal aj Medzinárodný súdny dvor, ale veľkou chybou bolo, že Spoločnosť národov sa utvorila bez USA. Bez USA nemôže existovať medzinárodná aliancia!*“³³ Hneď po r. 1945 si federalizmus našiel širokú podporu medzi katolíckymi, ktorí hľadali „antitotalitnú inštitúciu“ chrániacu kultúrne hodnoty západu, ako napríklad kresťanstvo a rodinu. Globálny federalizmus bol aj jedným zo základných bodov politického myslenia Maritaina, ktorý ho spájal s ochranou ľudských práv. Veril, že takéto nové medzinárodné spoločenstvo by mohlo zahŕňať aj komunistov.³⁴

Nielen obdiv k federalistickému usporiadaniu ale predovšetkým viera v náležitosť kresťanského integralizmu³⁵ ho spájala s myslením Jacquesa Maritaina, na ktorom Hatala

²⁹ Plný názov knihy v slovenskom preklade: *Poškodený svet : Úvaha o možnostiach obnovy našej civilizácie*. Kniha predostiera Huizingove kultúrno-filozofické úvahy o Európe po druhej svetovej vojne.

Pozri bližšie: HUIZINGA, Johan. *Geschonden wereld : Een beschouwing over de kansen op herstel van onze beschaving*. Haarlem : H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., 1945. 205 s.

³⁰ HATALA, Štefan. (Recenzia) Na úsvite pokoja. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 3-4, s. 167.

³¹ Izonómia (gr. ἰσωνμία = "rovnosť politických práv" / "rovnosť zákonov" / "rovnosť (občanov) pred zákonom"; gr. ἴσος isos = "rovný" a νόμος nómos = "zvyky, zákon") – tento pojem zaviedli starovekí grécki historici Herodotos a Thukydidés.

³² HATALA, Štefan. (Recenzia) Na úsvite pokoja. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 3-4, s. 171-172.

³³ HATALA, Štefan. (Recenzia) Na úsvite pokoja. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 3-4, s. 168.

³⁴ CHAPPEL, James. *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018, s. 169-172.

³⁵ Kresťanský resp. katolícky integralizmus odvodzuje svoj názov od snahy zachovať integritu katolíckej tradície v presvedčení, že katolicizmus poskytuje jediný uspokojivý základ pre usporiadanie spoločnosti, v ktorej náboženstvo nie je len súkromnou záležitosťou, pretože určuje etické hodnoty v spoločnosti, a preto je povinnosťou štátu hájiť záujmy cirkvi. Jeho pôvod je možné hľadať ešte v stredoveku v teórii dvoch mečov ("Formula Gelasiana" z r. 494), podľa ktorej integralizmus podobne zastáva názor, že ľudstvu vládnu dve authority: duchovná moc (*auctoritas sacrata*), za ktorú je zodpovedná cirkev a svetská moc (*regalis potestas*), za ktorú je zodpovedný štát a ktorá má byť podriadená cirkvi. V integralistickom chápaní politiky sa obe moci uskutocňujú v rámci jednej „*societas perfecta*“. Napokon výsledkom takto riadených krajín by malo byť ich zjednotenie v únii tzv. *Christendom* či *Christianitas*, ktorú by riadila cirkev. Integralizmus vznikol ako reakcia na modernizmus a sociálny katolicizmus, pričom spochybňoval liberalizmus i modernú vedu. Termín „integralizmus“ sa začal vážne akceptovať a popularizovať až po tom, ako pápež Pius X. odsúdil modernizmus vo svojej encyklike

vyzdvihol práve túto časť jeho myslenia: „*Maritain nielen ako reprezentant kresťanskej kultúrnej tvorby, alebo ako politický etický analytik, ale ako hlásateľ kresťanského integralizmu, ideálu scelovania všetkých kladných hodnôt kultúry v jednotu kresťanskej kultúry, organický stred medzi duchovnosťou individualistickou a kolektivistickou.*“³⁶ Lenže Maritain a napokon ani Hatala neboli čistými integralistami (aspoň nie v dnešnom ponímaní), nakoľko sa snažili nájsť nový integralistický postoj resp. harmóniu medzi liberálnou demokraciou a filozofiou Tomáša Akvinského, pretože nevideli závažný rozpor medzi demokraciou a katolicizmom. Focroulle Ménard takýto postoj nazýva whigovským tomizmom či mäkkým integralizmom.³⁷ Bolo by chybné hodnotiť myslenie konca 40. r. 20. stor. podľa dnešných kritérií, lebo skutočný zámer autora je možné odhaliť len v dobovom kontexte. To, čo by sme dnes hodnotili ako antimoderné, mohlo byť v skutočnosti v tom čase ešte len hľadaním cesty k modernizmu.

Prejavom Hatalovho mäkkého integralizmu je aj jeho uznanie nevyhnutnosti pluralizmu. „*Pluralizmus zamietá atomistickú koncepciu spoločnosti individualistickej anarchie, no tak isto aj totalitárnu tyraniiu homogénnej a hrubej masy. Pluralizmus hľadá na spoločnosť ako na organizmus živého bytia, ktorého jednotnosť sa však nedá vhodne vyjadriť slovom uniformita, ale skôr harmónia. Základný politický problém je, ako uviesť do súladu slobodu a spoločenskú jednotnosť, ako regulovať napätie medzi nimi. [...] Dnes, keď sa na všetkých stranách organizuje proti človeku tlak totalitarizmu, katolícki sociológovia sa stávajú obrancami neporušenej osobnej slobody. [...] Katolícka sociológia môže spoľahlivými etickými a antropologickými zásadami v zmysle kresťanského integralizmu podoprieť stavbu spoločnosti zo stránky ideovej a duchovnej,*...“³⁸ Hatalove predstavy pluralizmu sa podobali úvahám amerického teológa Johna Courtney Murraya, hlavného tvorca katolíckeho pluralizmu, ktorý pluralizmus vnímal ako veľký spoločenský úspech, pretože pretváral pluralitu (prirodený stav modernity, keď v spoločnosti koexistujú rôzne svetonázory a hodnotové systémy) na spoločenstvo, v ktorom tieto rozdielne náboženské, filozofické a politické prúdy začínajú seriózne diskutovať a hľadať to, čo ich spája a nie rozdeľuje, aby mohli spolu v pokoji existovať.³⁹ Takisto sa v Hatalovom texte naplňajú zistenia amerického historika Bradleyho

"*Pascendi Dominici*" (1907). Samotný katolícky integralizmus prešiel svojim vývojom, a preto ho nemôžeme vnímať rovnako v súčasnosti ako na začiatku 20. stor. Dnes integralizmus predstavuje tradicionalistické a ultrakonzervatívne krídlo katolíckej cirkvi, ktoré „na hrane“ odsudzuje zmeny prijaté na II. Vatikánskom koncile (1962 – 1965) resp. aggiornamento a negatívne hodnotí aj pontifikáty pápežov Jána XXIII. a Pavla VI., ktorí definitívne otvorili cirkev modernizmu. Najviditeľnejšou tendenciou súčasného katolíckeho integralizmu je odmietanie Novus Ordo Missae resp. spôsobu liturgického slávenia podľa misála pápeža Pavla VI.

VAN DER KROGT, Christopher. Catholic Fundamentalism or Catholic Integralism?. In: VEITCH, James (ed.). *To Strive and Not to Yield : Essays in Honour of Colin Brown*. Wellington : Victoria University of Wellington, 1992, s. 124-125, 127, 130; FOCCROULLE MÉNARD, Xavier. Liberalism, Catholic Integralism, and the Question of Religious Freedom. In: *The Brigham Young University Law Review*, roč. 47 (2022), č. 4, s. 1181-1183, 1188.

³⁶ HATALA, Štefan. Dva časopisy pre kresťanskú kultúru. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 5, s. 235.

³⁷ Túto cestu whigovského tomizmu resp. hľadania súladu medzi katolicizmom, demokraciou, liberalizmom i kapitalizmom nasledovali aj John Courtney Murray, Michael Novak (americký katolícky filozof slovenského pôvodu) a neskôr George Weigl, či Richard John Neuhaus. Stupeň integralizmu závisí od jeho koncepcie náboženskej slobody, ktorú oficiálne prijal, ale tiež od uplatňovania princípu obozretnosti a subsidiarity. „*V tomto spektre mäkký integralizmus hľadá v katolíckej tradícii prirodzeného práva informácie pre štátne politiky a opatrenia bez aktívneho presadzovania pozitívnych zákonov, ktoré obmedzujú jednotlivcov v ich liberálnej slobode z dôvodov obozretnosti a subsidiarity. Na druhej strane tvrdý integralizmus presadzuje práve z týchto dôvodov štát úplne podriadený vo všetkých záležitostiach relevantných pre Cirkev, aktívne presadzujúci celý jej korpus zákonov a nechávajúci všetky ostatné pozície v rôznej miere medzi nimi.*“

FOCCROULLE MÉNARD, Xavier. Liberalism, Catholic Integralism, and the Question of Religious Freedom. In: *The Brigham Young University Law Review*, roč. 47 (2022), č. 4, s. 1190-1195.

³⁸ HATALA, Štefan. Na margo sociálneho týždňa v Štrasburgu. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 347-348.

³⁹ WEIGEL, George. *The Irony of Modern Catholic History: How the Church Rediscovered Itself and Challenged the Modern World to Reform*. New York, NY : Basic Books, 2019, s. 148.

Abramsa o katolíckych intelektuáloch v povojnovom období (síce sa zameriaval na českú časť krajiny, ale platí to rovnako aj pre Slovensko), ktorí vychádzajú z encyklik "Rerum Novarum" a "Quadragesimo Anno" zdôrazňovali, že ich myslenie je predovšetkým personalistické a nie individualistické,⁴⁰ pluralistické a nie kolektivistické.⁴¹

Je potrebné spomenúť, že Hatala rozlišoval dva termíny: „integralizmus“, ku ktorému prechovával kladný postoj a „integrizmus“ opisujúc ho v reakcii na pastiersky list francúzskeho kardinála Emmanuela Suharda ako výstredný tradicionalizmus a úzkoprý tomizmus, ktorý cirkev izoluje od súčasného sveta mysliac si, že je zlý a neposkytuje nič hodnotné pre večnosť. Vtedajším kritikom tohto pastierskeho listu s názvom "Essor ou déclin de l'Eglise"⁴² (1947) vyčítal, že vo svojich komentároch mylne zamieňali pojem integrizmus s integralizmom, ktorý podľa neho naopak zdôrazňuje katolícku syntézu všetkých pozitív kultúry, ducha a civilizácie 20. stor.⁴³ Lenže v tom sa Hatala mylil, pretože vo francúzštine existuje len slovo „intégrisme“, ktoré označuje práve integralizmus, ale takisto medzi jeho prekladmi možno nájsť aj „zarytý konzervativizmus“ či „fundamentalizmus“. Naostatok Francúzsko je prvou krajinou, kde sa tento pojem začal používať, preto francúzski myslitelia vedia najprecíznejšie tento pojem vysvetliť.⁴⁴ Takže je to práve Hatala, ktorý kresťanskému integralizmu občas prisudzoval subjektívny obsah, pravdepodobne preto, že sám hľadal najlepšie vystihujúci termín pre politický systém, ktorý by dával priestor pluralizmu a slobode, no zabudol pritom nato, že klasický kresťanský integralizmus resp. integrizmus sa nazačiatku staval najmä na opozícii proti pluralizmu.

Hatalova „totálna demokracia“ ako spojenie politickej a sociálnej demokracie

Hatala hľadal najvhodnejší termín označujúci politický systém, ktorý by odolal hrozbám totalitarizmu. Jeho nomenklatúra sa logicky vyvíjala. Na začiatku odmietal používať pojem „demokracia“ (kvôli jej vyššie spomínaným historickým antagonizmom) a navrhol ho nahradiť pojmom „izonómia“, pričom kontinuálne preferoval aj pojem „kresťanský integralizmus“. V jeho dvojstranovom článku "Totálna demokracia", ktorý je snád jeho najkomplexnejšou

⁴⁰ Kresťanský personalizmus učí, že ľudia pre seba nie sú navzájom hrozbou, ale práveže si poskytujú vzájomnú príležitosť k realizácii, a preto by sa všetci „bližní“ mali snažiť o presadenie spoločného dobra. Individualizmus naopak redukoval zodpovednosť človeka voči iným ľuďom a takisto úlohu spoločenských väzieb. Kresťanský personalizmus najlepšie rozpracoval Emmanuel Mounier, Jacques Maritain, Teilhard de Chardin, Edith Steinová, Karol Wojtyła, Józef Tischner a ďalší.

DANCÁK, Pavol. Personalizmus a paideia, spoločné východiská a ciele. In: DANCÁK, Pavol (ed.). *Personalizmus v procese humanizácie ľudskej spoločnosti*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta UNIPO, 2014, s. 52, 56.

⁴¹ ABRAMS, Bradley Francis. *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2005, s. 249.

⁴² Pozri bližšie kapitoly "Le Modernisme" a "L'intégrisme" v pastierskom liste: SUHARD, Emmanuel Célestin. *Essor ou déclin de l'Eglise*. Paris : Éditions A. Lahure, 1947, s. 91-108.

⁴³ „Na oboch stranách ohrozuje veriaceho množstvo pokušení, ktoré musí prehátať. Na jednej strane je to modernizmus, na druhej strane zas integrizmus. [...] Modernizmus je pokušenie tých, ktorí v snahe získať svet, prispôsobujú sa mu nad prípustnú mieru, takže zrádzajú večne platné hodnoty kresťanstva. Modernizmus vidí v Cirkvi len stránku ľudskú, nevšima si jej božskú povahu. [...] Integrizmus je opak modernizmu, nástojí na izolácii Cirkvi, ktorá je síce »vo svete«, ale nie je »zo sveta«. V náuke sa to prejavuje v úzkoprý tomizme tých, čo myslia, že sv. Tomáš všetko vypovedal a nemožno k nemu nič dodať pre dnešok. [...] Výstredný tradicionalizmus, toto je vpravde integrizmus, zabsolútňuje ideál minulosti proti zákonu rastu cirkevného ústrojenstva a v posledných dôsledkoch sa rovná modernizmu, ktorý tak isto zabsolútňuje prítomnosť. Stanovisko výstredného tradicionalizmu sa vyhovára na to, že nemožno sa svetu prispôbovať, lebo je zlý. [...] Úzkostlivé stanovisko integrizmov a prejavuje aj na poli mravnom. Hovorí, že je zbytočné zapodievať sa týmto svetom, keď aj tak má v sebe málo hodnotného pre večnosť.“

HATALA, Štefan. (Recenzia) Rozmach na sklonku Cirkvi. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 4-5, 280-281.

⁴⁴ VAN DER KROGT, Christopher. Catholic Fundamentalism or Catholic Integralism?. In: VEITCH, James (ed.). *To Strive and Not to Yield : Essays in Honour of Colin Brown*. Wellington : Victoria University of Wellington, 1992, s. 124-125.

antitotalitnou úvahou v časopise *Verbum*, napokon znova „oprášil“ tento termín, ktorému prisúdil už nový význam menujúc pritom jeho riziká, nedostatky, ale i kladné stránky. „*Demokracia neznačí len režim, ale aj svetonáhľad. A keď svetonáhľad, tak svetonáhľad, ktorý sa dotýka všetkých a všetkého, svetonáhľad totálny. Demokracia totálna. Totálna neznačí totalitaristická. Nejde len o volenie vlády ľuďom, ani len o spravovanie národných vecí v súhlase s mienkou ľudu, ale ide o základ, na ktorý sa postaví nový človek a spoločnosť, ide o zásadné uznávanie osobnej slobody a samourčovania jednotlivcov, právo uplatniť a rozvinúť svoju osobnosť v povedomej súhre spoločenského života.*“⁴⁵ V podstate jeho celý článok sa pokúša naplniť samotnú sociálnu náuku cirkvi, ktorá sa opiera o základné princípy stanovené v encyklikách "*Rerum Novarum*"⁴⁶ a "*Quadragesimo Anno*": personalistický princíp, princíp spoločného dobra a princíp subsidiarity⁴⁷ (štvrtý princíp solidarity vošiel do katolíckeho sociálneho učenia až vďaka konštitúcii z II. Vatikánskeho koncilu "*Gaudium et Spes*" (1965) vyhlásenej pápežom Pavlom VI., hoci už aj QA spomínala ekonomickú a sociálnu solidaritu⁴⁸).

Demokraciu delil na: „demokraciu politickú“, ktorú Štefan Hatala chápal len ako verbálnu a právnickú a nie ako skutočnú a praktickú, pretože nezabráňovala ekonomickému zotročovaniu a vykorisťovaniu slabších, ani neposkytovala záruky pre slobodné uplatnenie občana; a „demokraciu sociálnu“, ktorá podľa neho naopak zabezpečovala hmotné vybavenie nevyhnutné na politické slobody, rovnaké spoločenské postavenie pre každého a zamedzovala ekonomickému útlaku, pričom práve ona mala byť zárukou a jadrom politickej demokracie. Veril, že raz politická a sociálna demokracia splynú v jednej „totálnej demokracii“, hoci sa nazdával, že v tom čase ešte stále jedna prekáža druhej a sú nezlučiteľné. Bol si vedomý tiež toho, že demokracia je nutne budovaná na pluralitnom straníckom systéme, no ten odmietal, pretože v sebe nesie riziko sklznutia do oligarchie (čo bolo podľa neho problémom všetkých typov režimov), tendenčného ovládnutia zámermi zahraničia, konzervativizmu či vlády jednej strany v totalitnom zriadení, čo nazval znetvorením straníckeho systému. Systém jednej strany rozdelil na komunistický a fašistický typ.⁴⁹

Intelektuálny historik James Chappel tvrdiaci, že katolícka cirkev zaujala definitívne moderný postoj voči svetu až vďaka konfrontácii s totalitarizmom, je tiež presvedčený, že teória totalitarizmu sa začala formovať, až keď si katolícki intelektuáli (ako napr. ľavičiar Eugen Kogon) uvedomili, že fašizmus, nacizmus i komunizmus sú geneticky identické.⁵⁰ K rovnakému záveru došiel aj Hatala: „*Fašizmus vzniká u vedúcich tried zo strachu pred*

⁴⁵ HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 464.

⁴⁶ Pozri bližšie: LEV XIII. *Rerum Novarum*, 1891, čl. 32-39. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/rerum-novarum>>.

⁴⁷ Lev XIII. vo svojej encyklike "*Rerum Novarum*" (1891) ustanovil hneď dva princípy: „personalistický princíp“, podľa ktorého základnú hodnotu ľudskej spoločnosti predstavuje vrodená dôstojnosť každej individuálnej ľudskej osoby a nie štát, politická strana, kmeň, spoločenská trieda, etnikum či rod. Tento princíp dopĺňal „princíp spoločného dobra“, ktorý učí, že právo by sa malo uplatňovať tak, aby konanie jednotlivca v politike, hospodárstve či v kultúre neslúžilo len na jeho osobné zveľadenie, ale prispievalo k všeobecnému blahu spoločnosti. Pius XI. na štyridsiate výročie "*Rerum Novarum*" vydal encykliku "*Quadragesimo Anno*" (1931), ktorá ako tretí princíp na obranu občianskej spoločnosti pred zásahmi moderného štátu ustanovila princíp subsidiarity, podľa ktorého sa rozhodovanie v spoločnosti malo ponechať na najnižšej úrovni, resp. tým, ktorých sa rozhodnutie týka. Je povinnosťou najvyššej autority rešpektovať výsady a poskytovať pomoc (subsídium) nižším autoritám, čo dodalo katolíckej sociálnej doktríne výrazne antitotalitnú črtu.

WEIGEL, George. *The Irony of Modern Catholic History: How the Church Rediscovered Itself and Challenged the Modern World to Reform*. New York, NY : Basic Books, 2019, s. 74, 91.

⁴⁸ Pozri bližšie: PIUS XI. *Quadragesimo Anno*, 1931, čl. 89-90. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/quadragesimo-anno>>.

⁴⁹ HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 464-465.

⁵⁰ CHAPPEL, James. *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018, s. 11, 163, 167.

komunizmom, lebo neverí, že by komunizmu vedel účinne odolávať systém platnej politickej demokracie. Priam preto potláča politickú demokraciu, a to nie aby uplatnil demokraciu sociálnu, ale naopak, práve aby prekazil jej uskutočnenie. Fašizmus a komunizmus sa podobajú prostriedkami, ktoré upotrebujú, ale sa protivia cieľom, ktorý sledujú.“⁵¹ Komunizmus si podľa Hatalu uvedomoval nedostatočnosť politickej demokracie, ktorú sa snažil potlačiť, aby sa prv uskutočnila sociálna demokracia, resp. „diktatúra proletariátu“. On ako riešenie však (viackrát) navrhoval „proces odproletarizovania proletariátu“ na základe spravodlivej mzdy, právnej ochrany súkromného vlastníctva i poskytovania sociálnej spravodlivosti zamestnaným, načo sa podľa neho odvolával aj Pius XI.⁵² Pápež tento proces však nazýval vo svojej encyklike pozdvihnutím proletariátu, čo vytýčil ako samotný cieľ sociálnej náuky.⁵³

Napokon na eliminovanie vplyvu politických strán a realizovania sociálnej demokracie Štefan Hatala navrhoval spoločnosť stratifikovať do stavov, čo nazval „demokraciou stavovského organizmu“.⁵⁴ V samotnom článku tento pojem už bližšie nerozvádza. Hoci sa tento príspevok zameriava len na jeho výstupy v časopise *Verbum*, tak na priblíženie jeho predstavy stavovskej organizácie nám môže poslúžiť aj jeho kniha "*Kresťanský spoločenský poriadok : Kresťanské riešenie sociálnej otázky*" (1948), v ktorej píše: „*Stav je spoločenský útvar členov ľudskej spoločnosti, duchovne a nábožensky zjednotených na podklade zamestnania. [...] Stav je ústrojný útvar, spájajúci všetkých príslušníkov rovnakého zamestnania do duchovnej spolupatričnosti, cez ktorú sa jednotlivci začleňujú do celku štátneho a všeludského spoločenstva.*“⁵⁵ Tu sa však načrtá otázka, či možno označiť Hatalovo myslenie ako antitotalitné. Snaha deliť a riadiť spoločnosť na stavovskom princípe resp. korporativizme je znakom totalitných režimov. Táto zásada stavovského usporiadania spoločnosti sa napokon stala súčasťou aj ústavy slovenského štátu (v r. 1939 – 1945),⁵⁶ hoci do politickej praxe z viacerých dôvodov nikdy nevošla. Stavovské zriadenie sa odvádza takisto z pápežských sociálnych encyklík "*Rerum Novarum*"⁵⁷ a "*Quadragesimo Anno*"⁵⁸, pričom druhá menovaná navzdory tomu varovala pred rizikami korporatívneho experimentu vo fašistickom Taliansku.⁵⁹ Prihliadnuc na Hatalove odsúdenie fašizmu v danom článku ho pravdepodobne k jeho presvedčeniu o nevyhnutnosti demokracie stavovského organizmu viedla náklonnosť k sociálnej náuke cirkvi a nie sentiment za ľudáckym režimom.

Nakoniec niet divu, že práve Hatalov článok "*Totálna demokracia*" sa v roku 1961 stal terčom kritiky marxistického filozofa Jána Uhera, ktorý v kapitole: "*Novotomizmus a ľudácka ideológia v novej podobe : snahy o kresťanský socializmus*" vo svojej knihe o problémoch povojnového rozvoja filozofie na Slovensku o ňom napísal: „*Osobitne aktívny bol v tomto*

⁵¹ HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 465.

⁵² HATALA, Štefan. (Recenzia) A. Ancel: *Catholiques et communistes*, 1945. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 349; HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 465.

⁵³ Pozri bližšie: PIUS XI. *Quadragesimo Anno*, 1931, čl. 61. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/quadragesimo-anno>>.

⁵⁴ HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 464-465.

⁵⁵ HATALA, Štefan. *Kresťanský spoločenský poriadok : Kresťanské riešenie sociálnej otázky*. Košice : *Verbum*, 1948, s. 153.

⁵⁶ Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky.

⁵⁷ LEV XIII. *Rerum Novarum*, 1891, čl. 40-49. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/rerum-novarum>>.

⁵⁸ PIUS XI. *Quadragesimo Anno*, 1931, čl. 82-96. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/quadragesimo-anno>>.

⁵⁹ PODOLEC, Ondrej. Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. In: HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan (et al.). *Slovensko v 20. storočí 4. zv., SLOVENSKÁ REPUBLIKA 1939 – 1945*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 111-112.

*smere proti historickému materializmu najmä Štefan Hatala. [...] a vo svojej spiatočnickej trúfalosti šiel tak ďaleko, že v stati s príznačným nadpisom Totálna demokracia začal celkom vážne znova propagovať oprášenú myšlienku tzv. demokracie stavovského organizmu, ktorej patrí vraj „budúcnosť“.*⁶⁰

Záver

Modernizmus a antitotalitarizmus v katolíckej cirkvi idú nevyhnutne „ruka v ruke“. To priamoúmerne platí aj o Štefanovi Hatalovi, ktorý vďaka svojej otvorenej mysli voči vtedajšiemu svetu, dokázal vo svojich textoch vyprodukovať množstvo protitotalitných myšlienok. Na formovaní jeho myslenia sa podieľali predovšetkým západné teologické a filozofické smery (prezentované intelektuálmi ako Jacquesom Maritainom) a jeho schopnosť rozmýšľať nad vecami internacionálne. Znakom toho je aj to, že po druhej svetovej vojne sa v jeho tvorbe vôbec nevyskytuje slovenská nacionálna problematika, čo znamená, že buď nebola pre neho dôležitá alebo sa k nej nechcel vyjadrovať. Nie je jednoduché označiť jeho myslenie ako absolútne antitotalitné, nakoľko sa v jeho textoch vyskytujú aj idey stavovského zriadenia či nadmernej obhajoby kresťanského integralizmu, no napriek tomu, môžeme dospieť k záveru, že sa Hatalove antitotalitné myslenie vyvíjalo a zintenzívnilo, čo bolo istotne ovplyvnené aj jeho osobnými skúsenosťami s ľudáckym režimom slovenského štátu a obavami pred nastupujúcim komunistickým režimom.

⁶⁰ UHER, Ján. *Filozofia v boji o dnešok : problémy rozvoja filozofie na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1961, s. 100-101.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Dobová tlač

- HATALA, Štefan. (Recenzia) A. Ancel: *Catholiques et communistes*, 1945. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 348-351.
- HATALA, Štefan. (Recenzia) Na úsvite pokoja. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 3-4, s. 164-172.
- HATALA, Štefan. (Recenzia) Rozmach na sklonku Cirkvi. In: *Verbum*, roč. 2 (1947/1948), č. 4-5, s. 279-282.
- HATALA, Štefan. Dva časopisy pre kresťanskú kultúru. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 5, s. 233-235.
- HATALA, Štefan. Na margo sociálneho týždňa v Štrasburgu. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 6-7, s. 347-348.
- HATALA, Štefan. Prejavy liturgického hnutia u nás. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 469-472.
- HATALA, Štefan. Totálna demokracia. In: *Verbum*, roč.1 (1946/1947), č. 9, s. 464-465.

Encykliky

- LEV XIII. *Rerum Novarum*, 1891. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/rerum-novarum>>.
- PIUS XI. *Quadragesimo Anno*, 1931. [online]. Preklad: Stanislav Košč, text KBS, 1997. [cit.2024-09-10]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/quadragesimo-anno>>.

Dobová literatúra

- HATALA, Štefan. *Kresťanský spoločenský poriadok : Kresťanské riešenie sociálnej otázky*. Košice : Verbum, 1948. 265 s.
- HUIZINGA, Johan. *Geschonden wereld : Een beschouwing over de kansen op herstel van onze beschaving*. Haarlem : H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., 1945. 205 s.
- SUHARD, Emmanuel Célestin. *Essor ou déclin de l'Eglise*. Paris : Éditions A. Lahure, 1947. 215 s.
- UHER, Ján. *Filozofia v boji o dnešok : problémy rozvoja filozofie na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1961. 250 s.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ABRAMS, Bradley Francis. *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2005. 372 s. ISBN 978-0-7425-3024-8.
- BILASOVÁ, Viera – GEREMEŠOVÁ, Gita. *Malý slovník filozofie*. Košice : Pezolt, 2000. 319 s. ISBN 80-88797-13-6.
- BOMBÍKOVÁ, Petra. *Verbum, časopis pre kresťanskú kultúru 1946 – 1948*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 45 (1998), č. 3, s. 197-202. ISSN 0037-6973.
- BUSACCHI, Vinicio. The Ricoeurian Way: Towards A Critical Hermeneutics for the Human and Social Sciences. In: *American International Journal of Social Science*, roč. 4 (2015), č. 6, s. 82-88. ISSN 2325-4165.
- DANČÁK, Pavol. Personalizmus a paideia, spoločné východiská a ciele. In: DANČÁK, Pavol (ed.). *Personalizmus v procese humanizácie ľudskej spoločnosti*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta UNIPO, 2014, s. 46-59. ISBN 978-80-555-1035-4.

- FLOOD, Gavin. Hermeneutics. In: STAUSBERG, Michael – ENGLER, Steven (eds.). *The Oxford Handbook of the Study of Religion*. Oxford : Oxford University Press, 2016, s. 150-160. ISBN 978-0-19-872958-7.
- FOCCROULLE MÉNARD, Xavier. Liberalism, Catholic Integralism, and the Question of Religious Freedom. In: *The Brigham Young University Law Review*, roč. 47 (2022), č. 4, s. 1171-1219. ISSN 2162-8572.
- FRÁTRIK, Ján. *Slovenská katolícka moderna : v premenách času*. Žilina : Kníhkupectvo ZRNO, 1994. 145 s. ISBN 80-967178-9-8.
- GADAMER, Hans-Georg. Rhetorik, Hermeneutik und Ideologiekritik. Metakritische Erörterungen zu (Wahrheit und Methode). In: APEL, Karl Otto (ed.). *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1971, s. 57-82.
- HABERMAS, Jürgen. Zu Gadammers (Wahrheit und Methode). In: APEL, Karl Otto (ed.). *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1971, s. 45-56.
- CHAPPEL, James. *Catholic Modern: The Challenge of Totalitarianism and the Remaking of the Church*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2018. 342 s. ISBN 9780674972100.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Čas Herodes alebo šťastný vek? : spor o modernitu v slovenskej spoločnosti a v kultúre*. Bratislava : Veda, Historický ústav SAV, 2020. 351 s. ISBN 978-80-2241-844-7.
- PRÍHODOVÁ, Edita. Katolícka literárna kritika v rokoch 1945 – 1948. In: *Slovenská literatúra*, roč. 68 (2021), č. 5, s. 495-513. ISSN 0037-6973.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta. *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre : Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2012. 360 s. ISBN 978-80-224-1238-4.
- KLOPPENBERG, James T. Thinking Historically: a Manifesto of Pragmatic Hermeneutics. In: *Modern Intellectual History*, roč. 9 (2012), č. 1, s. 201-216. ISSN 1479-2451.
- KRUŽLIAK, Imrich. Katolíci, ich kultúra a ich osudy na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: HARČAR, Anton – POTEMLA, Michal (eds.). *Verbum – časopis pre kresťanskú kultúru : Zborník k 50. výročiu vzniku časopisu : 1946 – 1996*. Košice : Verbum, spol. s r. o. , 1997, s. 26-32. ISBN 80-966957-6-2.
- LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. : 1945 – 1992*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021. 474 s. ISBN 978-80-8119-135-0.
- MÜNZ, Teodor. Náboženská filozofia na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. In: *Filozofia*, roč. 41 (1986), č. 5, s. 531-542. ISSN 0046-385X.
- MÜNZ, Teodor. Novotomizmus na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: KOLLÁR, Karol – KOPČOK, Andrej – PICHLER, Tibor. *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava : Infopress, 1998. 486 s. ISBN 80-85402-32-7.
- MÜNZ, Teodor. Teológia 20. storočia. In: *Filozofia*, roč. 52 (1997), č. 1, s. 39-47. ISSN 0046-385X.
- PAUER, Jozef. Náboženstvo v časoch bez Boha. In: *Filozofia*, roč. 53 (1998), č. 2, s. 100-110. ISSN 0046-385X.
- PETRANSKÝ, Ivan Albert. Cirkevná politika na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: BALOGH, Margit (ed.). *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után : Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2008, s. 39-47. ISBN 978-963-09-5823-3.
- PETRÍK, Vladimír. Pokus o rehabilitáciu slovenského kultúrneho katolicizmu po roku 1945 (časopis Nová práca september 1945 – február 1948). In: *Slovenská literatúra*, roč. 45 (1998), č. 1, s. 51-63. ISSN 0037-6973.
- PODOLEC, Ondrej. Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. In: HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan (et al.). *Slovensko v 20. storočí 4. zv.*,

- SLOVENSKÁ REPUBLIKA 1939 – 1945*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 105-144. ISBN 978-80-224-1351-0.
- ROBERGE, Jonathan. What is critical hermeneutics?. In: *Thesis Eleven : Critical Theory and Historical Sociology*, roč. 32 (2011), č. 106 (1), s. 5-22. ISSN 1461-7455.
- STERN, Laurent. Hermeneutics and Intellectual History. In: *Journal of the History of Ideas*, roč. 46 (1985), č. 2, s. 287-296.
- VAN DER KROGT, Christopher. Catholic Fundamentalism or Catholic Integralism?. In: VEITCH, James (ed.). *To Strive and Not to Yield : Essays in Honour of Colin Brown*. Wellington : Victoria University of Wellington, 1992, s. 123-135. ISBN 9780475110138.
- WEIGEL, George. *The Irony of Modern Catholic History: How the Church Rediscovered Itself and Challenged the Modern World to Reform*. New York, NY : Basic Books, 2019. 264 s. ISBN 978-0-465-09434-9 (ebook).

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Katolícka moderna [online]. In: *Encyclopaedia Beliana*, ISBN 978-80-89524-30-3. [cit. 2024-08-19]. Dostupné na internete: <<https://beliana.sav.sk/heslo/katolicka-moderna>>.

VPLYV MEDIÁLNEHO DISKURZU NA PRIEBEH SÚDNYCH REHABILITÁCIÍ OBETÍ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKoch 1968 – 1971 (TEORETICKO-METODOLOGICKÉ KONCEPTY A KONTEXTUÁLNE VÝCHODISKÁ)¹

Mgr. Miriama Balvirčáková

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Výskum súdnych rehabilitácií obetí komunistického režimu na východnom Slovensku v rokoch 1968 – 1971 je možné realizovať vo viacerých rovinách skúmania vymedzenej problematiky. V rámci sociologicko-historickej roviny výskumu sa zameriame na vývoj vplyvu mediálneho diskurzu na spoločenské povedomie o rehabilitáciách i na celkový priebeh vybavovania žiadostí o súdne rehabilitácie vo Východoslovenskom kraji. Cieľom tohto príspevku bude vymedzenie teoreticko-metodologických konceptov a kontextuálnych východísk uvedenej problematiky. Primárne budeme vychádzať z teoretického konceptu Agenda setting, ktorý predpokladá vysokú mieru vplyvu obsahu masmédií na povedomie a činnosť jednotlivcov v spoločnosti. Aplikácia teoretických princípov spolu s analýzou archívnych dokumentov, dobovej tlače a televízneho vysielania môže pomôcť pochopiť a vysvetliť špecifiká priebehu súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku oproti ostatným častiam Slovenska.*

Kľúčové slová: *súdne rehabilitácie, mediálny diskurz, cenzúra, tlač, Pražská jar, komunistická vláda, Československo*

Abstract: *Research into the issue of judicial rehabilitation of victims of the communist regime in eastern Slovakia in the years 1968-1971 can be carried out at several levels of investigation of the defined issue. As part of the sociological-historical level of research, we will focus on the influence and impact of media discourse on social awareness of rehabilitation and on the overall process of handling applications for judicial rehabilitation in the East Slovak Region. The aim of this contribution will be the definition of theoretical-methodological concepts and starting points of the mentioned issue. We will primarily be based on the theoretical concept Agenda setting, which assumes a high degree of influence of mass media content on the awareness and activity of individuals in society. By applying theoretical principles together with the analysis of archival documents, contemporary press and television broadcasts, they tend to significantly help to find out the reasons for the lowest number of applications for rehabilitation in the defined region compared to other parts of Slovakia.*

Keywords: *judicial rehabilitation, media discourse, censorship, press, Prague Spring, communist government, Czechoslovakia*

Úvod

Problematika súdnych rehabilitácií obetí komunistického režimu na východnom Slovensku v rokoch 1968 – 1971 predstavuje komplexný predmet výskumu, ktorý je možné skúmať z viacerých rovín. V rámci sociologicko-historickej roviny nášho výskumu plánujeme uskutočniť analýzu miery vplyvu mediálneho diskurzu na samotný proces podávania žiadostí a priebeh súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku. Masové médiá zohrali v období Pražskej jari významnú úlohu v podobe politickej a spoločenskej aktivizácie verejnosti. Nazeranie na problematiku rehabilitácií optikou dobového mediálneho diskurzu nám pomôže priblížiť stav verejnej mienky na postupne odtabuizovanú tému politických procesov z 50.

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom z pripravovanej dizertačnej práce s názvom *Rehabilitácie obetí komunistického režimu na východnom Slovensku v rokoch 1968 – 1971*.

rokov 20. storočia, problematickú činnosť sudcov, prokurátorov, komunistických funkcionárov či pracovníkov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) i legislatívnu prípravu rehabilitačného zákona č. 82/1968 Zb. Predpokladáme, že výsledky analýzy vplyvu dobového mediálneho diskurzu na spoločnosť vo Východoslovenskom kraji a na celkový priebeh rehabilitácií explikujú vzostup i zostup intenzity záujmu o rehabilitácie, pričom môžu prispieť k zisteniu príčin najnižšieho počtu podania žiadostí o rehabilitácie vo vymedzenom regióne oproti stavu západného a stredného Slovenska. Cieľom tohto príspevku je determinovať kontextuálne a teoreticko-metodologické východiská na základe ktorých budeme môcť uvedený plánovaný výskum uskutočniť.

Kontextuálne východiská výskumu

Masovokomunikačné prostriedky v socialistických štátoch predstavovali hlavný nástroj na šírenie straníckej propagandy² v spoločnosti. Ich úlohou bolo informovať obyvateľov o úspechoch komunistickej strany v budovaní socializmu a súčasne nepriamo vplývať na verejnú mienku a výchovu obyvateľstva v medziach propagandistického konceptu tzv. nového socialistického človeka.³ Priame ovplyvňovanie a ovládanie informačných médií vládnuou stranou, absencia slobody slova a mediálneho pluralizmu i nastolenie tvrdej cenzúry⁴ predstavujú charakteristické atribúty totalitných režimov, ktoré boli aplikované aj v pomeroch Československa po roku 1948 a prevzatím moci Komunistickou stranou Československa (KSČ). Akákoľvek verejná mediálna kritika podstaty režimu, činností komunistických funkcionárov či pomerov v československom štáte boli považované za zradu voči režimu, vládnucej strane a spoločnosti.⁵

Napriek uvedenej silnej kontrole masovokomunikačných prostriedkov v štáte, vládnuca strana postupne aplikovala diferencovaný postoj voči vybraným typom periodík. Dobová tlač spadajúca do oblasti kultúry, vedy, profesií či do všeobecne populárno-náučnej oblasti do určitej miery disponovala akýmsi „manévrovacím priestorom“, čím sa jej otvárali možnosti „vkladania“ polemických názorov vypovedajúcich o problémoch štátu a jeho režimu. Takýmto spôsobom sa dostávali k čitateľom informácie, ktoré boli častokrát v rozpore s tým, čo prezentovala denná tlač, rozhlas či televízne spravodajstvo. Tento nastolený stav priamoúmerne umožnil šírenie reformných myšlienok v spoločnosti. Druhá polovica 60. rokov 20. storočia sa tak niesla v znamení snáh niektorých pracovníkov v mediálnej sfére o narušenie cenzúry a vymanenia sa spod štátnej kontroly.⁶

² Pod pojmom *propaganda* v kontexte tohto príspevku rozumieme „zámerné, institucionalizované šírenie politicky zaměřených idejí, postupů, celých ideologií, politických doktrín a teorií v širší nebo užší veřejnosti, jejich tendenci vysvětlování a modifikace do podoby přizpůsobené aktuální situaci“, resp. „vyjádření názorů nebo činů úmyslně vykonávaných jednotlivci nebo skupinami s cílem ovlivňovat názory alebo činy iných osôb alebo skupín pre vopred stanovené ciele prostredníctvom psychologických manipulácií“. *Sociologická encyklopedie Sociologického ústavu AV ČR*. [online]. [cit. 2024-08-26]. Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Propaganda>; HELDÁKOVÁ, Lucia. *Mať volá! Propaganda výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – teoretické a historické aspekty*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 31.

³ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk. Československo 1948 – 1956*. Brno: Host, 2018, s. 11.

⁴ Pod pojmom *cenzúra* rozumieme „institucionalizovaný a politicky podložený zásah státní moci do autorského záměru či do informačního toku.“ V širšom slova zmysle „jakákoli kontrola informací“, v užšom slova zmysle „státní dohled nad šířením mediálních obsahů“. REIFOVÁ, Irena a kol. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004, s. 26.

⁵ MOLNÁROVÁ, Patrícia. Perspektívy vplyvu ideológie na žánre analytickej publicistiky v straníckej tlači v roku 1968. In: MOLNÁROVÁ, Patrícia – ROŽAI, Gabriel. *Varia XXVII. Zborník príspevkov z XXVII. kolokvia mladých jazykovedcov*. Banská Bystrica: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, 2019, s. 118-119.

⁶ HOPPE, Jirí. Pražské jaro v médiích. In: ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jirí – TŮMA, Oldřich (eds.). *České křižovatky evropských dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 125-126.

Tendencie v mediálnej oblasti zamerané na vyslobodenie sa spod štátnej cenzúry v Československu boli završené v rámci obrodného procesu v roku 1968. Cenzúra bola de facto zrušená uznesením predsedníctva ÚV KSČ 4. marca 1968 a neskôr potvrdená zákonom č. 84/1968 Zb. z 26. júna 1968, ktorým sa menil zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch.⁷ Vládnuca strana sa týmto spôsobom vzdala možnosti riadenia masovokomunikačných prostriedkov, čím došlo k rozšíreniu verejného diskurzu o politické, dovtedy tabuizované problematiky ťažiace verejnosť. Z médií sa stal hlavný kritik a kontrolór režimu, ktorý podnecoval kritické myslenie v spoločnosti. Slobodné prejavy novinárov v dobových periodikách, rozhlase či televízii podporovala aj aktívna mediálna prezentácia niektorých komunistických funkcionárov a ich výhrady voči centralistickému riadeniu straníckej politiky. Opadnutie strachu verejnosti z represíí vzbudzovalo čoraz väčšiu nádej na dosiahnutie spoločenských reforiem, pričom sa všetka pozornosť spoločnosti koncertovala do aktivít politickej reformnej vedenia KSČ a najmä Alexandra Dubčeka.⁸

Nevyhnutnou súčasťou uskutočnenia reforiem komunistického režimu bolo reálne vyrovnanie sa s minulosťou zo strany vládnucich predstaviteľov. Mediálny diskurz vychádzal priamo zo širokého záujmu verejnosti o túto problematiku, čím sa médiá stali sprostredkovateľom informácií a problémov medzi spoločnosťou a vládnucou skupinou. Súdne rehabilitácie obetí komunistického režimu priamo otvárali tabuizovanú tému politických procesov v zakladateľskom období štátu i adekvátneho odškodnenia poškodených osôb. Otvorená medializovaná kritika a identifikácia zodpovedných predstaviteľov za vykonštruované procesy i negovanie postavenia justície ako nástroja právneho štátu vytvorili silný tlak na uskutočnenie celoštátneho vyrovnania sa s minulosťou v podobe súdnych rehabilitácií pre všetky dotknuté osoby bez ohľadu na členstvo v komunistickej strane. Táto problematika predstavovala veľmi populárnu tému počas krátkeho obdobia Pražskej jari, pretože sa vzťahovala na veľkú časť československej spoločnosti. Fenoménom v mediálnej oblasti sa stali reálne príbehy a výpovede bývalých politických väzňov, ktorí zasielaním listov alebo priamou účasťou v redakciách novín, rozhlasu a televízie zverejňovali svoje životné osudy, čo vyvolávalo značný ohlas verejnosti.

Proti nastolenému trendu narastal tlak konzervatívneho krídla vo vedení KSČ s cieľom obmedziť slobodnú činnosť jednotlivých médií, ktorú považovali za nebezpečnú pre komunistický režim v Československu. Zverejnenie politického manifestu českého novinára Ludvíka Vaculíka s názvom *2000 slov* v tlači vyvolalo nielen negatívnu reakciu u predstaviteľov KSČ, ale aj u sovietskych komunistických funkcionárov na čele s Leonidom Brežnevom, ktorí dlhodobo s nedôverou sledovali vývoj politickej situácie v Československu.⁹ Podpora reformného procesu v mediálnej sfére bola zámerne považovaná za jednu z hlavných zámienok invázie vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968. Medzi politické ciele sovietskeho straníckeho vedenia bolo obsadenie tlačiarň a redakcií médií so zámerom nastoliť „normalizáciu“ v oblasti informačnej politiky. Nastalo obdobie postupne narastajúcich personálnych čistiek v tlačových orgánoch, redakciách i ďalších mediálnych úradoch za účelom rýchlej konsolidácie pomerov v podobe získania moci nad mediálnym diskurzom. Napriek vojenskej invázii a priameho moskovského tlaku aktivita niektorých reformných novinárov

⁷ ANDREAS, Peter. Cenzura periodického tisku 1968 – 1980. Zmocněnci, hodnocení tisku, cenzurní norma a vydavatelská politika. In: ANDREAS, Petr – ŠTEFEK, Martin (eds.). *Optimální cenzurou bude kádrová politika. Tisková politika v období tzv. normalizace 1968 – 1989*. Praha: Academia, 2023, s. 93.; Zákon č. 84/1968 Zb. z 26. júna 1968, ktorým sa mení zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch. [online]. [cit. 2024-08-26]. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/84/vyhlasene_znenie.html.

⁸ HOPPE, J., 2011, s. 126-127.

⁹ 27. jún 1968. *Manifest 2000 slov*. [online]. [cit. 2024-08-27]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/27-jun-1968-manifest-2000-slov/>.

neustupovala a naďalej sa svojou kritickou činnosťou snažili brániť slobodu slova. Spoločenský zápas za nezávislosť médií od štátu bol výrazne utlmený po dosadení Gustáva Husáka za prvého tajomníka ÚV KSČ v apríli 1969.¹⁰

Z historickej roviny výskumu nás bude predovšetkým zaujímať slobodné pôsobenie vybraných médií v jednotlivých etapách politického vývoja. Zameriame sa na obsahovú stránku jednotlivých článkov týkajúcich sa rehabilitácií a politických procesov. Súčasne nás bude zaujímať miera právnej informovanosti obyvateľov o možnostiach podávania žiadostí o súdne rehabilitácie. Dôležitým aspektom bude aj reakcia médií a verejnosti na znenie rehabilitačného zákona a jeho aplikácia v spoločnosti. Zákon o súdnej rehabilitácii sa stal účinným od 1. augusta 1968. Fenomén rehabilitácií obetí komunistického režimu v mediálnom priestore bol však rýchlo nahradený udalosťami spojené s inváziou vojsk Varšavskej zmluvy. Výskum sa preto zameria na analýzu kvantitatívnej i kvalitatívnej stránky jednotlivých regionálnych príspevkov o rehabilitáciách s prihliadnutím na politický vývoj a obnovu kontroly mediálneho obsahu štátom. Výsledkom budú dáta identifikujúce vplyv politického vývoja na samotný priebeh súdnych rehabilitácií optikou meniaceho sa mediálneho diskurzu v spoločnosti.

Teoreticko-metodologické východiská problematiky

V kontexte nášho výskumu rozumieme pod pojmom *médiá* hromadné informačné prostriedky využívajúce nástroje masovej komunikácie na tvorbu vlastného obsahu v rámci verejného diskurzu.¹¹ Pojem *médiá* môžeme vnímať v širšom slova zmysle ako prostriedok komunikácie, alebo v užšom slova zmysle ako prostriedok masmediálnej komunikácie. Výskum bude zameraný na tzv. terciárne médiá predstavujúce informačné prostriedky výstupom ktorých je organizované propagovanie mediálnych obsahov v spoločnosti vo forme tlačovín, kníh, novín, časopisov, filmov, rozhlasu a televízie.¹² Proces tvorby mediálneho textu v sebe zahŕňa jazykovo-komunikačný prvok v podobe spracovaných informácií o vybranej udalosti a súčasne prvok subjektívneho zámeru autora, ktorým sa odôvodňuje potreba vzniku daného textu. Samotný text z lingvistického hľadiska dostáva zmysel až v diskurze.¹³ Komplikovaný pojem *diskurz*, ktorý zjednodušene predstavuje „rozpravu, inštitucionalizovaný akt či spôsob (verejného) rozprávania o určitej téme“, môžeme chápať v širšom zmysle ako formu sociálnej interakcie. Michel Foucault vymedzil základnú jednotku diskurzu v podobe „výpovede“, resp. vyjadrení, ktoré majú tendenciu formovať realitu.¹⁴ Aplikáciou uvedeného vzorca by sme mohli predpokladať, že verejné vyjadrenia médií o pripravovanom rehabilitačnom zákone mohli mať tendenciu ovplyvniť dotknutých prijímateľov správ k príprave podaní žiadostí o súdne rehabilitácie. Akákoľvek udalosť, ktorá sa odohrala v minulosti nadobudne skutočný význam až keď sa stane predmetom záujmu diskurzu. V rámci tematicky vymedzeného diskurzu sa akceptuje význam udalosti v takej podobe s ktorou sa stotožní istá časť spoločnosti, čím sa vytvárajú a udržiavajú sociálne vzťahy. Následne je stanovený význam konkrétnej udalosti ďalej šírený formou mediálneho textu. Interpretácia udalosti sa tak môže stať v rámci daného

¹⁰ Napríklad spravodajská činnosť novinárov týždenníkov *Zitřek*, *Reportér* či *Literární listy*. ŠTEFEK, Martin. Tisková a informačná politika orgánů ÚV KSČ v letech 1968 – 1989. In: ANDREAS, Petr – ŠTEFEK, Martin (eds.). *Optimální cenzuru bude kádrová politika. Tisková politika v období tzv. normalizace 1968 – 1989*. Praha: Academia, 2023, s. 43–45.

¹¹ BOKOVÁ, Terezie. Svoboda médií jako právní koncept: jak definuje ESLP „médiu“? In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2022, roč. XXX, č. 4, s. 673–674.

¹² BOČÁK, Michal – RUSNÁK, Juraj. Médiá. In: RUSNÁK, Juraj a kol. *Texty elektronických médií: Stručný výkladový slovník*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2010, s. 125–129.

¹³ POLIEVKOVÁ, Petra – KOVÁČIKOVÁ, Michaela. Medzi textom, naratívom, naráciou a diskurzom z pohľadu masmediálnych štúdií. In: *Revue spoločenských a humanitných vied*, 2022, ročník 10, č. 1, s. 4. [online]. [cit. 2024-08-14]. Dostupné na: https://revue.vsdanubius.sk/rocnik_10_cislo_1_2022.

¹⁴ BOČÁK, Michal. *Východiská a metódy analýzy diskurzu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2022, s. 9–10.

diskurzu nástrojom manipulácie. Inými slovami „*mediálny text je produkt tvorený v diskurze a diskurzom...*“.¹⁵

Pod pojmom *mediálny diskurz* rozumieme „*mediálnu reprezentáciu určitej témy*“. Ako zdôrazňuje Michal Bočák v prípade analýzy mediálneho diskurzu je potrebné dištancovať sa od povrchnej inkriminácie médií pripisovaním zodpovednosti za samotný obsah šírených informácií a ich dôsledky na spoločnosť. Podľa Foucaulta je potrebné hľadať reálnu zodpovednosť za charakter diskurzov u tých subjektov, či skupín spoločnosti, ktoré dané diskurzy vytvorili.¹⁶ Na druhej strane je dokázané, že médiá majú moc a možnosti transformovať i ovplyvňovať jednotlivé tematicky vymedzené diskurzy. Táto problematika si preto žiada dôkladnejšie a konkrétnejšie vymedzenie terminologického pojmu *mediálny diskurz*. M. Bočák apeloval na vnímanie rozdielu vzniku a podstaty mediálneho diskurzu. Pokiaľ mediálny diskurz vznikne iba z dôvodu sprostredkovateľskej činnosti médií (*mediáciou*) ide o *mediovaný diskurz*. V prípade aktívneho vplyvu médií na tvorbu diskurzu v spoločnosti hovoríme o *mediatizovanom diskurze*.¹⁷ Uvedená špecifikácia má predpoklad identifikovať vznik, podstatu a mieru vplyvu regionálneho mediálneho diskurzu problematiky vyrovnávania sa s minulosťou v podobe súdnych rehabilitácií.

V rámci výskumu mediálneho diskurzu bude využívaná kvalitatívna analýza. Cieľom tejto analýzy je komplexne pochopiť skúmanú problematiku v štruktúre jej vlastných súvislostí. Po vymedzení relevantnej vzorky novinových článkov a televíznych relácií týkajúcich sa rehabilitácií bude aplikovaná indukčná metóda so zámerom vyvodiť všeobecné závery z analýzy a komparácie konkrétneho materiálu.¹⁸

Výskumná problematika však predpokladá, že médiá aktívne formujúce mediálny (mediatizovaný) diskurz, majú priamy alebo nepriamy vplyv na vývoj tém rezonujúcich v spoločnosti. Jednou z hlavných politických tém, ktorými sa médiá v rámci obrodného procesu iniciatívne slobodne zaoberali, bola potreba vyrovnania sa s minulosťou v podobe rehabilitácií obetí obdobia kultu osobnosti v Československu. Preto zámerom výskumu bude analyzovať mieru vplyvu mediálneho diskurzu otvorene kritizujúceho 50. roky 20. storočia na povedomie a aktivizáciu spoločnosti a jeho dopad na celkový priebeh súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku. V tomto kontexte budeme vychádzať z teórie *Agenda-setting*, ktorá predpokladá, že „*verejná agenda – teda to, o čom ľudia diskutujú, premýšľajú a o čo sa zaujímajú je silno ovplyvnené tým, čo vo svojom obsahu zverejňujú masmédiá*“.¹⁹ Denis McQuail navrhol najznámejšiu periodizáciu teórie vplyvu masmédií na spoločnosť. Vymedzil tieto štyri fázy: *a) fázu všemocných médií*, *b) fázu obmedzených účinkov médií*, *c) fázu renesancie silných účinkov*, *d) fázu dohodnutého vplyvu médií*. Výskum sa bude pohybovať vo fáze renesancie silných účinkov masmédií, pričom bude sledovať vzájomne prepojené vzťahy medzi médiami, verejnosťou a politikou. Všeobecnou hypotézou s ktorou pracuje aj teoretický koncept *Agenda-setting* je „*schopnosť masových médií nastoľovať témy v agende verejnosti i politickej agende*“.²⁰

Proces zavádzania agendy v rámci skúmanej problematiky je determinovaný niekoľkými fázami. Prvý stupeň predstavuje vymedzenie hlavnej témy a upriamenie pozornosti na jej atribúty s cieľom definovať spoločnosti to, o čom má aktívne uvažovať. V druhej fáze

¹⁵ POLIEVKOVÁ, P. – KOVÁČIKOVÁ, M., 2022, s. 5-6.

¹⁶ BOČÁK, Michal. Diskurz – koncept kritický: nerefektované riziká používania výrazu mediálny diskurz. In: *Jazyk a kultúra*, 2012, č. 10, s. 2-4. [online]. [cit. 2024-08-15]. Dostupné na: <https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo10.html>.

¹⁷ BOČÁK, M., 2012, s. 6-7.

¹⁸ BOČÁK, M., 2022, s. 28-40.

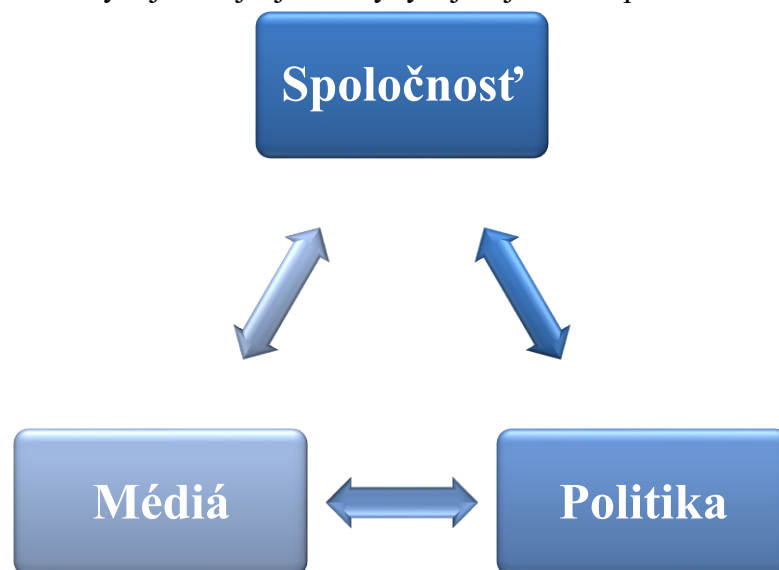
¹⁹ ŠKODOVÁ, Markéta (ed.) – ČERVENKA, Jan – NEČAS, Vlastimil – KALVAS, František – TABERY, Paulína – TRAMPOTA, Tomáš. *Agenda-setting: teoretické prístupy*. Praha : Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2008, s. 11-12.

²⁰ ŠKODOVÁ, M (ed.). 2008, s. 12-13.

médium vyzdvihuje najzávažnejší prvok vybranej témy, ktorý sa snaží pochopiť a súčasne prináša návod, akým spôsobom o tom môže verejnosť meditovať. Na uvedenú fázu priamo nadväzuje tzv. rámcovanie (*framing*), ktorého podstatou je určenie, resp. orámcovanie vybraných prvkov témy dávajúc im väčší význam v mediálnom texte. Inými slovami rámcovaním sa dosiahne vymedzenie diskurzu problematiky, v rámci ktorého sa do popredia dostávajú vybrané, pre spoločnosť zaujímavé prvky tematiky, pričom sa súčasne determinuje aj opačný pól, teda prvky, ktoré sú zámerne vynechané a označené za nepodstatné. *Framing* môže prezentovať samotnú stratégiu médií, alebo štruktúru či charakter mediálneho (mediatizovaného) diskurzu. Aplikáciou tohto prístupu dokážeme sledovať odozvu verejnosti na rámcovanie problematik v politickej agende a jej schopnosť indikovať zodpovedných činiteľov za stav v danej oblasti. Proces nastoľovania agendy uzatvára koncept vypichnutia (*priming*) pozostávajúci z cielenej selekcie tém, ktoré médium považuje za potrebné riešiť prostredníctvom aktivizácie spoločnosti. Preferovanie vybraných tém masovokomunikačnými prostriedkami tak priamo ovplyvňuje verejnú mienku i diskurzy rôzneho druhu.²¹

V rámci skúmania vzťahov medzi médiami, verejnosťou a politikou nás bude zaujímať aj celkový vplyv médií na spoločnosť a tým aj na politickú agendu, resp. jej predstaviteľov. Vychádzame z predpokladu, že každá cielene vybraná téma sprostredkovaná médiami priamo alebo nepriamo ovplyvňuje verejnú mienku a do istej miery aktivizuje spoločnosť. V prípade potvrdenia všeobecne uznávaného spoločenského problému verejnou agendou dochádza k priamemu tlaku na politickú agendu s cieľom nájsť zodpovedných činiteľov za uvedený stav v spoločnosti.

Z teoretického hľadiska môžeme vychádzať zo systematizácie Anthonyho Downsa, ktorý rozlišuje 5 fáz vývoja verejnej mienky týkajúcej sa celospoločenského problému.²²

Obrázok 1 Ukážka vzájomných vzťahov a vplyvov medzi skúmanými objektmi

Pozornosť upriamime najmä na fázu objavenia problému, ktorý je spoločný pre väčšinu ľudí v spoločnosti a na následnú fázu nutnosti riešenia problému kompetentnou politickou skupinou. Takto vymedzený teoretický vzorec predpokladá, že priamym vplyvom činnosti

²¹ ŠKODOVÁ, M (ed.), 2008, s. 37-39.

²² Ide o 1. Pre-problémovú fázu, 2. Alarmujúce objavenie, 3. Pochopenie ceny riešenia, 4. Pokles intenzity verejného záujmu, 5. Post-problémová fáza. ŠKODOVÁ, M (ed.), 2008, s. 69-70. DOWNS, Anthony. *Up and Down with Ecology-the Issue-Attention Cycle*. [online]. [cit. 2024-08-22]. Dostupné na: https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Downs_Public_Interest_1972.pdf.

médií v podobe vytýčenia problematickej témy rezonujúcej vo verejnej agende spôsobí aktívne hľadanie vinníkov a kompetentných osôb či skupín v politickej agende, ktoré majú predpoklad daný problém reálne vyriešiť.

Aplikácia teoretických konceptov

V kontexte uvedeného bude primárnym cieľom tohto výskumu zodpovedanie dvoch výskumných otázok. V prvom rade nás bude zaujímať do akej miery vplýval dobový mediálny diskurz zameraný na problematiku vyrovnávania sa s minulosťou v podobe súdnych

Obrázok 2 Ukážka vzájomného vplyvu jednotlivých skúmaných objektov

médií na spoločnosť, bude pre nás kľúčová obsahová analýza článkov týkajúcich sa rehabilitácií vo vybranom periodiku.²³ Sledovať budeme aj samotnú aktivitu vybraného periodika prostredníctvom kvantitatívnej analýzy článkov. Hodnotenia a rozbor činnosti médií v roku 1968 nám priblížia mieru angažovanosti vybraných hromadných informačných prostriedkov a ich pracovníkov v rámci demokratizačného procesu na východnom Slovensku.²⁴ V neposlednom rade uvedenú problematiku doplníme technickými údajmi o stave televíznych vysielateľov a dostupnosti programov v obciach a mestách v skúmanom regióne. Inými slovami merateľnými ukazovateľmi mediálneho vplyvu na spoločnosť budú v našom prípade kvalitatívna a kvantitatívna analýza príspevkov vybranej periodickej tlače týkajúcej sa problematiky súdnych rehabilitácií, rozbor činnosti médií i technický stav televíznych vysielateľov a celková dostupnosť televízneho vysielania na východnom Slovensku. Za ďalší dôležitý merateľný parameter považujeme celkový počet podaní žiadostí o súdne rehabilitácie ako reakciu obyvateľov na mediálny obsah.²⁵

Druhá výskumná otázka bude zameraná na analýzu miery vplyvu dobového mediálneho diskurzu na samotnú rozhodovaciu činnosť sudcov a prokurátorov zaoberajúcich sa rehabilitačnou agendou na východnom Slovensku. Obsahovej analýze budú podrobené tie články, ktoré boli zamerané na kritiku justície a prokuratúr v 50. a 60. rokoch 20. storočia. Merateľným parametrom v tomto prípade budú reakcie a sťažnosti sudcov a prokurátorov na negatívne dôsledky týchto článkov v podobe upadajúceho postavenie justície a prokuratúry v spoločnosti.²⁶ Súčasne budeme analyzovať vplyv a dopad reformných myšlienok na činnosť niektorých sudcov a prokurátorov, ktorí sa stotožnili s myšlienkami obrodného procesu a uplatňovali ich vo svojich stanoviskách pri rozhodovaní o podaných návrhoch o súdne rehabilitácie.²⁷

²³ V tomto prípade pôjde o Východoslovenské noviny z rokov 1968 – 1971.

²⁴ Vychádzať budeme napríklad zo správ Východoslovenského Krajského výboru KSS o hodnotení činnosti Československej televízie, štúdia Košice v rokoch 1968 – 1969. Pozri: ŠAKE, f. Vsl. KV KSS 1960 – 1990, inv. č. 52, č. sp. 32.

²⁵ Výsledky o počte podaných návrhov na prieskumové konanie pre osobitné senáty KS v Košiciach a o počte sťažností pre porušenie zákona revíznemu oddeleniu KP v Košiciach obsahujú archívne dokumenty z fondov Ministerstva spravodlivosti SR, samotných prokuratúr, súdov a pod.

²⁶ Novinové články ako napríklad: Východoslovenské noviny, 26. 4. 1968, roč. 17, č. 100, Má prokurátor čisté svedomie ?

²⁷ Uvedené potvrdzujú samotné stanoviská sudcov a prokurátorov vo fonde Krajský súd v Košiciach II. a Krajská prokuratúra v Košiciach II., ale aj napríklad správy Náместníka generálneho prokurátora Františka Macháta, ktorý kritizoval médiá za bagatelizovanie trestných činov z 50. rokov 20. storočia, pričom to považoval za priame ovplyvňovanie sudcov a prokurátorov v roku 1968. Pozri: SNA, f. Náместník generálneho prokurátora SR (1954 – 1969), Se IV 22/69, šk. 20, Konanie podľa zákona č. 82/68 Zb. o súdnej rehabilitácii.

Záver

Sociologicko-historická rovina výskumu problematiky súdnych rehabilitácií obetí komunistického režimu na východnom Slovensku vytvára podmienky pre skúmanie objektu optikou dobového mediálneho diskurzu v československej spoločnosti. Vymedzením kontextuálnych východísk práce sme predmet zasadili do historického kontextu so zámerom priblížiť a pochopiť politický a spoločenský vývoj situácie v Československu ovplyvňujúcu samotný objekt výskumu. Obrodný proces v roku 1968 predstavoval krátke, no významné obdobie, v rámci ktorého politická reprezentácia reformných komunistických funkcionárov po prvýkrát uznala existenciu obetí komunistického režimu a súčasne verejne poukázala na tzv. porušovanie socialistickej zákonnosti nielen v justícií, prokuratúre či Štátnej bezpečnosti, ale predovšetkým aj u niektorých komunistických funkcionárov, ktorí aktívne figurovali pri tvorbe politických procesov. Fenomén v podobe súdnych rehabilitácií, ukotvený v prijatom zákone č. 82/1968 Zb. o súdnej rehabilitácii, predstavuje jedinečný jav, ktorý sa v tejto podobe v porovnaní s ostatnými krajinami sovietskeho bloku vyskytol iba v Československu. Prostredníctvom definovania teoreticko-metodologických konceptov budeme môcť sledovať akú mieru vplyvu mal formujúci sa slobodný mediálny diskurz na vývoj tvorby rehabilitačného zákona a neskôr na samotný priebeh súdnych rehabilitácií na východnom Slovensku. Využitím teoretického konceptu *Agenda setting* a aplikáciou vybraných teoretických prístupov analyzujeme vzájomné vzťahy medzi sledovanými objektmi vo vzorci médiá – spoločnosť – politika, pričom budeme sledovať ako médiami nastolená téma rehabilitácií ovplyvnila verejnú mienku a verejný diskurz na regionálnej úrovni. Otvorenou otázkou ostáva do akej miery ovplyvnil nastolený mediálny diskurz aktivitu dotknutých obyvateľov východného Slovenska v podobe podávania žiadostí o súdne rehabilitácie. Boli zverejňované informácie regionálnymi mediálnymi prostriedkami dostatočne spracované a interpretované, aby ich pochopil a prijal čo najväčší počet prijímateľov? Obsahovali všetky právne informácie, podmienky a inštrukcie na správne podanie žiadostí o súdne rehabilitácie? Do akej miery boli ovplyvnení reformnými myšlienkami a činnosťou médií samotní krajskí sudcovia a prokurátori? Závbery výskumu budú súčasťou dizertačnej práce autorky.

ZOZNAM PRAMEŇOV:

Slovenský národný archív, fond:

Námestník generálneho prokurátora Slovenskej socialistickej republiky 1954 – 1969

Štátny archív v Košiciach, fond:

Východoslovenský krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach 1960 – 1990

Periodiká:

Východoslovenské noviny

POUŽITÁ LITERATÚRA:

- ANDREAS, Peter. Cenzura periodického tisku 1968 – 1980. Zmocnění, hodnocení tisku, cenzurní norma a vydavatelská politika. In: ANDREAS, Petr – ŠTEFEK, Martin (eds.). *Optimální cenzurou bude kádrová politika. Tisková politika v období tzv. normalizace 1968 – 1989*. Praha: Academia, 2023. 511 s. ISBN 978-80-200-3461-8.
- BOČÁK, Michal – RUSNÁK, Juraj. Médiá. In: RUSNÁK, Juraj a kol. *Texty elektronických médií: Stručný výkladový slovník*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2010, s. 125-129. ISBN 978-80-555-0256-4.
- BOČÁK, Michal. *Východiská a metódy analýzy diskurzu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2022. 53s. ISBN 978-80-555-3032-1.
- BOKOVÁ, Terezie. Svoboda médií jako právní koncept: jak definuje ESLP „médium“?. In *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2022, roč. XXX, č. 4, s. 673-674. ISSN 1210-9126.
- CINGEROVÁ, Nina – MOTYKOVÁ, Katarína. *Úvod do diskurzívnej analýzy. Vysokoškolská učebnica*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017. 174 s. ISBN 978-80-223-4385-5.
- GLUCHMANOVÁ, Jana. Media impact on the morality of society. In: *Spoleczeństwo i Edukacja*, 2017, roč. 26, č. 3, s. 47-52. ISSN 1898-0171.
- HELDÁKOVÁ, Lucia. *Mať volá! Propaganda výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – teoretické a historické aspekty*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020. 172 s. ISBN 978-80-8152-909-2.
- HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Praha-Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 431 s. ISBN 80-7285-039-3.
- HOPPE, Jiří. Pražské jaro v médiích. In ŠEDIVÝ, Ivan – NĚMEČEK, Jan – KOCIAN, Jiří – TŮMA, Oldřich (eds.). *České křížovatky evropských dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 125-126. ISBN 978-80-7285-119-5.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia. Perspektívy vplyvu ideológie na žánre analytickej publicistiky v stránickej tlači v roku 1968. In: MOLNÁROVÁ, Patrícia – ROŽAI, Gabriel. *Varia XXVII. Zborník príspevkov z XXVII. kolokvia mladých jazykovedcov*, Banská Bystrica: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, 2019, s. 118-119. ISBN 978-80-557-1631-2.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk. Československo 1948 – 1956*. Brno: Host, 2018. 272 s. ISBN 978-80-7577-185-8.
- REIFOVÁ, Irena a kol. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004. 328 s. ISBN 80-7178-926-7.
- ŠKODOVÁ, Markéta (ed.) – ČERVENKA, Jan – NEČAS, Vlastimil – KALVAS, František – TABERY, Paulína – TRAMPOTA, Tomáš. *Agenda-setting: teoretické přístupy*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2008. 87 s. ISBN 978-80-7330-151-4.
- ŠTEFEK, Martin. Tisková a informační politika orgánů ÚV KSČ v letech 1968 – 1989. In: ANDREAS, Petr – ŠTEFEK, Martin (eds.). *Optimální cenzurou bude kádrová politika. Tisková politika v období tzv. normalizace 1968 – 1989*. Praha: Academia, 2023, s. 43-45. ISBN 978-80-200-3461-8.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

27. jún 1968. *Manifest 2000 slov*. [online].[cit. 2024-08-27]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/27-jun-1968-manifest-2000-slov/>.
- BOČÁK, Michal. Diskurz – koncept kritický: nereflektované riziká používania výrazu mediálny diskurz. In: *Jazyk a kultúra*, 2012, č. 10, s. 2-4. [online].[cit. 2024-08-15]. Dostupné na: <https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo10.html>.
- DOWNS, Anthony. *Up and Down with Ecology-the Issue-Attention Cycle*. [online].[cit. 2024-08-22]. Dostupné na: https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Downs_Public_Interest_1972.pdf.
- Pojem propaganda*. [online].[cit. 2024-08-26]. Dostupné na: <https://medialnavychova.sk/propaganda/>; <https://www.mvcr.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx>.
- Pojem cenzúra*. [online].[cit. 2024-08-26]. Dostupné na: <https://medialnavychova.sk/cenzura/>.
- POLIEVKOVÁ, Petra – KOVÁČIKOVÁ, Michaela. Medzi textom, naratívom, naráciou a diskurzom z pohľadu masmediálnych štúdií. In: *Revue spoločenských a humanitných vied*, 2022. ročník 10, č. 1, s. 4 [online].[cit. 2024-08-14]. Dostupné na: https://revue.vsdanubius.sk/rocnik_10_cislo_1_2022.
- Sociologická encyklopédie Sociologického ústavu AV ČR. [online].[cit. 2024-08-26]. Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Propaganda>.
- Zákon č. 84/1968 Zb. z 26. júna 1968, ktorým sa mení zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch*. [online].[cit. 2024-08-26]. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/84/vyhlasene_znenie.html.

ZA NEZÁVADNÉ MYŠLENÍ MLADÉ GENERACE: KONFLIKT KOMUNISTICKÉHO REŽIMU A LETNIČNÍHO KŘESŤANSTVA V ČESKOSLOVENSKU V OBDOBÍ TZV. NORMALIZACE

Mgr. Monika Soukupová

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova

Abstrakt: *Komunistická strana v Československu po celou dobu své vlády věnovala vysoce intenzivní úsilí ideologické výchově mladé generace v duchu marxismu-leninismu. Za tímto účelem byly měněny učební plány škol na všech stupních vzdělávání, vytvářeny sítě státem řízených mimoškolních volnočasových organizací a sféra médií orientovaných na děti a mládež byla podrobena přísné státní cenzuře. Souběžně stát mladou generaci na mnoha úrovních systematicky izoloval od působení svých ideových oponentů. Jedním z protivníků, který ztlačně narušoval monopol státu na hodnotové formování mladé generace, byla společenství letničních křesťanů. Letniční hnutí, vzniklé v americkém studentském prostředí a charakterizované důrazem na přímou osobní zkušenost věřícího s Bohem, evangelizační činností či dynamickou formu bohoslužeb, projevovalo pozoruhodný potenciál zaujmout mladé Čechoslováky a nabídnout jim atraktivní alternativu k hodnotám předkládaným komunistickými činovníky. Představitelé státní moci odmítali vliv náboženské skupiny na mládež akceptovat, a tak systematicky vyvíjeli rozličné strategie cílící na potlačení expanze hnutí. Autorka se ve svém výzkumu zaměřuje na interakce československého státu a zmíněného náboženského uskupení v zápase o duše mladých osob.*

KLíčové slova: *Československo; komunismus; letniční hnutí; ideologická výchova mládeže*

Abstract: *Throughout its rule, the Communist Party in Czechoslovakia devoted highly intensive efforts to the ideological education of the young generation in the spirit of Marxism-Leninism. To this end, school curricula were changed at all levels of education, networks of state-run extracurricular leisure organizations were created, and the sphere of media oriented towards children and youth was subjected to strict state censorship. At the same time, the state systematically isolated the young generation from the influence of its ideological opponents on many levels. One of the opponents that noticeably undermined the state's monopoly on the value formation of the young generation was the community of Pentecostal Christians. The Pentecostal movement, which originated in the American student environment and was characterized by an emphasis on the believer's direct personal experience with God, evangelistic activities, and a dynamic form of worship, showed remarkable potential to attract young Czechoslovaks and offer them an attractive alternative to the values presented by communist officials. State officials refused to accept the influence of the religious group on the youth, and so systematically developed various strategies aimed at suppressing the expansion of the movement. The author's research focuses on the interactions between the Czechoslovak state and the aforementioned religious group in the struggle for the souls of young people.*

Key words: *Czechoslovakia; communism; Pentecostal movement; ideological education of youth*

Úvod

„Socialismu nezajistí vítězství jen souhlas lidí s jeho programem. Lidé musí být hluboce přesvědčeni, že idea socialismu je jediná správná věc, jediná skutečná perspektiva lidstva, být ochotni se pro ni angažovat, překonávat obtíže a překážky.“¹ Citát ideologa Jiřího Loukotky ilustruje snahu komunistického režimu v Československu radikálně ovlivňovat a transformovat

¹ LOUKOTKA, Jiří. *Vědecký ateismus a světonázorová výchova*. Praha: Horizont, 1979, s. 15.

vědomí, resp. *vnitřní život člověka*.² Vztahy ve společnosti, myšlení a hodnotová orientace měly být přetvořeny a podřízeny jednomu „světovému názoru“ a jediné metodě myšlení – marxismu-leninismu, jenž byl stoupenci považován současně za teorii i ideologii, vědu, historicky zjevenou pravdu i politické vyznání.³ Ke změně smýšlení obyvatelstva mělo sloužit systematické ideologické působení, tzv. *socialistická* či *komunistická výchova*. S vědomím toho, že o podobě a budoucím přežití socialistického zřízení bude rozhodovat tehdejší mladá generace, zaměřili představitelé státní moci pozornost právě na ni.

Ideologická výchova mladé generace

Pro transformaci mladé osoby v nového, „socialistického člověka“ měly být užity veškeré dostupné prostředky: „*Vlastnosti socialistického člověka nevznikají automaticky. Jsou výsledkem soustavné, cílevědomé politickovýchovné činnosti stranických a státních orgánů a organizací, národních výborů, ROH, SSM, celé Národní fronty, jejích institucí a všech nástrojů ideového působení.*“⁴ Jednou z významných překážek naplnění uvedeného cíle bylo křesťanství, jež, nejen mladým, poskytovalo vůči nabídce státu hodnotovou a mravní alternativu.

Vasil Bil'ak ve svém projevu na plénu ÚV KSČ roku 1972 předložil souhrn kritiky náboženství, resp. křesťanství, z komunistické pozice: „*Socialistický člověk, aktivní, uvědomělý tvůrce nové společnosti, musí být osvobozen od předsudků a tmářství. Patří k nim náboženství, které je po staletí spojeno se sociálním útlakem. Je založeno na slepé víře a strachu, spoutává síly člověka, omezuje možnosti jeho všestranného rozvoje a duchovně ho deptá mravními zásadami, jež nemají nic společného se skutečným lidským štěstím.*“⁵ Na oproštění mladé generace od „náboženských přežitků“ pracovali komunisté neúnavně po celé období své vlády, zejména však v „budovatelských“ letech přelomu 40. a 50. let, a dále v prvních letech tzv. *normalizace*, kdy KSČ po politickém uvolnění pražského jara usilovala o „konsolidaci“ situace.

Komunisté se u mladé generace snažili dosáhnout vlivového monopolu – proto se ji pokoušeli systematicky oddělovat od „nepřátelských“ vlivů, zde křesťanských církví, a to na mnoha úrovních. Na prvním místě se jednalo o školství. Záhy po únorové revoluci bylo zrušeno církevní školství a vzniká tzv. *jednotná škola*⁶ s ideovým východiskem v marxismu-leninismu. V duchu ideologie byly přepracovány učební osnovy a učebnice tak, aby byla odstraněna náboženská témata. Nátlakem a šikanou rodičů i dětí byl systematicky snižován počet přihlašovaných na výuku náboženství. Věřící vyučující byli propouštěni. Rovněž studenti pedagogických fakult, budoucí vychovatelé nové generace, procházeli během studia obzvláště intenzivní indoktrinací.

Stranou dozoru komunistické strany nebyl ani volný čas dětí a mladých – několik měsíců po převratu byla ochromena činnost katolických náboženských spolků pro práci s mládeží, v roce 1950 byly zrušeny i spolky dalších náboženských tradic. Organizaci volného času dětí a mládeže stát sjednotil a monopolizoval – nejprve Československým svazem mládeže (1949), později Socialistickým svazem mládeže (1970). Od roku 1949 se rodí rozsáhlá síť školních družin, jež poskytovala možnost ideologického formování dětí v čase mezi koncem vyučování

² HRUBÝ, Karel. *Cesty komunistickou diktaturou. Kritické studie a eseje*. Praha: Argo, 2018. s. 59.

³ HERMANN, Tomáš. *Marxismus-leninismus a komunistická výchova*. In: CUHRA, JAROSLAV a kol. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020, s. 7.

⁴ KOLEKTIV AUTORŮ. *Stranické vzdělávání 1976–1977: Komunistická výchova – nedílná součást budování rozvinuté socialistické společnosti (IV. téma)*. Praha: Rudé právo, 1976. s. 9.

⁵ BIL'AK, Vasil. *O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. sjezdu KSČ*. In: *Nová mysl: Na pomoc stranickému vzdělávání*. 1972 (3). s. 18-19.

⁶ Viz CIGÁNEK, Radim. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha: Karolinum, 2009. 210 s.

a návratem rodičů ze zaměstnání a měla navazovat na „výchovnou práci“ školy.⁷ Do svých rukou stát od církví silou převzal i pořádání letních táborů, aby ani v době školního volna nezůstaly děti bez systematického ideologického působení.⁸

Státní propaganda dále prorůstala veškerou mediální tvorbou pro děti a mládež – ta měla jednak své publikum vychovávat v duchu marxismu-leninismu a jednak zaplňovat atraktivním obsahem čas určený dříve náboženským činnostem – nikoli náhodou byly populární rozhlasové či televizní programy pro děti a mládež vysílány v neděli dopoledne.⁹ Náboženství nadto bylo státem cíleně a systematicky vytlačováno ze zásadních životních milníků člověka, a to již od jeho narození – křest kojence byl nahrazen tzv. vítáním občánků, církevní sňatky civilními a rovněž pohřby přešly z rukou církve do rukou státu.¹⁰

Letniční hnutí

Pentekostalismus vznikl v USA na počátku 20. století v rámci probuzeneckých hnutí obrody protestantismu. Za symbolický počátek hnutí bývá považováno 1. 1. 1901, kdy studentka Agnes Ozmanová, prodělala tzv. *křest v Duchu svatém* a začala praktikovat glosolálii. Faktický počátek hnutí bývá spojován s Williamem J. Seymourem, jenž se stal v roce 1906 hlavní postavou tzv. *probuzení v Azusa Street* v Los Angeles, odkud se letniční hnutí následně šířilo po celých Spojených státech a později i do Evropy.¹¹

Svémi doktrínami navazuje hnutí na evangelikalismus, jež lze definovat důrazem na obrácení člověka, vyjádřením víry činy, chápáním Bible jakožto nejvyšší autority v otázkách víry a zdůrazňováním Kristovy spásné oběti na kříži.¹² V rámci pentekostální teologie je nutné rozlišovat nejméně dvě odstupňované náboženské zkušenosti – konverzi a zmíněný křest v Duchu svatém. Křtem v Duchu získávají věřící zvláštní dary Boží milosti, tzv. *charismata*, mezi něž vedle zmíněné modlitby v jazycích patří např. dar prorokování či nadpřirozeného uzdravování. Pentekostální zbožnost lze definovat jako misijně zaměřenou, otevřenou širokému zapojení laiků, orientovanou na zkušenost,¹³ emocionální a dynamickou. Je „*citov[ým] prožívání[m] křesťanské víry, entuziasm[em], dynamick[ou] bohoslužb[ou] se zapojením těla (s tleskáním, zvedáním rukou apod.) a důraz[em] na osobní a bezprostřední vztah k Bohu*“.¹⁴

Na počátku 20. století se hnutí rozšířilo i na Těšínsko. V roce 1904 se z Evangelické církve augsburského vyznání odděluje pentekostálně orientovaný Svaz rozhodných křesťanů letničních. Svaz byl v roce 1951 komunistickým režimem rozpuštěn a jeho věřící se nadále směli scházet pouze v rámci státem povolených církví – do roku 1963 tak českoslovenští letniční byli součástí Jednoty československé.¹⁵ Poté zaštiťující církve opouštějí a začínají usilovat o získání státního povolení k činnosti jakožto samostatná církev. Až do ledna 1989,

⁷ KNAPÍK, Jiří. Mimoškolní výchova: jak žít a uplatnit se v socialistické společnosti. In: KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha: Academia, 2018. s. 435-438.

⁸ KNAPÍK, Jiří. Děti na letních prázdninách. In: KNAPÍK, J. – FRANC, M. a kol., 2018, s. 447-475.

⁹ ŠTOLL, M. Televizní a rozhlasové vysílání pro děti a mládež. In: KNAPÍK, J. – FRANC, M. a kol., 2018, s. 225.

¹⁰ BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: CDK, 2013, s. 213-218.

¹¹ Viz např. ROBECK, Cecil M. *The Azusa Street Mission and Revival: The Birth of the Global Pentecostal Movement*. Nashville: Thomas Nelson, 2006. 352 s.

¹² BEBBINGTON, David W. *Evangelicalism in Modern Britain a History from the 1730s to the 1980s*. Abingdon: Routledge, 1993. 380 s.

¹³ FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 166-167.

¹⁴ VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál, 2004, s. 103.

¹⁵ Od roku 1967 nesoucí označení Církev bratrská.

kdy stát vznik pentekostální Apoštolské církve umožnil, působili letniční věřící jako církev polooficiální, pohybující se v šedé zóně.¹⁶

Československý pentekostalismus očima státní správy

Českoslovenští letniční si v letech 1963–1989 podali více než 100 žádostí o státní povolení. To jim bylo systematicky upíráno. Dokumenty StB v Archivu bezpečnostních složek odhalují, které aspekty letniční religiozity, skutečné či domnělé, vnímali příslušníci státní správy jako nepřijatelné.

Mladí věřící jsou podle StB „*drženi v bezmezné moci vedoucích – emisarů, kteří se snaží svěřené členy držet v absolutní izolaci od všech požitků, které nabízí socialistická společnost jak v oblastech politických tak i sociálních. Nejmarkantnější rozdíl od ostatních náboženských společností působících v ČSSR byl zjištěn ve vlivu na mládež, kterou omezuje v kulturním vyžití a byly podchyceny i případy kdy emisari rozhodovali, zda snoubenci mohou nebo nemohou uzavřít manželství.*“¹⁷ Mladé následovníky tedy hnutí podle státních úředníků „*usiluje vytrhnout z jejich cílevědomého zařazení do života společnosti*“¹⁸ tím, že je odvádí od veřejného, kulturního i politického života.¹⁹

Ovládání mladých věřících vedoucími duchovními mělo dle StB probíhat skrze jejich uvádění do stavu jakéhosi transu či změněného vědomí. K tomu měla sloužit zejména glosolálie, již státní úředníci chápali jakožto vedoucími duchovními cíleně vyvolávaný intenzivní emocionální zážitek, jenž jim měl pomáhat „*rozněcovat náboženský fanatismus hnutí.*“²⁰

Uvedená údajná schopnost letničních osobností pronikat přímo do emocionální sféry mladých byla pro představitele komunistického režimu konfrontující, neboť sami měli obdobné ambice, avšak nenaplněné. Již citovaný ideolog Loukotka si obtížnost zápasu „*vědeckého světónázoru*“ s náboženstvím uvědomoval, přičemž reflektoval změny religiozity způsobené jejím násilným vytačením z veřejného života: „*S privatizováním náboženství je zákonitě spojena individualizace náboženského vědomí, jeho zpsychologizování a zesubjektivizování, které sice na jedné straně znamenají ztrátu jednotlivých měřítek a požadavků na víru a náboženský život, jež mohla církev uplatňovat v době svého státního charakteru, ale na druhé straně vedou k posilování těch kořenů náboženské víry, které se dnes ukazují jako nejhlubší a nejodolnější, kořenů psychologických, tkvících hlavně v emocionální volní sféře lidské psychiky. Právě vůči lidské psychice, vůči jejím mimoracionálním vrstvám může náboženství v podmínkách moderní společnosti i v podmínkách socialismu plnit některé funkce proto, že výchova nového socialistického, komunistického člověka nebyla dosud v teorii a tím méně prakticky rozvinuta natolik, aby byla s to v dostatečné míře ovlivňovat a uspokojovat těch vnitřních potřeb člověka, na něž se s mimořádnou cílevědomostí a soustavností po dlouhé věky zaměřovalo náboženství.*“²¹

Otázka autority

Pentekostalismus je charakteristický svým důrazem na aktivní působení Ducha svatého v životech věřících. V letniční teologii Duch svatý promlouvá formou prorocství, potenciálně ústy všech, kteří absolvovali zkušenost křtu v Duchu svatém. Prorocství, směřované k jednotlivci či k celému společenství, bývá typicky dalšími věřícími „*rozsuzováno*“, a pokud je vyhodnoceno jako pravé, je uposlechnuto. Rozličná prorocství rámovala život, ať již se

¹⁶ Viz BUBIK, Rudolf. *Historie letničního hnutí I.-VI.* Albrechtice: Křesťanský život, 2005–2007.

¹⁷ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), fond (dále f.) MV-KR, archivní číslo (dále arch. č.) 843264 MV.

¹⁸ ABS, f. MV-KR, arch. č. 843264 MV.

¹⁹ ABS, f. KR/BN, arch. č. 27009 BN, sv. II.

²⁰ ABS, f. MV-KR, arch. č. 843264 MV.

²¹ LOUKOTKA, J., 1979, s. 80-81.

jednalo o osobní život jednotlivců – na základě proroctví věřící kupříkladu uzavírali sňatky, věnovali se konkrétní duchovní službě či měnili zaměstnání, či o život celých společenství. Po jednom proroctví, varujícím před hrozbou jaderného útoku na Těšínsku, došlo na konci 60. let k vystěhování přibližně 500 československých věřících do polských Bieszczad.²²

Fenomén prorokování byl pro státní správu problematický v několika ohledech. Na prvním místě je třeba zmínit jistou nepředvídatelnost, již do života letniční církve v očích státu přinášel. Jediné vyslovené (a kladně rozsouzené) proroctví dokázalo náhle a radikálně zasáhnout do kterékoli oblasti života jednotlivců i skupin. Skutečnost, že uvedené charisma nebylo vyhrazeno vedoucím duchovním, nýbrž se mohlo manifestovat skrze kteréhokoli věřícího, nadto značně komplikovala úsilí státu ovládat náboženské skupiny skrze podmanění si jejich čelných představitelů. Zmíněný duchovní dar lze tedy chápat jakožto významnou překážku v kontrole náboženských uskupení státní mocí. V kontextu hodnotové výchovy mladé generace bylo v souvislosti s tímto jevem státními orgány kritizováno letniční pojetí autority, kdy byl jako nejvyšší autorita vnímán Duch svatý, jenž věřícím uděloval zcela konkrétní pokyny. Ty byly následně plněny automaticky, bez ohledu na představy či potenciální zájmy komunistické strany.

Otázka důvěry

Dalším prvkem letniční religiozity je dar nadpřirozeného uzdravování. Ten se vztahuje jak na fyzické, tak i na duševní obtíže. Českoslovenští letniční jej aplikovali jednak v rámci evangelizační aktivity – modlili se za uzdravení nevěřících osob za účelem jejich přesvědčení o Boží existenci, a jednak uvnitř svých komunit, vůči nemocným spoluvěřícím. Stát jim opakovaně vytýkal odmítání lékařské péče a argumentoval izolovanými případy zanedbání zdravotní péče o potomky věřících. Podle nich ovšem modlitby za nadpřirozené uzdravení nejsou s přijímáním lékařské péče v rozporu, nýbrž jsou pouze jejím doplněním. Komunistická ideologie však vnímala vědu a náboženství jako zcela neslučitelné: „*S vědou a rozvojem vědeckého poznání je nerozlučně spjat ateismus jako uvědomělé odmítání existence nadpřirozených sil (bohů), neboť věda je přirozenou negací náboženství. Její rozvoj se vždy nutně realizoval jako vytlačování náboženských představ a názorů z mysli lidí.*“²³ Pro režim tedy bylo zcela nepřijatelné, že letniční duchovní nabádají své stávající i potenciální mladé svěřence k tomu, aby svěřovali svá těla i své duše primárně do rukou Božích, a nikoli do rukou státního zdravotnictví.

Otázka následování

Letniční skupiny působící v Československu se profilovaly striktně apoliticky. Přestože jejich představitelé měli k režimu četné výhrady, společenství, usilující o povolení své činnosti, se důsledně vyhýbala aktivitám, jež by mohly být státem hodnoceny jako opoziční, resp. politicky nepřátelské, a mohly by tak ohrozit budoucnost hnutí v zemi. V letničním milieu ovšem existovala oblast, jež byla státní správě trnem v oku, a již se věřící nebyli ochotni zřít: napojení na jednotlivé křesťany, církve, národní i nadnárodní církevní organizace působící v zahraničí mimo tzv. východní blok. Letniční hnutí bylo ve 2. polovině 20. století hojně rozšířeno nejen v USA, nýbrž i v severní a západní Evropě. Českoslovenští věřící udržovali intenzivní kontakt se svými zahraničními souvěrci formou dopisů či setkávání na konferencích konaných v sousedních zemích východního bloku, kam mohli bez problémů vycestovat. Do Československa byli rovněž v utajení zváni zahraniční letniční misionáři.

Jedním z klíčových kanálů, skrze něž se domácí letniční seznamovali s celosvětovým pentekostalismem, byl ilegální import náboženské literatury, dovážené v hojné míře

²² Viz BIALOŇOVÁ, Natálie. *Duchovní a sociální vývoj emigrantů do Bieszczad*. [Diplomová práce]. Praha: Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta, 2007. 82 s.

²³ LOUKOTKA, J., 1979, s. 11.

zahraničními misionáři. Část textů zůstávala v letničních komunitách, část byla distribuována do ostatních tuzemských církví a zbylá část byla exportována do dalších zemí východního bloku.

Státní úředníci ilegální náboženskou literaturu v rámci domovních prohlídek u věřících odhalovali, zabavovali a nechávali si na texty vypracovávat „odborné“ posudky. K literatuře zahraniční provenience přistupoval stát s apriorní nedůvěrou. Ředitel Sekretariátu pro věci církevní konstatuje, že je nutno „*původem zahraniční literaturu, dováženou do Československa, zaměřenou často na církevní politiku, posuzovat z toho hlediska, že její obsah je často tendenční, v rozporu se zájmem našeho státu nebo poskytuje informace, které neodpovídají skutečnosti*“.²⁴ Zejména texty amerických kazatelů byly hodnoceny jako socialismu nepřátelské, imperialistické či propagandistické. Ač se jednalo dominantně o knihy s náboženským, nikoli politickým obsahem, jejich značná část byla vyhodnocena jako společensky škodlivá, „*narušující socialistické soužití občanů*“.²⁵ Státní propagandisté věnovali od počátku komunistického režimu značné úsilí systematickému vykreslování USA jako klíčového nepřítele, nebezpečného, válkychtivého, útočného imperialisty, rasisty a vykořisťovatele. Vedle toho byla rozvíjena a šířena propaganda cílicí na mladou generaci – jejím středobodem byl tzv. „americký způsob života“. Ten se měl vyznačovat ideálem hromadění majetku a následného nezřízeného konzumerismu, extrémní sociální nerovností, kriminalitou mládeže, pokleslou morálkou projevující se organizovaným zločinem či zvýšeným zájmem o sexualitu.²⁶ Pro věrohodnost propagandy bylo třeba mládež izolovat od kontaktu se vším, co by mohlo vykreslený obraz narušit. Mezi tyto „narušitele“ bezpochyby patřily i texty amerických kazatelů, jež překládaly značně odlišný obraz americké reality.

Jak umlčet nepřítele

První strategie státu vůči letničním spočívala ve snaze začlenit je do stávajících povolených církví, v nichž by došlo k určitému „rozmělnění“ jejich specifik. V nich by navíc museli respektovat pravidla zastřešující církve, a byli by tak pod dvojitým dozorem, státním i církevním. V letech 1978–1979 proběhla jednání mezi letničními a Evangelickou církví metodistickou (ECM). Letniční žádali o své připojení formou jakési federace, tedy při zachování značné autonomie svého náboženského života. Rada ECM ovšem tento návrh zamítla a označila jej jako „*nepřijatelný z hlediska věroučného a organizačního*“.²⁷ V roce 1980 byl obdobný požadavek adresován Bratrské jednotě baptistů (BJB). V tomto případě došlo v rámci jednání ke shodě a státu byl posléze předložen návrh na vznik několika autonomních letničních sborů v rámci BJB. Návrh byl ovšem státem zamítnut, s dvojitým odůvodněním. Sekretariát pro věci církevní se obával, že by mohlo dojít k „*negativním církevněpolitickým posunům, poněvadž příchod letničářů by mohl znamenat vážné narušení poměrně stabilní loajální pozice této církve k československému socialistickému státu a soustavné zneklidňování většiny věřících z věroučně-dogmatických a kultových důvodů*“.²⁸ Dále úřad zmiňoval nepřijatelnost autonomie letničních sborů, jež by mohla vést k *rozšíř[en]í činnost[i] letničního seskupení na celé území ČSR, s cílem vytvořit postupné předpoklady k vzniku samostatné náboženské společnosti tohoto typu*.²⁹ O rok později jednají čeští věřící, podpoření státními orgány, se slovenskou, státem

²⁴ ABS, f. V/BN, arch. č. 14919 BN, sv. II.

²⁵ ABS, f. OV/V, arch. č. V-2856 Ostrava, sv. II.

²⁶ PALIVODOVÁ, Eva. *Propaganda v Československu v letech 1948–1956: Obrazy vnějšího nepřítele – produkce a reprodukce*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, 2022, s. 169-175.

²⁷ Postoj ECM k možnosti připojení RKL ze dne 20. 2. 1980. In: BUBIK, Rudolf. *Historie letničního hnutí V. Autentické dokumenty*. Albrechtice: Křesťanský život, 2007. 404 s.

²⁸ Národní archiv (dále NA), f. MK ČSR/ČR – Sekretariát pro věci církevní (dále SPVC), kniha (dále kn.) 184.

²⁹ NA, f. MK ČSR/ČR – SPVC, kn. 184.

uznanou, Apoštolskou církví.³⁰ Navzdory oboustranné ochotě k propojení však státní orgány nakonec nechávají tuto snahu vyšumět.

Souběžně se snahami o včlenění letničních do legálně působících církevních struktur byla uplatňována ze strany státu ještě jedna strategie, strategie vyčkávací. Státní moc předpokládala, že životnost hnutí nedosáhne více než 5–10 let, a to kvůli výskytu extrémních fenoménů narušujících důvěru stávajících i potencionálních stoupenců k letniční religiozitě. Jako příklad je v materiálech StB opakovaně uváděn ojedinělý případ život ohrožujícího náboženského extremismu, kdy si „jedna členka Církve bratrské – podléhající letničním tendencím – sama usekla ruku, neboť v náboženském fanatismu vzala doslova výrok Ježíše podle Matoušova evangelia, „Svádí-li tě ke zlému ruka, utni ji.“ Případ silně otrásl pozicí [letničních] mezi ostatními členy sboru, kteří předtím byli k letničnímu hnutí náchylní.“³¹ Při předpokladu brzkého rozkladu hnutí se jevilo jako taktické příliš do chodu společenství nezasahovat a ponechat je jeho, nepříznivému, osudu. Součástí strategie pak bylo systematické udržování věřících v otázce legalizace jejich církve v nejistotě. „Písemná vyjádření nebo odpovědi na žádosti o povolení nebyly letničním křesťanům zasilány vůbec. Vše bylo sdělováno pouze ústně. Metoda jednání, kdy dohodnuté nemá oporu v žádném písemném záznamu a odůvodnění, umožňuje manipulaci s fakty a staví vzájemnou dohodu do pozice tvrzení proti tvrzení. Státní moc si takto v otázce letničních skupin vytvářela velký prostor pro jakékoli řešení. Hra kočky s myší, která byla státní správou vůči letničním křesťanům rozehrána, udržovala církve letničních sborů na rovině jakési pololegální organizace.“³²

Vyčkávací strategie v žádném případě neznamenala, že by se stát vzdal ambicí hnutí kontrolovat. K tomu měl posloužit čelný představitel hnutí Rudolf Bubik, oslovený StB ke spolupráci v roce 1979, přičemž mu bylo nepravdivě tvrzeno, že se k povolení hnutí již schyluje, a jeho případné odmítnutí by mohlo tento proces ohrozit. V letech 1979–1982 proběhlo celkem 39 utajených schůzek Bubika s příslušníky StB.³³ Tito ovšem s kvalitou poskytnutých informací nebyli spokojeni a pojali podezření ohledně Bubikovy „serióznosti“. Podezření se potvrdila poté, co Bubik ve svém domě uspořádal státu neohlášené náboženské setkání více než 100 lidí, jenž nazýval „rodinnou rekreací“. V reakci státní orgány obviňují Bubika spolu s dalšími 5 jeho souvěrci z trestného činu maření státního dozoru nad církvemi. Tímto přechází stát vůči letničním ze strategie vyčkávací ke strategii zastráňovací. Udělené tresty odnětí svobody nebyly nikterak vysoké, ve všech případech se jednalo o tresty podmíněčné. Z textů rozsudků je patrné přesvědčení státních orgánů o tom, že již hrozba vězením (spolu se zkušeností pobytu ve vazbě) bude pro věřící odstrašující natolik, že své činnosti zanechají. Lze přitom předpokládat, že uložit věřícím drakonické tresty nebylo v zájmu státních orgánů s ohledem na vnímání československé církevní politiky a náboženské (ne)svobody v zemi ze strany zahraničních pozorovatelů.

Právě touha představitelů československého státu budovat pozitivní obraz země ve světě, spolu s potřebou nalézt způsob, jak letniční věřící efektivně kontrolovat, vyústily ve 2. polovině 80. let v zásadní změnu postoje státu k věřícím. Státní orgány si po neúspěchu předchozích strategií uvědomovaly, že nedořešená situace letničních není pro stát v žádném ohledu výhodná. Úředník SPVC konstatuje, že „letniční hnutí v ČSR se v současném stádiu nepovolené náboženské činnosti vymyká nejen odpovídajícímu dohledu orgánů státní církevní politiky, ale i značně omezuje možnosti aktivního politického usměrňování.“³⁴ Následně zavrhuje možnost

³⁰ Na Slovensku byla Apoštolská církev povolena již v roce 1977.

³¹ NA, f. MK ČSR/ČR – SPVC, kn. 184.

³² GABRIELOVÁ, Petra. Legalizace Apoštolské církve v podmínkách totalitního Československa. S přihlédnutím k archivním pramenům StB. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2012, sv. 10, s. 191-207. Dostupné na: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap08.pdf.%20ISBN%20978-80-260-3609-8>.

³³ ABS, f. TS/MV, arch. č. 855265 MV.

³⁴ NA, f. MK ČSR/ČR – SPVC, kn. 184.

využití dříve užitá zastrašovací strategie: „*Pouhé uplatňování represivních opatření ze strany státních orgánů nežádoucím způsobem politizuje toto hnutí.*“³⁵ V kontextu oslabování moci komunistické strany a zvyšujícího se zahraničního tlaku na dodržování mezinárodních dohod v oblasti lidských práv a náboženské svobody, dospěly státní orgány k rozhodnutí demonstrovat na případu letničních svou, vůči církvím namířenou, velkorysost. Pracovník SPVC uvádí, že případné legalizace činnosti československých věřících je „*možno využít jako konkrétní příklad přístupu socialistického státu k potřebám a zájmům věřících.*“³⁶ Letniční tak pod názvem Apoštolská církev získávají povolení k činnosti k 25. 1. 1989.

Závěr

Komunistický režim příslušníky mladé generace systematicky vychovával k tomu, aby si v co největší možné míře zvnitřnili marxisticko-leninskou ideologii a zároveň je cíleně izoloval od ideových vlivů konkurenčních. V kontextu protináboženského boje byla státem jako největší nebezpečí dlouhodobě identifikována římskokatolická církev, nežádoucí pozornost příslušníků státní moci se ovšem hojně zaměřovala i na další křesťanská uskupení, povolená i v ilegálně působící.

Letniční křesťanství bylo státní správě trnem v oku jednak pro svou schopnost efektivně oslovovat mladé publikum a jednak v souvislosti se svými věroučnými důrazy. Charisma glosolálie bylo státními orgány nahlíženo jako brána do emocionální sféry mladého člověka, umožňující snadný přístup k jeho nejhlubšímu nitru. Jako potenciální nástroj manipulace a ovládnutí mladých lidí byl vnímán i duchovní dar prorocství – stát odmítal akceptovat koncept Boha promlouvajícího ústy člověka a udělujícího konkrétní pokyny v jakékoli oblasti života věřícího, případně života celé skupiny. Problematicky byla vnímána rovněž údajná programová izolace mladých lidí od „výdobytků socialistické společnosti“, konkrétně systému zdravotní péče. Kladné přijímání letničního hnutí ze strany státu dále znesnadňoval jeho americký původ a přetrvávající kontakty československých věřících s věřícími ze západního bloku.

První strategií státu k vyřešení otázky letničního křesťanstva v období normalizace byl pokus začlenit skupinu do některé ze státem povolených církví, čímž by se letniční dostali pod dvojitou kontrolu – státu i zastřešující církve. Tento způsob řešení ostatně vůči hnutí stát uplatnil již na počátku 50. let, po zrušení spolkového života. Na základě obav o „zanesení“ letniční religiozity do tradičních církví a principiálního nesouhlasu s určitou mírou autonomie v rámci státem povolených církví, jež by se letničním dostalo, však stát od uvedeného řešení nakonec ustoupil. Bylo rozhodnuto ponechat hnutí svému osudu a prostřednictvím proniknutí do středu společenství kontrolovat, zda k očekávanému zániku skutečně spěje. Po zjištění, že dohled nad hnutím selhává, přistoupil stát následně k represím. Činnost hnutí ovšem navzdory silicímú nátlaku ochromena nebyla. Na konci 80. let slábnoucí komunistický režim přichází s řešením, které mělo na jedné straně získat hnutí pod státní kontrolu a na straně druhé jej využít pro zlepšení obrazu komunistického režimu na Západě – dne 25. 1. 1989 získává povolení k činnosti Apoštolská církev.

³⁵ NA, f. MK ČSR/ČR – SPVC, kn. 184.

³⁶ NA, f. MK ČSR/ČR – SPVC, kn. 184.

Bibliografie

- Archiv bezpečnostních složek, fondy MV-KR, KR/BN, V/BN, OV/V, TS/MV.
- BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: CDK, 2013. 400 s. ISBN 978-80-7325-311-0.
- BEBBINGTON, David W. *Evangelicalism in Modern Britain a History from the 1730s to the 1980s*. Abingdon: Routledge, 1993. 380 s. ISBN 978-020-3359-907.
- BIALOŇOVÁ, Natálie. *Duchovní a sociální vývoj emigrantů do Bieszczad*. [Diplomová práce]. Praha: Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta, 2007. 82 s.
- BUBIK, Rudolf. *Historie letničního hnutí I.-VI*. Albrechtice: Křesťanský život, 2005–2007.
- CIGÁNEK, Radim. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha: Karolinum, 2009. 210 s. ISBN 978-80-246-1611-7.
- CUHRA, Jaroslav a kol. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020. 308 s. ISBN 978-80-7285-250-5.
- FILIPÍ, Pavel. *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. 204 s. ISBN 978-80-7325-280-9.
- HRUBÝ, Karel. *Cesty komunistickou diktaturou. Kritické studie a eseje*. Praha: Argo, 2018. 482 s. ISBN 978-80-257-2474-3.
- GABRIELOVÁ, Petra. Legalizace Apoštolské církve v podmínkách totalitního Československa: S přihlédnutím k archivním pramenům StB. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2012, sv. 10, s. 191-207. Dostupné na: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap08.pdf>. ISBN 978-80-260-3609-8.
- KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha: Academia, 2018. 728 s. ISBN 978-80-200-2890-7.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Stranické vzdělávání 1976–1977: Komunistická výchova – nedílná součást budování rozvinuté socialistické společnosti (IV. téma)*. Praha: Rudé právo, 1976.
- LOUKOTKA, Jiří. *Vědecký ateismus a světonázorová výchova*. Praha: Horizont, 1979. 342 s. Národní archiv, fond MK ČSR/ČR – SPVC.
- PALIVODOVÁ, Eva. *Propaganda v Československu v letech 1948–1956: Obrazy vnějšího nepřítele – produkce a reprodukce*. [Dizertační práce]. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, 2022. 402 s.
- ROBECK, Cecil M. *The Azusa Street Mission and Revival: The Birth of the Global Pentecostal Movement*. Nashville: Thomas Nelson, 2006. 352 s. ISBN 1418568198.
- VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál, 2004. 462 s. ISBN 80-7178-798-1.

ZOZNAM AUTOROV

Ivan CHYLÁK

Historický ústav SAV

Dorota TÓTHOVÁ

Historický ústav SAV

Dominik ŠÍPOŠ

Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové

Jaroslav VALENT

Historický ústav SAV

Martin PASTOR

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Michal PAJER

Ústav českých dejín, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Helena KUNCOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Barbora MLYNEKOVÁ

Historický ústav SAV

Patrik BEŇUŠ

Historický ústav SAV

Mária RÍMEŠOVÁ

Katedra všeobecných dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Pavol HRIC

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Múzeum obetí komunizmu v Košiciach

Monika TRESOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Miriama BALVIRČÁKOVÁ

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Monika SOUKUPOVÁ

Fakulta humanitných štúdií, Univerzita Karlova

Myslenie a spoločnosť v priebehu dejín

Stretnutie mladých historikov XIV.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 15. - 16. október 2024

Zostavovatelia: Mgr. Helena Kuncová
Mgr. Pavol Hric

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Vydanie: prvé
Rok: 2025
Počet strán: 181
Rozsah: 13,96 AH

ISBN 978-80-574-0395-1 (e-publikácia)

